

YIL 14 – SAYI 27 – KASIM 2022
YEAR 14 – NUMBER 27 – NOVEMBER 2022

E-ISSN 2149-1585

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ

Journal of Academic Researches and Studies

AKAD

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERĐİŐİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Yıl 14 • Sayı 27 • Kasım 2022
Year 14 • Number 27 • November 2022

e-ISSN: 2149-1585

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>
iibfdergi@kilis.edu.tr

Bu dergi Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

This journal is published by Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kilis 7 Aralık
University.

İndeksler / Indexes

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi (AKAD), ULAKBİM TR DİZİN, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), International Scientific Indexing (ISI), Jifactor, CiteFactor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Crossref, JournalSeek, Advanced Science Index, Infobase Index, Cosmos, Research Bible, Electronic Journals Library, Systematic Impact Factor (SIF), Arastirmax, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD veri tabanlarında taranmaktadır.

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Sahibi (Owner)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Baş Editör (Editor in Chief)

Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN

Editörler (Editors)

Doç. Dr. Ali KESTANE
Doç. Dr. Onur AKKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Bayram KOCA
Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZKAN
Arş. Gör. Dr. Nazlı ERSOY

Yabancı Dil Editörleri (Foreign Language Editors)

Arş. Gör. Dr. Elif KAYA
Arş. Gör. Dr. Sibel ORHAN

Mizanpai Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Orhan BALIKÇI

Yayın Kurulu (Publication Board)

Prof. Dr. Aydın USTA (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Sumru BAKAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin SELÇUK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR (Türkiye Büyük Millet Meclisi)
Doç. Dr. Kadir DEDE (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZÇALICI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SOBA (Uşak Üniversitesi)
Dr. Christopher MCQUADE (University of Portsmouth)
Dr. David DAVIES (University of Sussex)
Dr. Pedro Rafael Constantino ECHEVERRIA (El Colegio de Mexico)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin SABAN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner AKÇACI (Gaziantep Üniversitesi)

Adres (Address)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 348 813 93 34

Fax: +90 348 813 93 36

E-mail: iibfdergi@kilis.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>

Bu Sayının Hakemleri* / Referees

Prof. Dr. Aydın USTA	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Doğan UYSAL	(Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Filiz GÖLPEK	(Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ERTUĞRUL	(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ÜNAL	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Soner TASLAK	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Oğuz AKGÜNEŞ	(Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ŞİT	(Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TAN	(İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Arman Zafer YALÇIN	(Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Aytekin FIRAT	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilge KARAMEHMET	(Medipol Üniversitesi)
Doç. Dr. Cem IŞIK	(Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Cumhur ŞAHİN	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Farid HUSEYNOV	(Gebze Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ŞENTÜRK	(Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Barış ASLAN	(Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZÇALICI	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Merter MERT	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÖZÇAĞ	(Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SOBA	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU	(Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU	(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Üyesi Orhan AVCI	(Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip PİLATİN	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İlker AKBABA	(Erzurum Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Başak ÖZARSLAN DOĞAN	(İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilge GÜLER	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ekin Kadir SELÇUK	(Bolu İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine ERDEN KAYA	(Amasya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah SOFUOĞLU	(Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erdem AKKAN	(Mersin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şahin GÖK	(Gebze Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muammer SALİM	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZER	(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nazlıgül GÜLCAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şenol KANDEMİR	(Çağ Üniversitesi)
Dr. Celal Oral ÖZDEMİR	(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. İlkin YARAN ÖGEL	(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Dr. Zeynep KALAYCIOĞLU	(Bağımsız Araştırmacı)

* Hakemler; unvan ve isim esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin web adresinde yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Academic Researches and Studies

is a peer-reviewed journal which is published twice a year in May and November.

The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's website.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

MAKALELER / ARTICLES

Araştırma Makalesi / Research Paper

Dönüşen Devletin Yeni Sosyal Politika Aracı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

The New Social Policy Tool of the Transforming State: Social Assistance and Solidarity Foundation

Kazım BAŞARAN

259-275

Nazi Almanya'sına Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Anlaşması ve Weimar Almanya'sı

Creating Nazi Germany: The Paris Peace Conference, Treaty of Versailles, and Weimar Germany

Merve Suna ÖZEL ÖZCAN & Lütü TUTUŞ

276-291

Metaverse'in Akıllı Kent Hizmetlerine Etkisi

Metaverse Impacts on Smart City Services

Meryem ARSLAN

292-303

Sendikacılıkla Parlamentarizm Arasında Birinci TİP'in Uzun On Yılı (1961-1971)

The Long Decade of the First TİP Between Syndicalism and Parliamentarianism (1961-1971)

Selman SAÇ

304-322

Artificial Intelligence In Project Management: An Application In The Banking Sector

Proje Yönetiminde Yapay Zeka: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama

Yavuz Selim BALCIOĞLU & Melike ARTAR & Oya ERDİL

323-334

The Relationship between Intellectual Capital and Competitive Advantage: A Meta-Analysis Study

Entelektüel Sermaye ile Rekabet Avantajı Arasındaki İlişki: Bir Meta-Analiz Çalışması

Yasin KILIÇLI

335-360

Beşerî Sermaye ve Dijitalin Tematik Dönüşümü: WoS Tabanlı Bir Bibliyometrik Analiz

Thematic transformation of Human Capital and Digital: A WoS Based Bibliometric Analysis

Nazan BUDAK ÇETİNKAYA

361-380

Finansal Risklerin BİST 30 Endeksinde Yer Alan Firmaların Firma Değerleri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması (2010-2020)

Investigation of Financial Risks on Firm Values of Firms Included in BIST 30 Index (2010-2020)

Emel ABA ŞENBAYRAM

381-395

Finansal Piyasalarda İşlem Yapan Genç Yatırımcıların Girişimcilik Faaliyetine Bakışı

Overview of Young Investors Trading in Financial Markets on Entrepreneurship Activity

Hasan KINACI & Salih ÜLEV

396-410

İş Yapma Kolaylığı Açısından Ülkelerin Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye ve Vişegrad Örneği

Comparing the Performances of Countries in terms of Ease of Doing Business: The Case of Turkey and Visegrad

Osman PALA

411-422

Kişilik ve Whistleblowing İlişkisi: A ve B Kişilik Tiplerine Göre İhbarcılık Niyet ve Nedenleri

Personality and Whistleblowing Relationship: Intentions and Reasons for Whistleblowing According to A and B Personality Types

İrem KILIÇ & Emin KUZKAYA & Eymen GÜREL

423-434

Using the Hedonic Price Model to Examine the Impact of Location on Room Rates in the East Black Sea Region (TR9)

Doğu Karadeniz Bölgesinde (TR9) Konumun Oda Fiyatları üzerine Etkisinin Hedonik Fiyat Modeli ile İncelenmesi

Özgül BİLİCİ & Elif KARAAHMETOĞLU

435-452

An Econometric Analysis on Factors Affecting Intra-Industry Trade in Turkish Automotive Industry

Türkiye Otomotiv Sektöründe Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Ömer DORU & Örsan ÖZER

453-467

Examining the Relationship between Preprimary Education and Economic Growth in Developing Countries

Gelişmekte Olan Ülkelerde Okul Öncesi Eğitim ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi

Sinem EYÜBOĞLU & Simge YILMAZ UYSAL

468-484

Konferans Bildirisi / Conference Paper

Examining the Globalization-Economic Complexity-Financial Development Nexus in Turkey*Türkiye'deki Küreselleşme-Ekonomik Kompleksite-Finansal Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi***Alper KARASOY****485-499****Finansal Piyasaların Türkiye'nin Ekonomik Büyümesindeki Rolü***The Role of Financial Markets in Turkey's Economic Growth***Seyfettin ÜNAL****500-511**

Dönüşen Devletin Yeni Sosyal Politika Aracı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

The New Social Policy Tool of the Transforming State: Social Assistance and Solidarity Foundation

Kazım BAŞARAN¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı devletin rolündeki dönüşümle birlikte ortaya çıkan yeni sosyal politika uygulamalarının aracı olarak sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada ilgili mevzuat, alan yazını ve istatistikler doğrultusunda metin incelemesi yapılarak eleştirel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bulgular: Yeniden yapılanma sürecinde düzenleyici devlet ortaya çıkmıştır. Düzenleyici devlet, neoliberal politikaların olumsuz etkileriyle ortaya çıkan yoksulluk ve bununla bağlantılı toplumsal sorunların, sosyal yardımlar aracılığı ile büyük krizlere yol açmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda sosyal politika alanında sosyal yardımlar önem kazanmıştır. Muhtaçlık odaklı yapılan sosyal yardımlar, insan yaşamının devamını sağlayacak temel ihtiyaçların karşılanmasını hedeflemektedir. Fakat araştırmada bu politikaların insanları yoksulluktan tamamen kurtarmaktan uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Devletteki dönüşümün sosyal yardım politikası üzerindeki etkileri sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları üzerinden incelenmiştir. Diğer sosyal yardım kurumları araştırmanın dışında kalmaktadır.

Özgünlük/Değer: Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları hakkında sosyal politika alanında birçok çalışma vardır. Buna karşın devletteki dönüşümün sosyal yardımlara etkisi bağlamında sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarını inceleyen yeterli çalışma yoktur. Araştırma, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının örgütsel işleyişinin değerlendirilmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Sosyal Yardım, Sosyal Politika, Düzenleyici Devlet

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine social assistance and solidarity foundations as a tool of new social policy practices that emerged with the transformation in the role of the state.

Design/Methodology: In the research, text analysis was made in line with the relevant legislation, literature and statistics, and evaluations were made with a critical point of view.

Findings: In the restructuring process, the understanding of the regulatory state emerged. The regulatory state aims to prevent poverty and related social problems that arise with the negative effects of neoliberal policies from causing major crises through social assistance. In this direction, social assistance has gained importance in the field of social policy. Needy-oriented social assistance aims to meet the basic needs that will ensure the continuation of human life. However, in the study, it was concluded that these policies are far from getting people out of poverty completely.

Limitations: The effects of the transformation in the state on the social aid policy were examined through social assistance and solidarity foundations. Other social assistance institutions are excluded from the research.

Originality/Value: There are many studies in the field of social policy about social assistance and solidarity foundations. On the other hand, there are not enough studies examining social assistance and solidarity foundations in the context of the effect of the transformation in the state on social assistance. The research is also important in terms of evaluating the organizational functioning of social assistance and solidarity foundations.

Keywords: Social Assistance and Solidarity Foundation, Social Aid, Social Policy, Regulatory State

¹ Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Osmancık Ömer Derindere MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama/Tapu ve Kadastro Programı, kazimbasaran@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1075-1089

1.GİRİŞ

İnsan toplumsal bir varlık olup birbiriyle ilişki kurduğu andan itibaren yardımlaşma ve dayanışma yoluna gitmiştir. Yardımlaşma ve dayanışma büyük ölçüde sivil toplum alanına ilişkin kavramlar olmasa da modern devletlerin ortaya çıkmasıyla kamusal alanın da konusu olmaya başlamıştır. Yurttaşlık ve buna bağlı hakların gelişmesiyle birlikte yardımlaşma ve dayanışma sosyal politika alını içinde kendine yer bulmuştur. 1929 Bunalımı ve II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin giderilmesi düşüncesiyle ortaya çıkan Refah Devleti anlayışı, devlet ve vatandaş arasında sosyal hak temelli bir sosyal politika anlayışı getirmiştir.

1970'lerin ikinci yarısı itibarıyla başlayan yeniden yapılanma sürecinde neoliberal politikalar aracılığıyla devletin dönüşümüyle birlikte sosyal politika anlayışı da dönüşmüştür. Refah devleti anlayışında hâkim olan sosyal hak temelli politikanın yerini sosyal yardım temelli politika anlayışı almıştır. Neoliberal politikalar, devletin her alana müdahalesi sebebiyle hantallaşmasını eleştirerek özel sektör ilkeleriyle işleyen, minimal bir devlet modeli ile ülkelerin kalkınacağı iddiasında bulunmuştur. Bununla birlikte neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla birlikte işsizlik ve yoksulluk artmıştır. Latin Amerika ülkelerinin başını çektiği birçok ülkede toplumsal ve ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu durumda ortaya çıkan yoksul kesimin yaşayabileceği asgari şartların sağlanması amacıyla sosyal yardımlarda bulunma anlayışı gelişmiştir. Sosyal politikalar yoksulluğun yönetilmesi politikalarına dönüşmüştür.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı (SYDV), sosyal yardım temelli politika aracı olarak kurulmuştur. SYDV devletin merkezi ve taşra teşkilatı dışında özel hukuk tüzel kişisi olarak örgütlenen fakat kamu hizmeti yürüten atipik bir örgütlenmedir. SYDV personel yapısı ve karar alma mekanizması SYDV'leri klasik kamu örgütlenmelerinden farklılaştırmakta, değişen devlet ve sosyal politika anlayışına uygun bir örgüt yaratmaktadır.

SYDV toplumun en muhtaç ve dezavantajlı kesimine yardım götürmeyi hedeflemektedir. Yardımların büyük bir bölümü için uygulanan muhtaçlık sınırı altında gelire sahip olma kriteri bunu göstermektedir. Yapılan yardımların miktarı dikkate alındığında insanların yoksulluktan kurtulmalarını sağlamaktan uzak olduğu görülmektedir. Bu bakımdan yoksulluğun yönetimi anlayışı kapsamında yoksulların yaşamını devam ettirebileceği asgari koşulların sağlanması politikası uygulandığı ifade edilebilir.

Çalışma değişen devlet ve sosyal politika anlayışında SYDV'lerin yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda refah devleti anlayışının neoliberal politikalar ve sonrasında düzenleyici reformlar aracılığıyla dönüşümüyle ortaya çıkan yeni devlet modelinin örgütlenmiş olduğu sosyal yardım anlayışının özellikleri ortaya konulmuştur. Ardından SYDV'lerin örgütlenmesi, işleyişi ve faaliyetleri üzerinde durulup yeni sosyal politika anlayışının merkezinde olduğu vurgulanmıştır.

2. SOSYAL POLİTİKANIN DÜŞÜŞÜ SOSYAL YARDIMLARIN YÜKSELİŞİ

Sosyal hizmetler, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar sosyal politikanın temel araçlarındandır. Devletler toplumsal ve ekonomik örgütlenme içindeki yeri ve konumuna göre politikalarını belirlerler. Sosyal politika uygulamaları liberal devlet anlayışının refah devletine, refah devleti anlayışının da neoliberal yönetişimci devlet modeline dönüşmesiyle değişime uğramıştır.

On sekizinci yüzyıl eşitlik, özgürlük ve mülkiyet vurgusu üzerinde yükselen liberal anlayışla bireyin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bireyin öne çıkması negatif statü hakları ya da birinci kuşak haklar dediğimiz hak kategorisinin gelişimini sağlamıştır. Bu hakların gerçekleşmesi bireye müdahale olmamasına bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal alanın bireysel alanı kısıtlayacağı düşüncesi hâkimdir. Önemli olan bireydir ve her birey kendi kaderinden sorumlu olup bunu değiştirme imkânına sahiptir. Dolayısıyla eğer yoksulluk varsa bu bireyin kendisinden kaynaklanmıştır. Yani “suçlu yoksulluk” anlayışı vardır. Adaletsizlik yoksulluğun var olmasından değil, sosyal politikalar aracılığı ile dışsal müdahale yapılmasından doğmaktadır (Kartal, 2013: 681).

Kapitalizm ve sanayileşme süreci ile birlikte yoksulluk çok daha derin bir toplumsal sorun haline gelmiştir (Yılmaz, 2014: 231). 19. yüzyıl sınıf çatışmalarının kendini gösterdiği bir dönemdir. Bu çatışmalı durum sosyal hakların yükselişini getirmiştir. Verili toplumsal düzenin, devletin müdahale

etmemesinin adaletli olması anlayışı eleştiriye uğramış, adaletin sağlanması için yeniden dağıtım gerçekleştirilmesi dūřuncesi yaygınlık kazanmıştır. Sosyal hak anlayışına dayalı politikalar üretilmeye başlamıştır (Kartal, 2013: 682).

I. Dünya Savaşı ve 1920'lerdeki krizin ardından ortaya çıkan refah devleti anlayışı, II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada uygulanmaya başlamıştır. Refah devleti anlayışıyla birlikte toplam talep yönetimini sağlamak ve adil, eşitlikçi bir toplum yapısı oluşturmak için devlet kaynakların yeniden dağılımına müdahale etmeye başlamıştır. Devlet yüksek ücretler ve sendikalarla, sürekli birikim rejimini desteklemiştir. Kamu hizmeti alanı devletin her alanda etkin olmasıyla oldukça genişlemiştir (şaylan & Sezen, 1998: 63). Bu durum ikinci kuşak hakların doğmasına sebep olmuştur. Refah devleti anlayışı ekonomik ve toplumsal alana müdahaleci bir yaklaşımla dezavantajlı sınıflar üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak amacıyla, "tazminat, telafi" ilkesi kapsamında sosyal politika uygulamalarını st düzeyde tutmaktadır (Kartal, 2013: 677). Devlet ekonomik ve toplumsal hayatın yeniden üretiminde aktif olarak görev almış ve sosyal politikalar yaygın biçimde uygulanmıştır. Yani devlet önleyici, koruyucu, onarıcı faaliyetlerini artırmış ve sosyal devlet dediğimiz form ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2014: 232).

Refah devleti, 1970'lerin ortaların ekonomik bunalımla birlikte işsizliğin, yaşlı nüfusun, askeri harcamaların ve bunların btce üzerindeki yüklerinin artması ile yoğun eleştiriler almaya başlamıştır. Keynesci talep artırıcı politikaların enflasyonu dūřürmede başarısız olması devlet müdahalesine yönelik politikaların sorgulanmasına sebep olmuştur (Kartal, 2013: 683). Refah devleti anlayışının yerini devletin ekonomik ve toplumsal rolünü minimal hale getiren neoliberal anlayış almaya başlamıştır.

Neoliberalizm refah devleti döneminde devletin her alanda var olmaya çalışarak hantallaştığı, kamu harcamalarının verimsizliği, devlet müdahaleleri yüzünden piyasanın etkin olmadığı gibi eleştirilerle, gereksiz görevlerinden kurtulmuş minimal bir devlet yapısı ve bu devletin de özel sektör ilkelerine göre işlemesini öngören, muhafazakrlık ideolojisinin çeşitli kavramlarıyla da birleşen bir anlayıştır. Devletin boşalttığı alanda ortaya çıkabilecek sosyal problemlerin muhafazakrlık ideolojisinin bileşenleri olan toplumsal hiyerarşının rasyonelliği, itaat, geleneklere bağlılık, disiplinli ve inançlı toplum gibi kavramlarla ozlmeye çalışılması sürecin özelliğidir (şaylan, 2000: 13).

Refah devleti için gelir dağılımında adaletin sağlanması önemli bir amaçtır. Bu doğrultuda ekonomik hayata katılmayan dezavantajlı ya da yoksul kesimin desteklenmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle bu kesimlerin yaşamış oldukları olumsuz etkiler, devlet politikalarıyla tazmin edilerek telafi yoluna gidilmektedir. Refah devletindeki tazminat, telafi ilkesi yerine insanların ekonomiye katılma zorunluluğu olan bir sistem öngören anlayış çerçevesinde sosyal politikalar uygulanmaya başlamıştır (Kartal, 2013: 684). Bu durum hak temelli yurttaşlık yerine sözleşme yani çalışma temelli bir yurttaşlık dönüşümü anlamına gelmektedir. Bütün yurttaşların ekonomiye katılmasının teşvikinin diğer boyutu çalışmaya katılmayanların cezalandırılmasını gerektirmektedir. Bu anlayış yoksulluğu toplumsal bir sorun olmaktan çıkarıp bireysel bir niteliğe büründürmüştür (Kartal, 2013: 685).

Yoksulluğun bireyselleşmesi anlayışı ozmn de bireyselleşmesini beraberinde getirmiştir. Yoksullukla mücadele politikaları iş gücünün dışında kalan nüfusu azaltmayı hedeflemekten öte yoksulluğun sürdürebilir düzeyde tutulması hedefine odaklanmıştır (Wahl, 2015: 220). Bu durum yoksulluğu bitirerek sonraki kuşaklara aktarmayı önleyici mekanizmaların gelişimini de engellemiştir.

Devletin neoliberal politikalarla birlikte dönüşümü, kullanılan sosyal politika araçlarını da değiştirmiştir. Neoliberal politikalar sonucu ortaya gelir dağılımında adaletsizlik artmıştır. Gelir dağılımında adaletsizlik sorununu ortadan kaldıracak ozmlere başvurmak yerine bu soruna geçici ozmler getirebilecek sosyal yardımlar ne çıkmıştır (zer & Balseven, 2015: 257). Başka bir ifadeyle sosyal politika araçları olan sosyal güvenlik, sosyal hizmet ve sosyal yardımların uygulanmasında sosyal yardımlar tercih edilmiştir.

Neoliberal politikaların diğer yansımaları da devletin doğrudan kendisinin sosyal politikanın uygulayıcı olma durumu yerine sivil toplumunda bu alanda ön plana çıkarılmasıdır. Bu kapsamda toplumsal yaşantıdaki etnik, dini, kültürel dinamiklerin harekete geçirilerek hayırseverlik temelli bir yardım anlayışı ne çıkmıştır. Başka bir ifadeyle merhametli muhafazakrlık akımı çerçevesinde, hayırseverlik geleneksel anlamından kopartılarak, küresel ekonomi ile uyumlu bir niteliğe bürünmüştür (şimşek, 2014: 193-194).

Neoliberal politikaların uygulanmasına rağmen sorunların çözülmediği 1990'lı yıllarda verimliliğin artmadığı ve yoksulluğun arttığı görülmüştür (Güzelsarı, 2007: 102). Bunların yanında yolsuzluk sorunu ortaya çıkmıştır. Burada yolsuzluğa yapılan vurgunun artmasında neoliberal politikaların etkisinin gizlenmesi olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Yolsuzluk sebebiyle yeniden yapılanma sürecinin yeterince başarıya ulaşmadığı bu sorunun aşılması için yasal ve yapısal düzenlemeler yapılması gerektiği anlayışı hâkim olmaya başlamıştır (Bayramoğlu, 2010: 52). Dünya Bankası tarafından “devletin yeniden keşfi” olarak adlandırılan bu süreçte devletin tamamen etkisiz kaldığı bir ortamda piyasa ekonomisinin işleyişinin de tehlikeye gireceği öngörülmüştür. Ayrıca devletin yol, sağlık, eğitim gibi kamusal mal ve hizmet sunumlarını yapmaması durumunda ortaya çıkabilecek krizler hissedilmiş olup devletin piyasa mekanizmasını güvence altına alacak biçimde etkin kılınması anlayışı öne çıkmıştır. Başka bir deyişle devlet piyasaya odaklı görevlerle donatılmış olup “piyasa için devlet” anlayışına geçilmiştir (Bayramoğlu, 2010: 55). Yine 1997 yılında Düzenleyici Reformlar Üzerine OECD Raporu “düzenleyici devlet” anlayışına vurgu yapmaktadır. Hem Dünya Bankası hem de OECD tarafından ulaşılmak istenen temel hedef güvencelerle donatılmış, istikrarın hâkim olduğu, sermaye birikimi, küresel finans piyasalarına hareket kolaylığı sağlayacak bir devlet yapısı sağlanmasıdır. Devlet yapacağı düzenlemelerle bunları sağlayabilir (Güzelsarı, 2007: 52).

Yukarıda da tartışıldığı üzere düzenleyici devletin amacı sosyal devletteki gibi toplumsal yeniden dağıtımı sağlamak değildir. Düzenleyici devletin amacı küresel kapitalizm için uygun koşulları sağlamaktır. Sosyal politika da bu anlayışın bir parçası olarak düşünülmektedir. Artan toplumsal eşitsizlikler, işsizlik ve yoksulluk büyük toplumsal krizlere sebep olabilir. Bu durum piyasaların istikrarını da etkileyecektir. Bu bakımdan toplumun en alt düzeyde de olsa yardımlar aracılığıyla temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Ayrıca bu dönemde hayırseverlik anlayışının geleneksel anlamından farklılaşarak stratejik hayırseverlik kavramına dönüşümü de görülmektedir. Stratejik hayırseverlik özellikle güçlü işletmelerin sosyal sorumluluğu desteklemek amacıyla yürüttükleri yönetim ve pazarlama faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şimşek, 2014: 195). Devletin sosyal politika alanındaki dönüşümü ile birlikte kendine sosyal sorumluluk altında yer bulan işletmeler, hayır faaliyetleri yanında kar amacına yönelik çalışmalar yapmaktadırlar.

Sosyal politika anlayışının değişmesinin bir boyutu da sosyal hak temelli anlayışın yardımseverliğe ve hayırseverliğe dayalı anlayış ile değişmesidir (Önver vd., 2014: 175). Devletin özel sektör ilkelerini benimseyerek birçok alandan çekilmesi devlet vatandaş ilişkisini dönüştürmüştür. İnsanlar, vatandaş oldukları için devlet tarafından kendilerine sunulması gereken haklara sahip olma durumundan, devlet ya da sivil toplum aracılığıyla hayırseverlik çerçevesinde yapılan yardımlarla karşı karşıya kalmıştır.

Sosyal yardımların hak olma anlayışından çıkarak muhtaçlara yapılan yardımlara indirgenmesi, muhtaçlıkla yardımlar arasında bağ kurulması eleştirilerine maruz kalmaktadır (Önver vd., 2014: 177). Yardımlaşma tarihsel olarak topluluk arasında ahlaki ve dini kökenlere dayanmaktadır (Türkoğlu, 2013: 281). Ayrıca yardımların üretimi öğretmeye yönelik zayıflığı konusunda da eleştiriler olmakla birlikte, sadaka kültürüne sebep olduğu ve yoksulluğun yeniden üretilmesine hizmet ettiği görüşleri de mevcuttur (Şimşek, 2014: 198). Yardımların muhtaçlık, yoksulluk, işsizlik kriterlere dayanması nesnel kriterlere dayanan hak temelli sosyal politika anlayışı ile bağdaşmamaktadır (Kutlu, 2015: 369).

Geleneksel sosyal politikalar geleneksel olarak işçi sınıfı temelli, dönüşümle birlikte sınıf dışına itilen yoksul ya da yapısal işsizlere yönelmiştir. Aynı zamanda geleneksel sosyal politika anlayışında çalışanların korunması ve güçlendirilmesi anlayışı da dönüşüme uğramıştır. Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politikalar da yerini piyasaya uygun şartlar sağlayacak etkinlik, rekabet temelli politikalara bırakmıştır (Özügürlü, 2003: 64). Sosyal politikaların eksen değişimi neoliberal politikaların ucuz işgücü arayışıyla bütünleşince çalıştığı halde yoksullaşan büyük bir grup ortaya çıkmıştır. Sosyal yardımların amacı asgari düzeyde insanların yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktır. Ucuz işgücü yaratma politikaları sebebiyle çalışanların ücretinin düştüğü seviye de asgari yaşam standartlarını ancak sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın, sosyal yardımlarla geçinmeye göre sağlayacağı marjinal fayda azalmaktadır.

Bu durum iş hayatının içinde olmayı daha cazip şartlarda tutabilmek amacıyla sosyal yardımların da düşük seviyede tutulması sonucunu doğurmaktadır (Walsh, 2015: 233). Dolayısıyla alınan

desteklerle yoksulluktan kurtulma imkânı bulunmayıp, açlık sınırının eşiğinde yoksulluğun yeniden üretimi durumu sürüp gitmektedir.

Neoliberal politikaların ekonomik ve toplumsal farkları tetikleyici etkisi birçok sosyal sorun ortaya çıkarmaktadır. Eşiitsizliğin fazla olduğu toplumlarda şiddet ve sağlık sorunlarının yüksek olduğu görülür. Bu sorunlarsa toplumun her kesimini etkilemekte olup büyük yıkımlara yol açabilir (Wahl, 2015: 145). Bu sebeple toplumun en alt kesiminin temel yaşamsal ihtiyaçlarının karşılması yeni sosyal politika anlayışının hedefi olmuştur.

Yeni sosyal politika anlayışı aşağı yukarı bütün ülkelerde, iktidar için yarışan bütün partilerce benimsenmiştir. Bu kapsamda yoksulluğun altındaki köklü nedenlere ve bunların çözümüne odaklanmak yerine, seçim kampanyalarında kimin daha çok destek yapıp yapmayacağına odaklanılmaktadır. Yoksulluğun nedenlerinin açığa çıkarılmadığı bir politika anlayışı, hayırseverlik, toplumsal dayanışma gibi görünümde gerçek sorunların devam etmesine sebep olmaktadır (Wahl, 2015: 229-230).

Devlet yapısı, yönetim anlayışı ve sosyal politika anlayışında yaşanan bu dönüşümlerin temel özelliklerini tespit edecek olursak:

- Refah devleti anlayışında uygulanan yeniden dağıtım aracılığıyla yoksulluğun yok edilmesi anlayışı yerini yoksulların hayatlarını sürdürebilecekleri asgari koşulları sağlamayı hedefleyen sosyal yardım politikalarına bırakmıştır.
- Yurttaşlık temelli sosyal hak anlayışı zayıflamış, devletteki dönüşümle birlikte muhafazakâr kavramlarla da birleşerek hayırseverlik temelli yardım anlayışı hâkim olmuştur.
- Yardım politikalarının yoksulluğu yapısal sorunlarına inerek yok etmeye yönelik değil sürdürülebilir düzeyde tutarak yoksulluğun yeniden üretimine sebep olduğunu söylemek mümkündür.

SYDV ise bu anlayışa uygun olarak Türkiye’deki sosyal yardım politikalarının en önemli aracı konumundadır. SYDV’lerin örgütlenme ve çalışma biçimi, yapmış olduğu yardımlar incelendiğinde düzenleyici devlet modelinin, sürdürülebilir yoksulluk temelli sosyal yardım politikalarına uygun olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda üçüncü başlıkta SYDV örgütlenmesi ele alınarak, düzenleyici devlet modeline uygun bir politika yürütme aracı olma niteliği tartışılacaktır. Dördüncü başlıkta ise SYDV’lerin yapmış olduğu yardımlar incelenerek, bu yardımların yoksulluğu sona erdirme kapasitesi üzerinde durulacaktır

3. SOSYAL YARDIM POLİTİKALARININ TEMEL YÜRÜTÜCÜSÜ: SOSYAL YARDIMLAşMA VE DAYANIşMA VAKIFLARI

Sosyal politikalar insanların daha mutlu ve daha güvenli bir hayat sürmelerini sağlamayı amaçlar. Bu amaca ulaşmak için devlet tarafından sağlık, istihdam, eğitim, sosyal hizmetler gibi alanlarda çeşitli hizmetler yürütölmektedir. Sosyal yardım politikası kişilere ihtiyaçlarının karşlanması amacıyla muhtaçlık durumlarının ve kişisel özelliklerinin de dikkate alınarak yardımlar yapılması suretiyle buldukları durumu iyileştirmeyi hedefler. Sosyal politika, sosyal devlet anlayışının bir uzantısıdır. Bununla birlikte sosyal yardım politikaları neoliberal yeniden yapılanma sürecinde önem kazanmıştır. Dolayısıyla sosyal yardım politikası kavramı bir bakımdan sosyal devlet anlayışının zayıflamasına ve sosyal politika uygulamalarındaki dönüşüme de işaret eder. Bu bakımdan olumsuz bir anlamı da vardır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve bu bakanlığa bağlı kurumlar, Türkiye’de sosyal yardım hizmetini yürüten temel örgütlerdir. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı olup sosyal yardımların yönetimine ilişkin mühim görevlere sahiptir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonunun sekreteryaya hizmetini yapmasının yanında düzenli merkezi yardımların yürütölmesinde ve SYDV’ler ile koordinasyonun sağlanmasında önemli görevlere sahiptir. Ayrıca Sosyal Hizmet Merkezleri, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlükleri sosyal yardım hizmeti yapan kurumlardandır. Bunların yanında Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) da çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı bir teşkilat olarak önemli sosyal yardım hizmetlerinde bulunmaktadır. SGK cenaze ödeneği, evlenme ödeneği, emzirme ödeneği, doğum yapan kadınlara izin parası gibi yardımlarda bulunmaktadır. Ayrıca doktor raporları doğrultusunda hasta alt bezi, hasta

maması, tekerlekli sandalye ya da çeşitli protezler gibi ihtiyaçların temin edilmesi durumunda yapılan masrafların bir kısmı için geri ödeme yapmaktadır. Yine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu da çeşitli kurum ve kuruluşlarla koordineli bir şekilde istihdama yönelik yardım programları yürütmektedir. Bu kapsam da meslek edinmeye ve eğitime yönelik destekler yapılmaktadır. Bunların yanında çeşitli kurumlar uzmanlaşmış oldukları alanlara göre çeşitli yardım görevleri üstlenmişlerdir. Türk Kızılayı afet, acil durum hallerinde ihtiyaç sahiplerine yardımlar ulaştırdığı gibi özellikle göçmenlere yönelik olarak Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerle işbirliği halinde çeşitli yardım faaliyetleri yürütmektedir. Kredi ve Yurtlar Kurumu da Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı bir kurum olarak öğrencilere burs ve beslenme yardımı gibi hizmetler vermektedir. Milli Eğitim Bakanlığı ise ücretsiz kitap dağıtımını, öğrencilerin ücretsiz okula taşınması, ücretsiz öğle yemeği gibi yardımlarda bulunmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022).

SYDV yapmış olduğu yardım faaliyetlerinin genişliği bakımından diğer kurumlardan ayrılmaktadır. SYDV hem yukarıdaki kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak onların yardım faaliyetlerinin yürütülmesine yardımcı olmakta hem de bu kurumların ulaşamadığı alanlarda yardımlar yapmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de uygulanan yardım politikalarının merkezinde SYDV’lerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yapmış olduğu yardımların büyük bölümünün uygulayıcısı SYDV’dir.

3.1. Kuruluşu

Sosyal politikaların neoliberal politikalarla birlikte “yoksulluğun yönetimi” ve “sürdürülebilir yoksulluk” olarak ele alınmasıyla birlikte sosyal yardım anlayışı öne çıkmıştır. Neoliberal devlet anlayışı kapsamında devletin her alanda küçülmeye gitmesi sosyal politika alanına da yansımıştır. Muhafazakâr öğelerle de eklemlenen yeni sağ politikalar toplumsal, kültürel, yerel, dini dinamiklere vurguyu artırarak devletin sosyal yardım yükünü çeşitli sivil toplum örgütleriyle paylaşma yoluna gitmiştir. Vakıf anlayışı da bu noktada önem kazanmaktadır.

1970’lerin sonları itibarıyla başlayan neoliberal politikalar Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları ve darbe sonrasında Özal’la birlikte uygulanmaya başlamıştır. Özal, darbe sonrası kurulan hükümette ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev yapmış ve 1983’te başbakan olarak neoliberal politikaların uygulanmasında etkili olmuştur. 1986’da sosyal politikalarda çok temel bir kurum olarak ortaya çıkacak olan vakıfların kurulma çabaları da bu döneme rastlar. 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu 7. Maddesi, SYDV’lerin kuruluşuna dayanak oluşturmaktadır.

1986 yılında TBMM’de yapılan görüşmelerde halkın kendi köy, şehir ve kasabalarında bir kuruluş aracılığıyla yardımların suistimale kapılmadan gerçekleştirilebileceği bir kuruluş ihtiyacı vurgulanmıştır. Halkın güvenilir kurumların eksikliği sebebiyle yardım yapma konusunda tereddüt ettiği ifade edilmiştir. Bu sakıncaların giderilmesi ve yardımların en iyi şekilde kullanılmasını sağlamak için sosyal güvenlik kuruluşlarına deste olacak yerel teşkilatlar kurulması Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu’nun temel amacıdır. (TBMM Tutanak Dergisi, 1986). Bu görevin için olarak da Türk-İslam medeniyetinin en önemli kurumlarından biri olarak yardımlaşma ve dayanışma aracı olarak sıklıkla kullanılan vakıf kurumu gündeme gelmiş, SYDV bu kapsamda düşünülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 1986).

Görüşmelerde halkın kendi yaşadığı yer vurgusu yerelleşmeye dikkat çekmektedir. Ayrıca bir kuruluşun aracılığı devlet bu görevi halkı da hizmete dahil ederek hizmetin gördürülmesini paylaşma isteğini göstermektedir. Aynı zamanda Türk-İslam geleneğine yapılan vurgu da yeni sağ düşüncenin muhafazakâr ve milliyetçi duyguların harekete geçirildiğini doğrulamaktadır. Bu noktada Türk-İslam sentezinin toplumsal birlik ve beraberliği sağlamada bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir (Kadioğlu, 2020: 823). 1980 sonrası neoliberal politikalarla birlikte ABD özellikle Ortadoğu’da ılımlı İslam stratejisi uygulanmasını benimsemiştir. Bu durum hem darbe döneminde ideolojik rıza arayan askerlerce hem de darbe sonrası seçilen hükümetlerce de benimsenmiştir (Akarçay, 2008: 116). Devlet eliyle uygulanan milliyetçi muhafazakâr anlayışa uygun olarak Türk-İslam geleneğinde daha önce de kullanılan vakıf kurumu, dönüşen devlet anlayışına uygun bir şekilde SYDV olarak yeniden vücut bulmuştur.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, 14.06.1986 tarih ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile kurulmuş ve Merkez Bankası nezdinde Başbakanlığa bağlanmıştır. Kanununun 1. maddesinde amacı fakir, ihtiyaç sahibi ve muhtaç durumdaki vatandaşlar ile çeşitli sebeplerle ülkeye gelen kişilere yardım etmek olarak ifade edilmiştir. Ayrıca gelir dağılımında adaleti sağlayıp, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı pekiştirmek kanununun amaçları arasında sayılmıştır.

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanununun amacı sosyal politika anlayışında yardımların ön plana çıkarılması ve muhtaçlık üzerine yapılan vurgu bakımından önemlidir. nkn kanunda hedef kitlenin muhtaç durumda olan kimseler olduğu görülür. Dolayısıyla bu durum yoksulluğun sürdürülebilir düzeyde tutulması anlayışıyla aynı eğilimde ilerlediğini göstermektedir. 7. maddesinde ‘‘Bu Kanunun amacına uygun faaliyet ve çalışmalar yapmak ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara nakdi ve aynı yardımda bulunmak üzere her il ve ilçede SYDV’ler kurulur.’’ hükmü ve Medeni Kanun hükümleri doğrultusunda vakfın tescil ettirilmesiyle SYDV’ler kurulmuştur. Medeni Kanununun 102. maddesine göre vakıflar resmi senet aracılığı ile açıklanan vakıf kurma iradesinin, vakfın kurulacağı yerdeki mahkemede tutulan sicile tescili ile tüzel kişilik kazanmaktadır. Aynı maddede resmi senetle kurulacak vakıflarda vakıf kurma iradesinin, noterde düzenlenmiş bir belgeyle alınacak temsil yetkisiyle, temsilci aracılığıyla yerine getireceği hükmü bulunmaktadır. Genelge ve medeni kanunun bu hükümleri doğrultusunda SYDV’ler il veya ilçe merkezindeki mülki amir tarafından vakıf senedinin tescil ettirilmesiyle kurulmuştur.

3.2. SYDV Yardım Programlarının Genel İşleyişi

SYDV yardımlarının kapsamı 3294 sayılı Kanun’da sayılmaktadır. Yardımların büyük bölümü muhtaçlık sınırının altında gelire sahip olma kriteri gözetilerek yapılmaktadır. Muhtaçlık sınırı için kişi başi gelir, on altı yaşından büyüklerin almış olduğu aylık net asgari ücretin üçte biri olarak hesaplanmaktadır. Muhtaçlık sınırı hesaplamalarında hanede ikamet eden herkes hesaplamaya dahildir. Muhtaçlık sınırı altında gelire sahip olmakla birlikte fakir ve ihtiyaç sahibi olanlar yardımlardan yararlanabilmektedir.

SYDV yardım programlarında G0 ve muhtaçlık sınırı kriteri kullanılmaktadır. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında, en düşük gelir düzeyi olan G0 gelir seviyesindeki vatandaşların prim demeleri SYDV’lerin tespitiyle, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan yapılmaktadır. G0 sınırı muhtaçlık sınırından faklıdır. Muhtaçlık sınırı net asgari ücretin üçte biriyken, G0 sınırı brüt asgari ücretin üçte biridir. Ayrıca G0 hesaplaması hanede yaşayan tüm kişileri değil hesaplama yapacak kişinin eş, ocuk, anne ve babasından aynı hanede yaşayanları kapsamaktadır. Herhangi bir afet ya da acil sebebiyle zarara uğrayanlar ve şehit yakınları ile gazilerin ise yardım almalarına ilişkin bir muhtaçlık sınırı bulunmamaktadır. Ayrıca 2021 yılı itibarıyla uygulamaya konulan pandemi yardımları için de muhtaçlık sınırı kriteri yoktur.

Yardım başvurularının değerlendirme süreci vatandaşların başvurusu, başvuruların değerlendirilmesi ve karar alınması olarak üç aşamadan söz etmek mümkündür. Yardımlardan yararlanabilmeleri için öncelikle SYDV personeli tarafından ihtiyaçları, muhtaç olup olmadıkları, yardım şartlarını sağlayıp sağlamadıkları tespit edilmekte ve sonrasında bu durum müteveli heyeti toplantısında gündeme getirilerek, müteveli heyetince yardım kararları verilmektedir. Dolayısıyla Başvurular doğrudan SYDV’lere yapılabileceği gibi, e-devlet uygulaması üzerinden de yapılabilmektedir. Ayrıca çeşitli idari kurumlara yapılan sosyal yardımla ilgili başvurular idari amirler tarafından SYDV’lere yönlendirilmektedir. Yardım başvurularını alan SYDV, başvurulan yardım türüne uygun koşulların sağlanıp sağlanmadığını tespit etmektedirler. Örneğin engelli yardımını için başvuru yapılyorsa engelli raporunun yardım için uygun olup olmadığı kontrol edilir. Ardından vatandaşların gelir ve ihtiyaç durumlarını tespit için SYDV personeli tarafından gerekli inceleme ve hane ziyareti yapılmaktadır.

Burada yirmi dört kamu kurumu ile entegre olan Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi’ne değinmek gerekmektedir. Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi ihtiyaç sahibi kişilerin yardım başvurularının alınmasında önemli işleve sahiptir. Başvurusu alınan kişilerin hane dosyası oluşturularak, kişisel verileri, sosyal ve ekonomik durumları ile ilgili bilgilerin sorgulanması ve raporlanması Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi sistemi üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca kabul edilen yardımların banka

ödeme talimatları ve muhasebe işlemleri bu bilgi sistemi aracılığıyla yapılmaktadır. (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2017: 2). Vakıf personeli yapmış olduğu iş ve işlemleri bu sistem aracılığıyla yürütür.

Vatandaşlardan, muhtaçlık durumlarının tespiti amacıyla çeşitli kurumlardan gelirlerinin sorgulanması ve araştırılması için izin istenmektedir. Birçok kamu kurumu ile entegre Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi vatandaşların gelir durumunu tespit etmekte, bilgilere ulaşım bakımından kolaylıklar sağlamaktadır. Bu sistem üzerinden elde edilemeyen gelirler ise vatandaşlardan alınan izinler doğrultusunda gerekli kurum ve kuruluşlar aracılığıyla yapılan yazışmalarla talep edilmektedir.

SYDV'lerin karar organı mütevelli heyeti olup, başkanı il veya ilçenin mülki amiridir. Mütevelli heyeti seçilmiş ve doğal üyelerden oluşmaktadır. 3294 sayılı kanunun 7. maddesinde bu üyeler il ve ilçelerdeki ayrı olarak sıralanmıştır. İl merkezlerinde vali, belediye başkanı, il milli eğitim müdürü, defterdar, il müftüsü il tarım müdürü, aile ve sosyal hizmetler il müdürü, il sağlık müdürü doğal üyelerdir. İlçelerde ise kaymakam, belediye başkanı, ilçe milli eğitim müdürü, mal müdürü, ilçe müftüsü, ilçe tarım müdürü, sağlık grup başkanı mütevelli heyetinin doğal üyeleridir. Mütevelli heyetinin bir de seçimle gelen üyeleri vardır. Köy ve mahalle muhtarlarının kendi içlerinden seçecekleri birer kişi ile STK temsilcilerinin kendi içinden seçecekleri iki kişi ve il genel meclisi ya da büyükşehirlerde il merkezinde vali ve ilçelerde kaymakamın hayırsever vatandaşlar arasından seçeceği iki kişiden oluşmaktadır.

Mütevelli heyeti vakıf iş ve işlemlerinin yoğunluğuna göre çeşitli aralıklarla toplanabilir. Vakıf başkanı ve vakıf müdürleri gelen yardım talepleri, vakfın iş ve işlemlerini dikkate alarak vakıf mütevelli heyeti toplantısı yapılmasına karar verirler. Vakıf mütevelli heyeti toplantılarda oy çokluğu ile karar almaktadır. Üyeler katılmadıkları kararlar üzerinde şerh düşebilmektedirler. Üyeler vermiş oldukları kararlardan sorumlu olup, hukuka aykırı olarak verilmiş ve vakfın zarara uğramasına sebep olmuş kararlardan dolayı heyet üyelerinin sorumluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla heyet üyeleri kararlarını verirken 3294 sayılı Kanun, Fon Kurulu ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından belirlenen mevzuat, ilke ve yöntemleri dikkate almaktadır. Aynı zamanda vakıf personelinin yapmış olduğu sosyal, ekonomik durum incelemeleri vakıf mütevelli heyeti üyelerine almış oldukları kararlar konusunda yardımcı olmaktadır.

Mütevelli heyetinin almış olduğu yardım ve diğer işlemlere ilişkin bütün kararlar Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemine kaydedilir. SYDV'lerin kendi kaynaklarından yaptıkları yardım işlemleri sistem üzerinden alınan raporlarla bankaya talimat verilerek ilgili kişilerin hesabına aktarılır. Genel sağlık sigortasına ilişkin verilen kararlarsa sistem aracılığıyla sosyal sigortalar kurumuna aktarılır. Düzenli merkezi yardım ve aylıklara ilişkin kararlar da yine sistem aracılığıyla Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğüne iletilir.

Sosyal yardımların yapılıp yapılmamasının mütevelli heyetinin takdir hakkına kalması sosyal yardımların hak niteliğini zayıflatması bakımından eleştirilmektedir. Ayrıca merkezi yardımlar dışındaki sosyal yardımlarda mütevelli heyetinin nesnel ölçütlerden uzaklaşabileceğini de ifade edilmektedir (Kutlu, 368: 2015). Nesnel ölçütlerden uzaklaşılması ise keyfi uygulamalara ve siyasal etkiye açık olabileceği noktasında eleştirilmektedir (Taşgım & Özel, 2011: 183).

3.3. Kamu Hizmeti Yürüten Özel Hukuk Tüzel Kişisi Olarak SYDV

Devletin çeşitli kamu hizmetlerini idare teşkilatı vasıtasıyla yerine getirir. İdarenin tüm faaliyetleri kamu hizmeti olarak değerlendirilmez. Kamu hizmetini diğer faaliyetlerden ayıran şey siyasala organlarca kamuya faydalı kabul edilmesidir. Bunun yanında hizmetin bir idari teşkilatın bizzat kendisi tarafından ya da yakın gözetimi ve denetimiyle özel hukuk tüzel kişilerince yürütülmesi gerekmektedir (Günday, 2004: 296). Gözler'e göre ise kamu hizmeti bit kamu tüzel kişisi tarafından doğrudan üstlenilen ya da başka bir teşkilat aracılığıyla sağlanan amacı kamu yararı olan faaliyettir. (2004: 509).

İdare teşkilatı da merkezden ve yerinden yönetim kuruluşları olarak örgütlenmiştir. Bununla birlikte vakıf örgütlenmesi ile hizmetlerin yerine getirilmesi idare örgütlenmesi açısından sık rastlanan bir durum değildir. 1982 Anayasası'nın 2. maddesinde devletin sosyal bir devlet olduğu, 5. maddesinde kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya,

insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışması görevi, 60. ve 61. maddelerde ise sosyal güvenlik görevi açıkça belirtilmektedir. Bununla birlikte devlet kendi tüzel kişiliğinde bu hizmetleri örgütlenme imkânı varken bir özel hukuk tüzel kişisi olan vakıflar aracılığıyla bu hizmetler yerine getirilmektedir.

SYDV'ler her ne kadar özel hukuk tüzel kişisi olsa da kamu örgütleri gelirinin tamamına yakını Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan aktarılan periyodik paylardan oluşmaktadır. Ayrıca SYDV'lerin denetimi yalnızca Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından değil İçişleri Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Personel iş ve işlemleri konusunda müteveli heyeti yetkili olsa da Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün belirlediği esaslara uyulması gerekmektedir. Tüm bunlar SYDV'lerin yapmış olduğu kamu hizmetlerinin idarenin yakın gözetim ve denetiminde sunulduğunu göstermektedir.

Sosyal yardımlar genel müdürlüğü vakıf örgütlenmesinin tercih edilme sebebi olarak hiyerarşi dışında, hızlı, esnek ve yerel farklılıkları göz önüne alarak karar verebilen, hedef kitleye en yakın noktada çalışacak bir örgütlenmeye ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Bunun yanında vakıf başkanı olarak en yüksek amirin görevlendirilmesiyle diğer kamu hizmetlerle bağlantının sağlanabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca hizmet alanlara en yakın noktada hizmet verilmesi Avrupa Birliği tarafından önem verilen subsidiarite ilkesinin gereğidir. Vakıf müteveli heyetleri vakfı personeline yapılan sosyal inceleme ve merkezi veri tabanı bilgileri doğrultusunda, sosyal yardım ve proje desteklerinin yapılıp yapılmamasına karar vermektedir. Bu noktada taşra teşkilatındaki çeşitli kamu yöneticileri ve seçilmiş yerel yönetim örgütü temsilcileri ile sivil toplum örgütü temsilcilerinden oluşan vakıf müteveli heyeti, yönetim kavramının önemli bir uygulamasını sergilemektedir (SYGM, 2017).

Sosyal yardım hizmetinin vakıflar aracılığı ile örgütlenmesi, minimal devlet anlayışı çerçevesinde devletin birçok görevinden vazgeçmesinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Bu durum personel yapısında da görülmektedir. SYDV personelinin işe alınması, görev değışikliği, maaşlarının belirlenmesi, disiplin cezası verilmesi gibi konularda yetkili organı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Personelinin Norm Kadro Standartları, Nitelikleri, Özlük Hakları ve Çalışma Şartlarına İlişkin Esaslara bağlı kalmak koşuluyla vakıf müteveli heyetidir. Kamu gücü ve ayrıcalıklarından yararlanarak, kamu hizmeti yapan SYDV personeli belirsiz hizmet sözleşmesi ile istihdam edilmektedir. Bu durum yeni devlet anlayışı kapsamında kamu hizmetinde esnek personel rejiminin yaygınlaşması yaklaşımına uygundur.

SYDV anayasa ve kanunlarda açıkça belirtilen sosyal devlet işlevinin yerine getirilmesinin en önemli araçlarından olduğu halde hukuki niteliği açıkça düzenlenmemiştir. Bu durum yargı kararlarına da yansımıştır. SYDV fiilen idari teşkilat içinde kamu hizmeti yerine getirmesine karşın vakıfların Medeni Kanun'da özel hukuk tüzel kişisi olarak tanımlanmasından dolayı kamu personeli olarak nitelendirilmemektedir. Bu durum birçok kez çekişme konusu olmuş ve yargı kolları arasında çıkan uyuşmazlık üzerine Uyuşmazlık Mahkemesi (E.2013/1410, K.2013/1600; T.11.11.2013, E.2013/253; K.2013/367, T.11.03.2013) kararlarında SYDV'ler ile ilgili uyuşmazlıkların özel hukuk tüzel kişisi olmasına işaret ederek adli yargıda yargılanması gerektiği yönünde karar vermiştir.

Yargıtay'ın da hukuk daireleri arasında SYDV'lerin kamu tüzel kişisi olup olmadığı konusunda farklı kararlar verilmiştir. Yedinci, Dokuzuncu ve Yirmi İkinci Hukuk Daireleri SYDV'lerin kamu tüzel kişisi olup olmadığı ve iş güvencesi bakımından yapısının nasıl değerlendirileceği konusunda farklı kararlar verilmiştir. Yargıtay İctihadı Birleştirme Hukuk Genel Kurulu ise, SYDV'lerin özel hukuk tüzel kişiliğine sahip olduğu, ayrı işyeri olan bağımsız işveren oldukları, bu nedenle her vakıf için işyeri düzeyinde toplu iş sözleşmesi yetkisi verilebileceği ve iş güvencesi hükümlerinden yararlanmanın ön koşullarından olan işçi sayısı tespit edilirken her vakıf yönünden sadece kendi işçi sayısının dikkate alınacağı şeklinde karar alınmıştır (E.2016/3, K. 2017/4, T.09.06.2017). Bu kararla birlikte kamu hizmeti yürüten SYDV personelinin güvence kapsamı oldukça daralmıştır.

16.05.2018 tarihinde SYDV'ler, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ile işletme düzeyinde toplu iş sözleşmesi imzalayacak işyeri kapsamına alınmıştır. Bu düzenleme ile birlikte SYDV personeli toplu sözleşme imzalama imkânı ve bir takım sendikal haklara sahip olmuştur. Bu durumda SYDV personeli kanunla kurulan, kamu gücü ve ayrıcalıklarıyla donatılmış bir kurumda kamu hizmeti yapan

özel hukuk tüzel kişisi işçisidir. Bununla birlikte toplu sözleşme görüşmelerinde kamu işçisi olarak tanınmaya yönelik talepleri bulunmaktadır.

4. SYDV'lerin Yapmış Olduğu Yardım Türleri

SYDV'ler çeşitli yardım programları ve proje destekleri aracılığıyla sosyal yardım alanında faaliyet göstermektedir. Bu başlıkta önce sosyal yardımlar, ardından proje destekleri incelenecek olup yoksulluk sorununa kalıcı çözüm getirebilme kapasitesi tartışılacaktır.

4.1. Sosyal Yardımlar

SYDV'ler aracılığıyla yürütülen yardım programları yardım yapılma zamanı ve periyoduna göre düzenli merkezi yardımlar ve düzensiz yardımlar olarak ayrılabilir. Düzenli yardımlar periyodik dönemlerde yapılan yardımlardır. Bu yardımlarla ilgili işlemler SYDV'ler tarafından yapılmakla birlikte yardımların hesaplara aktarımı merkez tarafından yapılır. Bu sebeple SYDV'lerin kendi bütçesinden yapılmaz. Yaşlılık maaşı, engelli maaşı, eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardım programı, şartlı sağlık ve eğitim yardımları, muhtaç asker ailesi yardımları düzenli yardımlardandır. Bununla birlikte ihtiyacın kısa zamanda giderilmesine yönelik SYDV'lerin kendi bütçelerinden yaptıkları süreklilik arz etmeyen yardımlar düzenli olmayan yardımlardır. Aile yardımları, gıda yardımları, sağlık yardımları gibi kategoriler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca yardım türlerine göre aile yardımları, eğitim yardımları, engellilere ve yaşlılara yönelik yardımlar, özel amaçlı yardımlar, sağlık yardımları, yabancılara yönelik yardımlar olarak da gruplandırılabilir (SYGM, 2018).

4.1.1. Aile yardımları

Aile yardımları gıda yardımları, barınma yardımları, yakacak yardımları, doğum yardımı, şehit yakınları ve gazilere yönelik yardımlar eşi vefat etmiş kadınlar yönelik yardım programı, muhtaç asker ailelerine yönelik yardım programı, doğum yardımı, işe yönlendirme ve işe başlama yardımları, afet ve acil durum yardımı, öksüz ve yetim yardımı, muhtaç asker çocuğu yardımı ve diğer aile yardımından oluşmaktadır. Bunlardan bir kısmı düzenli merkezi yardım şeklinde yapılmakta olup ilgili başlık altında değerlendirilecektir.

Gıda yardımları, ihtiyaç sahiplerinin temel yiyecek, içecek ve yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemektedir. SYDV'ler Ramazan ve Kurban Bayramı öncesinde yılda iki defa gıda yardımı yapmaktadır. Bu sebeple halk arasında bayram yardımı olarak da adlandırılır. Bununla birlikte bayramlar dışında da gıda yardımı yapılmaktadır.

Barınma yardımları 2006 yılı itibarıyla uygulamaya konulmuş olup, içinde yaşanması sağlıksız ve tehlikeli olabilecek durumdaki evlerde ikamet eden yoksul ve muhtaç kişilere, evlerinin onarımı ve bakımı amacıyla yapılan nakdi ya da aynı yardımlardır. Ev eşyası yardımı, ev onarım yardımı, kira yardımı, betonarme ya da prefabrik ev yapımı yardımı barınma ihtiyacının karşılanması için yapılan yardımlardır.

Yakacak yardımları ise 2003 yılı itibarıyla uygulamaya başlamıştır. Türkiye Kömür İşletmelerinden tedarik edilen kömürlerin SYDV'ler vasıtasıyla her haneye en az 500 kg kömür dağıtılmasını kapsamaktadır. Her haneye dağıtılacak olan kömür miktarı yaşanan yerin koşulları dikkate alınarak, mütevellî heyetince belirlenmektedir. Vakıf sınırları içerisinde dağıtılacak toplum kömür miktarı belirlenip, Türkiye Kömür İşletmelerinden talep edilmektedir. Bunun haricinde SYDV'ler ısınma ihtiyacının kömür ile sağlanmadığı hanelere nakdi yakacak yardımında da bulunabilir. 2022 yılı itibarıyla doğalgaz yardımı uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda ısı harita temel alınarak 450-1150 TL arasında değişen ve yılda iki defa uygulanacak destek yapılması planlanmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022).

Doğum yardımı Türk vatandaşlarına ve mavi kart sahiplerine doğan çocukları için yapılan yardımlardır. Bu kapsamda ilk çocuk için 300 TL, ikinci çocuk için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocuklar için ise 600 TL, bir defaya özgü yardım yapılmaktadır. SYDV'ler bu yardımı kendileri yapmayıp, Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğüne gönderilmek üzere başvurularını almaktadırlar.

Şehit yakınları ve gazilere yönelik yardımlar herhangi bir muhtaçlık sınırına bakılmadan şehit yakınları, gazi ve gazi ailelerine yapılmaktadır. İhtiyaç durumuna göre mütevellî heyetinin belirleyeceği tutarda yardım yapılmaktadır.

İşe yönlendirme ve işe başlama yardımları da aile yardımları kategorisindedir. İşe yönlendirme yardımını 18-55 yaş arasında çalışabilir olarak İŐKUR'a bildirilen kişiilere, İŐKUR tarafından görüşmeye yönlendirilmeleri durumunda yılda üç defaya kadar net asgari ücretin % 10'una kadar yapılan yardımdır. İşe başlama yardımı ise aynı koşullarda işe yönlendirilip, işe başlayan kişiilere yılda bir defa, brüt asgari ücretin üçte biri kadar yapılan yardımdır.

Afet ve acil durum yardımını muhtaçlık sınırına bakılmaksızın, doğal afet ya da acil bir durumun oluşturduğu hasara göre, müteveli heyeti tarafından belirlenen tutarda yardım yapılmasıdır.

4.1.2. Eğitim yardımları

Eğitim yardımları maddi yetersizlik sebebiyle eğitim imknlarına erişilebilirlik bakımından sorun yaşayan ailelerin imknsizliklerini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Eğitim yardımları yalnızca SYDV'ler aracılığıyla değil Milli Eğitim Müdürlükleri aracılığıyla da sağlanmaktadır. Ücretsiz kitap dağıtımı, öğle yemeği verilmesi, öğrencilerin okula ücretsiz taşınması gibi yardımlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan aktarılmak suretiyle milli eğitim mdrlklerinca sağlanmaktadır. SYDV'ler ise eğitim materyali yardımı, şartlı eğitim yardımı gibi yardımlarda bulunmaktadır.

Eğitim materyali yardımı, yoksul ve yardıma ihtiyaç duyan ailelerin çocuklarının okul kıyafeti, ayakkabı ve kırtasiye gibi temel okul ihtiyaçlarının karşılamak amacıyla, müteveli heyeti tarafından takdir edilen miktarda öğrencilerin ailelerine yardım yapılması hizmetidir. Bu yardımlar aynı ya da nakdi olabilir.

Diğer bir eğitim yardımı olan şartlı eğitim yardımında temel hedef maddi imknsizlikler sebebiyle çocuğunu okula göndermek istemeye ailelere destek olunmasıdır. Bu kapsamda her aileye iki ayda bir anne hesabına, Sosyal Yardımlar Genel Mdrlğu aracılığıyla nakdi yardım yatırılmaktadır. Kız çocuklarına erkek çocuklarından daha fazla yardım edilmektedir. Bu durum kız çocuklarının okula gönderilmesini teşvik edilmesi amacını taşımaktadır. 2022 yılı için bu miktarlar sekizinci sınıfa kadar devam eden erkek çocukları için iki ayda 110, kız çocuklar için 120, dokuz ve on ikinci sınıf arasında devam eden erkek öğrenciler için iki ayda 140, kız öğrenciler için 180 TL'dir.

Bu yardımların dışında eğitim amacıyla yaşanan herhangi bir maddi sıkıntı sebebiyle zor duruma düşenleri SYDV'lere başvurarak ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yardımlar alması mümkündür. Bununla birlikte SYDV yardımları burs niteliğinde değildir. Fon kurulunca belirlenen ilkeler doğrultusunda burs yardımı yapmak yasaktır. Burs talebine yönelik talepler vakıf müteveli heyetince reddedilmektedir.

4.1.3. Düzenli merkezi yardımlar

Düzenli merkezi yardımlar engelli aylığı, engelli yakını aylığı, yaşlı aylığı, eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardım programı, muhtaç asker ailesi yardımı, muhtaç asker çocuğu yardımı, kronik hastalık yardımı, ksz yetim yardımı olarak sıralanabilir. Ayrıca eğitim yardımları kısmında değinilen şartlı eğitim yardımları ve sağlık yardımları içinde yer alan şartlı gebelik yardımı, şartlı sağlık yardımı, kronik hastalı yardımı da bu kategoride değerlendirilebilir. Düzenli merkezi yardım alanlar elektrik tüketim desteğinden de yararlanabilmektedir.

Engellilere yönelik yardımlarda ise muhtaçlık sınırı altında gelire sahip olunmasının yanında tam teşekküllü devlet hastanesinden alınacak engelli raporu gerekmektedir. Engelli raporundaki engellilik derecesi %40-69 olanlar 1226,69TL, %70 ve üzeri olanlar ise 1840,04 TL aylık alabilmektedirler. Ayrıca engelli kişi on sekiz yaşını doldurmamışsa, engelliye bakan kişi 1226,69 TL engelli yakını aylığı alabilir. Aylık miktarları 2022 yılının ilk altı ayı için geçerlidir.

Yaşlılık yardımı 65 yaşını doldurmuş, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan düzenli bir gelir veya aylık almayan, uzun vadeli sigorta kollarına tabi bir işte çalışmayan ve muhtaçlık sınır altında geliri olan vatandaşlara SYDV'ler tarafından bağlanmaktadır. Bu kapsamda 2022 yılının ikinci altı aylık dönemi için ayda bir defa 1536,70 TL merkezi yardım yapılmaktadır.

Eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardım programı, halk arasında dul maaşi olarak da bilinen yardım programıdır. Eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardım programı, düzenli merkezi bir yardım olup yardım miktarı 500 TL'dir.

Muhtaç asker ailelerine yönelik yardım programı askerli hizmetini yapan kişilerin ihtiyaç sahibi ve muhtaç durumda olan ailelerine yöneliktir. Askerdeki kişinin evli olması durumunda eşi, bekâr olması durumundaysa öncelik annede olmak üzere, annesi yoksa babası faydalanabilir. Yardım miktarı 500 TL'dir. Muhtaç asker çocuğu yardımı ise askerde olan kişilerin 18 yaşının altında muhtaç durumda olan çocukları için, çocuğun annesi ya da çocuğa bakan kişinin başvurusu üzerine 200 TL aylık yardım yapılmaktadır.

Öksüz ve yetim yardımı, babası ya da annesi vefat etmiş çocuklara yönelik yapılan düzenli merkezi yardımdır. Hayatta olan anne ya da babası veya çocuğa bakan kişinin başvurusu üzerine ayda 300 TL yardım yapılmaktadır.

2022 yılı Haziran ayı itibariyle başlayıp 2023 Mayıs ayına kadar devam edecek olan aile destek paketi uygulamaya konulmuştur. 2023 Kişi başına düşen aylık geliri; 450 TL'ye kadar olan hanelere 600 TL, 450 TL'den 911,15 TL'ye kadar olan hanelere 550 TL, 911,15 TL'den 1372,30 TL'ye kadar olan hanelere 500 TL, 1372,30 TL'den 1833,45 TL'ye kadar olan hanelere 450 TL aylık ödeme yapılacaktır. Bu yardımla muhtaçlık sınırı altında gelire sahip olan ailelerin nakdi destek yapılması amaçlanmıştır.

4.1.4. Özel amaçlı yardımlar

Aşevi hizmetleri, afet ve acil durum yardımları, şehit yakınları ve gazilere yönelik yapılan yardımlar terör zararı yardımı özel amaçlı yardımlardır.

Aşevi hizmetleriyle SYDV'ler ihtiyaç sahibi vatandaşlara günlük yemek verilmesini amaçlamaktadır. Aşevi hizmetleri her il ve ilçede değil, ihtiyaca uygun olarak bazı il veya ilçelerde uygulanmaktadır.

Afet ve acil durum yardımlar olağan yaşantı esnasında aniden meydana gelen ve kişilerin hayatlarını ve faaliyetlerini negatif olarak etkileyen olaylar sonrasında yapılan yardımlardır. Temel amacı aniden gelişen bu olaylar sebebiyle ortaya çıkan kriz hallerini önlemek ve temel ihtiyaçların giderilmesini sağlamaktır. Afet yardımlarında muhtaçlık sınırı aranmamaktadır. Afet ve acil duruma ilişkin rapor ve tutanaklarla birlikte temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik yardımlar mütevelli heyetince değerlendirilmektedir. Bununla birlikte afet ve acil durum yardımları bütün zararın karşılanmasına yönelik değildir. Ailenin temel ve acil nitelikteki ihtiyaçların giderilmesi hedeflenmektedir. Afet ve acil durumlarda ortaya çıkan ticari ve zirai kayıplar yardım programının dışında kalmaktadır.

Terör zararı yardımı, çeşitli terör olayları sebebiyle ikamet ettikleri evlerini terk etmek durumunda kalan kişilerin temel ve acil ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlar. Zarar gören hane başı aylık 1200 TL'yi geçmeyecek şekilde yardım yapılabilir.

Diğer bir yardım türü de şehit yakınları ve gazilere yönelik yardımlardır. Bu yardımlarda da muhtaçlık sınırı aranmamaktadır. Bu kapsamda ihtiyaçlarına yönelik olarak talep edecekleri her türlü yardım mütevelli heyeti tarafından değerlendirilecektir. Mütevelli heyeti yardım yapıp yapmama konusunda takdir yetkisine sahip olmak birlikte muhtaçlık sınırıyla bağlı değildir.

4.1.5. Sağlık yardımları

Sağlık yardımları muhtaç durumda olanların sağlık hizmetleri kapsamında aldıkları yardım ödemeleri, kronik hastalık yardımı, genel sağlık sigortası hizmeti ve şartlı sağlık yardımlarını kapsamaktadır.

Sağlık sorunları ya da tedavi amacıyla maddi sıkıntıya düşen vatandaşlar, ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla SYDV'lere başvuru yapabilir. SYDV mütevelli heyetinin takdiri doğrultusunda bu kapsamda yardım yapılmaktadır. Sağlık problemi sebebiyle teşhis ve tedavi için gidilecek yer uzaktaysa yol parası, katılım payı ödenmesinde zorluk çekiliyorsa katılım paylarının ödenmesi ya da toplumsal yaşama katılımını kolaylaştıracak araç gereç alımına yönelik yardımlar bu kapsamdadır.

Sağlık yardımlarının en önemli kalemi genel sağlık sigortası kapsamında yapılan katılım payı ödemeleridir. Brüt asgari ücretin üçte birinden az geliri olan vatandaşlar G0'lı kabul edilip, bu hizmet için ödenmesi gereken prim tutarı devlet tarafından ödenmektedir. G0 üzerinde geliri olanlarsa 2022 yılı

için 150,12 TL aylık prim ödeyerek genel sağlık sigortası hizmetinden yararlanabilir. Bu hizmet sosyal güvencesi olmayan vatandaşların sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını hedeflemektedir.

Kronik hastalık yardımı SSPE ve Tüberküloz hastalıklarından dolayı ekonomik, sosyal ve psikolojik kayıp yaşayanlara bakan kişilere yapılan merkezi yardımdır. 2022 yılı için aylık 2.354,45 TL deme yapılmaktadır.

şartlı sağlık yardımı ailelerin 0-6 yaş arasındaki çocuklarını sağlık kontrollerine düzenli şekilde götürmelerini sağlamak amacıyla yapılan düzenli nakit para yardımı yapılması hizmetidir. Yardım demeleri annelere ismine açılmış hesaplara yapılır. Gebelik döneminde de aynı amaçla yardım yapılmaktadır. Yardım miktarı gebelik döneminde aylık 100 TL sonrasında ocuk başına 55 TL'dir. Ayrıca kadınların doğumlarını hastanede gerçekleştirmeleri ve düzenli olarak doktor kontrolüne gitmeleri şartıyla verilen şartlı gebelik yardımı bulunmaktadır. Bu kapsamda düzenli olarak doğum kontrolüne giden annelere hamilelik süresince ve doğumdan sonra da 2 defa aylık 150 TL nakdi yardımda bulunulur. Doğumun hastanede gerçekleşmesi koşuluyla bir defaya mahsus 150 TL yardım yapılmaktadır. Yardımlar iki ayda bir toplu olarak annenin hesabına yatmaktadır.

4.1.6. Yabancılara yönelik yardımlar

Türkiye coğrafi konumu ve tarihsel dinamikleri itibarıyla g rotası bakımında transit ülke olarak ya da hedef ülke olarak yoğun şekilde g almaktadır. SYDV'ler de göç eden ve zor durumda olan yabancılara karşı çeşitli yardımlar yapmaktadır. Bu yardımlar büyük lde Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler finansmanıyla Kızılay ve SYDV'ler aracılığıyla yrtlmektedir. Bunların yanında SYDV'lerin yapmış olduğu gıda, barınma, aile yardımları gibi yardımların büyük kısmından yabancılar da faydalanmaktadır.

Sosyal Uyum Yardımı finansmanı Avrupa Birliği tarafından finanse edilmekte olup Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türk Kızılayı ortaklığında uygulanan bir yardım programıdır. Bu yardım kapsamında hanedeki kişi başına aylık 155 TL yardım yatırılmaktadır. Ayrıca eğitim yardımlarından olan şartlı eğitim yardımları da 2017 Mayıs'ı itibarıyla yabancılara yararlanabilecekleri yardım programları kapsamına alınmıştır.

4.1.7. Tek seferlik yardımlar

Tek seferlik yardımlar, vatandaşların acil ve hemen karşılanması gereken ihtiyaçlarına yönelik olarak vakıf başkanına verilen yetkinin kullanılması doğrultusunda yapılan yardımlardır. Acil olarak hastaneye gitmesi gereken, yolda kalmış fakat vakıf sınırlarında ikamet etmeyen ihtiyaç sahibi vatandaşlara yönelik yapılmaktadır. Mütevelli heyeti vakıf başkanına böyle bir durumda vakıf başkanının toplantı olmadan tek başına karar verebilme yetkisi tanır. Bu yetkiye maddi sınır koyabilir. Tek seferlik yardımlarda muhtaçlık sınırı üzerinde geliri olan kişilere de yardım yapılabilir. Bununla birlikte tek seferlik yardımlar isminden de anlaşılacağı üzere sık sık tekrarlanabilen yardımlar olmayıp istisnai niteliktedir.

4.2. Proje Destekleri

Proje destekleri daha özel amaçları odaklanması bakımından yardım programlarından farklılaşmaktadır. Projelerin kaynakları, kabul edilmesi halinde vakfın kendi kaynaklarından ya da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonundan karşılanmaktadır. Proje desteklerini temel olarak gelir getirici projeler, yaşlı ve engelli evde bakım projeleri, ADEM/SODAM projeleri, sosyal hizmet proje destekleri olarak gruplandırabiliriz. Bununla birlikte özgün projelerin uygulanması yöntemine de gidilebilir.

4.2.1. Gelir getirici projeler

Gelir getirici projeler 3294 sayılı Kanun kapsamındaki kişilerin ekonomik hayata katılımını, üretken duruma geçerek hayatlarını sürdürebilecekleri gelir seviyesine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Fon Kurulu tarafından belirlenen proje uygulama limitleri kadar kaynak talep edilir. Daha sonra bu miktar borçlanılarak ilk iki yıl ödemesiz olmak üzere sonraki altı yıl eşit taksit halinde herhangi bir faiz olmayacak şekilde kredi verilmesi yöntemiyle uygulanır. Meyveciliğe yönelik projelerde ise geri demeler ilk beş yıl ödeme yapılmaksızın sonraki altı yıl eşit taksitte olacak şekilde on bir yıl vadeli kredi verilmektedir.

Gelir getirici projeler iş kurmaya yönelik projeler, hayvansal üretim projeleri ve bitkisel üretim projeleri olarak ayrılmaktadır. İş kurma projeleri daha çok zanaat ve el emeğine dayalı ürün işlemeye dönüktür. Büyük yatırım gerektirmeyen, sermaye maliyeti küçük işletme faaliyetlerini kapsamaktadır. Hayvansal üretime yönelik projelerse süt sığırcılığı, koyunculuk gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Projenin niteliğine göre belirtilen limit kadar hayvan sayısının, bir yıllık yem ve sigorta bedelinin karşılanması söz konusudur.

Gelir getirici projelerde borçları geri ödenmesinde sorunlar yaşanan sorunlar sebebiyle, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulunca kaynak talepleri reddedilmektedir. Her ne kadar SYDV'ler kendi kaynaklarından bu tarz projeler yapabilse de projelerde ortaya çıkan geri ödeme ve sürdürülebilirlik noktasında ortaya çıkan sorunlar sebebiyle gelir getirici projelerin tercih edilmediği görülmektedir. İnsanları üretken hale getirerek yoksulluktan kurtarmayı amaçlayan gelir getirici projelerin uygulanmasındaki azalma dönüşen sosyal politika anlayışı ile örtüşmektedir.

4.2.2. Sosyal hizmet proje destekleri

Yoksul ve muhtaç durumda olan bunun yanında sosyal olarak dışlanma durumunda olan kişi ve gruplara yönelik olarak çeşitli sosyal hizmet projeleri yapılmaktadır. Bu projelerle bireylerin ekonomik ve sosyal hayata katılımının hedeflenmesinin yanında hayat standartlarının yükseltilmesi de sağlanmaktadır. Özellikle dezavantajlı kesimler olarak ifade edilen kadınlara, çocuklara, engellilere, işsiz gençlere, sokakta yaşayan evsiz kişilere az maliyetle yürütülecek çeşitli sosyal hizmetler sunan merkezler kurulmaktadır.

Neoliberal politikaların olumsuz etkisiyle birlikte artan yoksulluğun yanında ortaya çıkan sosyal sorunlar toplumsal krizlere sebep olma tehdidi barındırmaktadır. Sosyal hizmet proje destekleri ortaya çıkabilecek bu krizleri önlemek amacıyla dezavantajlı durumda olan kesimlerin hayat standartlarının yükseltilerek sosyal hayata katılımını hedeflemektedir.

4.2.3. ADEM/SODAM projeleri

Aile Destek Merkezi (ADEM) terörle mücadelenin yoğun olduğu yerlerde 3294 sayılı Kanun kapsamındaki kadınlara, Sosyal Destek Merkezi (SODAM) ise Roman vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki aynı kanun kapsamındaki vatandaşlara hizmet sunmayı amaçlar. ADEM'ler nüfusu 10000'i geçen bölgelerde her 50000 nüfusa kadar bir adet, SODAM'lar ise nüfusu 10000'i geçen yerlerde her 30000 nüfusa kadar bir adet olmak üzere açılabilir. Ayrıca göç olaylarının, mevsimlik tarım işçiliğinin yaşandığı, kadına şiddet olaylarının yoğun yaşandığı, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu yerleşim yerlerinde yerel yönetim birimlerinin bu konuda hizmet sunan ya da etkin birimlerinin olmadığı durumlarda ADEM açılabilir.

ADEM ve SODAM merkezleri için yeni açılan merkezler için 500000 TL ye, devam edenler için 400000 TL ye kadar yıllık ödeme yapılabilir. Projeler SYDV vakıfları aracılığıyla yürütülmektedir. ADEM ve SODAM'larda kurslar, gezi, konferans, çocuklar için kreş gibi faaliyetler yürütülmektedir.

4.2.4. Yaşlı ve engelli evde bakım projeleri

Yaşlı ve engelli evde bakım projeleri, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan vatandaşların kişisel bakımları, evlerinin temizliği ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamaktadır. Projelerden evde bakım desteğinden faydalanan kişiler yararlanamamaktadır. Yaşlı ve engelli bakım projeleri yıllık olarak uygulanmakta olup vakıf periyodik payına göre Fon Kurulu tarafından ihtiyaç duyulan kaynak aktarılmaktadır. Yaşlı ve engelliler, evde bakım projeleri ile buldukları yerde temel bakım ihtiyaçları karşılanarak hayatlarını sürdürmekte, bakımevi ya da huzurevi gibi görece daha maliyetli hizmetlere duyulan ihtiyacı azaltmaktadır.

4.3. SYDV Yardımları Üzerine Değerlendirme

Türkiye'de, belediyeler de dâhil olmak üzere kamu kurumlarınca yapılan sosyal yardım harcaması, 2020 yılı verilerine göre 65.702.735.000 TL'dir; sosyal yardım harcamalarının GSYH içindeki payı %1,30'dur (Cumhurbaşkanlığı, 2021:292). Toplam sosyal yardım alanların sayısı ise 6.630.682 kişidir. 2022 sayılı Kanun kapsamında yaşlı ve engelli maaşı alan kişilerin sayısı 1.527.019 kişidir. Sosyal yardımların önemli bir bölümünü de genel sağlık sigortası için devlet tarafından yapılan

ödemeler kapsamaktadır. Bu rakam da 2020 yılı için 7.810.588 kişinin genel sağlık sigortası primi ödenmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2021:292).

2020 yılı verilere bakıldığında sosyal yardım harcamalarının GSYH'nin yalnızca %1.30'lük kısmı ile ülke nüfusunun %12,71'lik kesimine ulaştırıldığı görülmektedir. Yardım yapılan nüfusun özelliklerine bakıldığında en önemli husus ihtiyaç sahibi ve yoksul olmasıdır. Bunların yanında engelli ve yaşlılık maaşları, muhtaç asker ailesi yardımları, eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardımlar, şartlı sağlık ve eğitim yardımları gibi yardım türleri dikkate alındığında toplumun dezavantajlı kesimleri olan yaşlıların, engellilerin, kadınların ve çocukların yardım programlarında hedef kitle olduğu görülmektedir. Bu kitlenin toplumsal ve ekonomik gelişmeler karşısındaki kırılgnlıkları hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan şartlara ulaşmalarını da zorlaştırmaktadır. Ülke hasılasının küçük bir bölümüyle bu kadar geniş bir kitlenin asgari hayat şartlarına ulaştırılması sağlanarak, büyük toplumsal çöküşlerin engellenmesi sosyal yardım politikasının hedefi olarak ifade edilebilir.

Sosyal yardım yapılan kişilerin yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere işgücüne katılabilme imkânı sınırlı ve toplumun dezavantajlı kesiminin içinde yer aldığı görülmektedir. Özellikle periyodik olarak yapılan merkezi yardımlar aracılığıyla bu dezavantajlı kişiler düzenli bir gelire sahip olmaktadır. Yardımların dışında elde ettikleri gelirse ya hiç yok ya da çok kısıtlıdır. Çünkü yardım yapılırken muhtaçlık sınırının altında gelire sahip olma durumu gözetilmektedir. Dolayısıyla sosyal yardımlar, toplumun dezavantajlı durumda olan kesiminin hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal yardımların dezavantajlı nüfusun büyük bir kesiminin hayatını olumlu yönde iyileştirebileceği tahmin edilebilir. Bununla birlikte sosyal yardımların insanların hayatında önemli yer kaplamasının barındırdığı, yoksulluk kısır döngüsü olarak ifade edilen çelişkiye dikkat çekmek gerekir. Bir taraftan sosyal yardımlar sayesinde hayatlarını sürdürme imkânına kavuşan ve sosyal yardımlarla görece daha güçlü bir konuma erişen kişiler karşımıza çıkarken diğer yandan hayatlarını sürdürme imkânları sosyal yardımlara bağlı olup sosyal yardımların kesilmesi halinde büyük bir çöküş yaşama ihtimali olan bağımlı bir kitle yaratılmaktadır. Bu durum hak temeline dayanan sosyal politika anlayışının hayırseverlik temelli sosyal yardım anlayışı ile ikame edildiğini göstermektedir. Sosyal yardımlar, insanların hayatlarında görece bir iyileşme sağlamakla birlikte insanların sosyal yardımlara ihtiyaç duymayacak konuma ulaşmalarını sağlamaktan uzaktır.

5. SONUÇ

Kapitalist sistem içinde ortaya çıkan krizlerin aşılması sürecinde devletlerin rolleri de dönüşüme uğramaktadır. Dönüşen devletin uygulamış olduğu politikalar toplumsal ve ekonomik ilişkileri de çok yönlü olarak etkilemektedir. Refah devleti anlayışının krize girmesi ve ardından neoliberal politikalarla devletin yeniden yapılanma süreci, uygulanan politika araçlarını da değişirmiştir. Neoliberal politikalar tazminat, telafi ilkeleri kapsamında yeniden dağıtım aracılığıyla yoksulluğun yok edilmesi anlayışını benimseyen refah devleti modelini eleştirmiş, özel sektör ilkelerini benimseyen, yurttaş yerine müşteri odaklı anlayışa sahip bir model benimsemiştir.

Neoliberal politikalarla benimsenen anlayış bir kalkınma getirmediği gibi toplumsal sorunlar ve eşişsizlik yaratmıştır. Bu durum önlenmesi zor, büyük toplumsal krizlerle birlikte küresel piyasaların güvenliğini de tehdit etmiştir. Bu sebeple minimal devlet anlayışı düzenleyici devlet anlayışına dönüşmüş, küresel kapitalist sistemin güvenliğini ve bu sisteme uygun koşulları sağlamayı hedefleyen bir düzenleyici devlet modeli karşımıza çıkmıştır. Devlet artan yoksulluk sorununu kontrol altına almak amacıyla sosyal yardım politikalarını benimsemiştir. Yoksulluğu kökten yok edici politikalar uygulamak yerine asgari şartlarda insanların yaşamlarını devam ettirebilecekleri yardımları sağlamak bu politikaların hedefidir. Çünkü yoksulluğun yok edilmesine yönelik girişilen çabalar ile küresel kapitalist sistemin gerekleri arasında uyumsuzluk bulunmaktadır.

Yeni sosyal politika anlayışı, toplumun ekonomik ve sosyal anlamda dezavantajlı kesimine yönelik yardımlar yapılmasını hedefler. Aynı zamanda yeni sosyal politika anlayışı yurttaişlık ilişkisi kapsamında sosyal hak temelli yaklaşım yerine sözleşme temelli hayırseverlik yaklaşımını benimser.

SYDV'ler sosyal yardıma dayalı, yoksulluğun yönetilmesini hedefleyen yeni sosyal politika aracı olarak karşımıza çıkmıştır. SYDV'lerin kurulmaları, Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı döneme denk gelmektedir. SYDV'lerin etkinliği ise düzenleyici devlet modeli kapsamında sosyal yardım politikalarının yaygınlaşmasıyla artmıştır.

SYDV'ler gerek kurumsal yapısı, gerek işleyiş mekanizması gerekse yürütmüş olduğu yardım faaliyetleri bakımından düzenleyici devlet modeline uygun biçimde örgütlenmiştir. SYDV'lerin karar organı olan mütevellî heyeti, seçilmiş, atanmış ve sivil toplum arasından gelen temsilcilerden oluşan bir yapıya sahiptir. Karar alma mekanizmasını çeşitli kesimlere açan bu yapı yönetim modeline uygun bir örgütlenme olarak kendini göstermektedir. SYDV personel yapısı esnek personel rejimine uygun, güvencesi daraltılmış, sözleşmeli istihdam modelidir. SYDV'ler sosyal politika alanında, kamu gücü ve ayrıcalıklarından yararlanarak, kamu kaynaklarıyla, kamu hizmeti vermesine karşın vakıf şeklinde örgütlenmeleri sebebiyle özel hukuk tüzel kişisi olarak kabul edilmektedir.

SYDV'lerin yapmış olduğu yardım faaliyetlerine bakıldığında yardımların tamamına yakının muhtaçlık kıstasına göre yapıldığı görülmektedir. Sosyal yardımlar insanların yaşamlarında görece bir iyileşme sağlamaktadır. Özellikle düzenli merkezi yardımlar aracılığı ile haneler az da olsa düzenli bir gelir elde etmektedir. Yine GSS prim ödemeleri aracılığı ile insanların sağlık hizmetinden yararlanması sağlanmaktadır. İnsan yaşamının devamını sağlayacak temel ihtiyaçların karşılanması hedeflendiği yardımların, yoksulluktan tamamen kurtulma imkânını sağlaması zayıf görünmektedir. Ekonomik ve sosyal sorunların artması ile sosyal yardımların ve bunlardan yararlananların sayısının artacaktır

Sosyal yardım temelli yeni sosyal politika aracı olarak SYDV'ler yürüttükleri yardımlarla yoksulluğun sürdürülebilir düzeyde tutulmasını sağlayarak, büyük toplumsal krizlerin doğmasını engellemektedir. Bununla birlikte sosyal yardım temelli, hayırseverlik odaklı politikalar toplumsal eşitsizlik ve yoksulluk sorununun kökten çözümüne yönelik çaba göstermekten uzaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2017). *Türkiye'nin bütünleşik sosyal yardım sistemi*. Ankara. https://www.aile.gov.tr/SYGM/PDF/Turkiyenin_Butunlesik_Sosyal_Yardim_Sistemi.pdf
- Akarçay, E. (2008). Bir muhafazakârlaştırma projesi olarak Türk-İslam sentezi. (Yayın No. 220856) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bayramoğlu, S. (2010). *Yönetişim zihniyeti: Türkiye'de üst kurullar ve siyasal iktidarın dönüşümü* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı. (2021). *2022 yılı cumhurbaşkanlığı yıllık programı*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-26102021.pdf>
- Genel sağlık sigortası kapsamında gelir tespiti, tescil ve izleme sürecine ilişkin usul ve esaslar hakkında yönetmelik. *Resmî Gazete*, Karar Sayısı: 2011/2512, Sayı : 28156, Karar Tarihi: 28.12.2011. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111228-7.htm>
- Gözler, K. (2004). *İdare hukuku dersleri* (4. Baskı). Ekin Kitabevi.
- Günday, M. (2004). *İdare hukuku* (9. Baskı). İmaj Yayınevi.
- Güzelsarı, S. (2007). *Küresel kapitalizm ve devletin dönüşümü Türkiye'de mali yeniden yapılanma*. (Yayın No. 191248) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kadioğlu, A. S. (2020). Türk-İslam sentezi'nin oluşum ve gelişim süreci. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 813-834. <https://doi.org/10.26466/opus.699138>
- Kartal, F. (2013). Refah ve demokrasi: Türkiye'de 2000'lerde sosyal hak siyaseti. İçinde E. G. İşbir (Ed.), *Kamu yönetiminde değişim ve güncel sorunlar* (ss. 677-692), TODAİE.

- Kutlu, D. (2015). *Sosyal yardım hakkı tartışması: Türkiye’de bir “sosyal haksızlık” olarak sosyal yardımlar*. VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/2015sosyalhaklar.pdf>
- Önver, M. ř., Kanbak A. P., & şirin, N. (2014). Sosyal hak mı? Sosyal yardım mı?. İçinde E. A. Kıvılcım, K. Filiz, & ř. A. Yeliz (Eds.), *Sosyal adalet için insan hakları: Sosyal haklar* (ss. 169-192), TODAİE.
- Özer, E., & Balseven, H. (2015). *Son dönem sosyal devlet anlayışı ve sosyal harcamaların eleştirel bir analizi*. VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu. <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/08/2015sosyalhaklar.pdf>
- Özüğurlu, M. (2003). Sosyal politikanın dönüşümü: Sıfatın suretten kopuşu. *Mülkiye Dergisi*, 27(239), 59-74. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/725>
- Sosyal yardımlar genel müdürlüğü. <https://sosyalyardimlar.aile.gov.tr/>
- şaylan, G., & Sezen, S. (1998). The paradigmatic crises of public administration and teaching curriculum: Turkish case. *Turkish Public Administration Annual*, 24(26), 59-76.
- şaylan, G. (2000). Kamu yönetimi disiplininde bunalım ve yeni açılımlar üzerine düşünceler. *Todaie Amme İdaresi Dergisi*, 33(2), 1-22. <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/Dergiler>
- şimşek, A. (2014). Sadaka kültürü ve stratejik hayırseverlik çıkmazında sosyal hak mücadelesi. İçinde E. A. Kıvılcım, K. Filiz, & ř. A. Yeliz (Eds.), *Sosyal adalet için insan hakları: Sosyal haklar* (ss. 193-211), TODAİE.
- Taşgın, N. ř., & Özel, H. (2011). Türkiye’de sosyal hizmetlerin dönüşümü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 175-190. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/797486>
- TBMM, (1986). *TBMM Tutanak Dergisi*. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c029/tbmm17029111ss0454.pdf>
- Türkoğlu, İ. (2013). Sosyal devlet bağlamında Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal güvenlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 275-305. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/1543/18951>
- Uyuşmazlık mahkemesi. *Resmi Gazete*, Esas Sayısı: 2013/1410, Karar Sayısı: 2013/1600, Karar Tarihi: 11.11.2013. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131221M1-1.htm>
- Uyuşmazlık mahkemesi. *Resmi Gazete*, Esas Sayısı: 2013/253, Karar Sayısı: 2013/367, Karar Tarihi: 11.03.2013. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130418M1-1.htm>
- Wahl, A. (2015). *Refah devletinin yükselişi ve düşüşi*. h20 Yayıncılık.
- Yargıtay hukuk genel kurulu kararı. *Resmi Gazete*, Esas Sayısı: 2016/3, Karar Sayısı: 2017/4, Karar Tarihi: 09.06.2017. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170721-22.pdf>
- Yılmaz, B. (2014). Türkiye’de sosyal devletin dönüşümü ve sosyal yardımlar: Şartlı nakit transferi alan kadınlar üzerine bir değerlendirme. İçinde E. A. Kıvılcım, K. Filiz, & ř. A. Yeliz (Eds.), *Sosyal adalet için insan hakları: sosyal haklar* (ss. 231-261), TODAİE.
- 2022 sayılı 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve kimsesiz türk vatandaşlarına aylık bağlanması hakkında kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2022.pdf>
- 3294 sayılı sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3294.pdf>
- 5510 sayılı sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5510.pdf>
- 633 sayılı aile ve sosyal hizmetler bakanlığının teşkilat ve görevleri hakkında kanun hükmünde kararname. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.633.pdf>

Nazi Almanyası'na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması ve Weimar Almanyası

Creating Nazi Germany: The Paris Peace Conference, Treaty of Versailles, And Weimar Germany

Merve Suna ÖZEL ÖZCAN¹, Lütfi TUTUŞ²

Öz

Amaç: Bu makalenin amacı, Weimar Almanyası'nda Nazi iktidarının inşasında Paris Barış Konferansı ve Versailles Antlaşması'nın rolünün ve ilişkisinin incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Çalışma, küresel çapta yarattığı etki kapsamında I. Dünya Savaşı sonrasında Alman topraklarında yaşanan gelişmeleri incelemektedir. Bu etkileri görebilmek adına çalışma tek vakalı örnek olay incelenmesidir. Buradaki temel metod tarihsel örnek odaklı olarak örnek olay odaklıdır. Bu sayede çalışmada uluslararası alanda yaşanan süreci anlama adına tanımlayıcı bir analiz sunulacaktır.

Bulgular: Paris Barış Konferansı'nda ABD, Fransa ve İngiltere Almanyayı Avrupa Kıtası'nın "ötekisi" konumunda ele almışlardır. Öteki'nin hayat sahası (lebensraum) Versailles Antlaşması ile belirlenirken, kurulan kukla rejimle antlaşma şartları uygulanmak istenmiştir. Buna rağmen Kıta'da yeni bir denge uğruna atılan adımlar faşist yönetimin iktidarını hazırlamıştır.

Sınırlılıklar: Almanyada Nazi iktidarına giden süreç incelenirken ABD, İngiltere ve Fransa'nın yaklaşımları ele alınarak aktör bağlamında bir sınırlamaya gidilmiştir. Paris Barış Konferansı'nda Almanyayı ilgilendiren konular ve Versailles Antlaşması'nın belli şartları üzerinden tartışmanın yürütülmesi, makalenin amacının ortaya çıkartılması adına bir diğer sınırlılık oluşturmıştır.

Özgünlük/Değer: Daha önceki Avrupa uyumlarının aksine bu defa Avrupa Kıtası'nın dışından bir aktör yani ABD idealist enstrümanları ile realist geleneğin Avrupalı güçlerinin karşısındadır. Realist ve idealist gelenek arasındaki sistemin algılanış farklılıkları fikirsel çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışma Paris Barış Konferansı'nda ele alınan konular ve Versailles Antlaşması'nın maddeleri üzerinden kendini açık ederken, aktörler istemeye istemeye de olsa Avrupa'da ulus-devletlerin ilk faşist yönetimini yaratmışlardır. Çalışmanın özgünlüğü de uluslararası ilişkiler disiplinin ilk yıllarında karşı karşıya gelen bu iki anlayış arasındaki çatışmanın Nazi Almanyası'nı nasıl inşa ettiğinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Almanyası, Büyük Güç, Versailles, Nazi, Weimar

Abstract

Purpose: The main aim of this study is to examine the role and relationship of the Paris Peace Conference and the Versailles Agreement which was designed Nazi power in Weimar Germany.

Design/Methodology: This study examines the developments in German territory after the First World War within the scope of its global impact. In this respect, this study is a single case study. The main method here is case-oriented with a historical example. At the same time, this paper offers a descriptive analysis to understand the developments in the international arena.

Findings: At the Paris Peace Conference, the USA, France, and England considered Germany as the "other" of Europe. While the "living space (lebensraum) of the "Other" was designed by the Treaty of Versailles, the conditions of the treaty were applied to the established puppet regime. Despite this issue, the process took for a new balance in Europe and prepared the power of the fascist government.

Limitations: While investigating the process leading to the Nazi power in Germany, a limitation was made in the context of the actor by considering the approaches of the USA, England, and France. The discussion at the Paris Peace Conference on the issues concerning Germany and the main conditions of the Treaty of Versailles created another limitation in revealing the article's purpose.

Originality/Value: Contrary to previous European harmonies, this time an actor from outside the European Continent, namely the USA, is against the European powers of the realist tradition with the idealist instruments. The perceived differences in the system between the realist and idealist traditions have turned into an intellectual conflict. While this conflict manifested itself through the issues discussed at the Paris Peace Conference and the articles of the Versailles Treaty, the actors reluctantly created the first fascist administration of nation-states in Europe. The originality of the study is the examination of how the conflict between these two understandings faced in the first years of the discipline of international relations built Nazi Germany.

Keywords: Germany, Great Power, Versailles, Nazi, Weimar

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mervesuna@yahoo.com, ORCID:0000-0001-9027-3990

² Öğretim Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, tutus.lutfi@gmail.com, ORCID:0000-0002-4920-0092

1. GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca pek çok savaş yaşanmış ve kütleli sonuçları olmuştur. Ancak 20. yüzyıl içinde yaşanan iki dünya savaşı, tarihsel olarak büyük bir değişim ve yıkımın savaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın doğası gereği yıkımı beraberinde getirmesinin yanı sıra reel politik bağlamda da uluslararası sistemi değiştiren etkileri söz konusudur. Her iki dünya savaşlarına giden süreci esasen devletlerde var olan, doğaları gereği doymayan, emperyalist hırs ve hedeflerinin başlattığı söylenebilir. Elbette burada tek bir etken ekseninde konuyu vurgulamak eksik olacaktır. Çünkü özellikle iktisadi değişimin yarattığı toplumsal, siyasi, askeri ve teknolojik etkiler ile kümülatif ilerleyen yeni bir dünya karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, modern dünyanın en önemli kurucu unsurlarından biri olarak Sanayi Devrimi ve kapitalizmin işleyişinde Avrupa'da yaşanan devrimler süreci ile karşımıza çıkan bir değişim tablosu söz konusudur. Bu açıdan her iki dünya savaşında da sanayileşme ve kapitalizm ile bağlantılı olarak emperyalizm ve sömürgeciliğin devletleri cezbeden doğası dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada odaklanılacak konu da I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sisteme küsen ve hatta kendi imparatorluk gücünün nihai formuna ulaşamayan Almanya'nın sistemde ötekileştirilerek yeni bir savaşa giden süreçte tekrardan kendini üretmesidir. 1870 yılında Bismarck'ın kararlı girişimleri ve konjonktürü değerlendiren adımları ile sağlanan Alman Milli Birliği tam imparatorluk formuna kavuşmuşken I. Dünya Savaşı akabinde ağır bir darbe almıştır. Avrupa'da gelenekler üzerine yükselen denge, I. Dünya Savaşı ile yıkılmış akabinde Almanya ile imzalanan Versailles Antlaşması ile yeniden inşa edilmek istenmiştir.

Çalışma kapsamında temel sorunsalımız, 1919-1939 yılları arasında uluslararası alanda gerçekleşen sistemi koruma adımlarının esasında Alman topraklarında Nazi¹ Almanya'sını yaratacak alt yapıyı oluşturmasıdır. Bu kapsamda özellikle dönemin realizm karşıtı olarak idealizm boyutu düşünüldüğünde konunun teorik olarak da sistemde barıştan ziyade güç mücadelesini barındırdığı görülecektir. Nitekim Edward Carr (1946)'ın liberal yaklaşımı ütopyacı olarak nitelendirmesi de bu bağlamda önemlidir. Sistem alt metinleri ile nasyonal sosyalist Almanya'nın ortaya çıkacağı bir reel politik yaratmaktadır. Öte yandan I. Dünya Savaşı sonrasında var olan statükonun yeniden tesisi için Paris Barış Konferansı 1919 yılının başından itibaren galip devletlerin yeni bir dünya düzeni üzerine yürüttükleri pazarlıklara sahne olmuştur. Elbette burada unutulmaması gereken konu büyük güçlerin sistem ve devletler üzerindeki etkisidir. Özellikle Fransa'nın mutlak suret ile Almanya'yı denetim altına alma çabası ve İngiltere'nin sistemi statüko bozulmadan koruma amaçları, Almanya'nın dış politikasını da etkileyen süreçler olmuştur.

Bu çalışmada temel sorunsaldan hareket ile tarihsel bir çerçeve sunma adına konjonktürel gelişmeler ele alınacaktır. Çalışma tek vaka odaklı olduğu için Almanya özelinde uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin etkisi analiz edilmeye çalışılacaktır. İlk başlık doğrudan dış politik gelişmeler ekseninde ele alınacaktır. İkinci başlık ise hem iç hem de dış politik alanda yaşanan gelişmeleri inceleyen bir perspektif sunarken Nazi Almanya'sının ortaya çıkışı açısından iç politik nedenler ise son başlık altında incelenecektir. Bu kapsamda çalışmanın büyük güçler olarak sistemde yer alan İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) oluşturdukları uluslararası sistem okuması ilk kısmı oluşturmaktadır. Bu açıdan ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrasında yeni sistemi anlama adına ismi geçen büyük devletlerin ve sistemin durumu incelenecektir. Bu şekilde sisteme etki eden devletlerin takip ettikleri politikalar ve bunların sistemde yarattığı ve yaratacağı değişim ortaya konacaktır. Akabinde Almanya'nın kontrol altında tutulması hedefi ile ortaya konan Versailles Antlaşması ve etkileri ele alınacaktır. Buradaki temel durum Paris Barış Antlaşması'nın aksine kopuşun başladığı nokta olmasıdır. Son olarak ise Weimar Anayasası ile Alman topraklarında ekonomik, siyasi ve dış politikada yaşanan değişimler ele alınacaktır. Böylece Nazi Almanya'sının ortaya çıkmasındaki iç nedenler de incelenmiş olacaktır.

2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİ YARATMAK

Uluslararası ilişkiler disiplini I. Dünya Savaşı sonrasında sistemde var olan yapı ve aktörleri bir anlamda yeniden tanımlamıştır. Uluslararası ilişkiler disiplinin ortaya çıkışı I. Dünya Savaşı

¹ Çalışmada açılımı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi yerine Nazi kısaltma kullanılacaktır.

dönemine dayanmakta ve sosyal bilimler alanı içerisinde farklı disiplinler etkileşime geçmektedir (Aydınlı, vd., 2015). Siyaset bilimcilerin Aristoteles'e kadar uzanan tarihsel temelleri gibi uluslararası ilişkileri de Thucydides'e kadar götürebiliriz. Fakat Hoffman'a göre (1977) Thucydides bir tarihçiydi ve daha o dönemde tarihi aktarıırken devletlerarası ilişkileri tanımlamada önemli bir katkı sağlamıştı. Güç, kent devletleri arasında da günümüzde de elde edilmesi istenen ve hegemonya bağlamında üstünlük arayışının önemli bir aracıdır ki bu durum realizmin öncüsü sayılan Thucydides'in MÖ 460-404 yılları arasında yaşanan Peloponnes Savaşı tarihinde de net bir şekilde görülmektedir (Thucydides, 1950). Bu noktadan tarihsel hareketle uluslararası ilişkiler disiplini ile birlikte özellikle teorik temel de önemli hale gelmiştir. Var olan yapı ve sistemi anlamada özellikle bu dönemde realizm ve idealizmin etkileri öne çıkmaktadır. Bu da ilk büyük çatışma dönemini yaratmaktadır. 1914 yılının Haziran ayında Avusturya Prensi Franz Ferdinand'ın suikast sonucu ölmesi Avrupa'dan başlayarak dünyadaki pek çok ülkeyi büyük bir yıkımın eşiğine getiren dünya savaşının fitilini ateşlemiştir. Dolayısıyla bu olay ilk aşamada, insan doğasının iyi yönü odaklı idealizme karşı insan doğasına güven konusunda temkinli olan realizmi haklı çıkarmıştır.

Bu noktada insan doğası ve güce dair toplum sözleşmecilerine ve dolayısıyla da realizmin önemli isimlerinden birine değinmek gerekmektedir. Thomas Hobbes'un "Homo homini lupus (insan insanın kurdurur)" deyişii ile yorumladığı bu doğa durumundaki anarşik durum insanı daha ilk aşamada güvenlik algıları ile hareket etmesi gereken bir canlı konumuna sokmaktadır. Burada uluslararası ilişkilerin de anarşi durumu içinde olduğu ve üstün bir otorite olmadığı ön kabulü, realizmin kavramlarının (güç, milli çıkar, rekabet, güç dengesi gibi) savaş dönemlerinde net bir şekilde görüldüğü tablo yaratmaktadır. Özellikle teorik olarak ortaya konan kavramların farklı boyutu öne çıkmaktadır. Yani durum tarih dışı kavramları ele alma aşamasına geçer. Yalvaç (2011), disiplin içinde anarşi ve güç dengesi gibi kavramların "evrensel ve tarih dışı" bir şekilde tarih üstü kavramlar olarak yorumlanmasına dikkat çekmektedir. Bu da esasında I. Dünya Savaşı öncesi var olan yapının kavranmasını kolaylaştırmaktadır. Realizm, insan doğasının dayattığı politik alandaki kısıtlamalar ve uluslararası bir otoritenin yokluğunda büyük ölçüde bir güç ve çıkar alanı olarak şekillenir (Donnelly, 2004). Yani uluslararası sistem anarşiktir ve bu da savaşların gerçekleşeceği meşru zemini sağlar.

Devletleri I. Dünya Savaşı'na götüren süreçte temel itici güçler ne olmuştur diye bir tümevarım yaptığımızda Lee (2014), Knutsen (2015), Wallerstein (2015), Özel Özcan (2021),

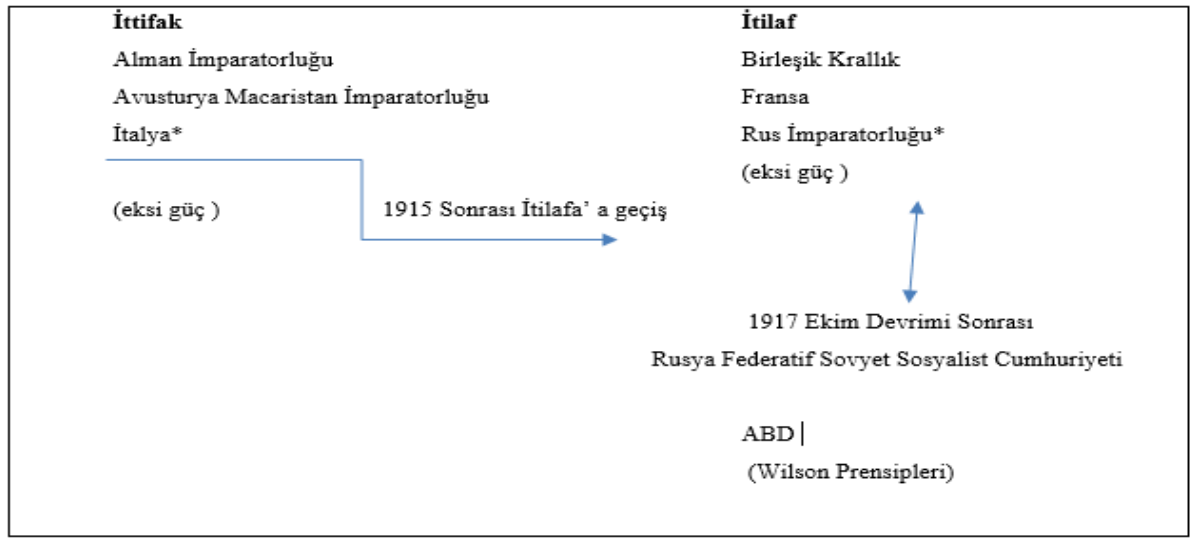
- Sömürgecilik yarışı
- Teknolojik gelişim
- Sanayileşme
- Ham madde ve pazar arayışı
- 19. yüzyıl sonunda milli birliklerini sağlayan İtalya ve Almanya'nın emperyal hedefleri Ayrıca Asya Pasifik bölgesinde Meiji Restorasyonları ile sanayileşme güdüsü ile hareket eden Japon emperyal hedefleri
- Klasik Avrupa büyük güçlerinin gücü ve pazarları paylaşmama/paylaşamama duygusu
- Almanya'nın II. Wilhelm ile başlattığı Weltpolitik politikası ve İngiltere rekabeti,

karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile bu gelişmeler ve durumlar Arşidük Ferdinand'ın suikastının arkasında yer alan ve buzdağının görünmeyen kısımları olarak dünya savaşının itici gücü olmuşlardır. Savaş, 1914-1918 yılları arasında gerçekleşmiş ve sadece Avrupa'daki büyük güçleri değil aynı zamanda Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi diğer büyük güçleri de içine çekmiştir. Avrupa, aralarında milli birlik sağlamada on yıl olan İtalya ve Almanya'nın da uluslararası sistemde büyük güç rekabetine katılması ile yeni bir boyut yaratmıştır. Bu boyut sistemde geleneksel dünyanın imparatorluk/devlet ya da teknolojilerinin olmadığı bir modern dünya tasavvurudur. Otto von Bismarck, Almanlar için milli birliğe giden süreci "kan ve kılıç" politikası ile şekillendirmiş, sonrasında da yarattığı pür realist dünyadan ılımlı dış politik adımlar ile ittifaklar sistemi yaratarak, Alman imparatorluğunu güçlendirmek istemiştir. Almanlar, emperyal hedefler ile kurulan imparatorluklarını İkinci Reich'in Anayasası (1871) ile taçlandırmış, sistemdeki varlıklarını daha ilk aşamada Fransa karşısında kurgulamıştır. Fransa, Almanya'nın ötekisi olmuş ve bu durum Fransa içinde geçerli hale gelmiştir. Bu nedenledir ki I. Dünya Savaşı sonrasında Almanlar, Versailles Sarayı'nda Aynalı Salon'da Fransa'ya imzalattıkları antlaşmanın bedelini yine aynı salonda I. Dünya Savaşı sonrasında ödemiştir. Nitekim 1890 yılına kadar sistemde kalan Bismarck'ın Alman siyasi

hayatından çekilmesi ile birlikte II. Wilhelm imparatorluk dönemi içinde “Weltpolitik - Dünya Politikası” ile hareket ederek, hızla sanayileşen ve teknolojik atılım gerçekleştiren yeni imparatorluğu, bir anlamda İngiltere karşısında rakip güç olarak konumlandırmıştır.

Diğer taraftan geleneksel dönemin büyük güçlerinden olan İngiltere ve Fransa içinde mevcut sistem memnuniyetsizlikler barındırmaktadır. Özellikle Fransa, Sedan Savaşı'nda Prusya'ya yenildikten sonra bir anlamda gücünü sorgular konumda olmuştur. İngiltere ise Orta Asya ve Pasifik bölgesinde sömürge yarışında, Rus İmparatorluğu'nun karşısına Japonları çıkarmış ve 1905 Yenilgisi ile Ruslar geri plana düşmüştür. Orta Asya'da “büyük oyun” ekseninde İngiltere ve Rusya bölgesel emperyal paylaşımına devam ederken, Japonlar da kendilerini mutlak suretle gösteren yeni bir aktördür. Çin İmparatorluğu ise Asya'da açık kapı diplomasisi karşısında Batı'nın gücünü kabullenme döneminde sancılar yaşamaktadır (Ponting, 2017; Lattimore, 1950; Holcome, 2016). Nitekim dünya, büyük güçlerin “daha çok” arayışı ekseninde birbirlerine karşı oluşturdukları ittifaklar sisteminin (Bkz. şekil I) güç mücadelesine, I. Dünya Savaşı ile tanık olmuştur.

Şekil I: Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçler ve Büyük Güç Adayları Arası Gruplaşma¹

Büyük güçler bağlamında sürecin ilerleyişine bakıldığında, Avrupa'da başlayan bu savaşa ABD'nin yaklaşımı ilk aşamada dikkat çekicidir. Bunun nedeni Kıta Avrupası dışında bir gücün, 1823 tarihli Monroe Doktrini ile kendi sınırlarını çizen bir ülkenin, savaşı uzaktan ve tarafsız bir şekilde gözlemlemesi şaşırtıcı değildir. Ancak ABD açısından Zimmermann Telgrafı² olayların seyrini değiştirmiştir. Ne var ki bunu sadece telgraf skandalına bağlayamayız. ABD öngörülere bağlamında Alman militarizminin Avrupa'da güçlenmesi demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine zarar verecektir. Buna bir de Başkan Wilson'un savaşta tarafsız kalma ve savaş sonrası şekillenecek düzen içinde yer alma ikilemi eklenince ABD artık savaşın bir parçası haline gelmiştir (Knutsen, 2015).

Liberal yaklaşımlar bu dönemde idealizm ekseninden uzaktır denebilir. Bu mesafenin en önemli nedeni, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya'nın yanı sıra, savaşta, galip grup olan İtilaf Devletleri içinde yer alsa da tatmin olmayan İtalya'nın emperyal politik adımları bu dönemde içselleştirmiş olmasıdır. 1914 yılına gelindiğinde uluslararası alanda yaşanan sömürgecilik yarışı ülkeleri İttifak ve İtilaf Devletleri biçiminde ayırışan bir kutuplaşma neticesinde karşı karşıya getirmiştir. 1918 yılında savaş, ABD Başkanı Wilson'un On Dört İlkesi'ne atıf ile sona ermiştir. Ancak Avrupa'nın geleneksel imparatorlukları bu yeni emperyal gücün sistem kurucu ilkelerine tam anlamı ile uymayacaktır. Dolayısıyla da tam bu noktada II. Dünya Savaşı'nın tohumları ekilmiştir.

¹ Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

² Almanların daha fazla cephe açma hedefi kapsamında 1917 yılında Meksika'ya yolladıkları telgraftır. 1 Mart 1917, telgrafın İngilizler tarafından deşifresi ile Amerikan halkı, Almanların Meksika ile ittifak yapma önerisini öğrenmiştir. Bu telgrafın maiyetine bakıldığında Almanlar, Meksika'nın 1846-47 Meksika Savaşı sırasında ABD'ye kaybettiği güneybatı eyaletlerini geri alacağı bir ittifak teklifi yapılmıştır (Bkz: “Zimmermann Telegram”, yty)

Bunun en önemli nedeni sistemde imparatorluk hedefleri ve büyük güç amaçları yarıda kalan Almanların kontrol altında tutulma çabasıdır.

3. ULUSLARARASI SİSTEMİ BELİRLEMEK: PARİS BARIŞ KONFERANSI VE BÜYÜK GÜÇLER

11 Kasım 1918’de İngiltere Başbakanı D. Lloyd George Almanya ile ateşkes antlaşmasının imzalandığını, “Bu tarihi günde öyle umuyorum ki, bütün savaşları sona erdirdiğimizi söyleyebiliriz.” Kissinger (2008), sözleri ile duyururken barış sürecinin başlayacağına dair temennilerini dile getirmiştir. Temenni diyoruz, çünkü bu ilan ile geleceği olmayan bir ateşkes müjdelenmiştir. Uluslararası ilişkilerin disiplin olarak ortaya çıktığı bu dönemde ayrıca barış temennileri ve idealizmin hâkim olduğu bir geçiş süreci başlamıştır. Nitekim 1918’den tam yirmi yıl sonra bir İngiliz başbakanı yine diğer tarafında Almanya’nın olduğu başka bir antlaşmanın müjdesini verecektir. 28 Eylül 1938 tarihinde yapılan Münih Konferansı’nın dönüşünde dönemin İngiltere Başbakanı Chamberlain “Onurlu bir barış inşa ettik, öyle umuyorum ki bizim zamanımız için barış tesis edilmiştir” ifadeleri de tıpkı Lloyd George’un sözleri gibi afaki bir iyimserliğe sahiptir (Akt: Tuğtan, 2014). Elbette konjonktürel olarak bu iki durum aynı değerlendirilemeyecek olsa da sistemde barışın tesisine olan inanç açısından dikkat çekicidir.

Paris Barış Konferansı 1919 yılının Ocak-Haziran ayları boyunca gerek katılımcıları gerekse ele aldığı konular ve kararları bakımından dünyanın odağında yer almıştır (Macmillan, 2004). Tartışılan konular ve karar alıcılar açısından bakıldığında Paris Barış Konferansı’nın şüphesiz en dikkat çeken katılımcısı ABD Başkanı Wilson olmuştur. Onun düşünceleri doğrultusunda bir dizi kararla yeni bir dünya düzeni inşa etme girişimi başarısız sonuçlanmıştır. Fransa’nın Konferans boyunca tartıştığı ya da üzerinde durduğu konular düşünüldüğünde savaşın galibi olmakla birlikte özellikle Almanya’ya karşı endişeli tutumu önemlidir. İngiltere Başbakanı David Lloyd George ise adeta Wilson ile Fransa Başbakanı Clemenceau arasında uzlaşmacı bir taraf olurken ağırlıklı olarak Wilson’un fikirlerine yakın durmuştur. Bu bağlamda bahsi geçen büyük devletin I. Dünya Savaşı sonrasında politikaları ve attığı adımları ele almak önemlidir. Bunun temel nedeni ise 1919 sonrasında uluslararası ilişkiler disiplini içinde dünya tarihinin ve uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletlerin politikaları ve davranışlarının yorumlanmasında yeni bir sürece girilmiş olmasıdır.

3.1. Baş Aktör Olarak Wilson ve On Dört Nokta İlkeleri

Reel politik uygulamalar üzerine inşa edilen Avrupa’daki denge, her defasında büyük bir felaketle yıkılmış, buna rağmen Avrupalılar geçmişin tecrübelerinden ders çıkartarak yeni ve barış içerisinde bir düzen kurmaya çalışmışlardır. Kronikleşen güç mücadeleleri ve savaşlar Kıta Avrupası’nda içinden çıkılmaz bir hâl alırken 20. yüzyılın başlarında uluslararası ilişkiler anlayışının yeniden ele alınması, dışarıdan bir hakemin kendi kuralları ve kurumları ile bir barış inşasını ortaya çıkarmıştır. Bu kez yeni aktörler de sürece dâhil olmaya başlamıştır. Galipler arasında birinci olan ABD, baskın taraf olacaktır. Nitekim Hoffman’ın (1977) uluslararası ilişkileri ABD’nin sosyal bilimleri olarak ele alması da esasında bu tarihsel ilerleme ile bağlantılı yorumlanmalıdır.

I. Dünya Savaşı sonrası süreçte Wilson’a göre Konferans’ta kendisine ve ülkesine düşen görev hakemlik görevi olmuştur. Zira uluslararası ilişkilerin hangi minvalde şekilleneceğine dair fikirlerin ipuçları Wilson’un Ocak 1918’de Amerikan Kongresi’nde hitap ettiği ünlü On Dört İlke’de kendini göstermiştir (Macmillan, 2004). Uluslararası sisteme barış getirme adına açık diplomasi başta olmak üzere sömürge ve ticari boyutları da içine alan bir kapsam sunmaktadır. Bu açıdan On Dört İlke, Milletler Cemiyeti’nin (MC) kurulması ve silahsızlanma gibi önemli hususlar da dâhil pek çok alanı içermiştir. On Dört İlke; i) açık diplomasi, ii) denizlerde ekonomik serbest ticaret, iii) eşit ticaret koşulları, iv) silahlanmayı azaltma, v) sömürgelere düzenleme, vi) Merkezi Güçlerin Rusya’dan tahliyesi, vii) Belçika’nın yeniden yapılanması, viii) Sedan Savaşı ile Alman toprağı olan Alsace-Lorraine’in Fransa’ya geçmesi, ix) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda bulunan azınlıkların kendi kaderlerini tayin hakkı, x) İtalyan sınırlarının yeniden düzenlenmesi, xi) Balkan bölgesinin sınırlarının yeniden çizilmesi, xii) Çanakkale Boğazı’nda garantili serbest ticaret, xiii) Polonya’nın ve son olarak xiv) MC’nin kurulmasıdır (National WWI Museum and Memorial). Bu ilkelerin bir kısmı savaşın kaybedeni İttifak Devletleri’ni olduğu kadar Konferans’ın ağırlıklı güçlerini de rahatsız edecektir. Nitekim bu ilkeler etrafındaki birtakım fikir ayrılıkları gün yüzüne çıkacaktır.

ABD reel politik yaklaşımlar ekseninde barışın anahtarını demokrasi, self determinasyon ve ortak güvenlikte görmektedir (Kissinger, 2008). İdealist bakış, iyiliği insan özüne yüklerken çatışma, şiddet ve savaşın suçunu sisteme atfederek uluslararası hukuk ve oluşturulacak uluslararası örgütler eliyle dünyayı daha yaşanabilir kılmayı gaye edinmiştir (Karabulut, 2014). Wilson'un bakış açısında, uluslararası alanda kurulması elzem olan MC eliyle barış sağlanacaktır. İdealist bir varoluşa işaret eden bu yaklaşım ile Wilson, saldırıları güç yoluyla engelleyen, ittifaklar yoluyla denge kuran sisteme bir meydan okuma ortaya koymuştur (Macmillan, 2004). Nitekim Wilson, 28 Aralık 1918 tarihinde yaptığı bir konuşmada, güç dengesini istikrarsızlık üreten kiskanç bir çıkar çatışmasının ürünü olarak kınayacaktır (Kissinger, 2008).

Diğer taraftan ticari ilişkilerde uluslararası bağlam da unutulmamıştır. Denizlerin serbestliği ve ticari engellerin kaldırılması özlenen barış ortamının inşası için önemli birer araç olacaktır. Ticari etkileşimin öne çıktığı bu iki ilke üzerinde amaç, ticari ilişkiler vasıtasıyla devletlerarası bağımlılık yaratarak savaş durumundan alıkonacak, barışın muhafazasına katkıda bulunacaktır (Sandıklı & Kaya, 2013).

Bir diğer nokta da halkların kendi kaderini tayin hakkı ve azınlıkların statüsü kalıcı barışın tesisinde önemli görülmektedir. Her bir devlet yapılanmasının sağlıklı olabilmesi, devletin varoluşuna bağlılık gösterecek halk kitlesi ile tesis edilebilir, halkın seçtiği hükümetler de savaşı, halkların baskısı ile göze alamayacak ve barışçıl bir düzen inşa edilmiş olacaktır (Macmillan, 2004). Dolayısıyla gerek bir devletin başka bir devleti himaye etmesi, gerekse azınlıkların varlığının yadsınması kalıcı barış önünde bir engel teşkil ederken, kalıcı barışın ancak kendi yönetimlerini tayin eden uluslar eliyle tesis edilebileceği inancı öne çıkmaktadır (Kant, 1795). Ancak son noktada Wilson'un yaklaşımı ideal ortamın yaratılması adına ifade edilen sözler olmakla birlikte bu durumun Kıta Avrupası'nın alıştığı tarihsel gerçeklikle arasında mesafe vardır. Realizm, tarihin verili kodları üzerinden öngörüle bulunmayı ve yine var olandan hareket etmeyi hayatta kalma adına önemli görmektedir.

3.2. Fransa'nın Almanya Düşmanlığı: İttifak ve Güç Dengesi Arayışı

Paris Barış Konferansı boyunca belki de görüşmeleri en çok zora sokan taraf olarak Fransa öne çıkmaktadır. Clemenceau, Alman düşmanlığını, Paris Barış Konferansı'nın açılışını 1871'de I. Wilhelm'in "Kayzer" olarak taç giymesinin yıl dönümüne denk getirerek göstermiştir (Macmillan, 2004). Paris Barış Konferansı'nda Clemenceau'nun politikası, Fransa'nın kayıplarının tazmin edilmesi ve Almanya karşısında ülkesel güvenliğinin sağlanması odağında şekillenmektedir (Erhan & Baskıcı, 2003). Fransa'nın Almanya endişesi Paris Barış Konferansı'nda ele alınan gündemin her safhasında kendini göstermiştir. Savaşın sonunda dahi yenilen Almanya'dan nüfus, sanayi, teknoloji olarak geri durumda olan Fransızlara göre ayakta kalmanın en ideali güç dengesinden geçmektedir. Zira savaş öncesinde doğuda Çarlık Rusya, batıda Britanya ile ittifak yapılmasının altında Rusya'nın insan gücü ile Britanya'nın sanayi ve askeri gücünü arkasına alarak Alman tehdidini dengelemek istemesi yatmaktadır (Yeliseyeva, 2009). Almanya ve Fransa'nın maddi güç unsurlarını içeren bir dizi parametre kıyaslandığında Fransa'nın güç dengesine duyduğu ihtiyaç ve kaygılarının hiç de yersiz olmadığı daha net anlaşılacaktır. 1880'de Fransız nüfusu, Avrupa nüfusunun %15,7'sine tekabül ederken, 1900 yılına gelindiğinde bu oran % 9.7'ye gerilemiştir. Yine 1920 yılında 41 milyon olan Fransız nüfusuna karşılık Almanya'nın nüfusu 65 milyondur. 1880 yılından itibaren Almaya kömür, demir ve çelik üretimi ile Fransa'nın çok üstünde ekonomik değer ortaya koymuştur. Almanya 1913 yılında Fransa'dan 238 milyon ton daha fazla kömür üretimine sahipken savaş sonrası dönemde de bu üstünlüğünü korumuştur. (Kissinger, 2008). Almanya her açıdan Fransa'dan üstün olarak görülebilir. Ancak son noktada galip ülke Fransa'dır. Clemenceau güç dengesine ilişkin görüşlerini, Fransız meclisinde üyelere hitap ederken kullandığı "Güçler dengesi diye bilenen eski bir ittifaklar sistemi var, hiç kınamadığım bu ittifaklar sistemi, Barış Konferansı'nda bana rehber olacak düşüncedir" sözleriyle açıkça dile getirmiştir (Macmillan, 2004). Güç dengesini bu derece önemseyen Clemenceau için John Maynard Keynes'in, "Fransız Bismarck"ı nitelenmesi de yerinde bir benzetme olacaktır (Keynes, 2009).

Clemenceau, Wilson'un daha güvenli bir dünya için ulusal çıkarlar yerine hukuki temelde ilerleyen barış kavramına ve bu kavramın ortadan kalkıp kalkmadığını belirleyecek MC fikrine oldukça temkinli yaklaşmıştır (Kissinger, 2008). Bunun nedeni askeri güçten yoksun bir garantörlüğün

Almanya'nın toparlanma süresini kısaltacağı endişesini taşımasıdır. Ayrıca Fransa, ortak güvenlik sistemi yerine tarafları ve yaptırımları belli, silahlı güce dayalı ittifak sistemi istemektedir. Olası bir Alman saldırısına karşı ABD'yi jeopolitik konumu korurken, Alman donanmasının teslim alınması noktasında ise İngilizlerin endişeleri giderilmiştir. ABD açısından ittifak kurmak anayasaya uygun olmazken, İngiltere ise topraklarının otesinde yaşanacak bir çatışmaya taraf olmak istememektedir (Macmillan, 2004). Bu bağlamda Fransa Almanya endişesini tek başına yaşamaktadır. Dolayısıyla Fransızların kaba gücü elinde tutan MC isteği de ittifak kurulması talebi de karşılıksız kalacaktır.

İlginçtir ki 20. yüzyılın büyük aktörleri haline gelen ve uluslararası ilişkilerin yorumlanmasında döneme etki eden ülkeler hala sömürgeci mantığı terk etmemiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın da alt nedenlerinden biri bu olmuştur. Bu bağlamda Clemenceau, bir konuşmasında "Milletler Cemiyeti'nin barış garantörü olmasına evet ama kolonileri sahiplenmesine hayır" diyerek sömürgeler konusunda tavrını belli etmiştir (Macmillan, 2004). Zira Cemiyet'in yönetiminden ziyade kendi kontrolleri altında olmasını istemektedir. Nitekim sömürgeler konusunda da Fransa'nın Almanya korkusu ne çıkmıştır. Çünkü kolonilerin varlığı olmadan Fransa, Almanya'nın nüfus üstünlüğünü dengelemesi imknsızdır. Zira Alman General Erich Ludendorff savaş anılarını kaleme aldığı kitabında, Fransa'nın kendi sömürgelerinden savaşın sevk ve idaresinde gösterdiği başarının Almanya tarafından yeterince kavranamadığını, özellikler 1918 yılı yazında Fransa'nın savaşı en çok siyahilerle yürüttüğünü yazmıştır (Ludendorff, 2014).

3.3. Kıta'da Denge Unsuru Arayışı ve İngiltere'nin Yaklaşımı

İngiltere'nin Alman imparatorluğunun doğusundaki yeri tarihsel olarak önemlidir. Bunun nedeni daha Prusya ve Alman Prenslıklarının birleşmesi söz konusu değilken İngiltere Kraliçesi Victoria'nın eşi bu birliğe ilişkin kafa yormuştur. Prens Albert ve Alman danışmanları, Prusya'nın öncelikle İngiliz anayasal çizgilerinde reform yapmasını uygun grmştir. Akabinde de İngiltere için en yararlı mtfevik haline gelecek bir yol haritası çizmişler ve tüm Almanya'yı birleştirmeyi önermişlerdir (Hawes, 2019). Evet, bu durum planlama aşaması bağlamında İngiltere'nin Kıta Avrupası'nda statükocu yaklaşımı açısından önemlidir. Ancak İngilizlerin hesaba katmadıkları, Prusya'nın sanayileşme sürecinde ne derece başarılı şekilde ilerlediği ve Otto von Bismarck faktörleridir. İngiltere Coburg Planı ile Almanların birleşmesini desteklerken, Bismarck'ın bu yolda ilk adımı olarak görülen 1863 yılında Danimarka ile gerçekleştirdiği savaşta Almanların karşısında yer aldığı görülmektedir. 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik artık toplumların zihinlerine kazanmıştır. Milliyetçi zihin dünyası diğer toplumlarda olduğu kadar Alman milliyetçileri için de geçerlidir. Nitekim İngiltere'nin yaklaşımı Almanların öfkesine yol açmıştır ve Coburg Planı da İngiltere için suya dşmştir. İngiltere kendi eli ile kendi düşmanını yaratmıştır denebilir.

I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Başbakanı David Lloyd George Konferans'ta; İngiliz sömürgelerinin güvenliği, ekonomik çıkarlarının korunması, Kıta'da Almanya'nın barışı tehdit edecek davranışları karşısında Fransa'nın denge unsuru olarak göz önünde tutulması politikalarına sahiptir. Bu noktada silahsızlanmış ancak ekonomik olarak da gcl bir Almanya isteği söz konusudur (Goldstein & McKercher, 2003). Alman donanmasına ait gemiler ve denizaltıları İngilizlerin limanlarında demirlemiş, Almanların kömür madenleri, limanları, telgraf istasyonları ise Japonya ile birlikte paylaşılmış durumdadır. Diğer taraftan Hindistan'daki sömürgelerine tehdit oluşturacak bir Rus etkisi de ortadan kalkmıştır (Macmillan, 2004). Yani savaş öncesi dönemde İngiliz çıkarlarını tehdit eden Alman unsurları İngiltere için önemli derecede pasifize edilmiştir. İngiltere bu kazanımlarla Konferansta yerini alırken idealist Wilson ve realist Clemenceau arasında denge konumunda yer almıştır.

Diğer taraftan MC'nin kuruluşuna dair fikir birliği Paris Barış Konferansı'nda İngiliz-ABD yakınlaşmasının temelini oluşturmuştur. 1915 yılında İngiltere Dışışleri Bakanı Edward Grey'in Wilson'un yakın arkadaşı Albay House'a yazdığı mektupta dile getirdiği, Başkanın silahsızlanmayı uygulayacak ve sorunların barışçıl yolla çözüme kavuşturulacağı MC teklifine ABD tarafından olumlu cevap gelmiştir. Bu mektup diplomasisi ABD-İngiltere arasındaki özel ilişkinin önemli bir boyutu olmuştur (Kissinger, 2008). Bununla birlikte daha önce bahsettiğimiz On Dört İlke içerisinde yer alan sömürgelerin bağımsızlığı, halkların kendi kaderinin tayini, denizlerin serbestliği gibi hususlar İngiltere için hassas noktalar ve İngiltere'yi İngiltere yapan değerleri içinde barındırıyordu. İngiliz

kolonileri Wilson'un fikirlerinin uygulanması durumunda bağımsız birer devlet olarak yerlerini alabileceklerdir. Bu durumda İngiltere'nin gücünün kaynağı olan hammadde ve insan faktörleri elinden çıkacak, sömürgeler üzerine inşa ettiği bütün kazanımları tehlikeye düşecektir (Macmillan, 2004). Tıpkı Fransa gibi İngiltere de 20. yüzyılda sömürgeci mantıktan uzak değildir. İngiltere'nin en büyük insan ve hammadde kaynağı olan Hindistan'ın güvenliği İngiltere açısından hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla Hindistan'dan Doğu Akdeniz'e uzanan bütün güzergâhların kontrol altında tutulması İngiltere çıkarları için zorunludur (Bıyıklı, 2008). Son noktada idealist fikirler etrafında bir dünya tasavvur eden Wilson'un görüşleri zamanla aşınmıştır. Gerek halkların kendi kaderini tayin hakkı gerekse sömürgeler konusu İngiltere'yi belli bir nokta da kaygılandırmıştır.

4. NAZI ALMANYASI'NI YARATAN ANTLAŞMA: VERSAILLES ANTLAŞMASI

Paris Barış Konferansı dönemi, barışın yanı sıra hâlâ jeopolitik olarak klasik anlamda geleneksel dönem mücadelelerinin var olduğu bir algının devamının portresidir. Özellikle de Fransa ittifaklar sistemi içinde var olacak bir düzen dâhilinde kendini koruma amacı güderken, İngiltere ise statükonun devamı ve güçler dengesi minvalinde bir sistem istemektedir. Dolayısı ile Almanya'nın dizginlenmesi ya da en azından kontrollü bir şekilde sistemde yer alması, her iki devlet açısından da istenen ortak çıkar noktasıdır. Versailles Antlaşması, savaşın galiplerinin yaklaşık altı ay süren yoğun müzakereleri sonucu Bismarck'ın Alman Birliği'nin kuruluşunu ilan ettiği Versailles'ın Aynalı Salon'unda 28 Haziran 1919'da imza edilmiştir. Alman İmparatorluğu, kurulduğu yerde yenilmiştir. Konferans'ın başlangıç tarihi kadar Versailles Antlaşması'nın imzalandığı mekân da bir o kadar sembolizm ve aşağılanma içermektedir ki bu Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından planlanmıştır (Macmillan, 2004).

440 maddeden oluşan Versailles Barış Antlaşması, Almanya için maddi ve manevi olarak büyük bir yıkım getirmiştir. Alsace-Lorraine ve Saar Bölgesi Fransa'ya verilirken, Saar Bölgesi'nde 15 yıl sonra yapılacak halk oylaması ile bölgenin hangi devlete bağlanacağına karar verilecektir. Almanlar sanayileşmenin en önemli bölgesi olan bu yerleri kaybetmiştir. Polonya'ya, Poznan ve Batı Prusya verilmiş; bu sayede Polonya'nın denize çıkışı sağlanmıştır. Avusturya, Polonya ve Çekoslovakya'nın bağımsızlığını tanımıştır. İlginçtir ki II. Dünya Savaşı'na giden süreç adeta ön görülmüş ve Almanya'nın Avusturya ile birleşmesi yasaklanmıştır. Almanya deniz aşırı sömürgelerini kaybetmiş, askeri olarak silahsızlandırılmış, sınırlandırılmıştır. İktisadi olarak tamirat borcu adı altında 56 milyar dolarlık bir savaş tazminatına hükmedilmiştir (Sander, 2003). Böylece Bismarck'ın kan ve kılıç politikası ile kurduğu II. Reich bir anlamda son bulmuştur. Almanların elinde ise milliyetçilik ve uluslararası sistemde yer alacak güçlü bir imparatorluğun nostaljik hırsları kalmıştır. Bu kapsamda Nazi Almanyası'nın ortaya çıkma süreci açısından Versailles Antlaşması'nı belli alt başlıklar ile ele almak faydalı olacaktır. Almanların kontrol altında tutulmasının aracı olarak Versailles Antlaşması'nı, Nazi dönemini ortaya çıkaran unsurları bağlamında; i) jeopolitik ve teritoryal kayıplar, ii) iktisadi sınırlılık ve iii) silahsızlanma olmak üzere üç sınırlılık üzerinden inceleyeceğiz.

4.1. Jeopolitik ve Teritoryal Kayıplar

1933 yılından 1943 yılına kadar Almanların jeopolitik olarak genişleme politikasının arka planında bu toprak kayıplarında aranabilir. Bunun nedeni sistemde büyük güç ya da imparatorluk forumunda yer almak isteyen her siyasi birimin teritoryal genişleme hedefinin olmasıdır. Bu durum 1798 yılı sonrasında Napolyon Fransası'nda da, I. Petro ile 1721 yılında imparatorluk formunu alan Rus Çarlığı'nda da bu şekilde ilerlemiştir. Geleneksel dünyanın mantığı ekseninde, teritoryal ilerleme ya da genişleme devletin gücünü sağlama noktasında ve hegemonya kurmada önemlidir (Özel Özcan, 2021). Nitekim F. Fischer, Almanya'nın savaş hedeflerini şu şekilde ifade etmiştir (Akt: Lee, 2004):

“Belçika, Hollanda ve Fransa üzerinde iktisadi hâkimiyet kurmayı; Doğu Avrupa'da Courland, Livonia, Estonya, Litvanya ve Polonya, Balkanlarda ise Bulgaristan, Romanya ve Osmanlı imparatorluğu üzerinde egemen olmayı; Doğu Akdeniz ve parçalanmış bir Rusya üzerinde tümünden bir kontrol”

Dolayısı ile 1871'de milli birliğini sağlayan Almanlar için II. Wilhelm döneminde Weltpolitik hedefinin I. Dünya Savaşı ile darbe alması, ülkenin dış politikasında sömürge arayışlarının yarım kalmasıdır. Buradaki temel durum jeopolitik kaybın yanı sıra Almanya'nın Nazi dönemi içinde Adolf Hitler ile takip edeceği lebensraum (hayat sahası) politikasının da en temel noktasını teşkil etmesidir.

İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellén tarafından kullanılan jeopolitik kavramının özellikle Nazi hareketi üzerinde etkisi önemlidir. Burada karşımıza çıkan lebensraum kelimesi ise Friedrich Ratzel tarafından kullanılmıştır. Hitler ve Naziler de bu kavramı Versailles ile kaybedilen teritoryal alanları geri almak için bir dış politika hedefi haline getirmiştir. Hitler, Almanların buyyen nüfuslarını beslemek için ihtiyaç duydukları topraklardan Versailles Antlaşması eliyle mahrum bırakıldığına ilişkin durumu, 1920'lerin başlarında ifade ederken, lebensraum kavramı da peři sıra gelmiştir (Binion, 1898).

Polonya, Koalisyon Savaşları sonrasında Prusya, Rusya ve Avusturya arasında paylaşılmış, bağımsız bir devlet olamamıştır. Polonya'nın yeniden kurulmasının Fransa'yı savunmasız bırakacağına, buyk bir strateji hatası olacağına ilişkin endişelerini 1916 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı L. Balfour dile getirmiştir. Almanya şayet Fransa'ya saldırı düzenleyecek olursa Rusya'nın Fransa'ya yardım etmesinde iki seçenek söz konusu olacaktır. Birinci durumda Polonya, Rusya'nın geçişine izin verecektir. Bu durumda tarafsızlığını kaldırarak kendisini Alman tehdidine hedef hale getirecektir. İkinci seçenekte ise bu geçişe izin vermeyecektir. Bu kez Rusya, Polonya'yı işgal etmeden Fransa'nın yardımına gidemeyecektir. Versailles Antlaşması ile Polonya, Almanya ve Rusya arasında yem edilmiştir (Kissinger; 2008). İlginçtir ki 1 Eylül 1939 tarihinde II. Dünya Savaşı'nın başlangıç noktası Polonya olmuştur.

Polonya'nın Baltık Denizi ile bağlantısı doğrudan bir toprak parçası ile sağlanırken bu haliyle ilerde "Polonya Koridoru" olarak anılacak koridor, Almanya'nın Batısı ile Doğu Prusya'yı birbirinden ayıran bir bölge olmuştur. Bu parçalanma yaklaşık iki milyon Alman nüfusun Polonya yönetiminde kalması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Almanya'nın Danzig Limanı Polonya için özel haklara sahip kılınmış ve MC Kontrolünde Serbest Şehir statüsü verilmiştir (Macmillan, 2004). Alman nüfusunun yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimleri Polonya Koridoru ile birbirinden ayrılırken, Wilson'un self determinasyon ilkesi amacından sapmıştır. Bölgenin içinde bulundurduğu büyük Alman nüfusu ve Doğu Prusya'yı Almanya'dan ayırması Almanlar için bağımsızlıklarına sürekli bir hakaret ve aşağılanma olarak grlmştir. Wilson bir ilkesi ile denize çıkışı olan Polonya inşa etmek isterken bir başka ilkesini yok saymıştır. Son noktada Avusturya ile birleşmemesi gereken bir Almanya koşulu ise 1938 yılında Hitler'in hayat sahası yaratma ve Alman nüfusu birleştirme politikası kapsamında yok edilecektir. Avusturya'nın ilhakı ile birlikte Naziler, Versailles'ın teritoryal sınırlama halkalarını kırmanın ikinci adımı olarak bir diğer Alman nüfus bölgesine Çekoslovakya'ya yöneleceklerdir. Sdetler'in Almanya'ya katılması ile son aşama Polonya olacak ve belirttiğimiz gibi bu da 1939'da II. Dünya Savaşı'nı başlatacaktır. Böylece Naziler için, Versailles'in daha ilk aşamada sağlam olmayan halkaları yok edilmesi gereken bir durum imajı yaratmıştır.

4.2. İktisadi Sınırlılık

231. madde ile "Almanya ve müttefiklerinin" I. Dünya Savaşı'nın sorumlusu olarak tescillenmelerinin iktisadi olarak karşılığı, kayıpların karşılanmasına dair savaş tazminatı olmuştur. Almanya teritoryal sınırlar gibi iktisadi g de kaybetmiştir. Lee (2004) bu kayıpla, özellikle sanayinin ham maddesi olan yeraltı kaynakları noktasında kömür rezervlerinin yüzde 16'sının, demir kaynaklarının yüzde 48'inin, tarım alanlarının yüzde 15'i ile fabrikaların da yüzde 10'unun elden çıktığını belirtir. Vurulan bu neşter, sanayileşme döneminin hızla devam ettiği süreçte Almanya açısından yıkıcı bir etkiye sahiptir. Almanya'nın iktisadi anlamda kısıka alınmasında ekonomistler, bu derece ağır bir tazminat sorumluluğunun yüklenmesinin kıtada ekonomik istikrarsızlığa yol açacağını öngörmüşlerdir. Her ne kadar Hitler iktidarı ile birlikte bu durum biraz sempatiyi azaltsa da esasında Versailles Antlaşması'nın, Nazizm'in iktidara gelmesinde katkısına dair bir kanı söz konusudur (Lee, 2004). Tazminatlar konusunda Fransa, Almanya'yı olabildiğince zor durumda bırakma ve yeniden onarım masraflarını Almanlara detmenin yanı sıra güvenlik açısından da Alman ekonomisinin ezilmesi taraftarı olmuştur. İngiltere ise Alman ekonomisinin hayatta kalmasını kıtanın istikrarı için önemsemiş, dolayısıyla Fransa'yı bu konuda frenleyici tavır takınmıştır (Sharp, 2005). Neticede güçler dengesi İngiltere açısından Kıta Avrupası'nda bozulmaması gereken bir durumdur.

Saar Bölgesi'nin yönetimi on beş yıllık süre boyunca MC idaresine bırakılırken bütün kömür yataklarını kullanma ve işletme hakkı Fransa'ya verilmiştir. Süre bitiminde yapılacak halk oylaması ile bölge halkı hangi devlete bağlanacağına karar verecektir. Ancak bölge, Almanya'ya bağlansa dahi

sahip olduğu kaynaklar Fransa'da kalacak eğer Almanya isterse bu madenleri altın karşılığı ödeyerek alabilecektir (Keynes, 2009). Ayrıca Saar Bölgesi'nin Fransa'ya tazminat olarak verilmesine ek olarak Almanların kendi toprakları üzerinden kömür olarak tazminat ödemeleri çifte tazminat niteliğinde olmuştur. Öte yandan Almanya'nın savaşta hayatını kaybedeler için tazminat ödemesine ve ailelerine maaş bağlanmasına karar verilmiştir. Ancak böyle bir hüküm şimdiye kadar hiçbir antlaşmada yer almamıştır. Diğer taraftan İngilizler, Alman donanması tarafından batırılan ticaret gemilerinin karşılığında Alman ticaret filosunun büyük kısmını tazminat olarak almışlardır. Almanya'nın nehirleri uluslararası statüye alınırken gümrük tarifesi uygulama yetkisine de sınırlama getirilmiştir (Kissinger, 2008).

Son olarak, iktisadi boyutun siyasileştiği bir nokta da söz konusudur. Burada özellikle politikacılar Almanya'ya ödetilecek olan basit bir tazminatı, bahsi geçen 231. madde ile "savaş suçu" nitelenmesine dönüştürerek ahlaki bir temel üretmeye yönelik politik bir araç haline de getirmiştir. Bu husus bütün savaşın sorumluluğunu Almanya'ya yüklerken, ileride Almanlar arasında "savaş suçu yalanı" olarak nitelenecek, hem müttefikler arasında fikir ayrılığına hem de Hitler döneminde propaganda malzemesi haline dönüşecektir (Clavin, 2005).

Almanlar açısından iktisadi sorunlar ABD ile ilişkilerin iyi ilerletilmesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Burada özellikle daha sonra da ele alınacağı üzere Dawes Planı Almanlar açısından kurtarıcı olmuştur. Almanya'nın ağır savaş tazminatı altında ezildiği bu dönemde, sistemin tıkanması ve borçların ödenemeyecek hale gelmesi üzerine ABD'nin Almanya'ya Dawes Planı ile krediler sağlaması süreci değiştirmiştir. Esasında burada bu iktisadi rahatlamının toplum üzerinde etkisi de Weimar Almanyası'nı destekleme şeklinde bir görünüm kazanmıştır. Hawes'a (2019) göre, insanlar yeni cumhuriyete bir şans vermeye hazır hale gelmiştir.

4.3. Silahsızlanma

Silahsızlanma konusu özellikle 20. yüzyılda hızla sanayileşen ve teknolojik olarak güçlenen ülkeler açısından önemli bir irtifa kaybı durumudur. Almanlar I. Dünya Savaşı'na giden dönemde İngiltere ile eş değer bir askeri teknolojiye sahipken, I. Dünya Savaşı sonrasında bu durum değişmiştir. Versailles Antlaşması'nın Paris Barış Konferansı'nda ortak inşa edilmesine ve hatta ABD'nin daha fazla söz sahibi olmasına rağmen antlaşma senato engeline takılmıştır. Dolayısıyla antlaşmanın silahsızlanma hükümlerinin hayata geçirilmesi kolay olmayacak bir şekilde İngiltere ve Fransa'nın yeteneğine bırakılmış durumdadır (Koch vd., 2019). Almanya'nın silahsızlandırılması İngiltere'nin Kıta üzerinde tarihi güç dengesi siyasetini yani güçlü karşısında zayıfı korumaya dönük politikasını terk etmesinin bir yönünü oluşturmaktadır. İngiltere'nin bizzat ülkesel güvenliği ile de ilgilidir. Şöyle ki, Kissinger'in ifadesiyle "Hiçbir şey İngiltere'yi, denizler üzerindeki egemenliğinin tehdit edilmesi kadar amansız bir düşmana dönüştüremezdi" o halde İngiltere için Alman donanmasının tasfiye edilmesi birinci derecede önemliydi (Kissinger, 2008). Fransa açısından silahsızlanma İngiltere'ye göre daha dikkate değer bir husustur zira İngiltere'ye göre Fransa'yı korunaklı kılan bir coğrafya yoktur. O halde Fransa da Almanya'nın kara ordusu üzerinde sınırlamayı birincil öncelik olarak gündemine almıştır.

Diğer taraftan Almanya'da zorunlu askerlik uygulaması kaldırılarak, sadece 100 bin kişilik bir silahlı güç bulundurmasına izin verilmiş ve donanma müttefik kuvvetlere teslim edilmiştir. Aynı zamanda donanmanın da 6 kruvazör ve birkaç küçük gemiyle sınırlı kalması uygun görülürken, denizaltı yapımı ve uçak, tank, ağır top yapımı yasaklanmıştır (Uçarol, 2013). Bu hususların yerine getirip getirilmediğini denetleyecek İtilaf Devletleri Askeri Kontrol Komisyonu kurulmuştur (Sharp, 2005). Ancak silahsızlanma hükümlerini uygulamak o kadar da kolay değildir. Bunun nedeni Alman endüstrisinin savaş sonrasında dahi altyapı olarak sağlam kalabilmişken askeri liderlerinin birçoğunun da hayatta ve Versailles'ın meşruluğunu sorgulamalarıdır. En önemli durum ise sistemi şekillendiren büyük güçler yani Fransa ve İngiltere arasında görüş farklılıklarının ortaya çıkmasıdır. İngiltere antlaşma kısıtlamalarının gevşetilmesi noktasında esneklik gösterirken; Fransa ise bunun kabul edilebilir olmadığını düşünmekte ve hükümleri en katı şekilde uygulanmak istemektedir (Koch vd., 2019). Nitekim Fransa'nın tekrar bir Alman saldırısı ile karşı karşıya kalma korkusu, silahsızlandırmada en ufak bir açığı kabul etmeyeceği bir çerçeve çizmiştir.

Öte yandan Denetim Komisyonu'nun Almanya'daki faaliyetleri hakkında İngiltere'nin Berlin büyükelçisi, büyük oranda denetlemelerinin yapıldığı, bununla birlikte İngiltere açısından Almanya'nın askeri ve deniz gücüne dair korkulacak bir durum olmadığını raporlamıştır. Buna karşılık Fransızlar açısından durum yine endişe odaklı olmuştur (Towle, 2006). İngiltere ve Fransa'nın hem görüş ayrılıkları hem de silahsızlanmaya bakış açılarındaki farklılık kısa süre içinde dış politikalarında daha net şekilde görülmeye başlamıştır. Başta da yer verdiğimiz gibi Fransa teritoryal yakınlık nedeni ile Almanya'ya karşı her daim ihtiyatlı yaklaşma amacıyla olmuştur. Almanların silah teçhizatını gizli bir şekilde üretmesi ya da saklayabilmesi Fransa'nın en önemli çekincesidir.

Komisyon tarafında 1921 yılında Saksonya'da bir fabrikada 342 adet tamamlanmış, 250 adet yarı tamamlanmış topların ele geçirilmesi Fransa'nın korkularının somutlaşmasıdır. Fransa, fiziki silahlanmaya paralel olarak Alman ruhuna işlemiş olan milliyetçi, saldırgan düşüncenin de ortadan kaldırılmasını bir anlamda istemektedir. İlginçtir ki Napolyon Fransa'sı ile milliyetçi ideolojiyi Kıta Avrupası'na yayan Fransızlar, aradan geçen yüzyıla karşın hala aynı ideolojik silahla karşı karşıyadır. Nitekim Fransızlar bu noktada “ahlaki silahsızlandırma” fikrini savunmuşlardır. Fransa'yı bu bakış açısına iten sebep istihbarat raporlarında yer alan Almanların sivil savunma veya dernekler adı altında yürüttükleri faaliyetlerle yaklaşık iki milyon insanı seferberliğe hazırlayabilecek girişimlerinin olmasıdır. Fransız istihbaratının bir başka raporunda ise Almanların okullarda verilen eğitimde, milliyetçi ve militarist duyguları körükledikleri yer almıştır (Barros, 2006). Esasında Fransa bu yaklaşımı ile Almanya'nın sosyal yapısını da kontrol altında tutacak bir sivil silahsızlanma modeli istemişse de uluslararası alanda destek eksikliği nedeni ile bunu uygulanabilecek bir ortam oluşmamıştır.

Son olarak değinmemiz gereken bir konu da silahsızlanma ile bağlantılı olarak tampon bölge oluşumudur. Fransa, Almanya ile arasında tampon bölge oluşturarak, öncelikle müttefiklerden olası bir Alman saldırısına karşı Ren Bölgesi'nin işgal edilmesini, burada bir güvenlik duvarı oluşturulmasını talep etmiştir. Bu talep ABD tarafından On Dört İlke'nin ilkelerine aykırı olduğu ve düşmanlığı körükleyeceği gerekçesi ile reddedilmiştir. İngiltere de bu öneriye olumlu yaklaşmamıştır (Kissinger, 2008). Bunu üzerine Fransa karşılıklı güvencelerle oluşturulan ittifak kurulmasını talep etmiştir. Son olarak Fransa, bu defa da Almanya'nın parçalanması üzerinden kendisini garanti altına almak istemiş ve Ren Bölgesi'nde askerden arındırılmış bir Ren Cumhuriyeti kurulmasını teklif etmiştir. İngiltere ve ABD, Fransa'nın bu teklifini kabul etmeyerek Fransızları yatıştırmak amacıyla Fransa'ya özel güvence teklifinde bulunmuşlardır (Ürer, 2003). Ancak bu özel girişimler ya da garantiler de sınırlı bir gerçeklik sunmaktadır. Kısa bir gelecekte Fransa, Almanlara karşı Maginot Hattı¹ ile kendini korumaya çalışmasının da sonuçsuz kaldığını görecektir.

5. ALMANYA İMPARATORLUK TOPRAKLARINDA WEIMAR CUMHURİYETİ

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşırken Almanya'da orta çıkan huzursuzluklar, yapılacak barış antlaşması için gerekli olan reformların yanında tabandan gelen baskıların da bir yansımını barındırıyordu. Aynı zamanda askeri kesimin yönetici elitleri için de bir değişim ihtiyacı söz konusu idi ki ordu açısından, ateşkes antlaşmasının kendi üzerlerinde kalmaması gerekiyordu. Nitekim sivil bir yönetimin varlığı ordu açısından önemli hale gelmiş ve 1918 yılının ekim ayında Prens Maximilian von Baden şansölye olarak görevlendirilmiştir. Böylece Almanya anayasal monarşiye geçiş yapmıştır (Lutz, 2010). Monarşiden cumhuriyete giden süreci bahriyeliler tamamlayacaktır. Kuzey ve Baltık Denizi'nde donanma askerlerinin başlattığı eylem, 9 Kasım'da Max von Baden'in iktidarını Sosyal Demokrat Parti (SPD) lideri Friedrich Ebert'e bırakması ve cumhuriyetin ilan edilmesi ile neticelenmiştir (Derventli, 2021). Böylece II. Reich sona ermiş artık Weimar Cumhuriyeti uluslararası alanda yerini almıştır.

5.1. Weimar Dönemi Versailles'in Zincilerini Kıрма Hamleleri

Bu dönem içinde uluslararası alanda atılan adımlar da dikkat çekicidir. 1922 yılında Almanya'nın tazminat ödemeleri için talep ettiği borç erteleme önerisi Lloyd George'nin Cenova

¹ Olası bir Alman saldırısına karşı kuzey ve doğu sınırlarını koruma altına almak isteyen Fransa'nın inşa ettiği savunma hattıdır. Hattın adı, 1929 ile 1931 yıllarında Fransa'da savaş bakanı olan André Maginot'dan gelmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Britannica, yty)

Konferansı ile karşılık bulmuştur. Konferansın en dikkat çeken tarafı Alman ve Sovyet Dışişleri Bakanları arasında imzalanan Rapallo Antlaşması olmuştur. Rapallo Antlaşması içeriğinden çok savaş sonrasında sistemin dışına itilen iki gücün ilk ittifakı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim bu antlaşma Alman dış politikasında savaş sonrası düzenin yalıtılmışlığından kurtulmanın ilk adımı olmuştur. (Kissinger, 2008). Elbette bunun Ruslar açısından da yansımaları önemlidir. Bu dönem içinde 1917 Ekim Devrimi ile ideolojik olarak uluslararası alanda yeni bir kamp yaratan Ruslar, tanınma konusunda sorun yaşamaktadır. Bu açıdan iç politik sorunların yanı sıra uluslararası alanda da imparatorluk sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne giden süreçte Rusların tanınması önemlidir.

Diğer taraftan 1923-1929 döneminde Almanya'da dışişleri bakanlığı yapan Gustav Stresemann ülkeyi uluslararası sistemde yeniden bir eksene oturtarak iki savaş arası dönemin barış yıllarını inşa etmiştir. Stresemann'ın dış politika anlayışı Almanya'nın gücünü "yerine getirme" politikası olarak anılmıştır. Stresemann Versailles'dan kurtulmak için Versailles'ı inşa edenlerin yardımına ihtiyacı vardır (Kissinger, 2008). Bu noktada Stresemann'ın Ruhr Krizi'ne yol açan tazminat ödemesinin yeni bir plana bağlanmak üzere uluslararası hakem tarafından ele alınması teklifi Fransa tarafında kabul edilmiştir. Amerikalı bankacı Charles Dawes tarafından oluşturulan plan ile ödeme 5 yıla uzatılmıştır (Canbolat, 2003). Stresemann, ABD'den aldığı kredi ile Fransa'ya olan tazminatını öderken arta kalan para ile de sanayisini modernize etmeye hız vermiştir (Kissinger, 2008). Elbette bu adım daha önce belirttiğimiz Versailles'in iktisadi sınırlılığını yavaş da olsa ortadan kaldıracak bir adımdır. Zira Fransa, Almanya'nın silahlı gücünü geliştirmesine seyirci kalmıştır.

Stresemann, bir diğer hamle olarak sınır konusunda önemli bir adım atmıştır. 1925 yılında İngiltere Başbakanı Chamberlain'in, Fransa ve Belçika'nın Almanya ile olan sınırlarını güvence altına alma adına ittifak teklifini kendi lehine çevirmiştir. Bu antlaşma içinde eğer Almanya olmayacaksa bunun Almanya'ya karşı bir tavır olacağını açıklayarak 1925 Locarno Anlaşması ile kendine yer bulmayı başarmıştır. 5-16 Ekim 1925 tarihleri arasında Çekoslovakya, Belçika, Fransa, İngiltere, İtalya, Polonya ve Almanya arasında imzalanan anlaşmadır. Anlaşmanın iki önem siz konusudur. İlki Almanya bu anlaşma ile Versailles sonrası zedelenen Avrupa'daki konumuna bir adım daha yaklaşmıştır. İkincisi ise Almanya bu anlaşma ile Batı sınırlarına ilişkin taahhüt verirken Doğu sınırları bunun dışında tutulmuştur. Almanya, Locarno Anlaşması'nda Fransa ve Belçika ile olan batı sınırını tanımıştır. Bu bağlamda Batı sınırlarının tanınması önemli bir hamledir. En azından Fransa açısından güvenlik sorununun bir boyutu hallolmuştur. Ancak doğu sınırı konusunda Almanya bir güvence vermemiştir. Böylece Locarno Antlaşması, Versailles Antlaşması'nın bir zincirinin daha kırıldığı ve daha önce bahsettiğimiz hayat sahasının gerçekleşmesinde önemli bir adım olmuştur. Bir diğer gelişme ise Stresemann'ın, 1926 yılında da Berlin'de SSCB ile ittifak antlaşması imzalamasıdır. Antlaşma ile taraflar birinin girdiği savaşta diğerinin tarafsız kalacağı garantisini veriyordu ki bu durum Polonya'yı hedef almıştır (Fulbrook, 2011). Zira Locarno ile doğu sınırını tanımayan Almanya, bu hamle ile Polonya'nın lebensraum için teritoryal genişleme alanı yaratması ve kendisi için oluşabilecek olası bir cepheyi daha kapatmıştır.

5.2. Weimar Almanyası'nda Naziler ve Hitler Almanyası'nı Yaratmak

SPD, Weimar Cumhuriyeti'nde önemli bir konumdadır. SPD içerisinde yaşanan ayrılıklar ve bunun ülke içindeki yansımaları Hitler'in iktidara gelişini hazırlayan sebepler arasında gösterilebilecek iç politik nedenlerdir. Alman siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Rosa Luxemburg, SPD içerisinde sol kanadı temsil ederken, Karl Liebknecht, Franz Mehring ve Clara Zetkin ile birlikte Spartakusbund (Spartakistler Birliği)' u ¹ oluşturmuştur. Ayrıca Lüksemburg, 1918 yılında Alman Komünist Partisi'ni (KPD) kurarak, SPD'den tamamen ayrılmıştır (Eyidiker, 2020). Bu bölünme Scheidemann'ın Weimar Cumhuriyeti'ni ilanına karşılık Berlin'de eş zamanlı olarak Liebknecht'in sosyalist cumhuriyetin kurulduğunu ilan etmesiyle iktidar mücadelesine dönüşecektir. Berlin'de Ocak 1919'da baş gösteren Spartakist Ayaklanması, ordu güçleri ile birlikte yarı askeri birimlerden oluşan "Freikorps" birliklerinin desteği ile kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra da Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht Ocak 1919'da infaz edilmiştir (Fulbrook, 2011). Tarih, tıpkı Fransız

¹ Spartakistler Birliği, 1914-1918 yılları arasında Almanya'da aktif olan devrimci sosyalist gruba verilen addır. (Bkz: Britannica, "Spartacus League")

İhtilali sonrasında devrimi gerçekleştirenlerin giyotine gittiği yn çizgisini, Weimar Almanyası'nda da sahneye koymuştur.

İşyanların bu derece kanlı bir şekilde bastırılması, SPD ve KPD arasında oluşan bu derin uçurum Nazi harekâtının nn açarak toplumun belli kesiminde rahatlıkla nüfus kurmasını sağlamıştır. Nazizm'e karşı cephe oluşabilecek en güçlü siyasi blok ortadan kalkmış, NSDAP'nin (Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi) yönetimi ele geçirmesinde temel etken olmuştur (Yüksel, 2021). Alman demokrasisinin bu ağır aksak ilerleyen varlığı zaten Versailles ile bağlantılıdır. Daha nceki başlıkta da yer verdiğimiz gibi sınırlı bir Almanya'nın sınırlı bir özgürlüğü kalmıştır. Nitekim bu anlaşma ile Almanya'ya yüklenen savaş suçu boyutu da öne çıkan bir durumdur. Almanya'ya dayatılan bu antlaşma savaşın bütün suçunu Almanlara yüklerken, savaştaki önemli komutanların (Hindenburg, Ludendorff, von Tirpitz) mttfeviklere teslim edilmesini ve savaş suçlusunu olarak yargılanmalarını da içermektedir. Bu ise Alman toplumunun tepkisine yol açmış ve mttfevikler daha sonra birkaç önemsiz ismin kendilerine verilmesi ile bu durumu yumuşatmak istemişlerdir. Ancak bu 1920 yılında sağcı komutanların hkmete Kapp Darbesi'ni yapmasının bahanesini vermiştir. Dr. Wolfgang Kapp tarafından Berlin ele geirilmif, Alman hükümeti ise Stuttgart'a kaçmak zorunda kalmıştır. Ne var ki halk ve ordu nezdinde aradığı desteği bulamayan Kapp, Berlin'de grevlerin başlamasıyla birlikte geri adım atmak zorunda kalmıştır (Armaoğlu, 1989). Dolayısı ile Almanya topraklarında istenen istikrar ve büyük glerin sınırlı Almanya mantığı istikrarsızlık ekseninde ilerlemiştir.

Ülkede yaşanan bu karmaşa NSDAP lideri Adolf Hitler öncülüğünde bir kesim tarafından 1923 yılında Cumhuriyet'e karşı "Birahane Darbesi" olarak anılan darbe teşebbüsünü de ortaya çıkarılmıştır. Başarısız darbe girişimi neticesinde Hitler tutuklanırken partinin faaliyetleri de askıya alınmıştır (Ludendorff, 2014). Sonucun başarı ya da başarısızlık bağlamından ziyade Naziler ve Hitlerin kendini göstermesi açısından ilk adım olması II. Dünya Savaşı'nın da başlangıç noktası olarak görebileceğimiz bir temel ortaya çıkarılmaktadır. nkn ülkede var olan istikrarsızlığın büyük güçler nezdinde bir okuması söz konusu olmamıştır. Uluslararası ilişkilerin idealist havası bu dönemde barış odaklı ilerlerken devletlerin iç politik gelişmeleri esasında aşırı yaklaşımları ne çıkarılmaktadır.

Siyasi kargaşa içerisindeki ülke iktisadi yönden ise adeta çöküntü içindedir, nkn Alman markı değişim aracı olmaktan çıkmış, memur, emekli, işçi kesimi neredeyse ağır enflasyon ortamı altında yok olmuştur. Halk n alınamaz bir enflasyon altında ezilmeye başlamıştır. 1921'de 1 dolar 70 mark iken bu iktisadi krizin büyümesi ile 1923 yılında 1 dolar 840 milyar mark seviyesine gelmiştir (Armaoğlu, 1989). Versailles Antlaşması'nın ağır yükümlülükleri 1923 yılında Fransızların Ruhr Bölgesi'ni işgal altına almaları ile iyice zirve noktaya ulaşmıştır. Almanlar bu işgale karşılık üretimi keserek sivil direnişe geçmişlerdir. Bu durum Fransa'dan daha çok Almanya ekonomisine darbe vurmuştur. Zararın boyutları enflasyonu ölçemez duruma getirmiştir. Zira artık enflasyon kontrolden çıkmış yeni kâğıt para basmak yerine paralar, üzerlerine basılan mühürle bin kat değerde belirlenirken, demeler yk arabaları dolu şekilde yapılmaya başlanmıştır (Fulbrook, 2011).

Weimar Almanya'sının çöküşünde en büyük tetikleyici 1929 yılında ABD'de yaşanan Wall Street Krizi olmuştur. 1929 Ekonomik Buhranı pek çok ülkeyi iktisadi krize sürüklemiştir. Bu dönemde liberalizmin bırakınız yapsınlar fikri de bu krizle birlikte darbe almıştır. Milyonlarca insan enflasyon ile karşı karşıya kalmıştır. Zira Almanya yurt dışından alınan ve hemen tüketilen kısa vadeli borçlarla ayakta kalabilen bir ülkedir. 1930'lu yıllarda, ABD ve Büyük Britanya, karşılaştıkları güçlükler sonrasında uluslararası borçları reddederken, altın standardına bağlılıklar da rafa kaldırılmıştır (Polanyi, 2010).

1930 yılında ise şansölye Mller koalisyonu yerini Brning kabinesine bırakması yönetimin otoriterleşmesinin yolunu açmıştır. Bu dönemde 48. madde ile meclis oturumları azalırken, parlamenter yasama süreci de etkisizleştirilmiştir. Öte yandan Nazi Almanyası'nın yaratıcısı olan Hitler de 1925 yılında hapisten çıkmıştır. Özellikle işçi sınıfının desteğini alarak Eylül 1930 seçimlerinde ikinci parti olarak ilk başarısını kazanmış, siyasi ve iktisadi kargaşanın arttığı bir dönemde Cumhurbaşkanı Hindenburg daha fazla baskılara dayanamayarak 30 Ocak 1933 yılında Hitler'i şansölye olarak atamıştır (Armaoğlu, 1989). Böylece 1923 yılında başlayan başarısız iktidar kalkışmasını Hitler 1933 yılında anayasal olarak eline geçirmiştir. Başta da belirttiğimiz demokrasi

paradoksu kendini göstermiştir. 30 Ocak 1934'te Hitler, şansölye olarak atanmasından bir yıl sonra yasama meclisini kaldırmıştır. 2 Ağustos 1934 tarihinde Hindenburg'un ölümü ise Hitler'e cumhurbaşkanlığı ve şansölyelik makamını kendi şahsında "Führer" olarak birleştirme imkânı sağlamıştır (Fulbrook, 2011). Böylelikle Almanya'da kurulan cumhuriyet rejimi, Hitler ve ekibinin ellerinde 1933 ve 1934 arasında "Nasyonal Devrim" (Lee, 2004) ile yeni bir Alman imparatorluğu yaratmaya başlamıştır. Bu, Versailles Antlaşması'nın zincirlerini kıran son gelişmedir.

6. SONUÇ:

Dünya tarihi güçlünün tarihi olarak ele alınabilecek basit bir algoritma üzerine mi kuruludur. Esasında bu çalışmada tarihin uluslararası ilişkiler disiplini ile kesiştiği bir yöne yer vermeye ve bu bağlamda bu sorunun yanıtını aramaya çalıştık. Tarihsel süreç içinde benzer olaylar farklı konjonktürel ve reel politik kesişimler içinde ortaya çıkabilmektedir. Nazi Almanyası'nın yaratım süreci de bu bağlamda düşündürücü örneklerden biridir.

Bu dönemde realist gelenek galip gelirken, idealist fikirler kimi zaman Wilson tarafından takip edilen politika ve söylemler ile yok sayılmıştır. Savaş yıllarının siyasi, etnik ve ekonomik sorunlarının hiçbirisi çözüme kavuşmamış, üstüne Versailles Antlaşması ile daha büyük bir savaşın temelleri atılmıştır. Almanlar için sadece ezici antlaşma maddeleri değil aynı zamanda savaş suçu nitelmesi ile uluslararası alanda bir ötekileştirilme yaratılmıştır. Silahsızlanmanın sosyal hayatı kontrol edecek kadar geniş bir çerçevede ele alınması, Alman nüfusunun farklı yönetimler altında parçalanması yeni bir savaşın tohumlarını ekmiştir. Bu yönüyle Versailles Antlaşması, Konferans'ın en talihsiz sonucu olmuştur. Galip güçler Almanya'yı Avrupa'da hizaya getirmek isterlerken esasında Nazi Almanyası'nın temellerini atmışlardır. Dolayısı ile büyük güçler hem Paris Barış Konferansı hem de Versailles Antlaşması ile Almanya'yı uluslararası alanda öteki konumuna sokmuştur. Bu durum da Naziler açısından iktidar yürüyüşünde Almanlar içinde karşılık bulan, geniş, meşru ve kullanışlı bir alan açmıştır.

İkinci olarak Weimar Cumhuriyeti ise iç politik yön açısından düşünüldüğünde imparatorluk ardılı elitlerin istemeyerek de olsa inşa ettikleri istikrarsız bir yönetim olarak savaş sonrası Almanya'yı yönetmeye başlamıştır. İç karışıklıklara, dış politikada ötekileştirmeler eklendiğinde Almanların içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar sürekli kaosa ve siyasi istikrarsızlıklara kapı aralamıştır. Bu dönemde tek istisna olarak görülebilen süreç Stressmann'ın uluslararası alanda Almanya'yı görünür kılama çabaları olmuştur. Esasında bu dönemde atılan adımlar da bir anlamda Versailles'in zincirlerini kopartma adımıdır. Yine, 1929 Buhranı ile birlikte dünyanın yaşadığı ekonomik bunalım bu sürecin de sonunu getirmede etkili olmuştur. Almanya içerisinde farklı gruplar arasında yaşanan siyasi çekişmelerden en çok halk etkilenirken imparatorluk günleri aranır olmuştur. Geçmişin nostaljik özlemi ve sorunlar ülkede yaşayan bireylerin aşırı derecede politize olmasını ve halkın siyasi alana olan duyarlılığını arttırmıştır. Ardı ardına gelen siyasi ve askeri bunalımlar bir çıkış yolu olmayınca Hitler için Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu hazırlamak çok da zor olmamıştır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (1989). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1980)* (6. Baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydınlı, E., Kurubaş, E., & Özdemir, H. (2015). *Yöntem, kuram, komplo: Türk uluslararası ilişkiler disiplininde vizyon arayışları*. Küre Yayınları.
- Barros, A. (2006). Disarmament as a weapon: Anglo-French relations and the problems of enforcing german disarmament, 1919–28. *The Journal of Strategic Studies*, 29(2), 301-321.
<https://doi.org/10.1080/01402390600585159>

- Bıyıklı, M. (2008). *Batı işgalleri karşısında Türkiye'nin Ortadoğu politikaları-Atatürk dönemi*. Gkkubbe Yayınları.
- Binion, R. (1989). Hitler's concept of lebensraum: The psychological basis. In Marrus, Michael R. (Ed.) *The Origins of the Holocaust* (pp. 375-413). K. G. Saur Publishing <https://doi.org/10.1515/9783110970494.375>
- Britannica. (2012, May 16). *Maginot Line*. <https://www.britannica.com/topic/Maginot-Line>
- Britannica (yty). "Spartacus League" <https://www.britannica.com/topic/Spartacus-League>
- Carr, E.H. (1946). *The Twenty Years' Crisis, 1919-39: An Introduction to the Study of International Relations*. London: The Macmillan Press.
- Canbolat, İ. (2003). *Almanya ve dış politikası*. Alfa Yayınları.
- Clavin, P. (2005). Reparations In The Long Run. *Diplomacy And Statecraft*, 16(3), 515-530. <https://doi.org/10.1080/09592290500207974>
- Derventli, S. (2021). Sosyal Demokrasinin Yolu Ve Reformizmin Tarihsel Misyonu. *Teori ve Eylem Dergisi*. 2(2). 77-98.
- Donnelly, J. (2004). *Realism And International Relations*. Cambridge University Press.
- Erhan, ., & Baskıcı, M. (2003). *Yaşayan Lozan*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eyidiker, U. (2020). Erken dönem Alman sosyal demokrasisi ve Rosa Luxemburg. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 90-113. <https://hdl.handle.net/20.500.11857/1376>
- Fulbrook, M. (2011). *Almanya'nın kısa tarihi*. Sabri Gürses (ev.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Goldstein, E., & Mckercher, B. (2003). *Power And Stability In British Foreign Policy, 1865-1965*. Frank Cass Press.
- Hawes, J. (2019). *The shortest history of Germany: From Julius Caesar to Angela Merkel—a retelling for our times*. UK by Old Street Publishing.
- Hoffmann, S. (1977). An American social science: International relations. *Daedalus*, 106(3), 41–60. <https://www.jstor.org/stable/20024493>
- Holcome, C. (2016). *Doğu Asya tarihi: in, Japonya, Kore medeniyetin kklerinden 21. yüzyıla*. Muhammed Murtaza zeren (ev.), Dergh Yayınları.
- Kant, I. (yty) Perpetual Peace: A Philosophical Sketch [Http://Fs2.American.Edu/Dfagel/Www/Class%20readings/Kant/Immanuel%20kant,%20_Perpetual%20peace_.Pdf](http://Fs2.American.Edu/Dfagel/Www/Class%20readings/Kant/Immanuel%20kant,%20_Perpetual%20peace_.Pdf)”, (Erişim Tarihi: 15.03.2022)
- Karabulut, B. (2014). Birinci Dünya Savaşı ve uluslararası ilişkilerde idealizmin yükselişi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 57-72. <https://doi.org/10.19060/gav.73848>
- Keynes, J. M. (2009). *The Economic Consequences Of The Peace*. Merchant Books.
- Kissinger, H. (2008). *Diplomasi*. İbrahim H. Kurt (ev.), (7. Baskı). İş Bankası Klr Yayınları.
- Koch, S., Scheber, T., Guthe, K., & Joseph, R. (2019). Securing compliance with arms control agreements. *Comparative Strategy*, 38(1), 1-87. <https://doi.org/10.1080/01495933.2019.1559637>
- Kolb, E. (2008). *The Weimar Republic*. Routledge.
- Langlois, G., Boismenu, J., Lefebvre, L. & Regimbald, P. (2000). *20. yüzyıl tarihi*. mer Turan (ev.). Nehir Yayınları.
- Lattimore, O. (1950). *Pivot of Asia: Sinkiang and the inner Asian frontiers of China and Russia*. An Atlantic Monthly Press Book Little, Brown and Company.

- Ludendorff, E. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda gördüklerim ve yaşadıklarım*. Asiye Yıldırım (Çev.), Dby Yayınları.
- Lutz, R. H. (2010). *The German revolution, 1918-1919*. Nabu Press.
- Macmillan, M. (2004). *Paris Barış Konferansı ve dünyayı değiştiren altı ayın hikâyesi*. Belkıs. Dişbudak (Çev.), Odtü Yayınları.
- Mckercher, B., & Goldstein, E. (2019). Introduction: Of war and peace: aspects of British policy and the treaty of Versailles. *Diplomacy & Statecraft*, 30(2), 194-200. <https://doi.org/10.1080/09592296.2019.1619032>
- National WWI Museum and Memorial. The Fourteen Points. <https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points>
- Özel Özcan. M. S. (2021). *İmparatorluklar*. Orion Yayınevi.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. Ayşe Buğra (Çev.), İletişim Yayınları.
- Ponting, C. (2017). *Dünya tarihi*. Eşref Özbilen (Çev.), Alfa Yayınları.
- Sander, O. (2003). *İlk çağlardan 1918'e siyasi tarih*. İmge Yayınları.
- Sandıklı, A., & Kaya, E. (2013). Barış kavramına teorik yaklaşımlar ve küresel yönetim. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 59-79. https://www.ticaret.edu.tr/uploads/yayin/sosyal23/4_59_79_Sosyal_23.pdf
- Sharp, A. (2005). The enforcement of the Treaty of Versailles, 1919–1923. *Diplomacy And Statecraft*, 16(3), 423-438. <https://doi.org/10.1080/09592290500207677>
- Thucydides. (1950). *The history of the Peloponnesian War*. Richard Crawley (Çev.), E. P. Dutton & Co., Inc.
- Towle, P. (2006). Forced disarmament in the 1920s and after. *The Journal Of Strategic Studies*, 29(2), 323-344. <https://doi.org/10.1080/01402390600585167>
- Tuğtan, M. A. (2014). Güç, anarşi ve realizm. İçinde Evren Balta (Der.), *Küresel siyasete giriş: Uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler ve süreçler* (ss. 111-128). İletişim Yayınları.
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih 1789-2012* (9. Baskı). Der Yayınları.
- Ürer, L. (2003). *Azınlıklar ve Lozan tartışmaları*. Der Yayınları.
- Yalvaç, F. (2011). Uluslararası ilişkiler kuramında anarşi söylemi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(2), 71-99. <https://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2013/02/ui-kuraminda-anarsi.pdf>
- Yüksel, U. S. (2021). Weimar Cumhuriyeti'nde Almanya Sosyal Demokrat Partisi – Almanya Komünist Partisi ikiliğinin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin yükselişindeki rolü. *Alternatif Politika Dergisi*, 13(2), 498-532. <https://doi.org/10.53376/ap.2021.17>
- Wallerstein I. (2015). *Modern dünya sistemi: Kapitalist dünya ekonomisinin büyük yayılımının ikinci evresi: 1730-1840* (Cilt 3). Latif Boyacı (Çev.), Yarı Yayınları.
- “Zimmermann Telegram” (yty) <https://www.theworldwar.org/learn/about-wwi/zimmermann-telegram>

Metaverse'in Akıllı Kent Hizmetlerine Etkisi

Metaverse Impacts on Smart City Services

Meryem ARSLAN¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı son zamanlarda gündemde olan metaversin, akıllı kent uygulamalarını ne yönde etkileyeceğini örnekler üzerinden ortaya koymaktır. Bilim kurgu romanlarıyla temelleri atılan, bilgisayar oyunları ile sanal dünyaları keşfetmemizi sağlayan geleceğin üç boyutlu interneti metavers; sağlık, eğitim, alışveriş, turizm, kültür, sanat, ekonomi, akıllı kent vb. birçok alanda yenilik yaratan inovasyon ekosistemidir. Fiziksel dünyanın bir benzeri olan metavers; blockchain, yapay zekâ, nesnelerin interneti, 5G, artırılmış gerçeklik (AR, VR, MR) vb. birçok teknolojinin birleşiminden meydana gelmiştir.

Tasarım/Yöntem: Tanımlayıcı bir makale türü olması nedeniyle dolaylı ve alıntısız yöntem kullanılmıştır.

Bulgular: Değerlendirmede metaversin akıllı kent hizmetlerine etkisinin önümüzdeki dönemlerde daha çok artacağı, tüm akıllı kent uygulamalarına yayılarak kent yaşamını etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Metavers konusunda çalışmaların henüz yeni olması nedeniyle araştırma sadece üç şehir ile sınırlı kalmıştır.

Özgünlük/Değer: Global teknoloji firmalarının ciddi yatırımlar yaptığı metavers, teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı inovasyonun yansıması olan akıllı kentleri de birçok yönden etkileyecektir. Modern medeniyetlerin merkezi olan kentler sanal dünyada dijital ikizleri ile birçok etkinliğin, dijital çözümün merkezinde olma yolunda ilerlemektedir. Bu makalede son günlerde popüler olan metavers kavramı akıllı kent kavramı ile birlikte ele alınmış, kent hizmetlerine etkileri Santa Monica, Şangay, Seul gibi örnekler üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Dijital ikiz, blockchain, nesnelerin interneti, yapay zekâ, Web 3.0, artırılmış gerçeklik vb. teknolojilere değinilmiştir.

Metaversin akıllı kentler üzerinde yaratacağı etkileri örnekler üzerinden değerlendirmek ve geleceğe yönelik olarak bu alanda kentlerin uygulayabileceği stratejileri ortaya koymak araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metavers, dijital ikiz, inovasyon, akıllı şehirlik, blockchain

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to reveal how metaverse, which has been on the agenda recently, will affect smart city applications through examples. Metaverse, which was laid the foundation with science fiction novels, makes it possible for us to explore virtual worlds with computer games, is the tridimensional internet of the future and the innovation ecosystem that creates innovation in many areas such as health, education, shopping, tourism, culture, art, economy, smart city etc. Metaverse, which shows similarity with the physical world, is a combination of many technologies such as blockchain, artificial intelligence, internet of things, 5G, augmented reality, (AR, VR, MR) and more of the same.

Design/Methodology: An indirect and citational method was exercised since it is a descriptive type of article.

Findings: According to the results of the evaluation, it was concluded that the interaction of the metaverse and the smart city will increase further in the forthcoming periods, and that it will affect the urban life by spreading to all smart city applications.

Limitations: Since the studies on the metaverse are still new, the research has been limited to only three cities.

Originality/Value: The metaverse, in which global technology companies make remarkable investments, will also affect smart cities, which are the reflection of innovation where technology is used intensely, in many respects. The cities, which are the center of modern civilizations, are on their way to be at the heart of many activities and digital solutions with their digital twins in the virtual world. In this paper, the concept of metaverse, which is popular recently, was discussed along with the concept of smart city, and its effects on municipal services are tried to be analyzed through examples such as Santa Monica, Shanghai and Seoul. The subjects such as digital twin, blockchain, internet of things, artificial intelligence, Web 3.0, augmented reality, and so on technologies were mentioned. Evaluating the effects of metaverse on smart cities through examples and revealing the strategies that cities can implement in this area for the future constitute the original value of the research.

Keywords: Metaverse, digital twin, innovation, smart city, blockchain

¹ Dr., Daire Başkanı, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, meryemarslan1934@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2877-0256

1. GİRİŞ

Kentler insanların en çok etkileşimde buldukları mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlerde meydana gelen değişiklikler birincil düzeyde kent sakinlerini etkilemektedir. 1990'lı yıllardan itibaren internet teknolojisinin hayatımızda daha fazla yer alması, bilgisayar, akıllı telefon gibi cihazların kullanıcı sayısının gün geçtikçe giderek artması kent yaşamına da yansımıştır. Küresel düzlemde kurulan kent ve teknoloji bağlantısıyla birlikte kent sakinleri teknoloji bazlı inovasyonlar talep etmeye devam etmektedir. Bu doğrultuda akıllı kentler bir gereklilik olarak karşımıza çıkmakta ve teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte yaygınlaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. Akıllı kent kapsamında gerçekleştirilen inovasyonlar kent yaşamını teknoloji odağında değiştirmeye başlamış ve vatandaş memnuniyetini artırmıştır. Son günlerde akıllı kent kavramıyla birlikte anılmaya başlayan metavers kavramı da kentleri teknoloji boyutuyla etkilemeye devam etmektedir. Dijital ikiz, blockchain, nesnelerin interneti, yapay zekâ, Web 3.0, artırılmış gerçeklik (AR, VR, MR) vb. teknolojiler kent yaşamında yerini almaya devam ederken metavers kavramı ile birlikte kentler farklı bir görünümde kent sakinlerinin hizmetine sunulmaktadır. Bu makalede metavers kavramına değinilerek literatürde mevcut tanımlara yer verilmekte, metaverse doğru giden tarihi sürece değinilmektedir. Metavers yapısı, ekosistemi ve faaliyetleri başlığı altında metavers bileşenlerine, sürecin oluşumunda yer alan yapıya, bugüne kadar metaverste ne gibi etkinlikler gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Dijital İkiz kavramı, kentlere ilişkin faydaları, metaverste kent boyutunda neler yapıldığı ve akıllı kentlerle bağlantısına değinilmiştir. Gelecekte akıllı kentlerin metaverste konumu, metaversin kent hizmetlerine etkisi örneklerle açıklanmaktadır. Santa Monica, Şangay, Seul gibi örnekler üzerinden metaversin ilk kent örneklerine yer verilmiştir. Metaverse ilişkin olumlu ve olumsuz yaklaşımların yer aldığı sonuç bölümünde ise kent yöneticilerine tavsiyelerde bulunmuş akıllı kentler için metaversin önemine vurgu yapılmıştır.

2. METAVERS KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Metavers, meta ve universe kelimelerinin birleşiminden oluşan bir sonraki evren, öte evren anlamına gelmektedir (Ko, 2021: 331). Sanal toplumu demokratikleştiren yeni internet, sanal ve fiziksel gerçekliklerin çakışma alanı olarak ifade edilmektedir. Metavers, dünyanın dijital ikizi olarak tanımlanmaktadır. Daren Tsui²'ye göre metavers kullanıcıların karşılıklı olarak etkileşimde buldukları bilgisayar tarafından üretilmiş üç boyutlu bir alan simülasyonudur (Edwards, 2022). Keith Stuart³'a göre metavers dijital alanda tarafsız bir platformdur. Metavers kalıcı bir merkezdir ve kullanıcılar tarafından oluşturulabilmektedir. Kalıcılık ve kullanıcı tarafından üretilmesi metaversin en önemli özellikleri arasında yer almaktadır (Edwards, 2022). Metavers, kullanıcıların oyun oynayabileceği, sosyo kültürel boyutta etkinliklere avatarları (sanal simgeleri) ile katılabilecekleri, turist olarak dünyanın birçok kentini gezebilecekleri, öğrenmeyi yaşayarak deneyimleyebilecekleri, e-ticaret, sanat, emlak gibi sektörlerde sanal para ile alışveriş yapabilecekleri, birçok sanal deneyimin bir arada bulunduğu üç boyutlu evrenler bütünüdür. Metavers, üç boyutlu, açık kaynak kodlu, oyunlaştırma felsefesine dayalı, blockchain, yapay zekâ, nesnelerin interneti bileşenlerinden oluşan, Web 3.0 internet alt yapısıyla kullanıcılara sunulan inovasyonlar bütünüdür.

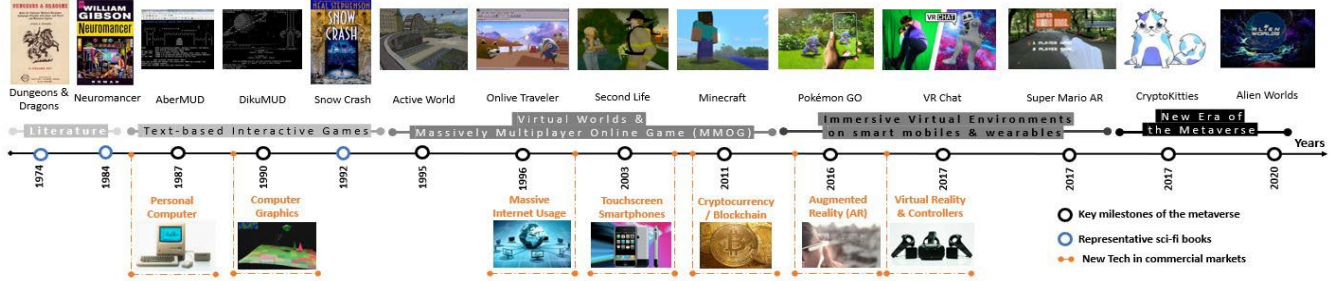
Metavers kelimesi ilk olarak 1992 yılında bilim kurgu yazarı Neal Stephenson tarafından Snow Crash isimli romanında kullanılmış ve dijital ve fiziksel yaşamın bir karışımı olarak tanımlanmıştır. 28 Ekim 2021 tarihinde Facebook CEO'su Mark Zuckerberg'in şirketin adı Meta olarak değiştirmesi ve bu alana yoğunlaştığına dair mesajlar vermesiyle birlikte kavram tekrar gündeme gelmiştir. Bununla beraber bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim ivmesi bu sürece önemli oranda katkı sağlamıştır (Kemec, 2022: 12). Metaversin tarihçesine baktığımızda sürecin 1974 yılında yayımlanan Dungeons&Dragons isimli ilk role-playing game kitabıyla başladığını görmekteyiz. Daha sonra 1987 yılında ilk kişisel bilgisayar piyasaya sürülmüş, text bazlı oyunlar kullanılmaya başlanmıştır. Şekil 1'de görüldüğü üzere 1996 yılında internet kullanımının devreye girmesi, 2003 yılında Second Life isimli oyununun kullanıcıların beğenisine sunulmasını ve oyun teknolojisinin daha etkin bir şekilde hayatımıza girmesini sağlamıştır. 2003 yılında akıllı telefonlarla internet teknolojisi hayatımızda daha fazla yer almaya başlamış, 2011 yılında ise

² Together Labs Ceo'su

³ The Guardian gazetesinde oyun editörü

metaversin temelleri blockchain teknolojisinin tanıtımı ile başlamış, 2016 AR teknolojilerinin entegrasyonu ile ivme kazanmıştır.

şekil 1: Metavers Tarihçesi

Kaynak: Lee vd., 2021: 5

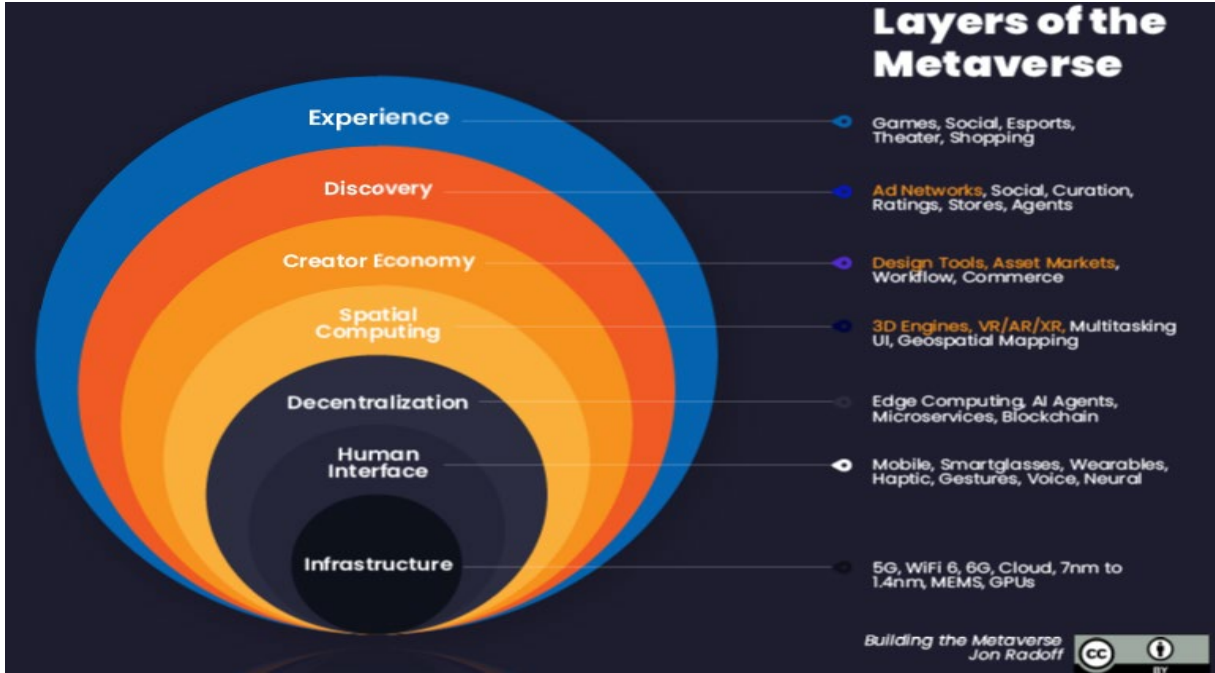
3. METAVERS YAPISI, EKOSİSTEMİ VE FAALİYETLERİ

Metavers Web 3.0 olarak isimlendirilen internet teknolojisine dayanmaktadır. Web 3.0 seviyesine ulaşıncaya kadar kat edilen aşamalara bakıldığında, Web 1.0'da kullanıcıların tek yönlü iletişim kurabildiği görölmektedir. Kullanıcılar web sayfalarını okuyup bilgi paylaşımı yapabilirken içeriğe ilişkin herhangi bir etkileşimde bulunma imkânına sahip değildir. Web 2.0'da içeriği okur, yazabilir, değiştirebilir, diğer kullanıcılarla etkileşim halinde olabilir. İki yönlü bir iletişim söz konusudur. Web 3.0 veya Web 3 olarak ifade edilen geleceğin internetinde ise kullanıcıların blockchain gibi merkeziyetsizlik üzerine kurulu dijital ortamlarda etkileşime girdikleri görölmektedir. Kullanıcılar kendi avatarlarını, dijital varlıklarını oluşturma, kontrol etme, NFT ve kripto paraları değiştirme, yönetme yetkisine sahiptirler (Choudhury, 2016:8096-8100). Metaversi anlamak için video oyunlarının tarihçesinin de bilinmesi gerekir. Buna göre ilk olarak üç boyutlu konuşma odaları içeriği ile sanal bir oyun deneyimi yaşatan CyberTown 1995 yılında kullanıcıların beğenisine sunulmuş daha sonra ise sırasıyla 2003 yılında Second Life, 2006 yılında Roblox, 2011 yılında Minecraft gibi sanal dünyanın ve sanal toplulukların oluşumuna temel oluşturmuştur. Bu tür oyunlarda dikkat çeken ve metaversin temel konseptinin oluşumuna zemin hazırlayan bileşenler; kullanıcıların kendi avatarlarını oluşturabilmeleri, oluşturdukları karakterleri sanal ortamda tanıtılabilmeleri ve diğer kullanıcılarla etkileşim içinde olabilmeleridir. Kullanıcılar bu oyunlara oyun konsolları, kişisel bilgisayar, VR gibi araçlarla adapte olmaktadır. Pokémon Go, Ingress ve Harry Potter gerçek dünya ile sanal dünyayı harmanlayan mixed reality (karma gerçeklik) olarak adlandırılan bir yapıya sahiptir (National League Of Cities, 2022: 7). İnternet sürekli olarak kullanıcılara etkileşim imkânı tanyan ve esneklik kazandıran bir yönde geliştirilmektedir. Metaversin alt yapısı olan Web 3.0 kullanıcı deneyimini kişiselleştirmeyi bir üst seviyeye taşımaktadır. Bu durum diğer kullanıcılarla gerçekleştirilen çevrim içi etkileşimlerle kişisel gelişim alanı yaratılmasını sağlamaktadır (Shah, 2022). Metaversin bu doğrultuda Jon Radoff tarafından tanımlanan birçok katmanı bulunmaktadır. Katmanlar birçok temel teknolojiyi, kullanıcılar için geniş bir rol tanımı, yeni tasarım araçları, yeni iş modelleri, ürün ve servisleri kapsamaktadır. şekil 2'de göröldüğü üzere bu katmanlar aşağıdaki gibi açıklanmaktadır: (Spi, 2021)

1. Deneyim (experience) katmanında oyunlar, sosyal etkileşim, e-spor, tiyatro, alişveriş
2. Keşif (discovery) katmanında sosyalleşme, mağazalar
3. Yaratıcı Ekonomi (creator economy) katmanında girişimcilik ekosistemi, ticaret, varlık piyasası
4. Mekânsal Hesaplama (spatial computing) katmanında 3B motorlar, AR/VR/XR teknolojileri
5. Merkeziyetsizlik (decentralization) katmanında yapay zekâ, blockchain teknolojisi
6. İnsan Arayüzü (human interface) katmanında giyilebilir teknolojiler, mobil teknolojiler

7. Alt yapı (infrastructure) katmanında 5G, WiFi 6, 6G, GPUs teknolojileri yer almaktadır.

Şekil 2: Metavers Katmanları

Kaynak: Spi, 2021

Metavers ekosistemi metavers katmanları doğrultusunda aşağıda Şekil 3' de görüldüğü üzere bölümlere ayrılmaktadır. Deneyim katmanında kullanıcıların tecrübe edeceği uygulamaları üreten şirketler yer almaktadır. Bu katmanda özellikle oyun ve sosyal medya alanında lider şirketlerinin varlığı söz konusudur. Diğer katmanlarda da bu alanlarda çalışan büyük sermayeli girişimler yer almaktadır.

Şekil 3: Metavers Ekosistemi

Kaynak: Spi, 2021

Temel kurgusu oyun üzerine kurulu olsa da metaversin sadece bir video oyunundan ibaret olmadığı farklı faaliyetlerle kendini göstermektedir. Konserler, spor karşılaşmaları, marathon, defileler vb. artık metaverste gerçekleştirilebilen sosyal aktivitelerdendir. Örneğin sanal oyun platformu Fortnite sanal ortamda birçok başarılı konser aktivitesine sahne olmuştur. Bunlardan en popüler olanı rap sanatçısı Travis Scot tarafından verilen konserdir. Konseri fiziksel dünyada gerçekleşmesi

mümkün olmayan sayıda (aynı anda 12.3 milyon kişi, toplamda ise 27.7 milyon kullanıcı) izlemiştir. Ariana Grande konserinde de kullanıcıların Fortnite platformunda oyun oynayarak konseri dinlemelerine imkân tanınmıştır. Metavers evrenlerinden biri olarak ünlenen Decentraland, televizyonlarda en çok seyredilen etkinliklerden biri olan Super Bowl'ın sanal evrende gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Chaturvedi, 2022).

Sanal dünyada gerçek dünyanın bir benzeri oluşturulmaya çalışılmış bu doğrultuda birçok metavers platformu blockchain alt yapısı kullanılarak sanal para ve merkeziyetsiz finans (DeFi) temeline dayalı bir ekonomi yaratılmıştır. Örneğin Decentraland platformu Mana, The Sandbox platformu Sand, Opensea ise Eth'yi dijital para birimi olarak kullanıcıların hizmetine sunmuştur. Kullanıcılar bu paralarla sanal dünyada mülk edinebilmekte, NFT, ürün ve hizmet satın alabilmektedir. Dijital para kullanımı ile birlikte sürekli olarak metavers platformlarına para transfer etme işlem maliyetini ortadan kaldırmakta, blockchain ile güvenlik sağlanmakta, sanal ortam aracılığı ile kullanıcıların para kazanmaları mümkün olabilmektedir. Metaversin popüler olmaya başlaması ile birlikte birçok şirket iş modellerini bu platforma göre yeniden şekillendirmektedir (Forbes, 2022 ve Kilzi, 2022). 2021 yılında Facebook adını Meta olarak değiştirmiş ve odak alanını kullanıcıların metaverse bağlanması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak revize etmiştir (Meta, 2022). Ocak 2022 tarihinde ise Microsoft, Activision Blizzard isimli oyun şirketini alma planını açıklamış ve metaverse ilk adımını atmıştır (Barbaro, 2022). Metavers hala tamamlanmamış, hayal edilen, ve birçok teknoloji girişimcisi, yazılımcısı, kreatör, kullanıcı tarafından inşa edilmeye devam edilen bir evren olarak önümüzdeki günlerde daha fazla gündemde yer alacaktır (Radoff, 2022).

4. METAVERS, DİJİTAL İKİZ VE AKILLI KENTLER

Metavers belirgin hale geldikçe gerçek dünyanın ikizi olan sanal ortamlarla karşı karşıya kalacağımız öngörölmekte ve bu alanda hem özel sektör hem de devletler (Güney Kore, Birleşik Arap Emirlikleri) tarafından yatırımlar yapılmaktadır (Lee vd., 2021: 34) Metaversin temel teknolojik alt yapısını oluşturan blockchain, nesnelerin interneti, artırılmış ve karma gerçeklik, dijital ikiz kentlerde turizmden mali yönetime kadar bir çok alanda kullanılmaya çalışılmaktadır (Lawton, 2022). Örneğin New York'taki Buffalo kentinde The Buffalo Olmsted Parks Conservancy'de parkın eski halini gösterme imkânı sunan bir mobil uygulama geliştirilmiştir (Buffalo ve Parks, 2021). Bölgesel Ekonomik Gelişim Konseyi Girişimi tarafından üretilen proje ile parkın turistler için çekim alanı oluşturması hedeflenmiştir. Park yöneticileri bu uygulama ile iyi yaşam ve eğitim konularına da katkı sağlandığını ifade etmektedir (Rocks, 2021). Günümüzde birçok nesnelerin interneti sensörü kentlerin belli noktalarına yerleştirilmekte, farklı alanlarda çeşitli bilgilerin gösterilmesini sağlayarak kent yönetimini kolaylaştırmaktadır (White vd, 2021: 1). Diğer bir teknoloji ise dijital ikizdir. Bu teknoloji bir sistemi ve objeyi yansıtmak için tasarlanmış sanal bir model olarak tanımlanmaktadır. Bir şehrin dijital ikizi (dijital kopyası) ise, kentin üç boyutlu model olarak inşa edilmiş hâli olarak tanımlanmaktadır (Smart City Expo, 2022).

Dijital ikiz ile birlikte kent planlaması ve kent yönetimi daha kolay gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin hava kirliliğinin, gürültü kirliliğinin kent sakinleri üzerindeki etkileri, trafik ışıklarındaki zamanlamanın kent trafiğine etkileri ölçölebilmekte ve gerekli tedbirlerin alınması sağlanmaktadır (Wang vd., 2020: 1-6). Nesnelerin interneti teknolojisi trafik akışını, hava kalitesi, gürültü ve sıcaklık gibi evre ile ilgili bazı olayları izlemek, kaynakların nasıl kullanıldığını gerçek zamanlı verilerle analiz etmek için kullanılmaktadır. Örneğin Pensilvanya Eyaletine bağlı Pitsburg şehri tarafından trafik ışıkları gerçek zamanlı trafik yoğunluk durumuna göre analiz edilerek belirlenmekte, şehir sakinlerinin ışıhta bekleme sürelerini yönetme imkânı sunmakta aynı zamanda yakıt tasarrufu sağlamaktadır. Uygulanan sistem sayesinde seyahat gecikmelerinde %20 oranında, toplam emisyon oranında ise yıllık bazda 39.000 ton civarında düşüş gözlenmiştir. Nesnelerin interneti teknolojisi kullanımı ile birlikte kent operasyonlarının ve kaynaklarının efektif kullanımı sağlanmaktadır (National League Of Cities, 2022: 12). Kentlerde binaların enerji tüketimini ölçmek, izlemek ve tahmin etmek için dijital ikizden faydalanılmaktadır. Aynı zamanda bu sistem solar panellerin doğru yerde olup olmadığının tespitini yapmak için de kullanılmaktadır (Ruohomäki vd., 2018: 155-161 ve Wan vd, 2019: 187-194).

Kentlerin dijital ikize gereksinim duyma nedenleri arasında; kentin fiziksel çevresinin, kentte yaşanan trafik sıkışıklığı, çevresel emisyonlar, deniz seviyesinin artması gibi değişikliklerde nasıl etkileneceğinin öngörülmesi yer almaktadır. Massachusetts'te Boston Planlama ve Geliştirme Ajansı tarafından hazırlanan dijital ikiz yapısında su, kanalizasyon sistemi, yeşil örtü yapısına kadar şehrin fiziksel haritasının çıkarılması söz konusudur (Solomon, 2021). Dijital ikiz kent planlaması açısından güçlü bir araç konumundadır. Yeni bina yapımının, caddelerdeki değişikliklerin veya benzer değişikliklerin kente olası etkilerinin ne olacağı önceden tahmin edilebilmekte, veriye dayalı analiz ile birlikte doğacak zararların önüne geçilerek kent bütçesine de katkı sağlanmaktadır. ABI Research tarafından yapılan araştırmada ABD kentlerinin dijital ikiz kullanması sonucunda enerji verimliliğinin artacağı ve etkin bir alt yapı yönetimi ve ulaşım sistemi ile birlikte 280 milyon dolarlık tasarruf sağlanacağı tespit edilmiştir (ABI Research, 2021).

Şekil 4: Dijital İkiz ve Metavers

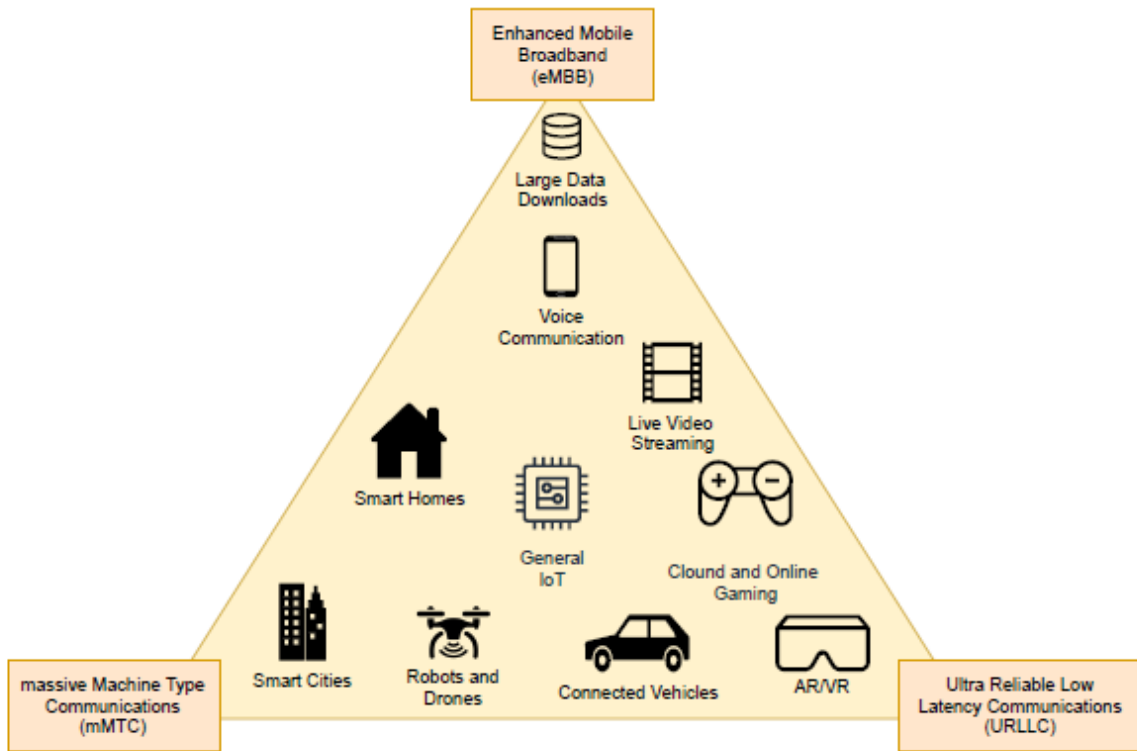

Kaynak: Lee vd., 2021: 3

Şekil 4'te görüldüğü üzere kentlerin metavers evreninde yer alması süreci öncesinde dijital ikizlerinin oluşturulması söz konusudur. Dijital ikiz oluşturulurken fiziksel olarak kentlerin kopyaları yaratılmaktadır. Metavers boyutunda ise birçok teknolojinin kullanıldığı kullanıcı odaklı bir internet yapısı ile karşılaşmakta kentler bu boyutta sanal dünyada yeniden keşfedilmektedir. Kentlerin metaverste inşa edilmesi aşamalarında kullanılan teknolojilerden bazıları şunlardır: Blockchain, yapay zekâ, 5G, 6G, AR, Mixed Reality, VR, IoT (nesnelerin interneti), Robotik, ER (Extended Reality), computer vision (bilgisayar görüntüsü), user interactivity (kullanıcı etkileşimi), network (ağ), edge computing (uc hesaplama). Ekosistemde dikkate alınan diğer bileşenler ise şunlardır: Avatar, content creation (içerik yaratımı), virtual economy (sanal ekonomi), social acceptability (sosyal kabul

edilebilirlik), security (güvenlik), privacy (gizlilik), trust (güven), accountability (sorumluluk) (Lee vd., 2021: 3). Şekil 5'te bu teknolojilerden bazılarına yer verilmiştir. Birçok akıllı Şehir blockchain teknolojisini sensörlerden gelen verileri paylaşmak, finansal işlemleri kaydetmek, akıllı sözleşmeleri kaydetmek için kullanılmaktadır. Çünkü akıllı kentler tüm paydaşların ulaşabileceği ve güvenilir tek bir bilgi kaynağını oluşturabilmektedir. 2018 yılında Teksas Austin kent yönetimi kent sakinlerine evsizlerin yaşadığı deneyimi göstermek için bir proje başlatmış ve projede kullanılan bilgileri blockchain teknolojisiyle korumuştur. Bu sistemde sosyal güvenlik kartları, hastalık kayıtları vb. bilgiler güvenli bir Şekilde muhafaza edilmiş, verilerin sağlıklı bir Şekilde depolanması sağlanmıştır (Poon ve Holder, 2018). Bu programın paydaşı olan Texas Üniversitesi bu verileri geliştirmek, dijital bir araç yaratmak, gelecekte kent için kullanılabilirliğini sağlamak için çalışmaktadır (Falcon & Staff, 2021).

Şekil 5: Metavers Uygulamaları ve 5G hizmet sınıfları

Kaynak: Lee vd., 2021: 26

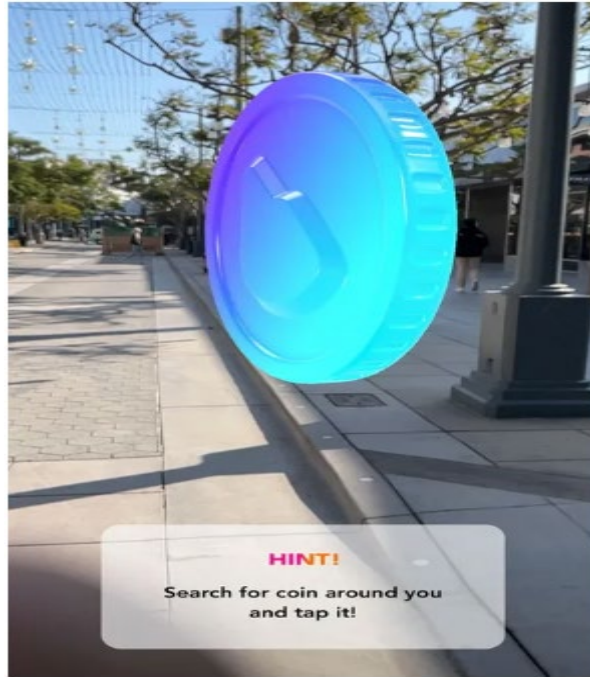
5. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada makalenin tanımlayıcı bir makale türü olması nedeniyle dolaylı ve alıntısız araştırma yöntemi ile içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Metavers kavramı akıllı kent kavramı ile birlikte ele alınmış, kent hizmetlerine etkileri Santa Monica, Şangay, Seul gibi akıllı kent örnekleri üzerinden analiz edilmiş, ilk metavers kent etkileşimi uygulamalarına yer verilmiştir.

Metaverse geçiş sürecinde kentler bu evrende yer alabilmek için stratejiler geliştirmekte ve kamuoyu ile paylaşmaktadır. Seul'de olduğu gibi kent yönetimleri belediye hizmetlerinin her türüne ilişkin metaverste bir ekosistem oluşturma yönünde araştırmalar yapmakta, politikalar belirlemektedir (Lawton, 2022). Çin'in Şangay kenti metaversin araştırılmasına yönelik beş yıllık bir kalkınma planı yayımlamıştır. 2021 yılında Şangay Belediyesi Ekonomi ve Bilgi Teknolojileri Komisyonu özel sektör ve kamu sektörü hizmet sunumunda metaversin ne tür değişikliklere yol açacağının araştırılmasına yönelik planı uygulamaya koymuştur. Komisyon aynı zamanda akıllı sensörler, blockchain gibi metaversi inşa eden teknolojik alt yapının araştırılması ve geliştirilmesine yönelik planlar hazırlamıştır

(Cheng, 2021). Amerika'nın Kaliforniya eyaletinin Santa Monica kenti metaverse ilk giren kentler arasında yer almaktadır. Kent merkezinin deneyimlenmesi imkânını sosyal bir uygulama olan FlickPlay⁴ ile sunmaktadır. 1 Aralık 2021 tarihinde hayata geçirilen proje ile birlikte kent merkezi tamamen AR ve VR teknolojisine adapte edilmiş ve “play to earn” kurgusu ön plana çıkmıştır. Oyunlaştırma ve sosyal deneyim temelinde kent, metaverste yer alarak vatandaşlarına farklı bir deneyim yaşatmaktadır. Santa Monica kent yönetimi kâr amacı gütmeyen bir kuruluş ile ortaklık kurmuş ve metavers çalışmalarına başlamıştır. Bu bağlamda kent hizmetlerinin yönetimi, ekonomik istikrarın, büyümenin sağlanması, topluluk yaşamının teşvik edilmesi amacıyla kentin “Third Street Promenade” bölgesini ve çevresini metaverse taşımıştır. Kenti ziyaret edenlerin keyifli zaman geçirmelerine ve birbirleriyle iletişim kurmalarına fırsat vermek temel amaç olarak belirtilmektedir. Sürekli olarak yenilenen 15 dijital koleksiyon, mağazalar, dijital sanat duvarları bu deneyim kapsamında ziyaretçilere sunulan hizmetler arasında yer almaktadır. Eğlence hizmetine ek olarak kentin terk edilmiş alanlarını tekrar canlandırmak ve suç oranlarını azaltmak da bu girişimin diğer amaçları arasındadır (Desreumaux, 2022). Ziyaretçilere kentin perakende bölgesinin etkileşimli haritası verilerek bu bölgede gezmelerine token adı verilen sembollerini toplamalarına olanak verilmektedir (Cheddar, 2022). Şekil 5'te görüldüğü üzere FlickPlay uygulaması burada Pokemon Go oyunu ile TikTok uygulamasının bileşiminden oluşan oyunlaştırma ve sosyal uygulama temelli bir içerik sunmaktadır. Bazı tokenlar dijital deneyimlerin yaşanması için kullanılmakta bazıları ise paraya çevrilerek perakende alışveriş sürecinde kullanılmakta ve ekonomiyi canlandırmaktadır (Rascoff, 2022).

Şekil 6: Metavers - FlickPlay Uygulamasında Token

Kaynak: Rascoff, 2022

Santa Monica kentinin metaverse katılımı ile birlikte ziyaretçilerin yeni teknolojileri deneyimleme fırsatı bulmaları söz konusudur. Ziyaretçiler gerçek hayattaki mağazaları gezme imkânı bulabilmekte ve yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır (Cheddar, 2022).

Seul Büyükşehir Yönetimi 2030 yılında metaverse tam olarak girmeyi planlayan ilk şehir konumundadır. İlk aşamada proje için 2.8 milyar Avro yatırım yapılması öngörülmektedir. Plana göre kentin metavers ekosistemi trafikten turizme kadar Seul Belediye Yönetiminin sorumlu olduğu tüm alanları kapsamaktadır. Seul 2030 Vizyon Planında kentin bir arada yaşam, küresel lider, güvenli kent, geleceğin duyarlı kenti vizyonuna vurgu yapılmaktadır. Oluşturulan Metaverse 120 Center'da

⁴ Uygulama Web 3 özelliklidir ve kullanıcıların NFT'leriyle videolar oluşturmalarına imkân vermektedir (Flick Play, 2021).

vatandaşların belediye görevlilerinin avaturları ile sanal ofiste kamu hizmeti almak için bir araya gelmesi planlanmaktadır. Bu uygulama ile birlikte zamandan, mekândan, dil engelinden bağımsız olarak hizmet almak hedeflenmektedir. Kamu hizmetlerinin metaverse geçişinin yanı sıra sanal turist bölgesi ile de Seul kenti en büyük turist etkileşim alanını sanal ortamda yaratmış olmayı öngörmektedir (Gaubert, 2021 ve SMG, 2021). Örneğın Seul'un dünyada ses getiren festivallerinin bundan sonra metaverste gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Bunlardan ilki 2022 yılında Bosingak'ta düzenlenen Bell Ringing festivalidir. Seul Dijital Kurumu tarafından yapılan açıklamaya göre bu festivale 3.000'den fazla kişi eş zamanlı olarak katılmış ve toplamda 16.000'den fazla kişi festival etkinliklerine dâhil olmuştur (Yonhap, 2022). Seul, akıllı kentler arasında kendinden çokça söz ettiren bir yapıya sahiptir. Metaverse geçiş ile birlikte kültürel etkinliklerin merkezi olma yönünde ilerlemektedir.

Metaversi inşa eden kişilerle mülakat yapıldığında veya haber kaynakları takip edildiğinde gelecekte akıllı kentlerin metaversteeki konumu ile ilgili sınırsız bir olasılıktan bahsetmek mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla akıllı kent yönetimi için de metaversin sunacağı imkânlar sınırsız olacaktır. Santa Monica, Seul, Şangay gibi kentler örnek metavers uygulamaları ile diğerkentler için bir pusula niteliğindedir. Yakın dönem planında dijital belediye binaları, dijital kamu hizmetleri ile kent yönetimleri akıllı kent hizmetlerini bu alana taşıyarak kamusal hizmet sunma fonksiyonunu sanal ortama taşıyabilecektir. Daha ileriki zamanlarda ise metavers günlük hayatımızın sıradan bir parçası olarak varlığını sürdürecektir ve akıllı kent kamu hizmetlerinin sunumu da bu yönde sıradan ve olağan olacaktır. Metavers daha fazla geliştirildiği takdirde günlük yaşantımızın bir parçası olma özelliğini önemle koruyacaktır. Metavers kamu hizmetlerinin sanal ortamda verilmesi konusunda destek olacak bir sanal ortam olarak varlığını sürdürecektir. Kent sakinleri belediye binasına gidip evrak işlemleriyle uğraşmak yerine meta evrene basit bir şekilde giriş yapıp, belediye binasında ilgili kamu görevlisinin avatarına dijital ortamda hazırlanmış evrakını verebilecek ve bu şekilde işlemlerini gerçekleştirebilecektir. Dijital ikiz ile de kentlerin prototipi yaratılmakta, değışiklikler bu ortamda gerçekleştirilmekte, dijital ortamda yapılan değışikliklerin olumlu ve olumsuz etkileri tespit edildikten sonra fiziki ortama yansıtılması mümkün olabilmektedir (National League Of Cities, 2022: 15).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Metaversin kamu hizmet sunumuna etkisi yukarıda açıklanan akıllı kent örneklerinde görüldüğü üzere bilgi edinme, hizmetlere erişim, kültürel etkinlikler, ekonomik fırsat yaratılması şeklinde kendini göstermektedir. Buna göre (National League Of Cities, 2022: 18):

Bilgi Verme Fonksiyonunda Artış Gözlemlenecek: Kent hakkında bilgi almak, belediye hizmetleri hakkında bilgi almak metaverste daha ulaşılabilir hale gelecektir. Kent sakinleri bu hizmetleri akıllı kent uygulamalarıyla entegre sanal danışman avaturlarla iletişim kurarak alacak doğru ve kısa süreli yönlendirmelerle hizmetlerden yararlanacaktır.

Ulaşılabilir Hizmetler: Çocuk bakımı ile ilgilenen, mesai saatleri içinde izin alamayan kent sakinlerinin belediye binasına gidip hizmet almak gibi bir sorunu olmayacak, bu yönde hizmete erişim kolaylığı sağlanacaktır. Self servis hizmetlerinin de artması ve meta evrende yer bulmasıyla kamu görevlisinin bu hizmeti sunmasına gerek kalmayacaktır. Bulaşıcı hastalıkların artması gibi kriz durumlarında da kent hizmetlerinde gerekli değışikliklerin yapılması kolaylaşacaktır. Akıllı insan bileşeni metavers teknolojisiyle bir üst seviyeye ulaşacaktır.

Topluluk Etkileşimlerinin Artması: Kent yönetimlerinin kültürel etkinlikleri canlı olarak metaverste gerçekleştirmesi ile birlikte dünyanın her yerinden etkinliklere katılım sağlanacaktır. Bu erişim kolaylığı hareket kısıtı olan veya zaman kısıtı olan kent sakinlerinin etkinliklere katılımını kolaylaştıracaktır. Ek olarak kentin çekim merkezi olması ve turistlerin bu etkinliklere katılımı ile akıllı turizm faaliyetlerine katkı sağlanacaktır.

Ekonomik Fırsat: Metavers oyun sektörü, network, bulut teknolojisi, aparatlar, akıllı telefonlar gibi araçlarla ve bu alanda büyük teknoloji firmalarının yaptıkları yatırımlarla bir ekosistem yaratmaktadır ve büyümenin yeni motoru olarak karşımıza çıkmaktadır (Lee, 2021: 76). Metavers ile birlikte yeni akıllı ekonomi yaratılmış olacaktır. İçerik oluşturucular ve girişimciler metaverste kendilerini geliştirme imkânı bulacaktır. Aynı zamanda kent sakinleri, girişimciler bu yeni evrende

kent yönetimi için gelir sağlamakta, yeni ürün ve hizmetlere erişimi sağlamakta ve sanal ekonomiye ulaşmayı başlatıcı etki yaratmaktadır.

Sonuç olarak metavers birçok fırsatı kamu yönetiminin emrine sunmaktadır. Devlet yönetimlerinin de bu yönde teknolojinin büyüyen gücüne ilişkin olarak gerekli tedbirleri alması fırsatları değerlendirmesi, akıllı kent uygulamalarını metavers teknolojilerini kullanarak bir üst seviyeye taşıması, güvenlik tedbirleri alması ve stratejiler üretmesi gerekmektedir. Dezenformasyon konusunda sosyal medya platformlarının öncü rol oynadığı bilinmektedir. Metavers de benzer tehlikeyi barındırmaktadır. Metavers bağlanmak ekipman desteği ve yeterli internet bant genişliği ile mümkün olmaktadır. Ancak dijital uçurumun varlığı ve sayılan imkânların bulunmaması nedeniyle metavers geçiş birçok adaletsizliğin de su yüzüne çıkmasına neden olacaktır. Ek olarak yeni teknolojilerin insanları işsiz bırakma riski olduğunu ve metavers için farklı yetkinliklere sahip insanların iş bulabildiği bir ortamla karşı karşıya kalacağız. Metavers, görüldüğü üzere dirençli problemlerin çözülmesi boyutundan çok uzak olacak ancak aynı zamanda akıllı kent hizmetlerine pozitif yönde katkı sunacaktır.

Akıllı kentin metaverste soylulaştırılması tarihte ilk dijital soylulaştırma ve aynı zamanda endişelere yol açan konulardan biri olacaktır. Emekleme dönemini yaşayan metaverste kent yöneticilerinin bu evreni şekillendirmek ve negatif etkilerini azaltıp pozitif etkilerini artırma yönünde etkili olmaları önem arz etmektedir (National League Of Cities, 2022: 19). Metavers henüz ilk evrelerinde olmasına rağmen fiziksel hayatımızda ve sanal dünyamızda büyük bir yer kaplayacaktır. Bu doğrultuda kent yöneticilerinin bu alanda öngörüler ışığında gerekli tedbirleri alması ve fırsatlardan yararlanmak için gerekli politikaları oluşturması gerekmektedir. Santa Monica, Şangay, Seul kent örnekleri dikkatli bir şekilde analiz edilmeli ve kentler bu yönde kendilerine en uygun modeli metaverste oluşturmalıdır. Toplum ihtiyaçları doğrultusunda gerekli tespitler yapılmalı, artması öngörülen iletişim paylaşımında akıllı kentlerin ne tür faydalar elde edebileceği, yatırımların ne yönde yapılması gerektiğine dair yol haritaları çıkarılmalıdır. Yerel halkın metaversi kullanabilmeleri için gerekli alt yapı sorunlarının çözülmesi, bu teknolojiye erişim konusunda karşılaşılan engellerin kaldırılması ve dijital uçurum sorununun Web 3 ve metavers ile daha da derinleşmemesi için hızlıca çözümler üretilmesi gerekmektedir. Gelecek vizyonu ile bakan liderler, kent yöneticileri; akıllı kentlerin metavers stratejilerini oluşturmalı, metaversi akıllı kent hizmetlerinin daha erişilebilir olması, metavers toplulukları arasında güçlü iletişim bağının kurulması ve yeni sanal ekonominin kente uyarlanması noktasında bir araç olarak kullanmayı hedef edinmeli ve bu alanda vakit kaybetmeden gerekli aksiyonları almalıdır.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- ABI Research. (2021). *The use of digital twins for urban planning to yield U.S. \$280 billion in cost savings by 2030.* www.abiresearch.com/press/use-digital-twins-urban-planning-yield-us280-billion-cost-savings-2030
- Barbaro, M. (2022). *Microsoft and the Metaverse.* www.nytimes.com/2022/01/20/podcasts/the-daily/metaverse-microsoft-activision-blizzard.html
- Buffalo O. Parks C. (2021). *BOPC launches updated mobile app.* www.bfloparks.org/bopc-launches-updated-mobile-app.
- Chaturvedi, O. (2022). *Miller lite super bowl commercial running in the metaverse.* www.techstory.in/miller-lite-super-bowl-commercial-running-in-the-metaverse.
- Cheddar. (2022). *Downtown Santa Monica District Partners with Metaverse "FlickPlay" App* <https://cheddar.com/media/downtown-santa-monica-district-partners-with-metaverse-flickplay-app>

- Cheng, E. (2021). *Shanghai doubles down on the metaverse by including it in a development plan.* www.cnbc.com/2021/12/31/shanghai-releases-five-year-plans-for-metaverse-development.html.
- Choudhury, N. (2016). World wide web and its journey from web 1.0 to web 4.0. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*. 5(6).
- Desreumaux, G. (2022). *Downtown Santa Monica* <https://cheddar.com/media/downtown-santa-monica-district-partners-with-metaverse-flickplay-app>
- Desreumaux, G. (2022). *Downtown Santa Monica* <https://wersm.com/downtown-santa-monica-join-the-metaverse-flickplay/>
- Edwards, M. (2022). *Metaverse.* <https://www.wundermanthompson.com/insight/defining-the-metaverse>
- Falcon, R. ve Kxan S. (2021). *Could Blockchain tech be the key to helping Austin's homeless population personal info on hand?* <https://www.kxan.com/news/local/austin/could-blockchain-tech-be-the-key-to-helping-austins-homeless-population-personal-info-on-hand/>
- Flick Play. (2022). *Santa Monica.* <https://www.flickplay.co/>
- Gary W. Anna Z. Lara C. and Siobhán C. (2021). A digital twin smart city for citizen feedback, *Cities*, 110:103064.
- Gaubert, J. (2021). *Seoul to become the first city to enter the metaverse. What will it look like?* <https://www.euronews.com/next/2021/11/10/seoul-to-become-the-first-city-to-enter-the-metaverse-what-will-it-look-like>
- Kemec, A. (2022). From Reality to Virtuality: Re-discussing Cities with the Concept of Metaverse. *International Journal of Management and Accounting*. 4(1). <https://doi.org/10.34104/ijma.022.012020>
- Kilzi, M. (2022). *The New Virtual Economy Of The Metaverse* <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2022/05/20/the-new-virtual-economy-of-the-metaverse/?sh=2e6940df46d8>
- Ko, S. Y. Han K. C. Jong-In K. Youngtae S. (2021). A Study on the Typology and Advancement of Cultural Leisure-Based Metaverse. *KIPS Trans. Softw. and Data Eng.*, Vol. 10, No.8. <https://doi.org/10.3745/KTSDE.2021.10.8.331>.
- Lawton, G. (2022). *How Seoul Is Creating A Metaverse For A Smarter City* <https://venturebeat.com/ai/how-seoul-is-creating-a-metaverse-for-a-smarter-city/>
- Lee, L. H. Tristan B. Pengyuan Z. Lin W. Dianlei X. Zijun L. Abhishek K. Carlos B. Pan H. (2021). *All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem and research agenda.* ArXiv Preprint ArXiv:2110.05352. www.arxiv.org/abs/2110.05352
- Lee, L. Tristan B. Pengyuan Z. Lin W. Dianlei X. Zijun L. Abhishek K. Carlos B. and Pan H. (2021). All One Needs to Know about Metaverse: A Complete Survey on Technological Singularity, Virtual Ecosystem and Research Agenda, *Journal of lateks class files*. Vol.14, No:8.
- Meta. (2022). about.facebook.com/meta
- National League Of Cities. (2022). *The Future of Cities*, <https://www.nlc.org/resource/cities-and-the-metaverse/#:~:text=The%20metaverse%20is%20the%20next,digitally%20recreate%20the%20real%20world>
- Poon, L. ve Sarah H. (2022). *The tech that's changing how cities help the homeless.* www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-31/how-the-blockchain-can-help-the-homeless
- Radoff, J. (2021). *The Metaverse Value-Chain* www.medium.com/building-the-metaverse/the-metaverse-value-chain-afcf9e09e3a7

- Radoff, J. (2022). *Metaverse*. [www.medium.com/building-the-metaverse/ market-map-of-the-metaverse-8ac0cde89696](https://www.medium.com/building-the-metaverse/market-map-of-the-metaverse-8ac0cde89696)
- Rascoff, S. (2022). *Downtown Santa Monica* <https://dot.la/santa-monica-metaverse-2656021933/particle-2>
- Rocks, A. (2021). *Buffalo Olmsted Parks Conservancy Launches Augmented Reality Experience* <https://www.ar.rocks/posts/buffalo-olmsted-parks-conservancy-launches-augmented-reality-experience>
- Ruohomäki, T. Enni A. Petteri H. Outi Kesäniemi, Mikko M. and Jarmo S. (2018). Smart city platform enabling digital twin. In 2018 International Conference on Intelligent Systems (IS). IEEE.
- Shah, C. (2022). *Understanding The Impact Of Web 3.0 On The Future Of Business* <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2022/08/17/understanding-the-impact-of-web-30-on-the-future-of-business/?sh=36a3b65c2f75>
- Smart City Expo World. (2022). *What is a digital twin?* www.tomorrow.city/a/what-is-a-digital-twin#:~:text=A digital twin is a,a building to be monitored
- SMG. (2021). *Seoul, First Local Gov't to Start New-Concept Public Service with "Metaverse Platform"* <https://english.seoul.go.kr/seoul-first-local-govt-to-start-new-concept-public-service-with-metaverse-platform/>
- Solomon, A. (2022). *Are digital twins the future of urban planning?* *Smart Cities Dive*. www.smartcitiesdive.com/news/are-digital-twins-the-future-of-urban-planning/609232
- Spi, G. (2021). *Metaverse*. <https://medium.com/@guillaumespi/in-my-article-on-the-value-chain-of-the-metaverse-i-described-the-seven-layers-of-the-ecosystem-765944d302f6>
- Wan, L. Timea N. and JM S. (2019). Developing a city-level digital twin—propositions and a case study. In International Conference on Smart Infrastructure and Construction 2019 (ICSIC) Driving datainformed decision-making. ICE Publishing.
- Wang, Z. Xishun L. Xuanpeng Z. Kyungtae H. Prashant T. Matthew J. B. and Guoyuan W. (2020). A digital twin paradigm: Vehicle-to-cloud based advanced driver assistance systems. In 2020 IEEE 91st Vehicular Technology Conference (VTC2020-Spring), IEEE, 2020.
- Yonhap. (2022). *More Than 16.000 Joined Year-End Bell-Ringing Festival In Metaverse*. <https://www.koreaherald.com/view.php?ud=20220106000747>

Sendikacılıkla Parlamentarizm Arasında Birinci TİP'in Uzun On Yılı (1961-1971)

The Long Decade of he First TİP Between Syndicalism and Parliamentarianism (1961-1971)

Selman SAÇ¹

Öz

Amaç: Bu metnin amacı, Türkiye'nin çalkantılı yılları olan 1960'lı yıllarda, ilk kez sosyalist kimliğiyle ülkenin kurumsal siyasetinde kendisine yer bulan Türkiye İşçi Partisi'ni odağa almaktır.

Tasarım/Yöntem: Tarihselci bir yaklaşımla Türkiye İşçi Partisi'nin ilk 10 yılı (Birinci TİP) parti içi farklı anlayışlar, dönemin önemli sol akımlarıyla yaşanan ayrışmalar dikkate alınarak serimlenmeye çalışılmıştır. Bütünüyle nitel yöntemlere başvurulmuş, çok sayıda birincil ve ikincil nitelikte kaynak taranmıştır.

Bulgular: Geleneksel partilerin aksine gerek politika yürütme biçimi gerekse parti kadroları açısından TİP, önemli bir farklılığa denk düşmektedir. Her ne kadar sistem içerisinde mücadele etse de söylem ve programlarıyla mevcut düzende bir sapmayı amaçladığını söylemek mümkündür. Ayrıca uzun süre boyunca farklı sol anlayışları bünyesinde barındırmayı mümkün kılarak kurumsal siyasetteki sol etkiyi arttırmış, ülkede ilk kez tabu konuların konuşulmasını mümkün kılmıştır.

Sınırlılıklar: Metnin her başlığı neredeyse tek başına bir çalışma konusu olmayı hakkettiğinden bazı bölümlerin yazının amacı doğrultusunda daha genel hatlarıyla ele alınmış olması tercihe bağlı zorunlu bir sınırlılıktır.

Özgünlük/Değer: İlk TİP'e dair genel bir kavrayışı mümkün kılmak amacıyla son derece geniş bir perspektiften ele alınmış olması yazının özgün yanı olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aybar, Boran, emekçi, siyasi parti, sosyalist, TİP.

Abstract

Purpose: The aim of this article is to focus on the Workers' Party of Turkey, which for the first time found a place in the institutional politics of the country with its socialist identity in the turbulent years of Turkey in the 1960s.

Design/Methodology: With a historicist approach, the first 10 years of the Workers' Party of Turkey (First TİP) were tried to be revealed by taking into account the different understandings within the party and the splits experienced with the important left currents of the period. Purely qualitative methods were used and many primary and secondary sources were searched.

Findings: Contrary to traditional parties, TİP, corresponds to an important difference in terms of both its policy execution and party cadres. Although TİP struggled within the system, it is possible to say that it aimed to deviate from the current order of the period with his discourse and programs. In addition, by making it possible to incorporate different left understandings for a long time, it increased the left influence in institutional politics.

Limitations: Since each title of the text deserves to be a subject of study on its own, it is an optional and mandatory limitation that some chapters are dealt with in more general terms in line with the purpose of the article.

Originality/Value: The originality of the article is that it is handled from an extremely broad perspective in order to enable a general understanding of the first TİP.

Keywords: Aybar, Boran, laborer, political party, socialist, TİP.

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, selman.sac@dpu.edu.tr, 0000-0001-5044-2489.

1. GİRİŞ

Türkiye siyasal hayatının 1960'lı yılları, birçok yönden yeni başlangıçlara tanıklık etmiştir. Gerek Türkiye'de gerekse dünyada solun büyük uyanış dönemi olarak tanımlanabilecek bu dönemde 1961 Anayasası'nın getirdiği görece özgürlük ortamının da etkisiyle toplumsal hayatta büyük hareketlilikler yaşanmış, birçok yeni politik-toplumsal hareket ortaya çıkmış, -özellikle sendikal hareket ve öğrenci hareketleri- ülkede sol siyaset etkisini artırmıştır. Öyle ki *resmî ideolojinin* vücut bulduğu 'devlet partisi' CHP bile halka dönük yeni bir strateji yürütme ihtiyacı duymuş, ortanın solunda olduğunu dillendirmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, siyasal kutuplaşmanın politik anlamda içerik kazandığı 1960'lı yıllarda ilk kez kendisine meşru bir zemin bulabilen -her ne kadar Demokles'in kılıcının gölgesinde olsa da- sol/sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) odağa alınmıştır. TİP birçok yönden Türkiye siyasal hayatını kesintiye uğratmış, kısa ömrüne rağmen solda geniş bir şemsiye görevi görmüş ve birçok farklı sol geleneği kurumsal çatısı altında toplamayı başarmıştır. Metin boyunca TİP'in özgün yanları, homojen bir yapıya sahip olmamasının da etkisiyle yaşadığı içsel bölünmeler ve eş zamanlı varlığını sürdürmüş dönemin iki önemli sol hareketiyle (Yön Devrim Hareketi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi) olan ayrışmaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle TİP öncesi sol gelenek genel hatlarıyla ele alınmış, sonrasında partinin, sendikacılığın yankısının ve etkisinin devam ettiği erken dönemi ve adım adım işçi partisine dönüştüğü geç dönemi parlamenter mücadele de ihmal edilmeden tartışılmaya çalışılmıştır. Son olarak hem parti içindeki ideolojik ayrışmalar hem de dönemin önemli sol hareketleriyle yaşanan gerilimler özellikle belli öncü figürler üzerinden ortaya konulmuştur.

2. TİP'E ARTA KALAN: TARİHSEL ARKA PLAN VE TÜRKİYE'DE SOL BİRİKİM

Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) daha iyi anlayabilmek ve özgün yanlarını daha iyi görebilmek için Türkiye solunun tarihsel seyrini, düşünsel bagajını ve taşıdığı özellikleri kısaca serimlemek gerekir. Osmanlı'nın son dönemlerinden 1960'lara kadar cılız ve büyük oranda illegal de olsa çok sayıda hareketin/partinin/kulübün varlığından -özellikle illegal süreklilikte TKP geleneği- ve ihmal edilmemesi gereken bir sol mirastan bahsedilebilir. Her ne kadar özgün olduğu vurgulansa da TİP'in de bu gelenekten bütünüyle azade olması beklenemez. Toplumun değiştirilebilirliğine olan inancı temsil eden solu, Osmanlı'nın son dönemlerinde daha çok Genç Osmanlılar'la başlayan Jön Türkler ve İttihat Terakki'yle devam eden modernleşmeye dönük muhalefetin içinde konumlandırmak gerekir. Batı'yla dirsek temasında birer (yarı) aydın oluşumu niteliğinde olan bu hareketlere bakıldığında ise düşüncelerini belirleyen unsurun 'devleti kurtarmak', bu uğurda acilen bir şeyler yapmak arzusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla mevcut düzenden memnuniyetsizlikten kaynaklı bir değişim talebi olsa da bu hareketlerde büyük oranda pragmatizmin belirleyici olduğu, bu anlamda tutarlı bir ideolojiden bahsetmenin pek mümkün olmadığı söylenebilir. Nitekim Çulhaoğlu da benzer şekilde Türkiye solunda belirleyici unsurlardan birinin baştan beri konjonktürün özel ağırlığı olduğunu vurgulamaktadır (Çulhaoğlu, 2002: 12). Düşüncenin arka planda kaldığı ve konjonktürün belirleyici olduğu bir ortamda elbette müstakil salt bir sol harekete rastlamak pek mümkün değildir. Yine de Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle coğrafya ve kültür olarak Batı'ya yakın olmanın da etkisiyle, gayrimüslim tebaa içinde -özellikle Selanik, Makedonya- milliyetçilikle harmanlanmış bir sol eğilimden de bahsetmek gerekir. Bu sol camiaya, "Ermenilerin kurduğu Hınçak Komitesi, Taşnaksutyun Komitesi parti olarak, Selanik grubundan sosyalist Dimiter Vlahof ise isim olarak" örnek verilebilir (Sayılğan, 1968: 22-28).

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ülkede kısa süreli bir özgürlük ortamı oluşmuş, buna bağlı olarak canlı tartışmalar kamusal alanı işgal etmiş, matbuat patlaması ve yeni bir dizi partinin kurulması politik manzarayı dönüştürmeye başlamıştır. Ancak çok sayıda siyasi partinin varlığı, ileriye dönük güçlü, bilinçli bir müdahale iradesinden ziyade istibdat sürecinden sonra gelen özgürlük ortamına ve bunun yarattığı beklentinin oluşturduğu bir hareketliliğe işaret etmektedir. Bu anlamda dönemin sosyalist sol düşüncesinin de oldukça zayıf/cılız kaldığı söylenebilir. Nitekim bu sol örgütler daha çok sınırlı toplumsal etkiye sahip dar aydın-entelektüel çevrelerden oluşmuşlardır. Dolayısıyla artan toplumsal taleplere rağmen bunları karşılamakta, politik kerteğe kanalize etmekte yetersiz kalan bir *sol dünyadan* bahsetmek gerekir. Bu haliyle bu çevrelerde öncelikli olan büyük bir toplumsal

dönüşümden ziyade politik hakların elde edilmesidir. Örneğın bu partilerin ilki olan ve 1910 yılında Hüseyin Hilmi Bey (İştirakçı Hilmi) tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın (OSF) parti programındaki taleplerin birçoğú “özgür ve güvenli bir ortamda genel seçimlerin yapılması, özgür bir matbuat rejiminin oluşturulması gibi daha çok siyasal hürriyetlerle ilgili liberal taleplerdir” (Tekin, 2002: 174). Daha sonra bu partiyi 1919-1923 arasında benzer eğilimlere sahip bir dizi başka parti takip edecektir: OSF'nin devamı niteliğindeki Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve en önemlisi Mustafa Suphi önderliğinde 1920'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası (Ünsal, 2002: 27). Ancak bu partilerin hiçbirini varlık gösteremeyecek, ülke gündemine, toplumsal meselelere dair etkili müdahalelerde bulunamayacaklardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde toplanan III. Enternasyonal kısa süreli de olsa Rusya'yla ilişkileri yumuşatarak sosyalist partilere alan açmıştır. Bu dönemde Lenin'in anti-empyrist yönleri nedeniyle ulusal kurtuluş savaşlarının desteklenmesi gerektiğini vurgulaması, ibrenin Sovyetler'e dönmesine yol açmıştır. Bu gelişmeyle birlikte aynı pragmatistlikle hareket eden ve Sovyet desteğini almak isteyen Türkiye, sosyalist/komünist partilerin kurulmasına izin vermiştir. Hatta bizzat devletin izniyle ve teşvikiyle bir Komünist Fırka da kurulmuştur. Fakat bu partinin tamamen *vitrin partisi* olduğu, devletin çizdiğı sınırların dışına çıkamadığı ve hiçbir anlamda bağımsız bir sol kimliğe bürünemediğii iddia edilebilir. 1930'lara gelindiğinde ise Kadro dergisinin sol ideolojik bir hatta yol almaya dönük özellikler taşıdığı, fakat en nihayetinde Kemalist sınırlara çekilerek bağımsız sol bir oluşuma evril(e)mediğii bir durum söz konusudur. Daha sonraları 1945-1960 dönemi arasında da Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi gibi çeşitli girişimlerin olduğu fakat yine bunların da istenilen etki gücüne ulaşamadıkları/ulaştırılmadıkları -sık sık kovuşturmaya uğradıkları- görülmektedir. Elbette yasal kurumsal kısıtlılıklarla birlikte -onun da etkisiyle- solun düşünsel anlamda da çeşitli sınırlılıkları ve farklılıkları söz konusudur. Örneğın en genel anlamda neredeyse bütün sol hareketlerde ve aktörlerde gözlenen şey; ülkenin özgün koşullarının da etkisiyle bağımsızlığın daha merkezi bir konuma yerleştirilmesi ve özellikle sınıf mücadelesi nosyonunun daha çok dayanışmanın öne çıkarılmasıyla ihmal edilmesidir. Dolayısıyla Çulhaoğlu'nun yerinde vurgusuyla Türkiye'nin sosyalistleri “sosyalizme, sınıf mücadeleleri olmaksızın ulaşılabilecek (üstelik böyle ulaşılmaması gereken) bir adil düzen olarak bakmışlar”; bağımsızlığı ise “Türkiye gibi bir ülkenin sosyalizme geçişinde, örneğın gelişmiş bir işçi sınıfının varlığından daha önemli bir önkoşul” saymışlardır (Çulhaoğlu, 2002: 14).² TİP'in ömrünün büyük kısmında da bu refleksleri gözlemek mümkündür.

Bu hızlı ve kısa anlatı bile ülkedeki sol hareketin 1960'lara gelene kadar büyük ölçüde uzun bir uyku döneminde olduğunu, var olan cılız düşüncelerin de kendilerini Kemalist (resmî ideoloji) terminolojiyle ifade etmek zorunda kaldıklarını, -farklı dozlarda da olsa Kemalist etki devam edecektir- genel anlamda baskı altında olduklarını ve tevkifatlarla baş etmek durumunda kaldıklarını göstermektedir. Ayrıca sol hareketin, işçi hareketleri gibi ilerici hareketlerle bağlarının çok zayıf olduğu, fikirsiz anlamda yüzeysel bir anlayışın hâkimiyetinde ve toplumsal sınıflarla mesafeli şekilde birer aydın hareketi niteliğinde olduğu da görülmektedir. Bu özellikler, kopuk da olsa bir sol mirasa, geleneğe işaret etse de örgütlenme kapasitesinin düşük, ömrünün kısa ve toplumsal etkisinin son derece sınırlı kaldığını göstermektedir. Neticede 1960 öncesi sol hareketlerin büyük ölçüde yasal bir zeminde mücadele etmesine izin verilmemiş -ya kısa ömürlü olmuşlardır ya da yer altına itilmişlerdir- en nihayetinde her biri küçük birer kulüp görünümüne sahip olup uzun süre yaşam şansı bulamamıştır. Tüm bu olumsuz tabloya rağmen gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki etki gücüyle, illegal şekilde de olsa TKP'nin varlığını sürdürdüğü, bu anlamda cılız da olsa bir sol sürekliliğii mümkün kıldığı söylenebilir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise bu tarihsel anlatıyı kesintiye uğratacak şekilde yeni bir atmosfere giriş yapılmıştır. Toplumsal, yapısal anlamda büyük hareketliliklerin görüldüğü bu dönemde; sanayileşmenin ve tarımda makineleşmenin etkisiyle iç göçün arttığı, kentlerin cazibe merkezi haline geldiğii görülmektedir. Bu gelişmeler, ülkede daha önce hiç olmadığı ölçüde şehirlerde emekçilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Elbette nüfusun kentlerde yığılmasıyla yapısal sorunlar da -çarpık kentleşme, ekonomik zorluklar vb.- kendini göstermeye başlamıştır. Ayrıca

² “Sonuçta, sosyalizmin, sınıf mücadeleleri uğrağından hiç geçmeden gerçekleşecek bir kalkınma, sanayileşme, modernleşme ve elbette güçlenme projesi olarak görülmesi, ilk sosyalistlerden Kadro Hareketine, oradan 1960'ların MDD ve Yön hareketlerine uzanan yerleşik bir ideolojik konumdur” (Çulhaoğlu, 2002: 13).

niteliği/derinliği tartışmalı da olsa entelektüel anlamda da bir iştah patlamasının ve bunun zeminin de olduğu –yaygınlaşan radyo, televizyon, yayınların artışı, çeviri, dergi, kitaplarda artış- rahatlıkla söylenebilir.

1960'larda sosyolojik anlamda yaşanan dönüşümlere benzer şekilde kurumsal siyasette de önemli kırılmalar yaşanmıştır. Dünyada soğuk savaşın yumuşama eğilimine girdiği bir ortamda³ 1961 Anayasası'yla birlikte Türkiye siyasal hayatı yeni bir dönemecin eşliğine gelmiştir. Belki daha önce çok partili döneme geçilmişti, fakat gerçek anlamda bir çoğulcu sistemin bu dönemle -1961 Anayasası'nın yarattığı görece demokratik ortamlarla- birlikte başladığı iddia edilebilir. Bu tarihten sonra dar bir çerçeveye sıkışmış kurumsal siyaset adeta kabuğunu kırmıştır. Yaşanan gelişmelerle birlikte siyasal kutuplaşmanın politik olarak içerik kazandığı, ayrışmaların meşruiyet kazandığı, sağ-sol şemasının belirginleştiği görülmektedir. Siyasal yelpazenin dünya konjonktürüne bağlı olarak sola kaydığı bu dönemde CHP ve DP'den bağımsız kendi kimlikleriyle mücadele edecek çok sayıda siyasi parti ortaya çıkmıştır. Bu dönem:

Türkiye'nin yaklaşık 40 yıla varan siyasal ve bir ölçüde de sosyal durgunluk koşullarını altüst eden bir siyasal devrimin ardından gelir; daha doğrusu bir ölçüde onun ürünüdür. Sıradan yirmi bilmem kaç subayın hükümet darbesi, kitlelerin politikaya girmesinin yolunu açan bir yukarıdan siyasi devrimi ifade eder... dönem sadece yeni bir siyasal üstyapıya değil, aynı zamanda yeni bir politik kültürün oluşumuna da tekabül eder. Bir çırpıda açılan kanallardan yepyeni sosyal hareketler fıskırır. Ezilen ulusun bilincindeki canlanmadan, gençliğin ve aydınların politikleşmesine, sendika ve işçi hareketlerinin özgürleşmesine, tabu konuların tartışılmasına dek pek çok yenilik, hemen bir iki yılın içinde gerçekleşir (Aydınoğlu, 1992: 19).

Dolayısıyla özellikle anayasal-kurumsal alanda ilk kez sosyalist bir partinin yasal bir zeminde mücadele etmesine imkân sağlayacak gelişmelerin –bazı zorlukların yanı sıra- olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarihsel rolü üstlenen bir parti olacaktır: Türkiye İşçi Partisi.

3. TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ TARİH SAHNESİNDE: ERKEN SENDİKALİST DÖNEM

Türkiye İşçi Partisi, sendikal faaliyetlerin görece kolaylaştığı bir ortamda, o ana kadar -1952'den beri- partiler üstü bir sendikalist tutumla hareket eden dönemin tek işçi konfederasyonu Türk-İş'e üye on iki sendikacı⁴ tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde İstanbul'da kuruldu. “Bu sendikacılar, 1950 yıllar boyunca grev, sendika-birlik örgütlenmesi, miting vb. gibi hareketlilikler içinde belirli bir deneyim kazanmışlardı” (Aydınoğlu, 1992: 48). Fakat meşru bir zeminde siyaset yapmaya gelince işin rengi tamamen değişecekti. Teorik anlamda ne kadar donanımlı olsalar da –ki bu şüphelidir- sendikacılar artık yabancıları oldukları bir oyunun içine girmişlerdi. Nitekim bunun sancılarını da uzun süre yaşayacaklardı. Parti daha kuruluşunda görüleceği üzere konvansiyonel siyasi partilerden belli açılardan önemli farklılıklar içermekteydi. İlk bakışta göze çarpan, kurucularının hepsinin işçi kökenli olmasıydı. Nitekim partinin önemli isimleri farklarını ortaya koyarlarken sürekli şekilde partinin bu yönüne vurgu yapacaklardı. Mehmet Ali Aybar da “Türkiye İşçi Partisi öteki partilere benzemeyen bir partiydi. Öteki partileri Beyler kurmuştur. TİP'i kuranlar ise, Bey takımının sömürdüğü, horlayıp baskı altında tuttuğu, işçi sınıfından olan 12 sendikacıydı” diyerek bu yönünü öne çıkaracaktı (Aybar, 1988: 255). Dolayısıyla tabandan hareketle kurulan bir parti özelliği göstermesi, sol geleneğin elitist-aydın karakterli çizgisinde bir sapma olduğu gibi dünyanın sol partileri açısından da bir yeniliğe işaret etmekteydi. Behice Boran da partinin bu özgünlüğüne vurgu yapmaktadır: “...üstünde önemle durulması gereken ilk nokta, doğrudan doğruya emekçi sınıfından insanların bu partiyi kurmuş olmalarıdır... Sadece bu nokta bile TİP'i hem geçmişteki çeşitli sosyalist nitelikteki partilerden, hem de öncelikle burjuva partilerinden ayırmaktadır. Bu sonuncular hep yukarıdan aşağı kurulmuştur ve hepsi son tahlilde CHP'den çıkmadır” (Boran, 1968: 61-62).

³ Bu yumuşama hali Türkiye'ye de yansımıştır. “Öyle ki, zamanın başbakanı Menderes, 27 Mayıs darbesinden az önce Moskova'ya resmi ziyarette bulunacağını kamuoyuna bildiriyordu” (Ünsal, 2002: 67).

⁴ Bu sendikacılar şu isimlerden oluşmaktaydı: Kemal Türkler (Maden-İş Genel Başkanı), Avni Erakalın (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı), Şaban Yıldız (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Sekreteri), İbrahim Güzelce (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri), Rıza Kuas (Lastik-İş Genel Başkanı), Kemal Nebioğlu (Oleyis Sendikası üyesi), Hüseyin Uslubaş (İstanbul Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı), Salih Özkarabay (İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Başkanı), İbrahim Denizci (Müskirat İşçileri Sendikaları Federasyonu Başkanı), Adnan Arkın (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği İcra Heyeti Üyesi), Ahmet Muşlu (Türkiye Çikolata Sanayii İşçileri Sendikası), Saffet Göksüzoğlu (İlaç ve Kimya İşçileri Sendikası Başkanı).

CHP'den bağımsız yeni bir sol geleneğın icat edilmesi açısından TİP baştan beri bir imkana işaret etmekteydi. Partililerin de sıklıkla vurgulama ihtiyaı hissettikleri üzere TİP, her ne kadar kendisinden önceki solun mirasçısı/taşıyıcısı olsa da hem bu gelenekle hem de mevcut partilerle ideolojik ve organik bağları olmayan, kendiliğinden kurulmuş bir parti özelliği göstermekteydi. Aren'in vurguladığı üzere Türkiye'de sosyalist hareketin taşıyıcısı rolünü üstlenmeye alışan TİP'in özgün taraflarından biri "1920'den beri varlığını devam ettiren TKP çizgisinin dışında, ondan bağımsız bir hareket olmasıydı" (Aren, 1993: 30). Bu pozisyonda siyaset yapmak, elbette konjonktürün de zorlayıcılığının gösterdiği üzere pek de kolay olmayacaktı. TİP, bu haliyle mevcut geleneksel partilerle ve yönetici sınıflarla kaçınılmaz şekilde karşıt konumlanmaktaydı. Bu karşıtlık, hiçbir partinin maruz kalmadığı ölçüde TİP'in saldırıların hedefi haline gelmesine neden olacaktı. Nitekim partiye yapılan saldırıların önemli gerekçelerden birini yerleşik düzene meydan okuması, müesses-nizama karşı konumlanması gösterilebilir.

TİP, bir yandan rüştünü ispatlamaya çalışırken öte yandan fiili saldırıları da içerecek şekilde geçmişin getirdiği bir sol/sosyalizm dışmanlığıyla mücadele etmek zorunda kalacaktı. Üstelik sağdan gelen saldırılar karşısında hükümet ve devlet güçleri genellikle sessiz kalırken sıklıkla İnönü de dahil sağ dışındaki politik aktörler de tepkisiz kalacak ya da TİP'i hedef alan açıklamalarda bulunacaklardı. Benzer şekilde gazete köşelerinde de saldırılardan/saldırılardan ziyade TİP'in komünistliği konuşulup yazılacaktı.⁵ TİP'in saldırılar karşısındaki temel stratejisi ise gerekli önlemleri alması için hükümeti özellikle radyo konuşmaları aracılığıyla Anayasaya uymaya zorlamak şeklinde olacaktı. Dolayısıyla itidalli bir aktif olma halinden bahsetmek mümkündür. Zira pasif kalındığında kısa sürede sönümlenme tehlikesi yaşanılabileceği, karşılık verildiğinde ise kapatılmak için gerekli bahaneyi otoritelere vermiş olunacağı düşünölmekteydi. Nitekim saldırılar daha sonra özellikle 1967 yılıyla birlikte parlamentoya da sıırayacak, partinin kapatılması için uygun ortamın hazırlanmasına hizmet edecekti.⁶ Bu anlamda TİP için yaklaşık 10 yıllık ömründe hiçbir zaman konforlu bir kurumsal siyaset alanından bahsetmek mümkün değildir. Yine de gelenekten bir sapmaya/kopuşa işaret eden TİP, meşru zeminde ilk kez sosyalist bir parti olarak kabul görmüş olma ayrıcalığına da sahip olmuştu. Dolayısıyla bütün zorluklarla birlikte bizzat emekçiler tarafından kurulması, ilk kez müstakil, bağımsız bir sol çizgiyi temsil etmesi ve dönemin kurumsal-yasal çerçevesinin de etkisiyle kurumsal siyasetin diğer partileri gibi meşru bir varoluşa sahip olması TİP'i daha baştan özgün bir pozisyona yerleştirmektedir.

TİP, daha en başında kurucularının işçi sendikası kimlikleriyle paralel olarak emekçi kitlelerin çıkarlarını savunmak amacıyla kurulduğunu dile getirmekteydi. Bu da toplumun bütününe hitap edilmediği, sınıf odaklı hareket edildiği anlamına gelmekteydi. Ya da daha doğru bir ifadeyle, kuruluşa damgasını vuran bu amaç, toplumun tüm kesimlerinin kurtuluşunun sınıfsal mücadeleye bağlı olduğu, bu anlamda emekçi sınıflarının öncülüğünün başat göröldüğünü ima etmekteydi. Ancak esasen sınıfsal pozisyonun belirgin olması, partinin Marksist bir karakter kazanması Mehmet Ali Aybar'ın partinin başına geçmesiyle mümkün olacaktı. TİP'in ilk dönemini, kurucularının da kimliklerine bağlı olarak sendikacılığın kurumsal siyasete taşınması olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim, parti bütün gerilimlere rağmen sendikacılığının (Türk-İş), bir uzantısı görünümünde olup maddi-manevi-örgütsel bakımdan bağrından çıktığı sendikaya yaslanmak, onun kurumsal desteğini almak dürtüsüyle hareket etmekteydi. Bu hayatta kalmanın, kök salmanın ve gelişmenin bir yolu olarak görölmekteydi. Bu yüzden parti kuruluş bildirisinde, emekçilerin temsilcisi olduğu vurgulanmakla birlikte önceliğin ilk etapta hayatta kalmak olduğu için işçi sınıfının temsili açısından pek de varlık gösterilmediği söylenebilir. Fakat daha önce de vurgulandığı üzere kadro açısından emekçi sınıfların ağırlığı söz konusuydu. Nitekim bütün yöneticilerinin işçi kökenli sendikacılar olduğu görölmektedir. "TİP'in 1961 tüzüğünün 9., 1962 tüzüğünün ise 38. maddesi (ilerideki tüzükte ünlü 53. madde olacak), parti yönetim kurullarında sendikacı ve işçi üye sayısının yarısından az olamayacağını belirtiyordu" (Ünsal, 2002:90) (Aybar, 1988: 217). Dolayısıyla bu dönemde parti belki

⁵ Dönemin anti-komünist havasının etkisiyle Türk-İş de komünizme karşı mitingler düzenlemiştir.

⁶ "Hemen her kürsüye ıkışımızda, laf atarlar, sataşırlardı. Genellikle AP'lilerden gelirdi bu sözlü saldırılar. Ama bunlar kişisel, kendiliğinden olan tepkilerdi! Ya da biz öyle değerlendirirdik TİP'li olmanın kaderi sayardık bunları. Umursamazdık. 1967'den başlayarak bu saldırılar nitelik değiştirdi: hükümetçe düzenlendiği anlaşılan ve belirli bir amacı olan suçlamalar biçimini aldı. Olaylar sıralanınca, tasarlanmış bir plan karşısında bulunduğumuz ortaya çıkıyor. Güdölen amaç da anlaşılıyor" (Aybar, 1988: 13-14).

işçi sınıfı partisi olmaktan uzaktı ama tam olarak *işçi partisi* niteliğindedi. Bu maddenin önemli bir gerekçesi de partide mutlak bir (sol) aydın egemenliğinin oluşmasının önüne geçilmek istenmesiydi. Fakat sonraki sayfalarda da görüleceği üzere bu korkunun sürmesine rağmen ileriye doğru atılımın yolu yine bir aydının varlığında aranacaktı.

Partinin ilk tüzük ve programına bakıldığında, sosyalizme varılacak herhangi bir stratejinin olmadığı görülmektedir. Bu dönemdeki parti program ve tüzüğünde sosyalist unsurların yer almamasının da gösterdiği üzere (örneğin sınıf kavramı kullanılmamıştır) tutarlı sosyalist bir ideolojinin varlığından bahsetmek oldukça güçtür. Tüzüğün 2. maddesi de bu durumu açıkça doğrulamaktadır: “Türk halkını refaha ulaştırmak, sosyal güvenliği sağlamak, halkın kendi idaresini sağlamak, hiçbir sınıf, zümre veya oluşumun kanun üzerine çıkmasına izin vermeyecek düzenlemeleri kanun sınırları içinde yapmak...” (aktaran Uygur, 2020: 43). Bu durum, emekçiler üzerinde yükselmek isteyen bir parti için dezavantaj gibi dursa da sosyalizme kapı aralayabilecek, bu anlamda rahatlıkla aksi yöne evrilebilecek bir potansiyelin⁷ varlığından da söz etmek mümkündür. Yine de sendikacılığın sınırlarını çizdiği parti, erken dönemlerinde daha çok sosyal demokrat bir pozisyonu işgal etmekteydi. Genel hatlarıyla reformist denilebilecek taleplerle sosyal devlet anlayışına – kalkınmaya dönük-, bireysel hak ve özgürlüklere, kanun hâkimiyetine –kendisini doğurana duyduğu saygıdan belki de 1961 Anayasası’na sadakate- vurgu yapılmaktaydı. Parti, yeni anayasanın sosyalist olmasa da ülkede sosyalizm yönünde ilerlemeyi mümkün kılacak bir çerçevede olduğunu düşünmekteydi. “Yeni Anayasamız emekçi sınıf ve tabakalardan yana, sol karakterde, sosyalizme açık bir yasadır. Sosyalist bir anayasadır demiyorum ve hiçbir zaman demedik. Sosyalizme açık, yani sosyalist gelişmeye elverişli bir anayasadır” (Aybar, 1967: 13). Dolaylı da olsa 27 Mayıs’a olumlu bakışı işaret eden⁸ ve partinin ömrü boyunca sürecektir bu *sadakat*, parti için ana çelişkilerden birini oluşturacaktı. Fakat burada esas sahiplenilen 27 Mayıs’tan ziyade yeni anayasadır. Bu anlamda ambivalans bir durum da söz konusudur. Örneğin çok uzun süre genel başkanlık yapacak olan Aybar, 27 Mayıs’a hem eleştirel yaklaşmış hem de sonuçları itibariyle bazı olumlu yönlerini öne çıkarmayı ihmal etmemiştir. Bir yandan 27 Mayıs’ın gelişmekte olan demokrasiye ve sivil toplumun ilerlemesine vurulan bir darbe olduğunu (darbeler çağını da başlatmıştır) öte yandan hayata geçirdiği anayasa sayesinde demokrasi lehine önemli bir ilerlemeye işaret ettiğini vurgulamıştır. Kendi ifadeleriyle 27 Mayıs, süren bir filizi kırmış olsa da yeni bir filizin sürmesine vesile olmuştur (Aybar, 1988: 270). Dolayısıyla kurumsal siyasette sonuç almak isteyen bir partinin, bu kurumu kesintiye uğratan darbe ile bu darbenin var ettiği daha özgürlükçü bir ortam karşısında tavrını net olarak ortaya koyması pek kolay olmayacaktı. Buradaki zorluğun önemli bir nedeni de TİP’in, devrimci geleneğin aksine cumhuriyet ve demokrasi savunusuyla meşru yollarla arzu edilen düzene kavuşulabileceğine dair güçlü bir inanca yaslanmış olmasıdır. Parti, kuruluşundan kapanışına kadar görüleceği üzere, iktidara demokratik yollarla (seçimle) gelme biçimini savunmuştur. Dolayısıyla kendisinin doğumuna da imkân sağlasa darbe gibi demokrasi dışı yolları olumlaması pek mümkün değildi.

Parti kurulduktan sonra belli bir süre geçmesine rağmen bir gelişim kaydedememiş, hatta belli sorunlardan kaynaklı olarak neredeyse kapanmanın eşiğine gelmişti. Bu duruma neden olan çeşitli dinamikler söz konusudur. TİP’le birlikte çok sayıda partinin kurulmuş olması bu yeni oluşumları sıradanlaştırmıştı. Üstelik ülkenin sosyolojik dokusu ve politik kültürü sol bir parti olması hasebiyle TİP’i daha da dezavantajlı hale getirmiş, ilgisiz kalmasına neden olmuştu. Parti, sola dair hegemonik inşanın etkisiyle ön yargılı olunan bir fikrin temsilcisi konumundaydı. Türkiye, Soğuk Savaş koşullarının zorlayıcılığıyla safını uzun zaman önce Amerika’dan yana kullanmış sol da komünizm karşıtlığının hüküm sürdüğü bir atmosferde günah keçisi haline gelmişti. 1946’dan beri zaten parlak olmayan ülkedeki sola dair genel bakış, post-hakikat döneminin erken habercisi olacak şekilde, birtakım damgalamalarla bütünüyle olumsuz bir rotaya sapmıştı. Bir başka zorluk da ülke gündeminin temelinde yeni partilere olan ilgiyi daha da azaltacak bir noktada yoğunlaşmasıydı: “...kamuoyu ve öteki siyasi partiler için ana sorun, kapatılan DP oylarının hangi partilere yönelebileceğiydi” (Ünsal,

⁷ Örneğin programda “Partimiz siyasi mücadeleyi gayri şahsi ve emekçi açıdan görür ve yürütür” deniyordu. Tüzüğün parti üyeliğini düzenleyen 3. maddesinde de TİP’in emeğiyle geçinenlerin partisi olacağı anlatılmak istenmiştir” (Şener, 2010: 252).

⁸ Örneğin “Aybar 27 Mayıs ihtilalcilerine mektup gönderip MBK tasarımlarını överek işçi sınıfı partilerinin kurulmasını, sol yayın hayatının ve kısıntısız grev hakkının yasalar tarafından teminat altına alınmasını ister” (Aydınoğlu, 1992: 34).

2002: 82). Başka bir deyişle asıl ilgi, DP mirası üzerinden mücadeleye girişmiş olan AP (Adalet Partisi) ve YTP'ye (Yeni Türkiye Partisi) kanalize olmuştu. Partinin ilk dönemlerdeki snklğnn bir diğeri nedeni de kurucu sendikacıların başlangıçtan beri kafalarında olan Türk-İş'e dayanma planının tamamen başarısız olması, hatta bunun da ötesinde sendikanın partiyi adeta kendine rakip olarak görüp partinin nn kesmeye çalışmış olmasıydı. Nitekim sendika daha da ileri giderek, TİP'e alternatif bir alışanlar Partisi girişiminde bulunacak, son anda nlenecekti. Aybar bu durumu partinin tabandan kurulan bir hareket olmasına ve hâkim partilerin ve elitlerin kontrolünde olmamasına bağlamaktadır: "Asıl kaygıları, sanıyorum, işçilerin kendi partilerini onlara danışmadan kurmuş olmalarından kaynaklanıyordu...Bu kadrolar, CHP'ye yakın çevrelerle Türk-İş yöneticilerinden oluşacaktı... Yeni partinin belkemiği, bu tür güvenilir sol aydınlar ve sendikacılardan meydana gelirse, sınıf savaşımına sırt eviren bir sosyal-demokrat hareket, soldaki boşluğu doldurabilir; Bey Takımı da rahat bir soluk alabilirdi" (Aybar, 1988: 193-194). Yine de bütün bu zorlukları aşmanın bir yolu bulunacaktı.

TİP, erken döneminde, aydınlara mesafeli davranmasının da etkisiyle basında yer bulamamış – zaman zaman Yenigün, nc gibi gazetelerde yapılan haberler dışında- ilgisizliğe mahkûm edilmişti. Tabiri caizse yakılmak istenen ateş ters yönden esen rzgrla birlikte snmenin eşiğine gelmişti. Nitekim parti, yaşanan bu zorluklardan dolayı hem bilinçli -partiyeye zarar verir düşüncesiyle- hem de zorlayıcı nedenlerden dolayı 1961 seçimlerine katıl(a)mamıştı. Ayrıca sendikacılar tarafından kurulmuş olması siyasi partilerin varlık alanına bir türlü nüfuz edememeyi, kurumsal siyasete alışmamayı beraberinde getirmiş, sorunlar bir takım fikişsel ve organizasyonel problemlerle katlanmıştı. Üstelik bu süreçte kurucuların sendikal faaliyetlerine devam etmeleri enerjilerinin bölünmesine neden olmuştu. Yine de bir işçi partisinin toplumsal düzeyde karşılık bulabileceğinin işaretlerinin olması partiden bütünüyle vazgeilmemesini beraberinde getirecekti. Böylece kurumsal- örgütsel yetersizlik, umudun varlığıyla birlikte dönüşümü kaçınılmaz kılacaktı. Bu, kadro anlamında partinin başlangıçtaki kabuğunun kırılması anlamına gelmekteydi. Tüm bu aleyhte yaşanan gelişmeler, sendikacıların katı tutumlarını yumuşatmalarına neden olacak, partiyi canlandırmak için aydın-lider arayışına girişilmesine vesile olacaktı. Bu dönemde partinin çizgisinin net bir şekilde belli olmadığını gösterir nitelikte, sağdan sola birçok isimle görüşülüp, en nihayetinde bir isim üzerinde uzlaşıya varılacaktı. Partinin adeta l doğduğu böyle bir süreçte gerekli canlanmayı sağlayacak, partiyi solun cazibe merkezi haline getirecek can suyu Mehmet Ali Aybar olacaktı. Esasen Aybar'ın genel başkanlığa getirilişi tesadftten öte bir anlam taşıtmaktaydı. Parti yöneticileri kuruluştan beri kendisiyle temas halindeydiler. Öyle ki Aybar, henüz partiyle organik bir bağı yokken parti yöneticileri tarafından parti programının hazırlanması için teklif götürülen isimlerdendi. Hatta bunun üzerine ilk program ve tüzüğün baş kısmına Aybar'ın önerisiyle -partinin Kemalist yönünü ya da Kemalizm'e olan bakışını da gösterecek şekilde- "Atatürk'ün emeği öven ve emperyalizmi ve kapitalizmi yeren" bir metni de konulacaktı (Aren, 1993: 34) (Aybar, 1988: 177). Dolayısıyla bu tanışıklık, süreci kolaylaştırıp hızlandırırken, parti için yeni bir dönemin de kapılarını aralayacaktı. Aybar dönemi yoğun tartışmaları ve ideolojik-pratik çatışmaları içermesiyle birlikte partinin altın ağı olarak da değerlendirilebilir.

4. AYDIN AÇISI OLARAK MEHMET ALİ AYBAR

1 Şubat 1962'de başlayan Aybar dönemiyle birlikte TİP için yeni bir sayfa açılacaktı. Her ne kadar 1950'li yıllarda suskunluğa bürünmüş olsa da Aybar, 1945'ten beri muhalif, sosyalist kimliğiyle n plandaydı. 1960'lara gelindiğinde ise, dönemin rzgrı Aybar'ı da saracak, sosyalist bir parti kurma niyetinde olduğunu çok kereler dillendirecek, ancak TİP'in kurulmasıyla birlikte bundan vazgeecekti. Nitekim "Aybar, kendilerine düşen görevin sendikacıların girişimini dışarıdan desteklemek olduğunu düşünerek kendi girişimlerini noktaladıklarını anlatacaktı" (aktaran nl, 2002: 174). Aybar, TİP'e başkan seçilmesiyle birlikte iştahla beklediği fırsatı yakalayacaktı. Yine de yabancısı olduğu bir arenadaydı. Kendisi bu durumu çarpıcı şekilde anlatmaktadır: "Ne yapacaktım? Herhangi bir derneğin yönetim kurulunda bile bulunmamıştım. Şimdi bir partinin, hem de bir İşçi Partisi'nin başındaydım. Ve de bu parti Türkiye'de, sola düşman glerin egemen olduğu, türlü oyunların sahnelendiği bir ülkede idi. Teorik birtakım bilgilerim vardı işçi partileri hakkında. Kendim de sosyalisttim, Marksist'tim. Ama politikaya hiç girmemiştim. Mesleğim hocalıktı. Kaptan köşkünde, kaptanlıktan habersiz bir kişi durumunda idim" (Aybar, 1988: 211). Partiyeye girmeden önce, Aybar ve sendikacılar karşılıklı bazı

şartlar sunmuşlardı. Sendikacılar her ne kadar aydınları partiye kazandırmak istemişlerse de yönetimde çoğunluğu kaptırmak istememişler, işçi, sendikacı üye sayısının yarıdan az olamayacağı maddesini korumaya dair güvence almışlardı. Aybar ise partinin amacını belirten tüzük maddesinin değiştirilmesi koşulunu öne sürmüştü. Nitekim tek adamlığa giden yolun ilk taşları sayılacak bir tutumla nerdeyse parti tüzük ve programı Aybar tarafından tek başına oluşturulacaktı. Daha sonra Aybar'ın görüşleri doğrultusunda hazırlanan bir bildiriyle başkanlığı kamuoyuna duyurulacaktı. Bildiri partinin bundan sonra yöneleceği çizgiyi açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin geri kalmış bir toplum olmaktan kurtulması her şeyden önce iş araçlarının, çalışan insanın ve tekniğin, yani toplumun üretici kuvvetlerinin, ileri toplumlar ölçüsünde hızla geliştirilmesine bağlı bulunduğuna göre, üretici kuvvetlerin gelişmesindeki engeller, köklü reformlarla ortadan kaldırılmadıkça ve çalışan halk kitlelerinin bugünlerini yarınlarını güven altına almış olmaktan ve yurt işlerinde söz ve karar sahibi bulunmaktan doğan inançlı ve şevkli çabası sağlanmadıkça, bu işin asla başarılamayacağı açık bir gerçektir (Aybar, 1968:191).

Bildiri, program ve tüzükte her ne kadar sosyalizm sözcüğü geçmese de partinin bundan sonra hızla bu yola doğru evrileceğini gösterir unsurlar mevcuttur. Örneğin demokratik yoldan iktidara geldiğinde partinin yapacağını söylediği dönüşümler bunu net bir şekilde göstermekteydi. Parti, üretim ve dolaşım araçlarını devletleştireceğini, özel sektöre sınırlı şekilde yardımcı rol vereceğini, köylülüğe önem vereceğini -topraklandırılacağı-, planlı bir ekonomi yürüteceğini ve adaletli gelir dağılımını sağlayacağını söylemekteydi. Bu vaatler, o ana kadar hiçbir partinin dillendirmediği, hiçbir iktidarın da hayata geçirmeyeceği radikal öneriler anlamına gelmekteydi. Üstelik en nihayetinde mevcut sistemi de tamamen dönüştürecek bir radikalizmden bahsetmek mümkündür. Nitekim TİP, iktidarında gerçekleştireceğini söylediği dönüşümler bu iddiayı doğrulamaktaydı: "... karma ekonomide, yönetim ve denetimine emekçilerin de katıldığı emekten yana planlı bir devletçilik hâkim kılınacak; özel sektör bu planlı devletçiliğin önemi gittikçe azalan bir yardımcısı durumuna getirilecektir. Böylece, piyasa mekanizmasının düzenleyici rolü de tedricen ortadan kalkacaktır" (Dinçer, 1966: 5). Buradaki halktan yana vurgu, uygulanacak devletçiliğin sermayedarları, özel sektörü kollayan bir biçime bürünmeyeceğini göstermekteydi. Bu haliyle TİP, tümüyle sosyalist bir modeli hemen inşa etmeyi vadetmese de halkçı bir ekonominin devlet eliyle sağlanmasını amaçladığını vurgulamaktaydı. TİP, emeğiyle yaşayanlara hizmet edeceğini vurgularken süreç içinde ilerici gençlerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin de dahil edilmesiyle uvriyerist (işçici) çizgisinde bir kırılma yaşayacaktı. Aybar'ın liderliğiyle birlikte partinin çekim merkezi haline gelmesi, sol/sosyalist çevrelerde etkisini arttırması bu dönüşümde etkili olacaktı.⁹ "Aybar'la birlikte 1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara Türk solu içinde yer alan Nihat Sargın'ın deyişiyle "kar altındaki tohum" ilkbahar havasında birden yeşermeye başlayacaktı" (Ünsal, 2002: 4).

Aybar'lı yeni dönemde sağdan dış (Sovyet) bağlantılı olduğuna dair, soldan da TKP'nin devamı olduğuna dair gelecek eleştirilere karşı bağımsızlığa ve özgürlüğe özellikle vurgu yapılmaya başlanacaktı. Aybar'ın da özel hassasiyetiyle birlikte, bağımsızlık ve özgürlük başat unsurlar/idealler olarak partinin ayırt edici nitelikleri haline gelecekti. Hatta bu iki nosyon, daha sonra partinin ideolojik pozisyonundaki dönüşümünü sağlayacak temel ilkeleri oluşturacaklardı. Ulusal bağımsızlık, demokrasi ve hatta sosyalizmin zorunlu koşulu olarak görülecekti. Genelde TİP için özeldir de Aybar için –gerçi bu dönemde ikisi aynı anlama gelmekteydi- bağımsızlık parti politikasının belirleyici unsuru haline gelecekti. Tam da bu yüzden parti ikinci ulusal kurtuluş savaşının verildiği söylemiyle öne çıkacak, özellikle 1966 yılıyla birlikte Amerikalılara karşı pasif direniş gibi kampanyalarla gündeme gelecekti. Dönemin parti yayınlarında da bunun izlerine rastlamak mümkündür: "Tam bağımsız olmadıkça ne toprak reformu yapabiliriz ne sanayi kurabiliriz ne işsizliği önleyebiliriz ne sosyal adaleti sağlayabiliriz... Hür olmak, milletçe ve halk olarak hür olmak, insanca yaşayabilmek için önce bileklerimizdeki şu ağır zincirleri kırmamız şarttır" (TİP, 1965: 4). Bu durumu en net şekilde partinin dış politika konusundaki görüşlerinde gözlemlemek mümkündür. Tabu konuların konuşulmaya başlanmasıyla birlikte dış politika olayları –özellikle Kıbrıs'la ilgili Johnson mektubu dış politikanın bütünüyle tartışılmasına zemin hazırlamıştı- da ana gündem maddeleri haline gelmişti. TİP'in yaşananlara ilişkin görüşleri aynı zamanda genel düşünceleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu

⁹ Bundan sonraki yönetimi oluşturacak olan birçok isim de (sendikacı, aydın, doğulular) TİP'e katılmıştır. Bunlar arasında Yaşar Kemal, Nihat Sargın, Fethi Naci ve Behice Boran da bulunmaktadır.

amaçla “TİP’in yurt ve dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi halk açısından değerlendirdiği, onların menfaatlerini savunan, hak ve hürriyetleri için mücadele eden” (Güvenç, 2006: 38) bağımsızlıki bir siyasetten yana olduğu görülmektedir. Ancak, 1964 yılından önceki parti programlarında NATO ve ikili anlaşmalara pek değinilmediği söylenebilir. Bunun sebebi, partinin o dönemde öncelikle varlığını koruma çabasında olması ve ihtiyatlı davranmasıdır. Ancak kitlesel anlamda g kazanmaya başladıkça bu konulardaki çekingenliği de ortadan kalkacaktı. Aybar’ın ifadelerinde sıklıkla gözlemleneceği üzere TİP, o dönemin yaygın tabiriyle, 35 milyon metre karelik vatan toprağının işgal altında ABD’nin egemenliğinde olduęunu¹⁰ dile getirerek ikili anlaşmalara – dolayısıyla üslere- NATO ve CANTO’ya emperyalizmle mücadele adı altında karşı çıkacaktı. Ayrıca TİP ülkeyi yarı sömürge bağımlı hale getireceği dolayısıyla Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) yeliğine de karşı çıkmıştır. Ortak pazara karşı ciddi bir muhalefet gösterip bunun aksi bir politikayla yerli sermayenin gümrük duvarlarıyla korunması gerektiğini vurgulamıştır. TİP daha önce de belirtildiği gibi dışarıya karşı milli bağımsız bir duruş sergilemiş bunu SSCB’ye karşı da srdrmştir –Nitekim Çekoslovakya partide temel ayrışma konusu olacaktır-. “TİP iki süper devletin Ortadoğu için amansız bir savaşa başladıkları günlerde, ABD’ye karşı ama SSCB’den de bağımsız bir sosyalist g olarak devreye girmişti” (nsal, 2002: 108). Ancak SSCB’yle kurulacak dostane ilişkilerin Türkiye için önem taşıdığına da vurgu yapılmıştır. Son olarak tüm bu mevzuların konuşulmasını sağlayan Kıbrıs meselesi hakkındaki parti tutumu da yine benzer perspektiften değerlendirilmiştir. “TİP yabancı üslerden temizlenmiş, silahsızlandırılmış ve milletlerarası garanti altında her iki topluluğun haklarına eşit saygı gösterilen bağımsız, federatif bir Kıbrıs tezini savunagelmiştir” (TİP, 1965: 7)(Güvenç, 2006: 47) (TİP, 1964). Ancak daha sonra Kıbrıs konusunda TİP’in gittikçe milliyetçi – gerekirse askeri müdahaleyi gerekli gören – bir izgiye¹¹ kaydığı görülmektedir. Her halükârda kısa ömrü boyunca TİP, Türkiye’nin dış politikasını Atatürk’ün sağlığında uygulandığını düşündüğü tam bağımsızlık kılavuzluğunda belirlenmesi gerektiğini savunmuştur: “Türkiye İşçi Partisi, Kuruluş Savaşı Türkiye’sine yaraşır, kıskanlılıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışi bir dış politika izler” (TİP, 1964: 161). Hatta bu ğurda özellikle iktidar partisinden (AP) büyük tepkiler alacaktı.¹² Yine de tutarlı bir Şekilde bağımsızlık vurgusuyla anti-emperyalist bir tutumla hareket ettiği görülmektedir. TİP’in dış politika konudaki mücadelesinin en önemli katkısı ise, “sözcülerinin meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarla, verilen soru nergeleri ile bu mücadelenin kamuoyunda tartışılarak boyutlanmasına, kitlelere yayılmasına ve ülkemizde anti-emperyalist akımın güçlenmesine yaptığı katkıdır” (Güvenç, 2006: 38).

TİP, erken cumhuriyet dönemindeki reformları bir tür başlangıç noktası olarak sürekli vurgularken, bu dönemde verilmiş anti emperyalist mücadelenin ekonomik bağımsızlığı sağlayacak Şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Parti, anti emperyalist, anti feodalist mücadeleyi Marksist ve sosyal devlet savunusunun harmanlandığı bir fikirsel dünyayı temsil etmekteydi. Ancak bu yeni sol kimliğin kabul görmesi pek de kolay olmayacaktı. 1961 Anayasa’sının sağladığı görece özgürlük ortamına rağmen parti, sürekli Şekilde yasal ve fiili kısıtlamalarla mücadele etmek zorunda kalacaktı. Zira bu dönemde Marksizm’i ve Komünizm’i yasaklayan anayasanın 112, 141 ve 142 gibi maddeleri varlığını korumakta, sol partilere karşı rahatlıkla karalama ve göz dağı verme araçları olarak kullanılmaktaydılar. Bu yüzden temel stratejisi yasal arenada mücadele etmek olan bir partide, bu tür yasal dayanaklarla engellenme ihtimalinin bir tereddüt oluşturması olağandı. Nitekim bu zorluğun farkında olan TİP, bu yasal engelleri kaldırmak için de büyük bir mücadele yrtecekti. Örneğin Aybar, “politik mücadele planında bu maddelerin kaldırılması kampanyasına ağırlık verecek, bu amaçla hareket edecek on kişilik bir “Faşizmle Mücadele Komitesi” kuracaktı” (zgden, 1988: 1999). Hatta daha sonra Cumhuriyeti Köylü Millet Partisinden istifa eden Niyazi Ağırnaslı’nın TİP’e geçmesiyle yasal zeminde de bu maddelerin kaldırılması için mücadele verilecek ancak Anayasa Mahkemesi tek oy farkla başvuruyu reddedecekti. Ancak bu *yenilgiye* rağmen sürecin kendisi bizzat

¹⁰ Nitekim parti 10 Temmuz 1966’da Mersin’de ABD’ye karşı bir “pasif direniş” kampanyası başlatmıştır.

¹¹ “Aybar’a göre, geri kalmış ülkelerde sosyalizm ve milliyetçilik aynı anlama gelmektedir nk “ağımızda milliyetçi olmak, özellikle geri kalmış ülkelerde ancak ve ancak sosyalist olmakla mümkündür...bunun nedeni milletin bir avuç i ve dış sömürücünün pençesinden kurtarmak için en ön safta sosyalistlerin çarpışmasıdır” (Güvenç, 2006: 50).

¹² “...birçok milletvekilinin “yalan! konuşturmayın! Utanmaz herif! Sözünü geri alsın! Diye bağırmaları, Demirel’in “s değil tesis!” diye seslenmesi ve TBMM başkanının “tavzih ediniz” diyerek Aybar’ın sözünü kesmesi bu tepkilerden bazılandır” (Güvenç, 2006: 44).

TİP'in meşruiyetinin güçlenmesi açısından önemli bir katkı sunacaktı. Hatta benzer şekilde partinin çalışmalarını sekteye uğratan, daha sonra parlamento içine dahi sirayet edecek -özellikle sağdan gelen- kimi saldırılar dahi partinin kamuoyunda giderek sesini duyurmasına vesile olacaktı.¹³

Mehmet Ali Aybar'ın parti üzerindeki olumlu etkisi bir yıl geçmeden kendini gösterecekti. TİP, katıldığı 1963 yerel seçimlerinde çok az il ve ilçede örgütlenmesine rağmen otuz beş bin civarında oy alacak, üstündeki ölü toprağı yavaş yavaş attığını gösterecekti. Daha sonra Şubat 1964'te İzmir'de toplanan Birinci Büyük Kongre ise partinin ileri doğru atılımının tam olarak başlatıcısı olarak değerlendirilebilir. Kongrede kabul edilen parti programının oldukça hacimli (166 sayfa) olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni "programın aynı zamanda partililer için bir eğitim aracı olarak da düşünülmüş olmasıdır" (Aren, 1993: 56). Nitekim parlamenter yolu seçmiş olan parti bunun başarılması için kitlelerin eğitilmesi gerektiğini -bu yolda aydınlara da rol biçilmektedir- düşünmektedir. Kongredeki kararlara bakıldığında, öncelikle Türkiye analiziyle başlanmakta ve ülkenin geri kalmış bir toplum olduğu -egemen sınıfların halkı sömürüp yabancı sömürüsüne de aracılık yaptığı- vurgulanmaktadır. Son tahlilde Türkiye'nin, içinde feodal kalıntıları barındıran, az gelişmiş kapitalist bir ülke olduğunu dile getiren program, çözüm yolu olarak işçi sınıfına öncü rol biçmiş ve kapitalist olmayan bir kalkınma yolunun gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu ifade (kapitalist olmayan bir kalkınma), sosyalizmin yasak olduğu bir konjonktürde icat edilmişti. Esasen TİP bu dönemde ülkenin ekonomik-toplumsal koşulları itibarıyla feodal bir toplumsal formasyona sahip olmadığına ve sosyalizme varacak mücadeleye öncülük edebilecek nitelikte bir işçi sınıfının varlığına inanmaktaydı. Dolayısıyla anti-empyralist mücadeleyle sosyalist mücadele birbirinden ayrı süreçler olarak düşünülmemektedir. Bu konudaki fikir birliği, ileride yaşanacak Aybar-Boran ayrışmasına kadar sürecek. Önemli görülebilecek başka unsurlar da başlangıçtaki programla uyumlu şekilde, toprak reformuna, devletçi planlı ekonomiye ve parlamenter yolla iktidara gelineceğine vurgu yapılmasıydı. Programda, o dönem tartışılmaya başlanan çeşitli konular hakkında da partinin fikirleri ortaya konulacaktı. Anti-empyralist niteliğine paralel olarak parti, AET'ye ekonomik anlamda ülkenin bağımsızlığına ciddi zararlar vereceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ayrıca etnik herhangi bir vurgu yapılmadan ekonomik kalkınma sorunu olarak Kürt/doğu sorununa da programda yer verilmiştir. Doğu sorunu daha geniş ölçekte Dördüncü Büyük Kongre de ele alınacaktı. Yine de Behice Boran'ın genel başkanlığa ulaşana kadar geçen süreçte Doğu Sorunu tali bir mesele olarak görülecekti. Nitekim partinin Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci de sonrasında yazdığı eserinde özellikle yasaklar dolayısıyla belli çekincelerin olduğunu ve "TİP'in bilimsel sosyalist kanadının Kürt sorununun çözümünü sosyalist devrime endekslediğinden ikincil bir mesele olarak görüldüğünü vurgulamaktadır" (Ekinci, 2010: 115).

TİP'in yükseliş eğiliminde olduğu bu dönemde aksi bir yönde ilerleyen CHP bile ortanın solunda olduğunu dillendirerek bu sol atmosferden karlı çıkmak istemiştir. "Ancak din ve özel mülkiyet gibi geleneksel faktörleri kullanan karşı propagandanın çok fazla etkili olduğu kırsal kesimde bunu açıklamanın güç olduğu anlaşılmıştır" (Ahmad, 2007: 315). Nitekim *ortanın solu Moskova yolu* karşı propagandaları içinde seçime giren CHP büyük hüsrana uğrayacaktı. TİP ise 10 Ekim 1965 seçimlerinde, değişen seçim sisteminin -milli bakiye sisteminin- etkisiyle %3 (276.101) oranında oy alarak, sonradan partiye katılacak bağımsız adayla birlikte, parlamentoda 15 milletvekiliyle temsil edilmeye hak kazanacaktı.¹⁴ "TİP'in parlamentoya girişiyle yakın zamanlara kadar sadece yasaklar ve tutuklamalarla birlikte anılan sosyalist hareket artık ülke siyasetinin meşru bir unsuru olmuştur" (Aydınoglu, 2007: 102,103). TİP'in ciddi bir hazırlık yapmadan parlamentoya girmiş olması partililerde parlamenter yolla iktidara gelme inancını arttırmış, ağırlığın bu faaliyetlere verilmesine yol açmıştı. TİP parlamento faaliyetlerinde, özellikle empyralizm, ikili anlaşmalar, yabancı sermaye, sömürü, dış politika gibi tabu olan konuları gündeme getirerek, toplumu aydınlatmış, oldukça etkili olmuştur. Belki istedikleri yasaları -toprak reformuna, grev, lokavt hakkına ilişkin, yabancıya ayrıcalık tanıyan yasanın iptali, köy enstitülerinin yeniden açılması vb. öneriler- çıkaramamışlardır ancak Anayasa Mahkemesine iptal başvurularında bulunarak aykırı buldukları yasalara engel

¹³ "Saldırılarda TİP toplantıları, binaları basılmaktaydı. Partinin komünist bir örgüt olduğu suçlamaları sağ güçlerce sık sık yapıyordu. Öyle ki 11 Kasım tarihli Hürriyet gazetesinde TİP'in kapatılmasının muhtemel olduğu bildiriliyordu" (Ünsal, 2002: 100).

¹⁴ <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> TİP'in toplam geçerli oy sayısına göre aldığı geçerli oy oranı %2,97'di. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12130.pdf>

çıkartabilmişlerdir. TİP'liler sayıca az olmalarına rağmen etkili bir şekilde muhalefet yapmışlar ve ülke gündemine bütünüyle hâkim şekilde hareket etmişler, bu doğrultuda uygun muhalefet araçları (kahvehane toplantıları, belediye hoparlörlerinden halka seslenme, kapalı salon toplantıları, mitingler...) bulabilmişlerdir. Bunlardan en önemlisi ise seçim dönemlerinde elde ettikleri radyo konuşmalarıdır. Radyo konuşmaları, özellikle gazetelerin TİP gibi görece küçük ve sosyalist bir partiye yer vermediği, onu görmezden geldiği, devlet radyosunun da partiyle ilgili haberleri, bildirimleri sansüre uğrattığı bir konjonktürde (Öncü ve Vatan gibi birkaç istisnaya birlikte) olağanüstü fırsat anlamına gelmekteydi. O ana kadar hiçbir partide olmadığı ölçüde temsil imkanı bulan toplumun farklı kesimleri (gazeteci, şair, halk ozanı, çoban, akademisyen, asker, din adamı, öğrenci... (TİP, 1964)¹⁵) TİP adına katılan seçim ve referandumlar sayesinde elde ettikleri 77 konuşma hakkıyla (Aşut ve Atılğan, 2021: 47) konvansiyonel politik aktörlerin kalıplaşmış içerik ve aynılaştırılan hitap tarzlarından (sevgili vatandaşlar...) farklı olarak somut halkın gerçek sorunlarını sınıfsal çelişkileri vurgulayarak gündemleştirmiş, doğrudan toplumun alt sınıflarına (işçiler, köylüler, ezilen insanlar, küçük esnaf, aylıklı, dar geliri...) hitap etmiş yurdun en ücra yerlerine kadar ulaşabilmişlerdir.

1965 seçimleriyle birlikte TİP içinde geleceğe dair umutlu bir hava esmeye başlamışken, çeşitli akımların –Yön, MDD- muhalefetinin de ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemden sonra kısmi başarıyla, partinin parlamento faaliyetlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Bu parlamentarizm, partinin, ülkenin gündeminden hızla koparak sol genç akımlar üzerindeki gücünü kaybetmesine yol açacaktı. Ancak parti pratiklerinin sınırlarını bütünüyle parlamentarizmin belirlediğini de iddia etmek mümkün değildir. Örneğin 1967'den sonra çeşitli dernek ve kulüplerin katılımıyla doğu mitingleri düzenledikleri görülmektedir. Yine de parlamentarizmin mutlaklaştırıldığına dair eleştirilerle birlikte parti içindeki ayrışmalar derinleşecekti. 1960'ların ikinci yarısına gelindiğinde, İkinci Kongreyle (Malatya) açığa çıkan MDD hareketinin giderek gücünü arttırdığı görülmektedir. Bu dönemde TİP'in sokağın gündeminden uzaklaşması, bazı toplumsal olaylara tepkisiz kalması -örneğin üniversite işgallerine karşı pasif tutum takınması- öğrenciler üzerindeki gücünü tamamen kaybetmesine neden olmuştur. Hatta TİP'in bu eylemlerin karşısında bir tutum takındığı, bunları burjuva iktidarının oyunları olarak tanımladığı görülmektedir. Bu realiteden uzak tutumu MDD hareketinin daha radikal tutumuyla birlikte TİP'e pahalıya mal olmuş, parti, büyük oranda güç kaybetmiştir. 15-16 Haziran olaylarının dışında kalması ise isminde işçi olan bir partinin trajik bir şekilde işçilerle bağının zayıflamasına neden olmuştur. Ancak bu görece güç kaybı, 1960'ların sonlarına doğru sendikal alanda yaşanan gelişmelerle yeniden umutların yeşermesine vesile olacaktı. 1967 yılında (13 Şubat 1967) Türk-İş'in hakimiyetini kırarak olan ve sınıf sendikacılığı şiarıyla yola çıkan DİSK tarih sahnesindeki yerini alacaktı.¹⁶ Ancak ilk etapta TİP içinde büyük beklentilere yol açmış olsa da parti DİSK'ten beklediği desteği alamayacaktı. Bu durum, Aybar döneminin giderek sona yaklaştığını göstermekteydi. Parti, son darbeyi ise büyük beklentilerle enerjisinin çoğunluğunu aktardığı parlamentarizmden alacaktı.

Aybar'ın *başta güreşeceğiz* dediği 1969 seçimlerinde TİP'in başarısız olması –sadece iki milletvekili çıkarması- hem parti için hem de Aybar için sona yaklaşıldığının göstergesiydi. Nitekim 1 Mayıs 1969'da Aybar başkanken Sadun Aren ve Behice Boran'ın başını çektiği bir grup Emek dergisini çıkarıp Aybar'a karşı muhalefete başlayacaklardı. Gittikçe sertleşen bu muhalefet 1969'da Aybar'ın genel başkanlıktan ayrılmasıyla yönetimi ele geçirecek ve 29-31 Ekim 1970 tarihindeki Dördüncü Büyük Kongre'yle görüşlerini partiye kabul ettirecekti. Ancak kısa bir süre önce yönetime gelen bu grup, 12 Mart Muhtırası'yla birlikte projelerini gerçekleştirme fırsatı bulamadan TİP, sahneden çekilmek zorunda kalacaktı. Muhtıraya açıkça karşı çıkan tek parti olan TİP, siyasi yaşamında etkin muhalefet aracı olarak kullandığı Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Temmuz

¹⁵ “Üstelik bu bambaşka yüzler "aziz ve muhterem vatandaşlarımız" diyerek ağa ile marabayı, patron ile işçiyi, zengin ile fakiri, ezen ile ezileni, sömürülen ile sömürüleni sanki eşitmişçesine gösteren ideolojik bir hokkabazlığa girişiyorlardı. "İşçiler, ırgatlar, azaplar, fakir köylüler, ezilen, hor görülen elleri nasırlı, çilekeş yurttaşlar" diye başladıkları konuşmalarıyla hayatın hakikatlerine uygun bir söylem inşa ederek saflarını daha baştan belirtmiş, sınıflarını daha baştan belirlemiş oluyordular” (Aşut ve Atılğan, 2021: 50).

¹⁶ “12 Şubat 1967'de Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda-İş ve Türk Maden-İş sendikaları kongrelerini toplayıp, DİSK'in kurulması için karar aldılar. Ve sendikaları adına hareket eden Türkler, Kuas, Güzelce, Nebioğlu ile Alpdünder 13 Şubat 1967 günü, yani TİP'in kuruluşunun altıncı yıldönümünde, DİSK'in tüzüğünü ve kuruluş bildirgesini İstanbul Valiliğine verdiler” (Aybar, 1988: 174).

1971'de Siyasi Partiler Kanunu'nun 59, Anayasanın 57. maddesine dayanılarak, özünde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünü bozucu amaç güttüğü gerekçesiyle kapatılacaktı. Birçok ismi bölücülük ve komünistlik suçlamasıyla yargılanacak, mahkûm edilecek, ancak 1974'teki afla birlikte serbest bırakılacaklardı.

5. SON VİRAJ, AYRIŞMALAR: YÖN-TİP, MDD-TİP, AYBAR-BORAN

TİP, sol için çatı olma görevini 1960'lı yılların sonlarına doğru kaybetmeye başlayacaktı. Bu da hem bünyesindeki farklı eğilimlerin kopmasına yol açacak hem de iş birliği halindeki çeşitli hareketlerle kopuşu getirecekti. Bu ayrışmalar, günün sonunda partide genel başkanın değişimine varacak içsel bölünmeyle sonuçlanacaktı. Partinin yol ayrımına gittiği hareketlerden ilki Yön Devrim Hareketi'ydi. Yön, DP iktidarına karşı muhalif kimliğiyle –sosyal liberal dergi Forum'un başlattığı bir muhalefet- 27 Mayıs öncesi bir birikimi temsil etmiş olsa da dergi olarak çıkarılışı 20 Aralık 1961'i bulmaktadır.¹⁷ Derginin isim babası Mümtaz Soysal çıkaracakları dergi için Yön isminin seçiliş sebebini “Çünkü, bir yönsüzlük şaşkınlığı geçiren Türkiye'ye çıkış yolu şudur diye bir ‘yön’ göstermek iddiasındaydık” (Atılğan, 2008: 240), diyerek açıklamaktadır. Dolayısıyla hareket kendisine bir tür öncülük, kılavuzluk rolü biçmekteydi. 1965 yılına kadar TİP'le Yön Devrim Hareketi arasında keskin bir ayrışmanın olmadığı –hatta uzlaşının olduğu- görülmektedir. Öyle ki 1965 seçimleri dâhil girilen seçimlerde Yön TİP'i hep destekleyecekti. Bu bahar havasının da etkisiyle pek çok TİP'li sosyalizmi Yön okuyarak öğrenecekti. Bu anlamda önemli bir pedagojik görevi yerine getirdiği söylenebilir. Yön'ün, 1964 seçimleri öncesi TİP ve CHP'yle özellikle anti-emperyalist mücadele, Kıbrıs sorunu gibi konularda uzlaşma çabasında olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni hareketin ilk başlarda 1961 Anayasası'nın verdiği imkanla etkili bir parlamenter mücadelenin mümkün olabileceğini düşünmesidir. Bu yüzden Yön, ilk yıllarında daha çok arzu edilen reformların hayata geçirilmesi için baskı oluşturmak şeklinde bir strateji yürütmüştür. Hatta bu bakış açısından kaynaklı olarak TİP'e de araçsal yaklaştığı rahatlıkla söylenebilir.

TİP ile Yön arasındaki ideolojik ayrışmanın fitilini ateşleyen olay ise 1965 seçimleri olacaktır. Seçimin yaşatmış olduğu hüsrana birlikte –sağın güçlenerek çıkması- Yön hareketi parlamenter yoldan sosyalizme varılamayacağına karar kılacaktır. Seçimlerin ertesinde Yön'ün 17 Haziran 1966 tarihli 168. sayısında Doğan Avcıoğlu TİP'in pozisyonunu tartışmaya ve de eleştiriye açan bir kısa çağrı metni kaleme alacaktır. Bu yazı esasen hem ayrışmanın fitilini ateşleyecek hem de sonrasındaki ayrışma konularının hemen hemen hepsinin nüvelerini içerecekti. Metinde, işgal ettiği pozisyon gereği TİP'in eleştirilmesinin zorluğu hissedilirken yine de sosyalistleri başlatılan çağrıya katılmaya davet vardır. Özellikle TİP'in toplumsal yapıya dair analizinin eski ve Batı kaynaklı olduğu, sınıf öncülüğü konusunda hatalı analiz yaptığı, zinde kuvvetleri ihmal ettiği, dar yönetici kadroya dayalı kapalı bir tutum takındığı, öncelikli olan emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı mücadeleyi proleter-burjuva mücadelesini öncelikli görmesi nedeniyle zayıflattığı vurgulanmaktadır (Avcıoğlu, 1966: 3). Yön'ün bu noktadan sonra TİP'le ilişkileri daha çok içerden kümelenerek, partiyi ele geçirme çabası şeklinde olacaktır. Parti ile Yön arasındaki gerilim düşünsel farklılıklardan kaynaklı olarak giderek şiddetlenecekti. Yön hareketinin düşünsel sınırlarını Marksizm ve Kemalizm oluşturmaktaydı. Atılğan'ın da vurguladığı üzere “Akımın Türkiye sol hareketi içerisindeki özgün konumu, Marksizm'i, Kemalizm'in radikal bir tadilatı için kullanmasından ve böylece Kemalizm'i sosyalizme eklememesinden kaynaklanıyordu” (Atılğan, 2008: 597). Ancak bu iki fikir arasındaki ilişki, daha çok Marksizm'den hareketle Kemalizm'i yorumlamak şeklinde olmuştu. Yön, bu bağlamda Atatürk ilkelerini sosyalizme kapı aralayacak şekilde yeniden anlamlandırmıştır. Harekete göre, bu ilkeler doğru şekilde uygulandığında gidilecek yol sosyalizmdir. Sosyalizm ise en kısa tabirle Yön için hızlı kalkınmaya dönük bir yöntemdir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma düşünsel hattın merkezini oluşturmaktadır. Zira bu bağlamda Türkiye geri kalmış, az gelişmiş bir ülke özelliği gösterdiğinden anti-feodal, anti-emperyalist ve bağımsızlıkçı nitelikler taşıyan Kemalist devrimlerin nihayete erdirilmesi gerekmektedir.

Yön'ün ilk etapta, kendisini TİP'ten de ayırıştıran, en göze çarpan özelliği ise aydınlara hitap etmesi ve aydınlardan oluşmasıydı.¹⁸ Toplumsal yapının dönüşümünü amaç edinen Yön, aydın

¹⁷ Derginin kurucuları: Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu'dur.

¹⁸ Nitekim dergi “164 aydının imzaladığı bir bildiri ile yayınlanmaya başlamıştır” (Aren, 1993: 209).

kimliğiyle paralel olarak bazı kesimlere öncü rolü atfetmekteydi. Çünkü Yön'e göre, geri kalmış bir ülke olan Türkiye'de işçi sınıfı zayıftı ve hiçbir şekilde öncü rol üstlenemezdi. Bu nokta TİP ile anlaşmazlığa girmelerinin ana eksenlerinden birini oluşturmaktaydı. TİP'e göre ülke kapitalistleşmiş, ülkede sınıf ayrımları, sınıf bilinci oluşmuştu, dolayısıyla işçi sınıfının öncülüğünde sosyalizme geçilebilirdi. Yön ise bu rolü ara tabakalara yüklemektedir. Bu, sivil, asker aydınların yani dönemin tabiriyle *zinde kuvvetlerin* başı çektiği bir değişime/devrime tekabül etmekteydi. Bu süreç asker vasıtasıyla devrim yapmak, devrim partisiyle de iktidara gelmek şeklindeydi. Yani önce zinde kuvvetler devreye sokularak ülke kalkındırılmalı –ki bu kapitalist olmayan yoldan kalkınmaydı- daha sonra da sosyalizme geçilmeliydi. Yoksa *Filipin demokrasisi*yle bir yere varılamazdı. Zinde kuvvetlerin seçimle iktidara gelmesi ise ülke şartlarında pek mümkün değildi. Sosyalist düzen için uygun ortamı, ülkenin kalkınmasını sağlayacak unsur Yön'de sol cuntaya tekabül etmekteydi. Bu cuntacı eğilim Yön'ün kapanıp (1967) yerine Devrim dergisinin açılmasıyla (1969) daha da kristalize olacaktı. “Yön”le ülkenin yönünü belirlediklerini düşünene bu grup, bu kez “Devrim” le devrime ulaşmayı amalayacaktı. Nitekim başarısız 9 Mart girişiminde Devrim yazarlarının da bulunduğu bilinmektedir. Böylelikle Devrim, cuntacı tutumuyla hareket için sadece sonun başlangıcı anlamına gelecekti. TİP ise tam aksi bir eğilimi ifade etmekteydi. TİP hiçbir zaman yasal zeminde mücadelede vazgeçmeyecekti. Bu anlamda Yön ile keskin bir ayrım içine girecek ve hareket tarafından gerçeklerden uzaklaşarak parlamentarizme saplanmakla suçlanacaktı. Doğal olarak, TİP de Yön'ü tepeden inmecilikle suçlayacaktı. Sonuç olarak TİP-Yön ayrışmasının, TİP'in seçim yenilgisiyle birlikte -Yön'ün parlamenter mücadeleye olan inancını yitirmesiyle- ayyuka çıktığı ve mücadele yöntemi, devrimin öznesi, ülke analizi gibi çeşitli konulardaki ayrışmalar doğrultusunda ideolojik bir hal aldığı söylenebilir.

İkinci önemli ayrışma ise TİP ile MDD arasındaki ayrışmadır. “Marx, Lenin, Stalin ve Mao'nun düşüncelerinden meydana gelen bilimsel sosyalizmin az gelişmiş ve ezilen ülkelerdeki öncelikli devrim teorisi” olan MDD hareketi (Ateşoğlu, 2006: 26) TİP içinde doğmuş, 1960'ların sonlarına doğru radikalizmin artmasıyla etkililiğini arttırmış sol akımları yönlendirir bir hale gelmiştir. Mihri Belli önderliğindeki akım bir anlamda TKP geleneğini 1960'lara taşımuştur. MDD stratejisi aslında çok önceleri Mustafa Suphi aracılığıyla ülke siyasetine giriş yapmıştı.¹⁹ Fakat ülkenin gündemine gelmesi özellikle Türk Solu dergisi ve Mihri Belli'nin MDD'yi anlatan yazılarıyla çok sonraları, 1960'larda olacaktı. TİP kurulduktan sonra –özellikle Aybar'la birlikte- sol cemaatte büyük ilgi uyandırmış, birçok ismi bünyesine katmayı başarmıştı. Ancak Mihri Belli gibi bazı isimler yasaklı olmalarından dolayı dışarıda kalmıştı. Bu haliyle bile partinin farklı eğilimleri içinde barındıran bir tür şemsiye görevi gördüğünü söylemek mümkündür. Bu farklılıklar özellikle 1965 seçimleriyle birlikte görünür olmaya başlamış, parti içindeki dengeleri değiştirmek için çeşitli mücadeleler yürütölmeye başlanmıştı. MDD grubu da partideki hakim eğilime karşı içerden muhalefetin bir tür ortak adı haline gelmiş, parti yönetimini ele geçirmek için yoğun çaba göstermişti. Bu ayrışma büyük ölçüde farklı ideolojik-düşünsel zeminlerden kaynaklanmaktaydı.

Genel eğilime paralel olarak ülke analiziyle hareket eden MDD'ye göre Türkiye geri kalmış bir tarım ülkesiydi ve sömürölen ülkeler kategorisinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla öncelikle bu durumdan kurtulmak gerekmektedir. Bunun için de ilk etapta *burjuva demokratik devrimin* gerçekleşmesi zorunlu koşuldu. Feodal kalıntıların baskısından ve emperyalist sömürünün prangalarından kurtulmak için ise Kemalist devrimlerin tamamlanıp nihayete erdirilmesi zorunluydu. Bir diğer ifadeyle öncelikle demokratik ve ulusal kurtuluş savaşıyla milli demokratik devrim gerekleştirilmeliydi, başarıldıktan sonra da Türkiye sosyalist devrim aşamasına ulaşmış olacaktı.

...Milli Demokratik Devrim aşamasında millileştirmeler bir sosyalizasyon unsuru taşımakla birlikte, güdülen asıl amaç, milli bağımsızlıkla çelişen ekonomik kollarının milli niteliğe kavuşturulmasıdır. Amaç, henüz sosyalizm değildir, emperyalist tekellerin ve işbirlikçi sermayenin kollarının milli güçler tarafından zaptedilmesidir. Sosyalist kuruluş, yalnız söz konusu ekonomi alanlarını değil, bütün üretim araçlarını toplumun ortak mülkiyeti haline getirmeyi ve insanın insan tarafından sömürölmesi olanağının ortadan kaldırılmasını amaç edinir ki, bu da Milli Demokratik Devrim'i izleyecek olan Sosyalist Devrim'in görevidir (Belli, 1970: 28-31).

¹⁹ Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev'le iletişimde olması MDD stratejisinin TKP geleneğine sızmasına vesile olmuştu.

Görüldüğü üzere, Türkiye analiziyle oluşturulmuş bu değerlendirme devrimi iki aşamalı bir süreç olarak görmekteydi –önce MDD sonra Sosyalist Devrim-. TİP'in bu noktada MDD'den ciddi anlamda ayrıldığı söylenebilir. TİP'e göre Türkiye feodal kalıntıları bünyesinde barındırsa da kapitalist bir ülkeydi ve anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele sosyalizm mücadelesiyle ayrı düşünülemezdi. “Bizler, Türkiye'nin gerçeklerine dayanarak, içinde bulunduğumuz devrimci aşamanın, sosyalist devrim aşaması olduğundan hareketle, anti-emperyalist savaşı sosyalist mücadele ile birlikte yürütmeyi gerekli görüyoruz” (TİP İstanbul İl Teşkilatı, 1970: 3). Yani MDD'nin aksine Türkiye'nin önünde, uğruna mücadele edilmesi gereken iki aşamalı değil, tek aşamalı devrim –sadece Sosyalist Devrim- bulunmaktaydı. MDD stratejisi ülkenin geriliğinden dolayı burjuvazinin cılız ve işçi sınıfının devrim yapacak güçte olmadığını vurgulamaktaydı. Dolayısıyla yapılması gereken, karşı devrimci güçlere karşı bir “Milli Cephe”²⁰ oluşturulmasıydı. Bu anlamda Milli Demokratik Devrim'in devrimci öznesi bir koalisyon grubunu imlemekteydi. Bu tutum ülkeyi sosyalizm için müsait gören ve işçi sınıfının devrimci önderliğini savunan TİP'e karşı açık ve keskin bir muhalefet anlamına gelmekteydi. Tam da bu yüzden her iki kanat birbirlerine karşı yoğun eleştiriler yöneltmekten sakınmamışlardı. MDD, TİP'in tutumunu icazetli, pasif sosyalizm olarak nitelemiş, partiyi cepheyi bölmekle suçlamıştı. Bu icazet ve cephe kırıcılığı bir işbirlikçi iması da taşımaktaydı. Hatta emperyalizmin ajanlığını yaptığını iddia edecek düzeye varmaktaydı. Bu abartılı eleştirilerin yanı sıra özellikle Mihri Belli'nin yapıcı eleştiriler yaptığı da görülmektedir. Belli, TİP'i fikri donuklukla suçlamış ve parti içi teorik tartışmaların menedildiğini dile getirmiştir. Nitekim bir sonraki ayrışma başlığında görüleceği üzere bu eleştiriler, mevcut duruma dair haklı birçok unsuru barındırmaktadır.

Üçüncü ayrışma esasen parti içi fikir ayrılıklarıyla başlayıp partinin genel başkanlığının el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla partiye hâkim olan anlayışın, parti çizgisinin de dönüşümü anlamına gelmektedir. 1968 yılına kadar Aybar partiye neredeyse tek başına egemendi. Parti, kamuoyunun gözünde adeta Aybar'la özdeşleşmişti. Bu sayede TİP'in daha bütünlüklü bir yapı sergilediğini söylemek mümkündür. Elbette bu görünümün altında çok sayıda tasfiyenin varlığından da bahsedilebilir. Nitekim parti, kuruluşundan kapatılışına kadar bütünlüğünün bozulmaması saikiyle sıklıkla yaşanan tasfiyelerle kamuoyunda gündem olacaktı. Yine de çoğunlukla cılız kalsa ve amacına ulaşmasa da aykırı/muhafiz seslerin varlığını partide sürdürmeye devam ettirdiği söylenebilir. Her halükârda uzun bir süre TİP, rüşünü ispat etme, meşruiyetini sağlama, sürekli kapatılma tehdidi altında hayatta kalma mücadelesi vermiş, görüş ayrılıkları uzun süre arka planda kalarak daha homojen bir görünüm söz konusu olmuştur. 16 Ekim 1968 tarihiyle birlikte ise ayrışmaların artık hasır altı edilemeyeceği bir momente girilmiştir. O zamana kadar partide *tek adam* olan Aybar'a karşı gelişen ‘Beşli Takrir’le (önerge sahipleri Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın, Şaban Erik, Minnetullah Haydaroglu) parti adeta çıtırdamaya başlamıştır. Daha sonra Emek grubunu²¹ oluşturacak olan beşli önerge sahipleri bu tarihten sonra Aybar'a karşı mücadeleye girişmişler ve adım adım kazanılan mevzilerle bir süre sonra partiyi hâkimiyetleri altına almışlardır. Fakat bu kopuş oldukça sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Zira hem muhalif isimlerin birçoğu Aybar'ın davetiyle partiye katılmışlardır hem de Aybar'la Boran çok eski dostturlar. Bu yüzden 5'li takrir verenler aslında ilk etapta oldukça ihtiyatlıdırlar ve ipleri koparmak gibi bir derterleri yoktur. Hatta genç partililerin ayyuka çıkan eleştirilerine rağmen Aybar'a daha çekingen uyarılarda bulunmaya, telkinlerle onu ‘yola getirme’ye çalışmışlardır. Ancak Aybar'ın rahatsızlıklara neden olan tavrında (pratik ve düşünsel) ısrar etmesi yol ayrımını kaçınılmaz kılmıştır. Bu nihai ayrışma ise temelde birbiriyle çelişen ideolojik farklılardan kaynaklanmaktadır. Önceleri ortak zeminde hareket eden parti yönetimi, Aybar'ın sosyalizme özgücü bir tarif getirmesiyle ayrışma yoluna girmiştir. 1968 tarihli Çekoslovakya olayı ise bu ayrışmayı geri dönüşü olmayan bir rotaya sokmuştur. Aybar'ın işgale karşı başlattığı Sovyet eleştirisi, bir süre sonra Sovyet sosyalizmi eleştirisine dönüşmüş, muhalifler ise bu durumu sosyalizmden sapıp popülizme sapsak olarak eleştirmişlerdir.

Aren-Boran grubu ile Aybar arasındaki ayrışmanın Aybar'ın öne sürdüğü fikirlerle billurlaştığı görülmektedir. Aybar'ın Sovyet eleştirisiyle ortaya koymaya başladığı *güler yüzlü sosyalizm* ya da *hürriyetçi sosyalizm (Türkiye sosyalizmi)* iki grubu anlamak açısından oldukça

²⁰ Nitekim Belli, Milli Cephe ya da Devrimci Güçlerin; şehir ve köy proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı-proleter unsurları, yoksul köylülük, şehir ve köy burjuvazisi, asker-sivil aydın zümreden oluştuğunu belirtir (Belli, 1970).

²¹ Aybar'a karşı 5'li takrir verenlerin 1 Mayıs 1969'dan itibaren çıkarmaya başladıkları dergiye affen kullanılmıştır.

semptomatiktir. Aybar, düşüncesinin merkezine hürriyeti yerleştirerek bir yandan Sovyet uygulamasına eleştiriler yönelmiş diğer yandan Türkiye'nin farklı bir sosyalizmi gerektirecek özgün yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Aybar bu dönemden sonra sosyalizmin asıl hedefinin insanın yabancılaştırılmasının önüne geçilmesi ve hayatın her alanında somut insana hürriyet ortamının sağlanması olduğunu söylemeye başlamıştır. Aybar için sosyalizm sorunu, bir özgürlük problemine dönüşmüş, fikirlerini de bu doğrultuda formüle etmeye çabalamıştır. “Aybar’ın ana çıkış noktası, toplumdaki temel çelişki ve ikincil çelişkiler arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğidir” (Özman, 2008:384). Bu bağlamda büyük oranda alt yapının üst yapıyı etkilediği, dolayısıyla ekonominin son kertede belirleyici olduğu fikrine karşı çıkmış ve üst belirlenimin önemine vurgu yapmıştır. Bu vurgu esasen, klasik Marksizm’de olmadığı ölçüde üst yapı unsurlarının alt yapıdan daha fazla önemsenmesini beraberinde getirmiştir. Aybar, bu üst yapı unsurlarından en önemlisi olarak da hürriyetçilik meselesini öne çıkarmıştır. Hürriyetin bu merkeziliği esasen demokrasiye verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Aybar’ın arzusu, tabandan hareketle inşa edilecek şekilde hayatın tüm alanlarında demokrasinin eksiksiz şekilde hayata geçirilmesidir. Ancak demokrasi vurgusuna rağmen baştan beri Aybar’ın parti içinde bu özgürlükçü ortamı sağladığını söylemek oldukça güçtür. Hatta bu konuda bir aşamadan sonra sağ partilerle yarışacak şekilde en ufak bir itiraza karşı parti içi denetim ve kontrol mekanizmalarını işlettiği görülecekti. Nitekim TİP’in genel yönetim kurulu üyelerinden olan Halit Çelenk bu durumdan “...parti içi demokrasi işlemiyordu. Demokratik merkezizetçiliğin, merkezizetçi ilkesi uygulanıyor, ama demokratiklik ilkesi uygulanmıyordu” diyerek şikâyet edecekti. (Çelenk, 2003:15). Bu çelişkinin gerekçelerini açıklamak son derece zor olsa da kişisel tutkularla birlikte parti içi bütünlüğünün bozulma korkusunun öne çıktığı söylenebilir. Öte yandan demokrasi arzusu, özellikle 1965 başarısından (15 vekil elde edilmesi) sonra kısa sürede iktidar olunabileceğine dair bir yanılsamadan da beslenmekteydi. Nitekim Aybar giderek sadece parlamenter mücadeleyi önemseyen bir pozisyona sürüklenmeye başlayacaktı. Bu önemseme ise kaçınılmaz şekilde işçi sınıfının öncülüğünün terk edilip ülkedeki ağırlıklı nüfusu dolayısıyla köylülüğün öne çıkarılmasını beraberinde getirecekti. Böylece mücadelenin asıl öznesi (öncüsü) üzerinden derin bir fikir ayrılığı tarafları uzlaşmaz bir noktaya taşıyacaktı.

Aybar, görüşlerini dile getirmeye, hâkim eğilime paralel hareket edecek şekilde Türkiye’nin/Osmanlı’nın toplumsal yapısına ilişkin değerlendirmeler yaparak başlamıştır. Döneme bakıldığında Türk solunun genel eğiliminin öncelikle bir tarih analizi yapmak daha sonra oluşturulan bu zeminde fikirleri inşa etmek şeklinde olduğu görülmektedir. Bu durumu Ergun Aydınoglu şöyle dile getirmektedir:

Tarihin epey hızla seyrettiği ve büyük bir iyimserlik kaynağı olan bu dönemde Türk solu, dünyayı değiştirme projesini formüle etmek, yani programatik bir niteliğe kavuşma ihtiyacındaydı. İşte bu ihtiyaç –ve elbet hevesle de- program konusuna yöneldiğinde, her şeyden önce içinde yaşanılan toplumun bir analizi gerekmektedir. Mevcut sosyo-ekonomik ilişkileri ve onun üzerinde yükselen politik, kültürel, entelektüel ilişkileri yorumlamadan bir program yazılabilir miydi? O yıllarda en çapsız teorisyen bile, bunun için abc’si olduğunu biliyordu (Aydınoglu, 1992:16).

Aybar da benzer bir analizle hem Türkiye’nin özgünlüğünü ortaya koymaya hem de Türkiye’ye özgü sosyalizmin sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Aybar, geçmişe dönerek Osmanlı toplum yapısı hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, onu günün Türkiye’sine taşıyarak sınıfsal yapı hakkında fikirlerini inşa etmiştir. Her ne kadar açıkça kullanmasa da Asya Tipi Üretim Tarzından (ATÜT) beslendiği görülen Aybar’a göre, Türkiye’nin özgünlüğü Osmanlı’nın özgün yapısından kaynaklanmaktaydı. Ona göre Osmanlı devleti halkın üstünde mutlak, sınırsız anlamda iktidara sahip ceberut bir devletti. Bu varsayımla hareket eden Mehmet Ali Aybar, “devletin sahip olduğu toprağın rantını elde eden asker-sivil bürokrasiyi, özgün bir “Devlete Sahip Olanlar Sınıfı” olarak ayırt etmekteydi” (Aydın ve Kerem Ünüvar, 2008: 1084). “Derece derece devlet görevi yapan en başta ve Divanı Hümayun’da oturanlarla sultana biz *devlete sahip olanlar* sınıfı adını veriyoruz. Tımar, narh, gedik gibi sistemler aracılığı ile toplumun ekonomik yaşamını elinde tutan ve siyasal güce de sahip olan bu bürokrat sınıf, Osmanlı devletinin egemen sınıfı durumundaydı” (Aybar, 1988: 147).²²

²² “Osmanlılarda ordu-devlet, başlıca üretim aracı olan toprağın sahibi idi. Ordu-devletin sahibi de merkezci örgütlenme dolayısıyla padişah ve adamlarından oluşan bürokrasiydi... Gelirlerini devletten sağlayan ve devlet hiyerarşisinde işgal ettikleri yere göre bir yaşam düzeyine malik olan bu vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, defterdar ve- kazasker v.b. başlarındaki padişahla birlikte, Osmanlı toplumunda egemen bir sınıf oluşturmaktaydılar” (Aybar, 1988: 148-149).

Dolayısıyla bu varsayıma göre bürokrasi üretim araçları üzerinde mutlak hakimiyete sahip bir sınıf olma özelliği göstermekteydi. Bürokrasi sınıfı, Avrupa'yla kıyaslanmayacak ölçüde geniş yetkilere sahip olduğu için toplumu kendi çıkarlarına uygun olarak düzenleyebilmekteydi. Aybar, bu egemen sınıfın toplumdaki işbirlikçileri olarak da komprador burjuvazi ve toprak ağalarını göstermekteydi. Bununla paralel olarak bir milli burjuvazinin oluşmadığını söyleyen Aybar işçi partisi temsilcisine yakışır bir şekilde öteden beri süregelen sömürülmüş bir işçi sınıfının bulunduğu ve 1960'larla birlikte politik bilinçlenme adına önemli aşamalar kat ettiğine de vurgu yapmaktaydı. Ancak asıl çözülmesi gereken çelişki tepede konumlanmış yönetici bürokrasiyle -ve onun işbirlikçileriyle- tüm sömürülen halk arasındaydı. Parlatıcı zeminden hareket edilerek bu halkın iktidara taşınması gerekmektedir. Halkın merkezinde olmadığı bir hareketle ya da tepeden inme bir tavırla sosyalizme varılması mümkün değildi. Aybar'ın meşru yol vurgusu ve darbe karşıtlığı onun ikinci önemli çelişkisiyle gölgelenmektedir. Her türlü darbe girişimine karşı sert bir tavır alan Aybar 27 Mayıs'a geldiğinde ise -daha önce vurgulanan çeşitli eleştirileriyle birlikte- bunu devrim sayıp olumlamaktaydı. İzahı güç olan bu durumu kendisini doğurana olan saygıya ve meşruiyetini yitirmeme çabasına bağlamak mümkündür.

Yukarıda özetlenen varsayımlarla görüşlerini teorize eden Aybar, aslında o ana kadar sürdürülmüş olan parti çizgisinden de bir sapmaya işaret etmekteydi. Aybar, toplumsal ilişkilerden tarihsel koşullardan sıyrılmış bir özcü bakışa sahipti. Zira "Mehmet Ali Aybar'ın aradığı şey, halkın özünde olduğuna inandığı sosyalizmi açığa çıkarıp harekete geçirecek bir manivelaydı" (Atılğan, 2009: 388). Bu anlamda Aybar'ın görüşlerinin Ortodoks Marksist düşünceye meydan okuma anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Ortodoks Marksist kuramda ara tabaka olarak görülen yönetici sınıf, Aybar'la birlikte bağımsız sınıf niteliğine bürünmekte, temel çelişki olan burjuvazi-proletarya çelişkisi, emperyalist dış güçler ve işbirlikçi unsurlarıyla tüm emekçi halk arasındaki çelişkiye dönüşmekteydi. Aybar sınıfsal çelişkiden hürriyetçi mücadele eksenine kaymakta ve sorunun çözümünü üst yapıdan hareketle inşa etmekteydi. İronik olan partinin başına geçtikten sonra partiye Marksist bir karakter kazandıran Aybar, yine kendisi partiyi bu çizgiden uzaklaştıracaktı. Dolayısıyla görünüşte Çekoslovakya işgaline karşı çıkışla başlayan ayrışma -ki ilk etapta Behice Boran dahil partideki genel eğilimin işgal karşıtlığı şeklinde olduğu görülmektedir- daha derinlikli teorik fikirlerden beslenmekteydi. Aybar'ın teoride sosyalizmin tek olduğuna ama uygulamada her ülkenin koşullarına göre şekilleneceğine ve farklı ülke pratiklerinde farklı uygulamalarının olacağına dair fikirleri Aren-Boran grubu tarafından popülizme saplanıp, sosyalizmden uzaklaşmak olarak değerlendirilecekti. Aybar'ın fikirlerine karşı olan bu muhalefet grubuna göre sosyalizmin güler yüzü, kötü yüzü yoktu, sadece tek bir sosyalizm vardı ve onun için mücadele yürütülmeliydi. Bu anlamda Aybar'ın görüşlerinin - TİP'den önce de olan- partinin klasik Marksist çizgisinden büyük oranda sapma anlamına geldiğini iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla Gökhan Atılğan'ın da yerinde tespitiyle ayrışmanın temel nedeni üslup ve kişisel özelliklerden ziyade ideolojik ve düşünsel gerekçelerden kaynaklanmaktaydı: "Aybar Marx'ın erken dönem felsefi düşüncelerine odaklanarak sömürü yerine yabancılaşmayı öne çıkarmış, iktisadi determinizmden kurtulma çabasıyla hümanizme yönelmiş, Stalin sonrası Sovyet sosyalizmin bürokratik yapısını eleştirirken anarşizmle olumlu ilişki kurmuş, tarihsel maddeciliğin insani yanlarına yaptığı vurguyla giderek sınıf perspektifinden uzaklaşıp Batı Marksizm'in sınırlarına girmişti. Boran ise sınıfsal perspektifte ısrar ederek partinin klasik Marksist çizgide kalmasının mücadelesini vermişti" (Atılğan, 2009: 376).²³ Ayrıca genel anlamda, bu ayrışmanın, Türkiye'deki *millici sol* ile *enternasyonalist sol* arasındaki ideolojik bir tartışmaya da denk düştüğü söylenebilir. Süreç içinde yaşanan çatışma, başa güreşilemeyen 1969 seçimlerinden sonra Aybar'ın partinin kontrolünü yitmesiyle sonuçlanacaktı. Aybar, 15 Kasım 1969'da önce parti genel başkanlığından 14 Şubat 1971'de de parti üyeliğinden ayrılacaktı. Sonrasında Behice Boran önce parti genel sekreteri olacak, daha sonra da genel başkan koltuğuna oturacaktı.

Muhalefet grubun önde gelen isimlerinden Behice Boran, Türkiye'nin ilk kadın siyasi parti lideri olmasının ötesinde dönemin politik aktörleri arasında Ortodoks Marksist geleneğin en tutarlı temsilcisi olmasıyla da ayrılmaktadır. Nitekim Aybar'la yol ayrımına girmesinin temelinde de bu pozisyonu

²³ Atılğan, "TİP içinde Başkan Aybar'a karşı gelişen muhalefetin, "temel yapı-üst yapı", "sınıf bilinci ve parti kuramı", "bürokrasi" ve "Türkiye'ye özgü sosyalizm" başlıkları altında değerlendirilebilecek bir dizi kuramsal ve bunlardan doğan bir dizi siyasal ayrı düşünüşten, ayrıca da kimi kişilik uyumsuzlukları ve üslup sorunlarından kaynaklandığını" savunmaktadır (Atılğan, 2009: 377).

yatmaktadır. Esasen Boran ayrışmadan nceki TİP’le meşru zeminde mücadele, işçi sınıfının öncülüğü, tek gündemin sosyalist devrim olması, demokrasiye saygı gibi savunularıyla büyük oranda örtüşmekteydi. Ancak Boran’a göre (1968) Aybar zgrlğ merkeze alarak sınıfı arka plana atmış, bilimsel sosyalizme ihanet etmiş ve sadece halkın ezildiğini söyleyerek demagojiden öteye geçememişti. Üstelik Sadun Aren’in de (1993) vurguladığı üzere Aybar, bu ihanetiyle birlikte kendi güler yüzlü sosyalizmini de ieriklendirmemiş, belagat düzeyinde dillendirmekle yetinmişti. Oysa temel mesele bilimsel sosyalizmin nasıl hayata geirileceğiydi. Bunun uzağına düşen herhangi bir duruş sosyalist mücadeleye zarar verecekti. Emek grubuna göre sosyalist mücadelenin öncüsü işçi sınıfı, bunun siyasi arenadaki temsilcisi ise -sosyalizme ulaşmak için de önemli bir araç olan- Türkiye İşçi Partisi’ydi. Buna göre Türkiye kapitalist bir ülkeydi ve asıl çelişki de ülke içindeki burjuvaziyle işçi sınıfı arasındaydı. Bu anlamda ülke koşullarında söz konusu olan devrimci aşama sosyalizme bağlanmaktaydı. Emperyalist mücadelenin de bundan bağımsız şekilde değil tek bir mücadelenin -sosyalist- kılavuzluğunda yürütülmesi gerekmektedir. Düşünsel (bilimsel sosyalizm) bağlılığın belirleyici olduğu yeni dönemle birlikte nitelik sorunu da partide önemli yer edinecekti. Bu grup, eğitime büyük önem verecek ve bilinçli bir seçmen, eğitimi bir kadro oluşturmaya çalışacaktı. Artık partinin alacağı oy miktarına değil oyların niteliğine bakılacaktı. Nitekim Boran’ın başkanlığında TİP’in bilimsel sosyalist bir kimliği tam olarak yansıttığı ve hızla kitle partisinden kadro partisine doğru dönüştüğü görülmektedir. Böylece bu nitelik kaygısı, ülkede bir dizi tabunun dillendirilmesini mümkün kılan -olumlu anlamda- bir radikalizmi getirecekti. Ancak tarih ileri doğru hızla sarılırken ülke konjonktürü yeni TİP’in rüştünü ispatlayacak zamanı bulmasına imkân tanımayacaktı.

6. BİTİRİRKEN: TAMAMLANMAMIş BİR HİKYE

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1960’ların görece özgürlük ortamında ülkenin siyasi hayatına giriş yapmış ilk legal sol partidir. Geçmiş hiçbir deneyimi pratik anlamda sahiplenmemesiyle birlikte ilk etapta bocalamış, çekingen davranmıştır. Daha sonra tepeden bir aydın açısıyla bu l toprağı üzerinden atmış, neredeyse ülke gündemini belirler pozisyona yükselmiştir. Ancak bu bahar havasının parti içi tahammlszlklerle zamanla gölgelendiği, bunun da partiyi bütünüyle zayıflattığı görülmektedir. Bu anlamda TİP’in Türkiye solu için büyük bir şans, bir başlangıç noktası olduğunu syleyebilmekle birlikte, ülke için kaçırılmış bir fırsat olduğunu da eklemek gerekir. Elbette bu fırsatın kaırılmasındaki en büyük payı, ülkenin toplumsal koşullarına ve politik iklimine vermek gerekir. Türkiye İşçi Partisi bir dizi kısıtlamaya ve yasal, fiili saldırılara rağmen gerek parlamentoda gerekse parlamento dışında ortaya koyduğu fikirler ve pratiklerle ülke kurumsal siyasetinin çehresini değiştirmiştir. Umudun adı olarak doğan TİP solun hiçbir zaman başaramadığı birlikteliği kısa bir sreliliğine de olsa mümkün kılmıştır. Üstelik sosyalist sol hareketin ilk meşru temsilcisi olmasıyla (yasal varlığıyla) solu marjinal etiketinden kurtarmayı başarmıştır. TİP ile, işçiler seçme hakkından sonra ilk defa seçilme hakkını da elde etmişlerdir. Parti, katıldığı seçimler süresince diğer partilerden farklı olarak adayları arasında ağırlıklı olarak emekçilere yer vermiştir. Nitekim parti bildirilerinde bu durum, temel farklılık olarak sürekli şekilde vurgulanmıştır: “Bizim partimizin milletvekili adaylarına bir göz at... bu 382 kişinin 216’sı senin gibi kol emekçisi, emeğini bedeni ile çalışarak kazanan yurttaş...” (TİP, 1965: 5).²⁴ Dolayısıyla Boran’ın da yerinde vurgusuyla TİP, “sosyalizmi aydın çevrelerinin dışına da çıkarabilmiş, sosyalizmi halka gtrebilmiş tek rgt” olmuştur (Boran, 1968: 67).

Muhtıraya doğru takvim ilerlerken içerdeki ayrışmalar parti yönetiminin değişmesiyle sonuçlanmıştır. Mehmet Ali Aybar’ın Türkiye’ye özgü sosyalizm inşa etme çabasına karşın partinin kontroln ele geçiren Boran-Aren ekibi (Emek) klasik Marksist gelenekte ısrar etmişlerdir. Aren-Boran grubunun hkimiyeti partinin bütünüyle muhalif sapmalardan arındırıldığı bir dönemi imlemektedir. Bu durum, geniş bir hareket özgürlüğü sağlasa da aynı zamanda partinin kadro ve etki olarak sınırlanması/küçülmesi anlamına gelmektedir. Nitekim partideki doğulu grubun ve sendikacıların giderek uzaklaştıkları ve desteklerini partiden çektikleri görülmektedir. Fakat bu *homojenleşmeye* rağmen doğu sorunu gibi ülkenin temel meselelerine daha fazla ilgi gösterildiği görülmektedir. Örneğin bu anlamda, partinin doğu sorununu sadece ekonomik çerçevede tanımladığı

²⁴ Sosyal Adalet dergisinin Eyll 1965 tarihli sayısında da benzer şekilde TİP milletvekili adaylarının meslekleriyle birlikte tam listesine yer vermiş, 385 adayın 227’sinin halkın bilinçli emekçileri (işçi, köylü, esnaf, zanaatkar) olduklarını vurgulamıştır (Sosyal Adalet, 1965: 42).

önceki dönemden bir farklılaşma yaşanmıştır. Parti tarafından “Türkiye’nin doğusunda Kürt halkının yaşadığına ve bu halk üzerinde zaman zaman baskı, terör ve asimilasyon politikaları uygulandığına değinilirken, doğu sorununun sadece bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele alınmasına karşı çıkmış, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin desteklendiği açıklanmıştır” (Ünsal, 2002: 17). Dolayısıyla sınıfsal bakış açısıyla sorunun nedenlerine dair daha tutarlı değerlendirmelerin yapıp çözüm önerilerinin sunulduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda Kürtler de devrimci dalganın önemli müttefikleri olarak değerlendirilmişlerdir. Öte yandan kadro olarak daralmanın Aren-Boran grubu için bir fırsata da dönüştüğünü, bu sayede Emek grubunun partiyi tam bir işçi sınıfı partisine dönüştürmenin imkanını yakaladıkları söylenebilir. Ancak Emek grubu, geç de olsa parti hâkimiyetini sağlamış olsa da düşüncelerini uygulayacak zamanı bulamamıştır. Parti yeni çizgisiyle mutlak bir dönüşüm geçirip rüştünü ispatlayamadan bölücülükle suçlanmış ve tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır. TİP, hayatı boyunca karşı olduğu darbeye (12 Mart) başlayan yeni süreçte tarihin tozlu sayfalarındaki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (3. baskı). Hil Yayın.
- Aren, S. (1993). *TİP Olayı (1961-1971)*. (1. baskı). Cem Yayınevi.
- Aşut, A., & Atılğan, G. (2021). *Proletaryanın Büyülü Kutusu*. (1. baskı). Yordam Kitap.
- Ateşoğlu, E. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Milli Demokratik Devrim*. (1. baskı). Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yayınları.
- Atılğan, G. (2008). *Yön-Devrim Hareketi*. (1. baskı). Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2008). Yön-Devrim Hareketi. İçinde M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. (1. baskı, s. 597-661). İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. (2009). *Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*. (2. baskı). Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1966, Haziran 17). TİP’e Dair. *Yön*, (168). <https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/yon/Y%C3%B6n%20Dergisi%20-%20C-4%20-%20Sayı%20-%2020168.pdf>
- Aybar, M. A. (1967, Şubat 27). Hodri Meydan. *TÜSTAV*. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/hodri-meydan-1967.pdf>
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm, Seçmeler (1945-1967)*. (1. baskı). Gerçek Yayınevi.
- Aybar, M. A. (1988). *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 1*. (1. baskı). BDS Yayınları.
- Aybar, M. A. (1988). *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi 2*. (1. baskı). BDS Yayınları.
- Aydın, S., & Kerem Ünüvar. (2008). ATÜT Tartışmaları ve Sol. İçinde M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (Cilt Sol). (1. baskı). İletişim Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (1992). *Türk Solu (1960-1971)*. (1. baskı). Belge Yayınları.
- Aydınoğlu, E. (2007). *Türkiye Solu (1960-1980)*. (1. baskı). Versus Kitap.
- Belli, M. (1970). *Milli Demokratik Devrim*. (1. baskı). Aydınlık Yayınları.
- Boran, B. (1968). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. (1. baskı). Gün Yayınları.
- Çelenk, H. (2003). *Türkiye İşçi Partisi’nde İç Demokrasi*. (1. baskı). Evrensel Basım Yayın.
- Çulhaoğlu, M. (2002). Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu. *Praksis*, (6), 9-21. <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/006-01.pdf>

- Dinçer, M. (1966). Planlı Devletçilik. *Eğitim Burosuna Konferansları*. Karınca Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1966-planl%C4%B1-devletcilik.pdf>
- Ekinci, T. Z. (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. (1. baskı). Sosyal Tarih Yayınları.
- Güvenç, S. (2006). 1965-1969 Döneminde TİP'in Dış Politika Anlayışı. İçinde Kolektif, *Türkiye İşçi Partisi Parlamento'da 40. Yıl*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı.
- zgden, D. (1988). 27 Mayıs Sonrası Sosyalist Hareket. İçinde E. Krk, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 6), İletifim Yayınları.
- zman, A. (2008). Mehmet Ali Aybar. İçinde M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt Sol), İletifim Yayınları.
- Sayılđan, A. (1968). *Solun 94 Yılı (1871-1965)*. (1. baskı). Mars Matbaası.
- Sosyal Adalet. (1965, Eylül). Türkiye İşçi Partisi Milletvekili Adaylarının Tam Listesi. (18). https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/sosyal_adalet/SA_18.pdf
- şener, M. (2008). Türkiye İşçi Partisi. İçinde M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt: Sol). (1. baskı). İletifim Yayınları.
- şener, M. (2010). *Türkiye Solunda  Tarz-ı Siyaset, YN, MDD ve TİP*. (1. baskı). Yordam Kitap.
- Tekin, Y. (2002). Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak evresi"nin Sosyalizm Anlayışı zerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 171-184. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001814
- TİP. (1964). *Kıbrıs Meselesinde Neden İşçi Partisine Saldırdılar? Gerçekleri Aıklyoruz*. nder Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/kibris-meselesi-1964.pdf>
- TİP. (1964). *Türkiye İşçi Partisi Programı*. Karınca Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1964-program.pdf>
- TİP. (1964). *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları. Yurt Sorunları ve zm Yolu*. Kardeş Matbaası. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1964-radyo-konusmalari.pdf>
- TİP. (1965). *Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*. Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı. <https://www.tustav.org/kutuphane/tip-kutuphanesi/> adresinden alındı
- TİP İstanbul İl Teşkilatı. (1970). *Antiempyalist ve Sosyalist Mücadelede Sosyalistlerin Sesi: Neden Milli Demokratik Devrime Hayır*. lke Matbaası. https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/TIP-kutuphanesi/tip-1970-Istanbul_Mart%201970.pdf
- Uygur, G. D. (2020). *Türkiye İşçi Partisi 1961-1971* (Yayın No. 627042) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek ğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=eGZ9uLCS3KmHhFNMNmt24g&no=hs4g2RjOb0WgDk85IJGibw>
- nl, B. (2002). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*. (1. baskı). İletifim Yayınları.
- nsal, A. (2002). *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*. (1. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Artificial Intelligence In Project Management: An Application In The Banking Sector

Proje Yönetiminde Yapay Zeka: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama

Yavuz Selim BALCIOĞLU¹, Melike ARTAR², Oya ERDİL³

Öz

Amaç: Bu makalenin amacı, yapay zekanın insan kaynakları fonksiyonlarında kullanımına ilişkin akademik çalışmalara yeni bir yaklaşım getirmektir. Personel seçme/yerleştirme ve ekip oluşturma süreçlerinde doğru işe doğru kişinin bulunması yapay zeka desteği ile gerçekleştirilecektir.

Tasarım/Yöntem: Yapay sinir ağları (YSA), birden fazla girdi ve birden fazla çıktının elde edildiği, problemlere etkili çözümler getiren programlama tabanlı yöntemlerden biridir. YSA, ilk olarak sayısal verilerin ve matematiksel problemlerin içerik analizlerini ölçmek için kullanılsa da sonraları daha çok sosyal sorunların ve projelerin etkinliklerin ölçümlerinde uygulanmıştır. Bu çalışma ile belirlenen sözel değişkenlerin sayısal ifadelerle dönüştürülmesi sağlanmıştır. Sonraki aşamada, analiz için oluşturulan YSA modeli, dönüştürülen sayısal ifadelerin girdi olarak kullanılması sayesinde, çıktı olarak en yüksek puana sahip değişken id'lerin belirlenmesi sağlanmıştır. Son aşamada yapılan veri görselleştirmeler ile çalışma tamamlanmıştır.

Bulgular: Bu çalışma ile insan kaynakları fonksiyonlarında yapay zeka ile ilgili akademik çalışmalara yeni bir yaklaşım getirilmiştir. Örneğin personel seçme/yerleştirme ve ekip oluşturma süreçlerinde yapay zeka ile süreçler hızlanacaktır.

Sınırlılıklar: Yapay sinir ağlarının genel yapısının belirlenmesi için belirli bir kural yoktur. Doğru ağ yapısı, deneyim ve deneme yanılma yoluyla elde edilmektedir. Bununla birlikte, YSA'lar sadece sayısal bilgiler ile çalışabilmektedir. Bundan dolayı, değişkenler sayısal değerlere dönüştürülmelidir.

Özgünlük/Değer: Projelerin başarısında en önemli faktör insan olduğu için projelerde insan unsurunun yapay zeka yardımıyla seçilmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Proje Yönetimi, Çalışan Yetkinlikleri, Yapay Sinir Ağı, İnsan Kaynakları

Abstract

Purpose: The purpose of this paper is to a new approach has been introduced to academic studies on the use of artificial intelligence in human resources functions. In personnel selection/placement and team-building processes, finding the right person for the right job will be accomplished with the support of artificial intelligence.

Design/Methodology: Artificial neural networks (ANNs) are one of the programming-based methods that provide effective solutions to problems where multiple inputs and multiple outputs are obtained. Although ANN was first used to measure the content analysis of numerical data and mathematical problems, it was later applied to measure the activities of social problems and projects. In this study, the verbal variables determined were converted into numerical expressions. In the next step, the ANN model created for analysis, using the transformed numerical expressions as input, the variable ids with the highest score were determined as output. The study was completed with the data visualizations made in the last stage.

Findings: With this study, a new approach has been introduced to academic studies on artificial intelligence in human resources functions. For example, in personnel selection/placement and team-building processes, processes will accelerate with artificial intelligence.

Limitations: There is no certain regulation for determining the general shape of artificial neural networks. The right network shape is accomplished through experience and case and error. However, ANNs can only work with numerical information. Therefore, variables must be converted to numeric data.

Originality/Value: Since the most crucial factor in the success of the projects is humans, selecting the human element with the help of artificial intelligence in the projects is examined.

Keywords: Artificial Intelligence, Project Management, Employee Competencies, Artificial Neural Network, Human Resources

¹ Öğr. Gör. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, ysbalcioğlu@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7138-2972

² Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme, artar@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7714-748X

³ Prof. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme, erdil@gtu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3793-001X

1. INTRODUCTION

Today, organizations face high competition due to increasing level of uncertainty and complexity in the markets (Demirkesen & Ozorhon, 2017). Due to the increasing complexity of the jobs and the increasing competition, the companies' efforts to organize the jobs more efficiently and with fewer human resources have emerged, and the projects have attained a prominent position at this point. The projects cover the works aiming to offer new products and services in high competition to the ever-changing markets (Radujković & Sjekavica, 2017). Successful project management includes risk and compliance management, with the inclusion of identifying, evaluating, prioritizing, and addressing both risks and opportunities effectively (Hillson, 2002). One of the most critical factors for fulfilling project functions, preventing risks and uncertainties, and realizing a successful project is determining the personnel to be included in the project team.

In the project management process, the personnel competencies must be compatible with the project process. It has been revealed that staff competencies in modern organizations are the sources that enable companies to make profits and maintain their competitive advantage (Díaz-Fernández et al., 2014). In the project management process, organizations focus on personnel competencies that are significantly affected by their employees' skills and knowledge to create strategic competitive advantage (Youndt et al., 2004). Personnel competencies are critical in defining the workforce's knowledge and competencies level and determining the job descriptions of the staff (Marković, 2008; Potnuru & Sahoo, 2016). Competencies can have various dimensions, such as essential and expert competencies, depending on the work's scope. The specific competence group allows us to determine the competencies that must be in the specified position and where the staff is at the specified level. In order to, fulfill specific functions in the project management process; it is necessary to select qualified personnel suited for the qualifications structure (Tambe et al., 2019).

The effective management of internal resources in the project management process is ensured by the project team, which consists of people who are systematic, are able to fulfill the necessary conditions, and have high competencies. Therefore, systematically businesses need applications and system designs with which they can manage their resources effectively. Accordingly, managers are looking for innovative ways to re-establish their organizational tactics in the project management process (Whitfield & Farrell, 2010). In recent studies it is stated that artificial intelligence is the most prominent supporter of establishing these systems that will lead organizations to success.

Artificial intelligence algorithms appear in many parts of our daily life with the latest developing technologies. The pace of artificial intelligence in healthcare, the automobile industry, social media, advertising, and marketing is remarkable. On the other hand, much less progress has been made on employee management issues (Ahmed, 2018; Tambe et al., 2019). With the rapid increase in technology and the development of artificial intelligence, studies on the use of artificial intelligence related to human resources functions in businesses have started to accelerate.

In line with the increase in technological developments and the need for a new approach in project management processes, this research has two main objectives. One of these goals is to develop a new approach to creating the project attachment through artificial intelligence in project management processes. The second main goal is to combine personnel competencies with artificial intelligence practices to create an exemplary model for selecting personnel. The aim of this paper is to develop a new perspective on project management processes in line with the developments in the field of artificial intelligence. In the first part of the study, the structure and importance of staff competencies are mentioned. Then, the structure and application methods of artificial intelligence are described. Finally, within the research model's scope, by using the competencies that should be included in the project team, depending on these qualifications artificial intelligence assistance has been shown how team members can be determined.

2. LITERATURE

2.1 Employee Competencies

The term "competence" was first introduced in 1959 by Robert W. White (1959). It emerged in an article written by White as the concept of performance motivation (Potnuru & Sahoo, 2016). In the period until 1970, staff competencies were generally defined as "professional and important qualifications." In his book "Authorized Manager," Boyatzis (1982) defined competencies as "the basic characteristics of a person, which gives effective and superior performance results in a job." (Newton, 1983). In the following definitions, competencies are stated as the capacities that exist in a person and predict superior performance (Collis & Montgomery, 1995). Generally, it is stated that the staff's competence predicts the performance based on the knowledge, skills, and behaviors related to the specified job. Competence can also be viewed as a series of defined behaviors that provide a structured guide that enables defining, evaluating, and developing behaviors in employees (Salman et al., 2020).

While competencies carry elements of corporate culture, on the other hand, it enables the development and dissemination of this culture (Lee, 2010). In other words, competence is the organization's expectations from its employees in line with its own culture and values. Competencies help employees take individual responsibility for continuous learning and personal development (Naquin & Holton, 2006). In order for the personnel competencies model to be sustainable, a sufficient number of categorized competencies must be found by using methods appropriate to the enterprises. The core competencies are the features required in every job and role and most of which are expected to be demonstrated by all employees, based on the values of the business (Ibrahim et al., 2017). Technical/functional competencies bring success to a particular job, role, or level (Ally et al., 2020). When combined with essential competencies, they form a full set of competencies. It is the characteristics that are determined by considering the management understanding of the organization and by taking into consideration the duty/expertise area and position of the employee (Potnuru & Sahoo, 2016; Ley & Albert, 2003).

The success of the projects is closely related to the performance of the project managers and other staff in the project team to achieve their project goals. While forming a team in management is vital for success, it increases the importance of team building in working environments where there are complex interdisciplinary works that require the integration of functional experts and support groups. According to the size of the project, activities must list to identify the elements that will form the project team in terms of number and quality (Silvius & Schipper, 2014; Bjorvatn & Wald, 2018). When we examine the project management processes of global and local organizations, we see that staff competencies are among the essential inputs in the activities related to staff selection and placement (Tabassi et al., 2019). In the personnel selection process, after determining the specific position's competencies, it is possible to recruit suitable personnel for this competence. However, determining the most suitable candidates by measuring these personnel's competency in terms of intended for the organization (Ley & Albert, 2003). With the support of artificial intelligence algorithms, determining competencies, and selecting the most suitable candidates will be more comfortable. Appropriate personnel selection will be carried out more actively in a shorter time.

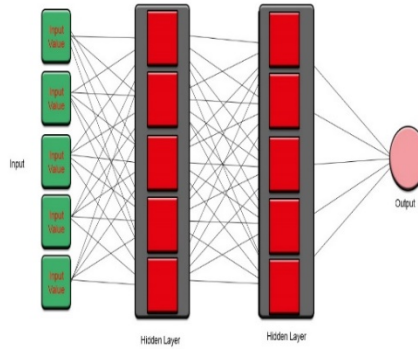
When it comes to the machine learning, a study of Cowgill (2018) showed that increase in ML for personnel selection, particularly because of data availability, and some potential issues to consider when using ML in personnel selection. Also, they explain the potential advantages of ML for personnel selection, including a potentially higher predictive accuracy and objectivity than traditional processes. In another study on machine learning for personnel selection, Radujković and Sjekavica (2017), demonstrated that AI has a significant impact on HR, with advantages and disadvantages for humans. Also, they provide answers to ethical questions regarding the advantages and disadvantages of AI and recommends how to address them.

2.2 Artificial Neural Network

Artificial neural networks (ANNs) are created based on the human nervous system. In 1943, Warren McCulloch and Walter Pitts (McCulloch & Pitts, 1943) discovered the first artificial neurons used to simulate the human biological nervous system. Since then, ANN has been developed

independently in various fields. it is now an essential tool of artificial intelligence and widely use in machine learning. figure 1 shows the way it works. in statistics, ANN is considered as a nonlinear modeling tool that uses high accuracy in forecasting and a security descriptor of intricate patterns in the dataset.

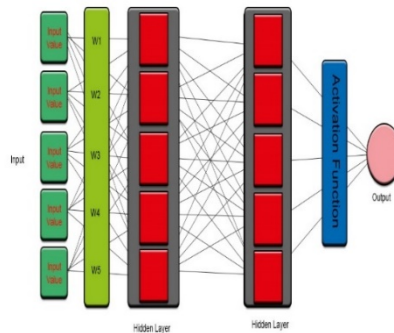
Figure 1: Model of an Artificial Neuron According to McCulloch and Pitts

Kaynak: McCulloch & Pitts, 1943

Artificial Neural Networks is an information processing system that demolishes the structure, functions, and ways of functioning neurons that are found biologically in every living thing. Artificial neural networks consist of computing elements that act in the form of a mesh called a neuron. Signals are used as communication between these neurons. Figure 2 shows the working principle of artificial neural networks. The communication device carrying these signals is called the synapse. Synapses provide communication between neurons (Guarnieri et al., 2006).

Figure 2: Artificial Neural Networks Working Principle

Kaynak: McCulloch & Pitts, 1943

There are five variables in artificial neural networks. These are given as follows;

Inputs: Expressions or numerical values that are given to the system from outside. No mathematical calculation takes place at this first stage. Data is prepared for the next process.

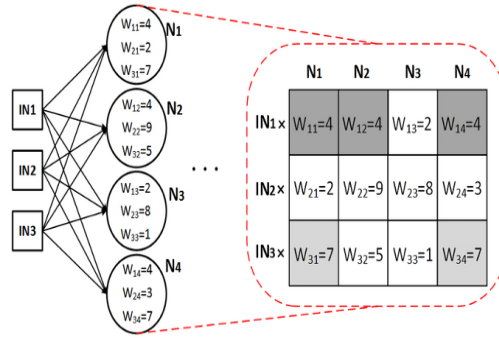
Weights; shows the numerical effect of each data on the cell. It varies according to the problem to be solved. There is no fixed numerical weight determined for the analyzed data. The working principle is shown in figure 3.

Total Function: The point where the data entered into the system intersects after multiplying the specified weights.

Activation function; It is used in the process of processing complex data entered into the system. The reason for this is its detailed and considerable capacity of computing ability. If not used, the learning process remains limited (Kubat, 1999).

Output; The last stage of the data processing process is the numerical value determined by the system as a result of the activation function. Although the data is broad and has many variables, the output is always unique (Foody, 1995).

Figure 3: Working Principle of Weight Values

Kaynak: Yasoubi et al., 2017

Table 1: Variables of Basic Competencies

Technical/Functional Competencies
Search and follow up current technologies
Business area and related skills
Technical problem analysis
Problem solution and focus
Work and time management
Making predictions and projections
Stakeholder planning and communication
Project time, cost and risk planning management

3. DATA AND METHOD

Competencies used in our research model are generated for the IT unit of are set by the company. Competencies are defined within the company and used in critical human resources functions such as recruitment and job description. The personnel competency set we used in the research has been used in the bank for years. Our aim in this study is to show how the competency set can be used effectively in the selection and placement of personnel through artificial intelligence. While the structure of competencies, which are necessary skills depicts general skills expected from employees, Technical / functional competencies are determined within the scope of project management. We chosed Artificial Neural Networks as a method, because One of the sub-titles of machine learning is neural networks. Neural networks are one of the cornerstones of deep learning algorithms. Neural networks rely on training data to improve and learn their accuracy over time.

Thanks to artificial intelligence in the model we have established, it is classified according to the necessary core competencies of 601 employees in line with the determined weights defined by the variables we obtain. In total, a ranking made according to 15 different criteria. Anaconda software used for these processes. Fifteen different criteria owned by 601 employees are scored by artificial intelligence. The data obtained is divided into 75% learning and 25% testing.

These variables are divided into two main categories.

Table 2: Variables of Technical/Functional Competencies

Basic Competencies
Building trust
Internal and external customer orientation
Adapting
Effective communication and collaboration
Corporate learning and development

Table 3: All Variables

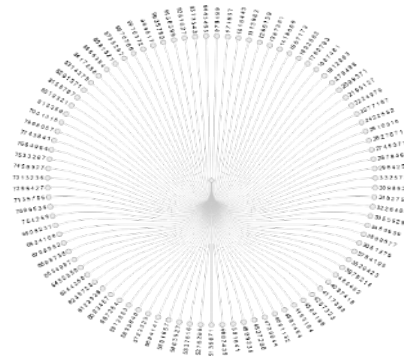
The dependent variable	Independent variables
Calculation of the employee with the highest score	Basic Competencies
	Building trust
	Internal and external customer orientation
	Adapting
	Effective communication and collaboration
	Corporate learning and development
	Technical/functional Competencies
	Search and follow up with current technologies.
	Business area and skill development
	Making predictions and projections
	Stakeholder planning and communication
	Project time, cost, and risk planning management

4. FINDINGS

In the analysis, 32 hidden layers used. The resulting analysis produced 84.43% percent success rate determined. The total number of Neuron used was 746. The ten employees with the highest scores are listed below in the table.

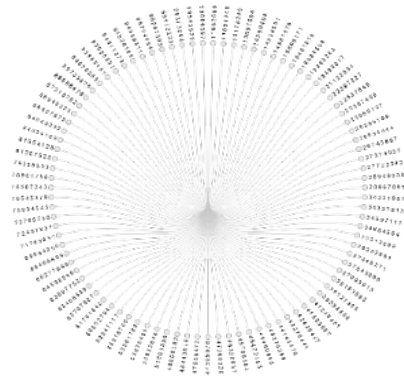
As given in this research, artificial intelligence gives the most objective and accurate to the project managers results regarding personnel selection. The 15 different variables used are divided into two different classes, and artificial intelligence determines the person to be chosen most accurately in terms of the weights of all variables. Therefore, the human resources managers' selection pool consists of fewer and better candidates. In light of this information, it will be possible to determine the most suitable candidates in the project management process with more accurate results in a shorter period.

Figure 4: Analysis Results of Basic Competencies Variables

(The first 100 people shown graphically)

Figure 5: Analysis Results of Technical/Functional Competencies Variables

(The first 100 people shown graphically)

Table 4: Analysis Results of the First Ten People

Score of Basic Competencies	Score of Technical/Functional Competencies
9,25	6,3
6,5	5,65
9	7,6
6	7,35
7	5,4
5	6,25
6,5	3,85
6,25	5,4
5,25	3,7
7	3,65

Table 5: Top 10 People with The Highest Scores

Employee No	Average Score
263	7,95
365	7,875
1	7,775
36	7,775
393	7,65
99	7,625
569	7,575
481	7,55
66	7,525
412	7,475

5. CONCLUSION

The success of the projects carried out by organizations in an increasingly competitive environment in the 21st century has gained much more critical attention for businesses to remain in the market. The importance of project management is increasing day by day because of the more comprehensive and complex structure of the projects held today. This complexity makes it mandatory to use project management widely by companies (Huemann et al., 2007). The project team, which is within the project management scope, is one of the most critical factors affecting the project's success. The achievement of the projects planned to be achieved at desired dates is realized by the implementation of the planning determined for the project. Selecting the personnel suitable for the project's scope will ensure the project's success with the most efficient, highest quality, and the least cost.

With the rapid increase in technological developments and the integration of artificial intelligence in many areas of our life, the importance of academic research on this issue is increasing. Academic studies on the use of artificial intelligence in personnel selection and placement processes are mostly limited in the theoretical field (Tambe et al., 2019; Ravichandran, 2018; Dietvorst et al., 2015). Along with this research, an applied model of the development of artificial intelligence in businesses is presented within the article's scope. With the new approach included in the article, we see that artificial intelligence is an auxiliary element in explaining and implementing the decisions taken in critical human resources functions such as personnel selection and placement. At the same time, with this study, the drawbacks of using artificial intelligence in HR applications are eliminated in the literature.

When the literature is examined in the selection and placement of artificial intelligence, one of the most critical problems is justice-related concerns (Ravichandran, 2018). People are social and psychological beings that are affected by their environment. In decision-making processes, people can be influenced by some perceptual illusions and the effects of its prejudices. However, it will be possible to identify only the most suitable candidates for work away from sexist or racist judgments by standardizing the application in the selection by use of artificial intelligence algorithms (Ley & Albert, 2003; Cowgill, 2018). During the selection process, the creation of a pool with the help of artificial intelligence known as without making any discrimination among the personnel and taking into account the personnel's job-related competencies will enable to build the best of candidates. We also argue that artificial intelligence can be useful as a decision process, given the difficulties in making customary and appropriate decisions (Denrell et al., 2015; Goldfeld et al., 2018).

Another critical discussion topic in the literature review is explain ability. It carefully explained with the concept of justice. Decisions on personnel selection are closely related to several concepts among employees, such as value and status, perceived fairness, contractual and relational expectations that affect individual and institutional outcomes (Denrell et al., 2015; Lind & Van Den Bos, 2002). As

in our research model, a machine learning algorithm based on competencies can prevent these concerns. Artificial intelligence algorithms will provide great convenience, especially in terms of employees' making comparisons and learning the causes of the results. The process and reasons for the decisions taken will be explained by the algorithm (Goldfeld et al., 2018; Cowgill, 2018).

Another critical discussion in the literature is about the responses of employees to artificial intelligence algorithms. Although past studies have found that employees react to these decisions, recent research has shown that the decisions determined by artificial intelligence algorithms are more readily accepted by staff (Sekaran & Bougie, 2016). With artificial intelligence in all areas of life, people now accept these decisions more comfortably. An example is research done by uber on his employees. During the study, it was found out that the staff wage policies determined by the algorithms, not the people, and their acceptance levels increased. Employees' responses to algorithmic decisions were more positive than emotional and individual decisions (Dietvorst et al., 2015). We suggest that artificial intelligence applications will increase rapidly in the coming periods, and the responses of the employees will be more moderate in this direction.

The theoretical implications of ANNs are that they are a method that is learned by making inferences directly from the numerically modeled data. After the established network obtains this information through training relationships, it can be applied to unpredictable models such as classification, prediction, time series analysis. However, unlike traditional statistical methods, ANNs do not require the application of appropriate algorithms to identify existing relationships. Managerial implicatons is this approach to assessing the significance and accuracy of a neural network model is to compare it with a simpler statistical model. While a statistical model can automatically handle variable values, neural network models can handle variable values, missing values, data gathered over time and multiple simultaneous factors, which may have high interdependencies. Neural network models are not influenced by how data are missing or noisy.

While providing important information on staff selection/placement with artificial intelligence support, this research has some limitations. The results obtained from this study should be evaluated together with its limitations as well as producing some innovative solutions regarding the use of artificial intelligence in personnel selection and placement processes. First of all, this study was carried out by considering only information technology employees and their competencies. In order to generalize the results of the research, a larger study including the competencies of those working in different sectors and units is recommended. Second, the information of the participants in this study should be collected by companies or HR. Afterwards, conducting a similar study in a large sample and sharing the success of the teams determined by artificial intelligence algorithms will make an important contribution to the literature. Finally, making a comparative study using different methods other than the artificial intelligence method used in the research will ensure that human resources and artificial intelligence applications work in the most efficient way.

As a result, in today's fast-changing environment, companies need to follow the technologies to integrate their functional processes and use their resources efficiently to respond quickly to the changes and increase their ability to compete. With this study, a new approach has been introduced to academic studies on the use of artificial intelligence in human resources functions. In personnel selection/placement and team-building processes, processes will accelerate with the support of artificial intelligence.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %.36, 2. Yazarın katkı oranı %.34, 3. Yazarın katkı oranı ise %30'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 36%, 2nd author's contribution rate is 34%, 3rd author's contribution rate is 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

REFERENCES

- Ahmed, O. (2018). Artificial intelligence in HR. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(4), 971-978. <https://doi.org/10.31221/osf.io/cfwvm>
- Ally, S., Karpinski, A. C., & Israeli, A. A. (2020). Customer behavioural analysis: The impact of internet addiction, interpersonal competencies and service orientation on customers' online complaint behaviour. *Research in Hospitality Management*, 10(2), 97-105. <https://doi.org/10.1080/22243534.2020.1869468>
- Bjorvatn, T., & Wald, A. (2018). Project complexity and team-level absorptive capacity as drivers of project management performance. *International Journal of Project Management*, 36(6), 876-888. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2018.05.003>
- Boyatzis, R. E. (1982). *The competent manager: A model for effective performance*. John Wiley & Sons.
- Cowgill, B. (2018). *Bias and Productivity in Humans and Algorithms: Theory and Evidence from Résumé Screening*. Columbia Business School.
- Demirkesen, S., & Ozorhon, B. (2017). Impact of integration management on construction project management performance. *International Journal of Project Management*, 35(8), 1639-1654. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2017.09.008>
- Denrell, J., Fang, C., & Liu, C. (2015). Perspective-chance explanations in the management sciences. *Organization Science*, 26(3), 923-940. <https://doi.org/10.1287/orsc.2014.0946>
- Díaz-Fernández, M., López-Cabrales, A., & Valle-Cabrera, R. (2014). A contingent approach to the role of human capital and competencies on firm strategy. *BRQ Business Research Quarterly* 17(3), 205-222. <https://doi.org/10.1016/j.brq.2014.01.002>
- Dietvorst, B. J., Simmons, J. P., & Massey, C. (2015). Overcoming Algorithm Aversion: People Will Use Algorithms If They Can (Even Slightly) Modify Them. *SSRN Electronic Journal*, 64(3), 1155-1170. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2616787>
- Foody, G. M. (1995). Land cover classification by an artificial neural network with ancillary information. *International Journal of Geographical Information Systems*, 9(5), 527-542. <https://doi.org/10.1080/02693799508902054>
- Goldfeld, S., O'Connor, M., O'Connor, E., Chong, S., Badland, H., Woolfenden, S., ... Mensah, F. (2018). More than a snapshot in time: Pathways of disadvantage over childhood. *International Journal of Epidemiology*, 47(4), 1307-1316. <https://doi.org/10.1093/ije/dyy086>
- Guarnieri, R. A., Pereira, E. B., & Chou, S. C. (2006). Solar radiation forecast using artificial neural networks in South Brazil. *Proceedings of the 8th ICSHMO*, 24-28.
- Hillson, D. (2002). Extending the risk process to manage opportunities. *International Journal of Project Management*, 20(3), 235-240. [https://doi.org/10.1016/S0263-7863\(01\)00074-6](https://doi.org/10.1016/S0263-7863(01)00074-6)
- Huemann, M., Keegan, A., & Turner, J. R. (2007). Human resource management in the project-oriented company: A review. *International Journal of Project Management*, 25(3), 315-323. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2006.10.001>
- Ibrahim, R., Boerhannoeddin, A., & Kayode, B. K. (2017). Organizational culture and development: Testing the structural path of factors affecting employees' work performance in an organization. *Asia Pacific Management Review*, 22(2), 104-111. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2016.10.002>
- Kubat, M. (1999). *Neural networks: a comprehensive foundation* by Simon Haykin, Macmillan, 1994, ISBN 0-02-352781-7. *The Knowledge Engineering Review*, 13(4), 409-412. <https://doi.org/10.1017/s0269888998214044>
- Lee, Y. T. (2010). Exploring high-performers' required competencies. *Expert Systems with Applications*, 37(1), 434-439. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.05.064>

- Ley, T., & Albert, D. (2003). Identifying employee competencies in dynamic work domains: Methodological considerations and a case study. *Journal of Universal Computer Science*, 9(12), 1500-1518. <https://doi.org/10.3217/jucs-009-12-1500>
- Lind, E. A., & Van Den Bos, K. (2002). When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management. *Research in Organizational Behavior*, 24(3), 181-223. [https://doi.org/10.1016/s0191-3085\(02\)24006-x](https://doi.org/10.1016/s0191-3085(02)24006-x)
- Marković, M. R. (2008). Managing the organizational change and culture in the age of globalization. *Journal of Business Economics and Management*, 9(1), 3-11. <https://doi.org/10.3846/1611-1699.2008.9.3-11>
- McCulloch, W. S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *The Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5(4), 115-133. <https://doi.org/10.1007/BF02478259>
- Montgomery, C. A., & Collis, D. (1995). Competing on resources: strategy in the 1990s. *Harvard Business Review*, 73(4), 118-128.
- Naquin, S. S., & Holton, E. F. (2006). Leadership and Managerial Competency Models: A Simplified Process and Resulting Model. *Advances in Developing Human Resources*, 8(2), 144-165. <https://doi.org/10.1177/1523422305286152>
- Newton, C. (1983). The competent manager: A model for effective performance. *Long Range Planning*. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(83\)90170-x](https://doi.org/10.1016/0024-6301(83)90170-x)
- Potnuru, R. K. G., & Sahoo, C. K. (2016). HRD interventions, employee competencies and organizational effectiveness: an empirical study. *European Journal of Training and Development*, 40(5), 345-365. <https://doi.org/10.1108/EJTD-02-2016-0008>
- Radujković, M., & Sjekavica, M. (2017). Project management success factors. *Procedia engineering*, 196, 607-615. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.08.048>
- Ravichandran, T. (2018). Exploring the relationships between IT competence, innovation capacity and organizational agility. *Journal of Strategic Information Systems*, 27(1), 22-42. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2017.07.002>
- Salman, M., Ganie, S. A., & Saleem, I. (2020). Employee Competencies as Predictors of Organizational Performance: A Study of Public and Private Sector Banks. *Management and Labour Studies*, 45(4), 416-432. <https://doi.org/10.1177/0258042X20939014>
- Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). *Research methods for business: A skill building approach*. John Wiley & Sons.
- Silvius, A. J. G., & Schipper, R. P. J. (2014). Sustainability in project management: A literature review and impact analysis. *Social Business*, 4(1), 63-96. <https://doi.org/10.1362/204440814x13948909253866>
- Tambe, P., Cappelli, P., & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and A path forward. *California Management Review*, 61(4), 15-42. <https://doi.org/10.1177/0008125619867910>
- Tabassi, A. A., Abdullah, A., & Bryde, D. J. (2019). Conflict management, team coordination, and performance within multicultural temporary projects: Evidence from the construction industry. *Project Management Journal*, 50(1), 101-114. <https://doi.org/10.1177/8756972818818257>
- Yasoubi, E., Sedighzadeh, M. and Siadatan, A. (2017) 'Coordinated design of PSS and TCSC controllers using colonal selection algorithm for stability enhancement of dynamical power system', in *Proceedings of the IEEE International Conference on Industrial Technology*. <https://doi.org/10.1109/ICIT.2017.7915423>
- Youndt, M. A., Subramaniam, M., & Snell, S. A. (2004). Intellectual Capital Profiles: An Examination of Investments and Returns. *Journal of Management Studies*, 41(2), 335-361. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2004.00435.x>

- White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: the concept of competence. *Psychological review*, 66(5), 297-312. <https://doi.org/10.1037/h0040934>
- Whitfield, G., & Farrell, D. (2010). Diversity In Supply Chains: What Really Matters? *Journal of Diversity Management*, 5(4), 31-42. <https://doi.org/10.19030/jdm.v5i4.341>

The Relationship between Intellectual Capital and Competitive Advantage: A Meta-Analysis Study

Entelektüel Sermaye ile Rekabet Avantajı Arasındaki İlişki: Bir Meta-Analiz alışması

Yasin KILILI¹

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine the results of previous studies examining the relationship between intellectual capital (IC) and competitive advantage (CA) with a meta-analytic approach.

Design/Methodology: Studies examining the relationship between IC and CA were reached by scanning a total of 14 national and international online academic databases. The Pearson correlation (r) coefficient was taken as a criterion in studies examining the relationship between IC and CA. Analyzes were performed using CMA software. A total of 15,625 samples from 71 studies were included in the meta-analysis process. In this study, the random effect model was used when interpreting the mean effect size.

Findings: As a result of the study, it was understood that the calculated average effect size was 0.490 and this value corresponded to a high effect. This suggests that a higher IC is associated with a higher CA. This result supports common hypotheses and salient findings in the literature.

Limitations: The inclusion of only Turkish and English studies published in a certain period of time in the study and the inability to reach correlation data in some studies constitute the limitations of this study.

Originality/Value: As a result of a comprehensive literature review, no studies examining the relationship between IC and CA with a meta-analytic approach were found. This study, which deals with the relationship between IC and CA with a meta-analytic approach for the first time, will provide a broader perspective on the literature in this field by calculating the average effect value between the mentioned variables over a large sample of 15.625.

Keywords: Intellectual Capital, Competitive Advantage, Meta-Analysis.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, entelektüel sermaye (ES) ile rekabet avantajı (RA) arasındaki ilişkiyi meta-analitik bir yaklaşımla incelemektir.

Tasarım/Yöntem: ES ile RA arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara, toplam 14 ulusal ve uluslararası online akademik veri tabanı üzerinden tarama yapılarak ulaşılmıştır. ES ile RA arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, Pearson korelasyon (r) katsayısı ölçüt olarak alınmıştır. Analizler CMA yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Meta-analiz sürecine 71 çalışmadan elde edilen toplam 15.625 örneklem sayısı dahil edildi. Bu çalışmada ortalama etki büyüklüğü yorumlanırken rastgele etki modeli kullanılmıştır.

Bulgular: Hesaplanan ortalama etki büyüklüğünün 0,490 olduğu ve bu değerin yüksek bir etkiye karşılık geldiği çalışma sonucunda anlaşılmıştır. Bu durum, yüksek bir ES, daha yüksek bir RA ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, literatürdeki yaygın olan hipotezleri ve göze çarpan bulguları desteklemektedir.

Sınırlılıklar: Araştırmaya sadece belli bir zaman aralığında yayınlanmış türkçe ve ingilizce çalışmaların dahil edilmesi ve bazı çalışmalarda korelasyon verilerine ulaşılamaması bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Kapsamlı bir literatür taraması sonucunda ES ile RA arasındaki ilişkiyi meta-analitik bir yaklaşımla inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. ES ile RA arasındaki ilişkiyi ilk defa meta-analitik bir yaklaşım ile ele alan bu çalışma, 15.625 gibi yüksek bir örneklem üzerinden söz konusu değişkenler arasındaki ortalama etki değerini hesaplayarak bu alandaki literatüre daha geniş bir açıdan bakmayı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, Rekabet Avantajı, Meta-Analiz.

¹ Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yasinkilicli@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7801-3168

1. INTRODUCTION

In this age, where information-based assets are of great importance, it is possible to say that the most important resources for businesses to survive and have an institutional structure are intangible assets, namely intellectual capital resources. Intangible assets such as patents, software systems, information resources, licenses, business titles, business rights, brand names, copyrights, policies and business processes are resources of intellectual capital that constitute value to many businesses. Intellectual capital assets must be well managed and measured in order for organizations to be successful in the long term, to continue their activities and to survive. Businesses seeking competitive advantage in their industry or market are constantly developing new practices and strategies to be different from their competitors. These strategies and practices also enable businesses to produce sustainable values. In this regard, businesses see intellectual capital as a resource of competitive advantage in order to get an edge over their competitors. Intellectual capital and management of other intangible assets are resources of sustainable competitive advantage that are vital for businesses to constitute economic value. Therefore, in the global business world, the intellectual capital assets of businesses provide a competitive advantage to businesses and they are also important elements that ensure their financial strength.

In a knowledge-based economy, intellectual capital is a key element in the process of change and creativity, thus it creates a competitive advantage for organizations. In addition, a business will achieve a more efficient, more profitable and competitive position when it appropriately evaluates intellectual capital and puts it into practice in line with its objectives (Alserhan, 2017). In the current economy, intellectual assets are an important determinant of a company's competitive advantage. It also lays the foundations for future competitiveness and plays an important role in maintaining competitive advantage (Astuti et al., 2019). Intellectual capital has recently become significant for companies to gain competitive advantage in the global economy. Intellectual capital is an important resource for competition that transforms production resources into valuable assets. Barney (1991) stated that organizations that effectively use human resources and talents that are valuable to companies are more likely to achieve a competitive position (Obeidat et al., 2021). Therefore, it is possible to talk about the existence of the relationship between intellectual capital assets and competitive advantage. Owning intangible resources and capabilities increases the ability to take advantage of market opportunities. In this regard, intellectual capital, which is considered as a strategic resource, plays a key role in providing a sustainable competitive advantage (Al Khayyal et al., 2021; Damar & İraz, 2020).

It is understood from the explanations above that intellectual capital resources are an important factor in providing competitive advantage. In order to reinforce this level of importance, this study aims to examine the relationship between intellectual capital and competitive advantage in businesses with a meta-analytic approach over a large sample size. It is possible to say that there are limited number of studies examining the relationship between intellectual capital and competitive advantage, especially in the Turkish literature. This study, which aims to reveal the relationship between competitive advantage and intellectual capital, is thought to contribute to both national and international literature, especially in terms of filling the research gap in related fields. The sample of this study includes the sample numbers in studies examining the relationship between IC and CA during 2010-2021. This study will provide more consistent and more reliable results in the relationship between intellectual capital and competitive advantage through a high sample number obtained from these studies. In this study, the application of the meta-analytical method will contribute to the literature in the related field when we look at the relationship between IC and CA from a broader perspective.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Intellectual Capital (IC)

After the 1990s, researchers' interest in intellectual capital has increased and many studies have contributed to the development of this concept. Although intellectual capital came to the fore

after the 1990s, the concept was not new; it first emerged in a book published in 1836 by economist Nassau William Senior. Afterwards, in 1969, economist John Kenneth Galbraith and in 1975 Michael Kalecki reconsidered the concept of intellectual capital and they enabled it to be used in different terms (Elitok, 2019). Galbraith (1969) defined intellectual capital as the process of value creation and stock of assets (Castro and Saez, 2008). After the 1990s, researchers such as Thomas A. Stewart (1991), Edvinsson (1996), and Roos (1997) began to examine the concept of intellectual capital more comprehensively and laid the groundwork for the development of this concept (Pedro et al., 2018).

Since the concept of intellectual capital was first introduced, many definitions of this concept have been developed by different researchers. In this regard, there is no common definition in the literature on intellectual capital (Chu et al., 2011). The concept of intellectual capital has been tried to be interpreted and defined according to the perspectives of both the academic community and international organizations. For instance, the International Accounting Standards Board (IASB) defined intellectual capital as “an intangible resource that has no physical substance and is held for use in the production or supply of goods or services, for rental to others or administrative purposes”. In addition, IASB sees these resources as assets created by businesses that provide economic benefits and give them competitive advantage in the future (Yinusa, 2018). The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), on the other hand, defines intellectual capital as “assets without physical substance that are seen as resources of economic profit in the future, often with value-creating content such as research and development, patents and trademarks” (OECD, 2008).

Thomas A. Stewart was one of the people examining intellectual capital in organizations and is still considered as a pioneer of the concept “intellectual capital” (Erkuş, 2005). He brought a broad perspective to the concept of intellectual capital with his article "Brainpower" published in 1991 and later with his book "Intellectual Capital". Thomas A. Stewart (1997) defined intellectual capital as the intellectual material used by companies in the process of capital formation. Stewart (1997) defined intellectual material as information, knowledge, experience and intellectual property. Stewart (1997) also pointed out that intellectual capital was the sum of everything that provides businesses a competitive advantage (Erkuş, 2005). According to Edvinsson and Sullivan (1996), intellectual capital is a set of knowledge that can be converted into value. This definition includes broad concepts such as ideas, inventions, general information, computer programs, designs, data processes, and software systems. Accordingly, these authors noted that the concepts were not limited to forms of intellectual property protected by law such as patents, trademarks, trade secrets, or simply technological innovations (Edvinsson & Sullivan, 1996). According to Bontis (2001), intellectual capitals were assets that constituted value for businesses in the future but were not included in the balance sheet of businesses (Yinusa, 2018).

Sveiby (2001) defined intellectual capital as background values that represent wealth for businesses. These values consist of the elements that make up the internal and external structure of the business and the talents of the employees. Sveiby (2001) defined intellectual capital as values that create wealth for businesses, but these values are invisible. These values consist of the elements that make up the internal and external structure of the business. According to Sveiby (2001), elements such as trade secrets, management, copyrights, patents, software systems, research and development constitute the internal structure of the business, while elements such as brand value, institutional image, and customer relations constitute the external structure of the business (Sveiby, 2001). Klein and Prusak (1994) defined intellectual capital as a knowledge repository that is formed and formalized by businesses and can be used to produce higher value-added assets. This definition also contributed to the formation of a universal definition regarding the concept of intellectual capital (Madininos et al., 2011).

Based on the explanations given above, it is possible to say that there is no universally accepted common definition of intellectual capital, and that the components of intellectual capital are not subject to a universally common classification. However, although there is no common view on the classification of these components in the literature, it is possible to divide the intellectual capital components, which are frequently used in scientific studies and generally accepted by researchers, into three groups. These are human (anthropic) capital, structural capital and relational (customer) capital

(Edvinsson & Sullivan, 1996; Petty & Guthrie, 2000). The definitions and explanations of these intellectual capital components are briefly mentioned below.

2.1.1. Human capital

Prominent researchers on intellectual capital (Bontis, 1998; Stewart, 1997; Edvinsson and Malone, 1997) considered human capital as the basic component of intellectual capital and they stated that no activity could take place in a business without human capital (Yinusa, 2018). This important component of intellectual capital is the tacit knowledge that is generally embedded in the minds of employees and that they take with them when they leave the business. This tacit knowledge is the information that is not specific to companies, and that can be rented or transferred to others only with the experience of the people. This knowledge includes employees' experience, skills, creativity and individual talents. Stewart (1997, 1999) defined human capital as the unique ability and expertise of individuals that drive companies to innovate and constitute value (Harris, 2018). Mehralian et al. (2013) defined human capital as the most important component of intellectual capital and they stated that it played an important role for companies to gain competitive advantage (Yaseen et al., 2016). According to Edvinsson and Malone (1997), human capital is the sum of the skills, experience, talents and creativity of managers or employees in businesses. Guthrie (2001) considered human capital as the institutional capacity of a company (Zerenler et al., 2008).

2.1.2. Structural capital

Structural capital is a set of databases, procedures, organizational charts, strategies, processes, routines, and internal structures that constitute high value to businesses and include all non-human sources of information for an organization to achieve its goals. In addition, structural capital is the resources that constitute the business infrastructure that performs the raw material supply, production and distribution of goods or services produced by human capital in businesses (Elitok, 2019). Structural capital is an important and specific component of intellectual capital. They are also the supporting infrastructures that enable the emergence of services or products that create added value for businesses as a result of the creative and innovative knowledge of human capital. Businesses have supporting infrastructures and these supporting infrastructures create an intellectual capital element that continues to remain in the business even if the employees leave the businesses. Structural capital, unlike human capital, includes explicit or coded information in systems, programs, databases, and business processes. Bontis (1998) defined structural capital as a system of structures and mechanisms within the organization that support the productivity and performance of employees (Yaseen et al., 2016). According to Chatzkel (2002), structural capital contributes to the development, strengthening and support of human capital. It is also the organizational capacity of businesses, including physical systems to transmit and store information materials within organizational channels.

2.1.3. Relational capital

Relational (customer) capital is similar to human capital in many ways. Businesses can not maintain their continuity without customer capital. The intellectual capital component that contributes the most to the financial performance of companies is relational capital. In addition, the ultimate goal of human and structural capital is to create relational capital (Akdağ, 2012). In many studies, researchers considered not only customers but also all other elements that interact with the business, such as society, suppliers, competitors, dealers, and the government, as relational capital (Mubarik et al., 2019). Accordingly, relational capital includes all the resources and embedded information involved in the relationship between the internal and external stakeholders of the business (investors, customers, suppliers) (Gioacasi, 2014).

According to Baah and Taiwah (2011), relational capital is the formal and informal relations between companies and their internal and external stakeholders that provide information flow. Wang (2012) defined relational capital as the initiation, maintenance, and development of relationships with a company's suppliers, customers, and other stakeholders (Soetrisno & Lina, 2014). Bontis (2002) pointed out that relational capital should not only include the relationship of companies with its customers, but also its relationships with other stakeholders or institutions. Nahapiet and Ghoshal

(1998) defined relational capital as a component of intellectual capital that includes information embedded in a company and its relations with its external environment and refers to the groups of people with which firms interact (Crupi et al., 2020).

2.2. Competitive Advantage (CA)

One of the most important features of the modern age dominated by information resources is to increase competition. Therefore, having the resources to provide competitive advantage is an important factor that determines whether a business will be successful or not. Businesses are trying to gain sustainable competitive advantages in order to survive and continue their existence in today's heavy competition conditions. Competitive advantage is the superiority of businesses over their competitors, suppliers, buyers and other people or organizations. This superiority can be interpreted as a constantly changing and developing process that aims to provide a sustainable performance to businesses (Süslü, 2019). In recent years, the concept of competitive advantage has been the subject of many scientific studies, with companies applying new methods to constitute value and rapid economic changes. Although competitive advantage in strategic management is expressed as "to provide sustainable superiority over competitors", there are many definitions of competitive advantage with different meanings. In this context, since there are many different definitions of competitive advantage in the literature, there is no a definite, clear and universal definition (Sigalas & Economou, 2013).

H. Igor Ansoff was the first to define this concept. According to Ansoff (1965), competitive advantage is a concept that enables businesses to gain a strong position in the sector and shows the superior and different aspects of businesses compared to their competitors in the market or industry in which they operate (Sigalas & Economou, 2013). According to Porter (1985), competitive advantage is the superior characteristics of businesses in all processes and supporting infrastructures that businesses benefit from the production process of the product or service they design to the distribution process (Jones & Tilley, 2003). Pitts and Lei (1996) defined competitive advantage as the activities and values that enable businesses to outperform their competitors by using their strong features while performing their own activities (Süslü, 2019). Barney (1991) expressed this concept as a value that cannot be copied or imitated by competitors. Similarly, Cravens and Piercy (2009) defined competitive advantage as a weapon that firms use to compete effectively with their competitors (Obeidat et al., 2021).

3. LITERATURE REVIEW and RESEARCH HYPOTHESIS

When the literature examining the relationship between intellectual capital and competitive advantage is examined, there are many studies in this field. Some pioneer study examples from these studies are summarized below.

Obeidat et al. (2021) examined the effect of intellectual capital and its components on the competitive advantage of organizations. These researchers, who claim that intellectual capital is an important factor for competitive advantage, found that there was a significant relationship between intellectual capital components and competitive advantage. In addition, as a result of the study, it has been observed that intellectual capital has a positive and significant effect on competitive advantage. Similarly, Astuti et al. (2019) conducted a study on 109 businesses in hotel industry in Bali, and it was found that there were positive and significant relationships between IC components and CA. In addition, it has been observed that structural capital has a statistically significant and positive effect on competitive advantage.

Assaf (2020) investigated the effect of intellectual capital components on competitive advantage in his study on Jordanian telecommunications companies. As a result of the data obtained from 245 participants, it was understood that all components had a significant effect on competitive advantage. A significant and high correlation was observed between IC and CA from the analysis results. Likewise, Kanaan et al. (2020) concluded that the components of intellectual capital on companies involved in the telecommunications sector in Jordan have a significant impact on competitive advantage. Therefore, this result also supports the result of Assaf's (2020) study.

Suharman and Hidayah (2021) aimed to analyze the environmental uncertainties, which are strong or weak, in order to determine the effect of intellectual capital on sustainable competitive advantage and to achieve sustainable competitive advantage in their study on 151 higher education institutions in Indonesia. As a result of the study, it was understood that there was a significant relationship between intellectual capital and competitive advantage. Contrary to this study, it was concluded that there was no significant relationship between IC and CA in the study conducted by Elda et al., (2021) on 109 participants in Indonesia.

Mubarik et al. (2019) aimed to examine the role of organizational capabilities between intellectual capital and competitive advantage, as well as the effect of intellectual capital components on competitive advantage. As a result of the study, it was determined that there was a significant relationship between intellectual capital and competitive advantage. The results of this study are similar to the results of Altarawneh (2017) study on Jordanian Pharmaceuticals industry and Arabiyat and Hasonah (2019) study on Jordanian commercial banks.

Sadq et al. (2018) investigated whether human capital has a role on competitive advantage in their study on a private university. As a result of the study, it was determined that there was a strong positive relationship between human capital and competitive advantage. While the result of this study showed similar results with the studies of Malkawi et al. (2018), it was not similar to the study result of Crisnandani et al. (2021).

Dahash and Al-Dirawi (2018) examined the relationship between intellectual capital components and competitive advantage. As a result of this study on Iraqi hotel industry, it was determined that there were positive and strong relationship between intellectual capital components and competitive advantage. Moreover, it was understood that the component showing the highest correlation with competitive advantage was human capital. Another study supporting the results of this study was conducted by Alserhan (2017) and Taie (2014). Contrary to these studies, Sadalia et al. (2018) and Yaseen et al. (2016) found that there was no relationship between human capital and competitive advantage, but there was a statistically significant relationship between structural and relational capital and competitive advantage.

Kamukama and Sulait (2017) aimed to investigate the effect of intellectual capital components on competitive advantage in their studies. As a result of the study, it was observed that the components of intellectual capital had a strong effect on competitive advantage and positive and significant relationships were found between IC elements and CA. It was understood that this result showed similar results with the study of Kamukama et al. (2011) and Srikalimah et al. (2020).

In the study conducted by Kaya (2017) on companies operating in Turkey, it was aimed to investigate the effect of knowledge management and intellectual capital on competitive advantage and innovation performance. As a result of the analysis of the data obtained from 268 participants, a positive and strong relationship was determined between intellectual capital and competitive advantage. Damar and İraz (2020) conducted a study in which the same results were observed with this study. This study, which was carried out in Turkey, was conducted out for 130 SME companies. As a result of the study, it was understood that there was a positive and statistically significant relationship between intellectual capital and competitive advantage. The results of these studies were similar to the results of the study conducted by Chahal and Bakshi (2015).

In the current economy, intellectual assets are an important determinant of competitive advantage in a company. Intellectual assets also lay the foundations for future competitiveness and play an important role in maintaining competitive advantage (Astuti et al., 2019). Barney (1991) stated that organizations that effectively use human resources and talents that are valuable to companies were more likely to achieve a competitive position (Obeidat et al., 2021). Therefore, there is a relationship between intellectual capital assets and competitive advantage. When we looked at the results of the studies conducted as a result of the literature review, there was a positive and significant relationship between intellectual capital and competitive advantage in general. In this regard, the hypothesis of this study was formed as follows;

Research hypothesis: There is a positive, strong and significant relationship between intellectual capital and competitive advantage.

4. METHOD

In this study, the relationship between intellectual capital and competitive advantage was tested with a meta-analysis method. Meta-analysis is an analysis method that summarizes the results of experimental studies in the social, behavioral and health fields and is used to apply statistical analyzes to the findings obtained from the studies (Karadağ et al., 2015; Yıldırım & Şen, 2020). Meta-analysis is a quantitative analysis method used to reduce the results of many studies to a single conclusion (Yıldırım & Şen, 2020). In addition, meta-analysis can powerfully test hypotheses that cannot be answered clearly with one or more studies, and can put an end to debates in the field. How the meta-analysis successfully clears up these debates can be understood by examining previous studies (Wampold et al., 2000). Meta-analysis is used not only to determine the relationship between two or more variables, but also to determine the impact of this relationship (Bowman, 2012). In this study, studies examining the relationship between "intellectual capital" and "competitive advantage" were included in the meta-analysis. The findings obtained as a result of the meta-analysis were reported in accordance with the criteria "PRISMA 2009 Checklist" (Göen & Şen, 2021; Moher et al., 2009).

4.1. Search Strategy and Inclusion Criteria

Studies examining the relationship between IC and CA were reached by searching on a total of 11 international online academic databases such as "ProQuest, EBSCOHost, SCOPUS, Web of Science, Google Scholar, Elsevier Science Direct, Springer Link, JSTOR Journals, Mendeley, Emerald Insight and Wiley Online Library" (Gusenbauer & Haddaway, 2020). In addition to these databases, national databases such as "Ulakbim Discovery, National Thesis Center of the Council of Higher Education and DergiPark" were also used. Articles published in refereed and non-refereed journals, all published master's and doctoral theses, papers presented in congresses and symposiums and full texts in these databases are included in the search. Theses and full texts were included in the search in order to avoid any publication bias in the analyses. Inclusion of only statistically significant studies in meta-analysis studies will generally detract the meta-analysis from its purpose (Davis et al., 2014). In this study, not only statistically significant studies but also statistically insignificant studies were included in the search in order to avoid publication bias.

While searching the online databases, studies examining the relationship between "intellectual capital and competitive advantage" during the 12-year period between 2010 and 2021 were taken into account in order to ensure up-to-dateness. There are two different reasons for choosing this date range. First of all, although there were many studies on IC before 2010, there were a limited number of studies on IC and CA. When we examined the studies that were conducted in this field, we could say that there were more studies that strengthen the theoretical background of these concepts rather than applied studies. In order to reach the data required for meta-analysis, applied studies (quantitative data) rather than theoretical studies are needed. When the literature reviews were examined, it was understood that the concept of intellectual capital was discussed in applied studies with the concept of competitive advantage in 2010 and later. Secondly, the correlation coefficient between the variables is needed to calculate the effect size between two continuous variables (Yıldırım & Şen, 2020). The correlation coefficient (r) calculated between two continuous variables in studies is also an effect size value (Field, 2001; Law et al., 1994). Increasing applied studies on IC and CA in 2010 and later provides the opportunity to reach the correlation data and derivatives required for meta-analysis.

Articles published in refereed and non-refereed journals, all published master's and doctoral theses, papers presented in congresses and symposiums, and full texts included in the meta-analysis in line with the explanations above were determined in accordance with the inclusion criteria below. Searches were made independently of countries and regions.

1) Using the search engines of the databases above, the concepts of "*intellectual capital, competitive advantage*", the titles, abstracts and keywords of the studies were searched. As a result of the search, 13,413 studies were found.

2) While scanning, January 1st 2010 and December 31st 2021 were selected as the date range. As a result of the scans, a total of 4,561 studies were found according to title, abstract and keywords.

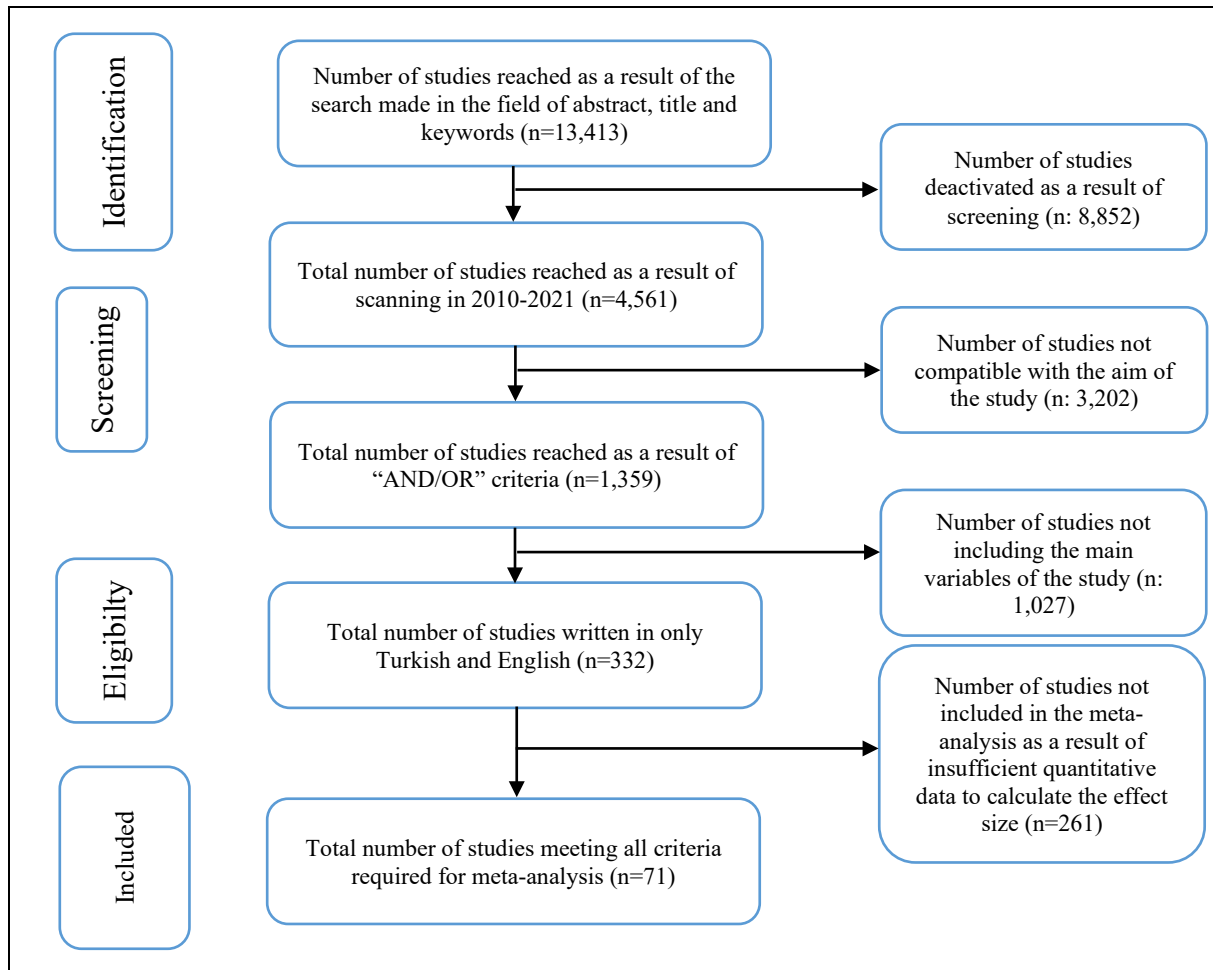
3) Such combinations as “intellectual capital AND competitive advantage”, “human capital AND competitive advantage”, “structural capital AND competitive advantage”, “relational capital AND competitive advantage”, “intellectual capital OR competitive advantage”, “human capital OR competitive advantage”, “structural capital OR competitive advantage”, “customer capital OR competitive advantage” were written to the search engines and scanned. As a result of the search, 1,359 studies were found.

4) The studies reached as a result of the search were limited to be written in only Turkish and English languages. As a result of the limitation, 332 studies were reached.

5) Correlation data are needed to calculate the effect size between two continuous variables in the meta-analysis (Field, 2001; Yıldırım & Şen, 2020). Accordingly, after the contents of the remaining studies were examined in depth, a total of 71 studies were reached, including the correlation data and the numerical data used in the calculation of the correlation data (number of samples, t-test value and standardized regression (β) coefficient).

As a result of the search criteria above, a total of 71 studies were included in the research sample. Subsequent analyzes were carried out in line with the data provided by these studies. In the international literature, researchers recommend using the work flow chart of PRISMA (2009) guidelines in meta-analysis studies (Bonazza et al., 2017; Eser, 2022). The purpose of the PRISMA guidelines is to assist researchers in improving the presentation and reporting of systematic review and meta-analysis studies (Moher et al., 2009). As a result of the search criteria, in order to better understand how the studies in the scope of the sample were reached, a work flow chart in accordance with the PRISMA (2009) guidelines was created in Figure 1 below.

Figure 1: PRISMA Workflow Chart for Data Collection

In this study, studies that examined the relationship between intellectual capital and competitive advantage in 2010 and 2021 were included. As a result of the search criteria (See Figure 1), a total of 71 studies were found that provided the quantitative data which is valid for the meta-analysis. Information on the type of publication and sample size of the studies included in this study were presented in Table 1.

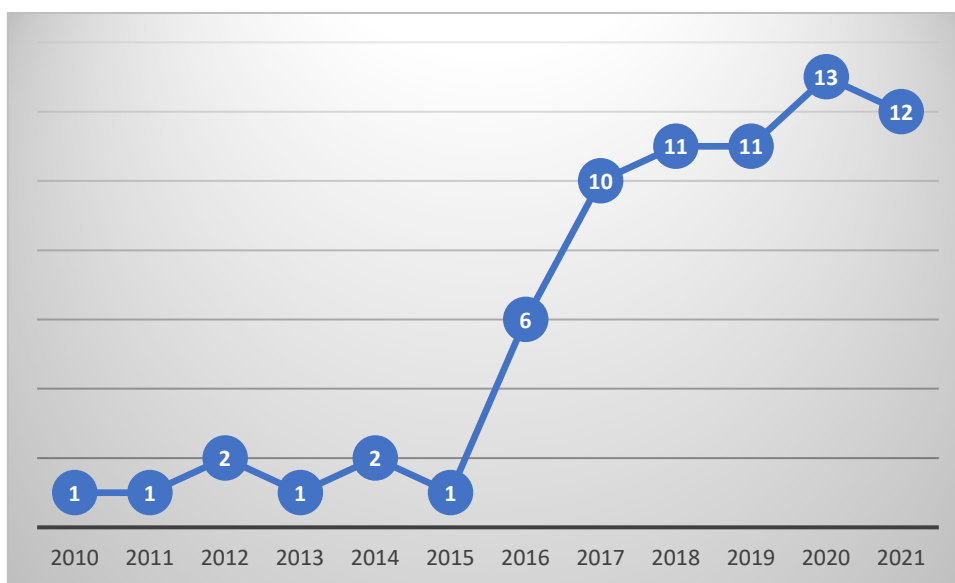
Table 1: Descriptive Information on Studies

Variable		f
Publication Type	Article	60
	Master Thesis	2
	Doctoral Thesis	2
	Conference Paper	7
	Total	71
Number of Samples	Article	13
		.739
	Master Thesis	42
		1
	Doctoral Thesis	54
	Conference Paper	91
	6	
	Total	15
		.625

When Table 1 was examined, a total of 71 studies, including 60 articles, 2 master's theses, 2 doctoral theses and 7 conference papers, were included in the meta-analysis. In addition, it was understood from Table 1 that the total number of samples included in the meta-analysis in this study was 15.625.

The variation of the studies included in the meta-analysis to examine the relationship between IC and CA according to years was given in Figure 2 below.

Figure 2: Change of Studies Included in Meta-Analysis According to Years

When Figure 2 was examined, it was seen that most of the studies were conducted in 2020 (13 studies). In addition, it has been understood that studies examining the relationship between intellectual capital and competitive advantage have increased rapidly after 2015 in Figure 2.

4.2. Coding Procedure

The coding process is basically a data extraction process and it is extracting clearer and more appropriate data for the studies from the complex information (Çoğaltay, 2014). After the studies included in the meta-analysis as a result of the research criteria were examined in detail, an accurate and understandable coding form was developed. This coding form provides an overview of the studies included in the meta-analysis and the concepts used in these studies. The coding forms used in the previous meta-analysis studies were reviewed while creating the coding form (Eser, 2022; Schyns & Schilling, 2013). The coding form developed in this study consists of two sections: First section: it is the section where the studies are listed chronologically from 2010 to 2021. This section includes the year of the study, the name of the author and the type of publication. Second section: it is about the data of the study. This section provides information about the number of samples and correlation values of studies examining the relationship between intellectual capital and competitive advantage.

4.3. Reliability and Validity

According to Card (2012), ensuring the reliability of the coding also affects the reliability of the meta-analysis studies to be conducted (Ateş & Ünal, 2021). In this study, inter-interpretive reliability was used to determine the reliability of the coding form. The most commonly used method to test inter-interpretive reliability is the Cohen's Kappa statistic. The Cohen's Kappa statistic takes values between -1 and +1 like the correlation value (McHugh, 2012; Stockings et al., 2015). The data coding form of this study was sent to two experts in the field of social sciences who were independent of this study. Since the first part of the data coding form contains objective data, it is not included in the reliability. The Cohen's Kappa value calculated as a result of inter-interpretive reliability was found to be 0.83. A Cohen's Kappa value between 0.80 and 0.90 indicates a strong reliability (McHugh, 2012). Therefore, according to Cohen's Kappa value, the data coding form used in this study is reliable.

The validity of meta-analysis studies depends on the ability of data collection tools to measure what was intended in the studies included in the sample. Petitti (2000) stated that the validity of the mean effect size obtained as a result of the meta-analysis was directly proportional to the validity level

of the studies included in the analysis (Ateş & Ünal, 2021). In this study, the validity of the calculated mean effect size value (Appendix-A) shows whether the data collection tools are valid.

4.4. Meta-Analysis Process and Data Analysis

In this study, the essential statistical analyzes were carried out in line with the meta-analysis process using the "Comprehensive Meta-Analysis (CMA-V3)" program. "SPSS 26.0" statistical package program was used for descriptive data analysis of the studies, and "Microsoft Excel 2016" program was used for data coding form.

The effect size obtained in meta-analyzes is a standard value used to determine the direction and strength of the relationship between the variables within the scope of the study (Karadağ et al., 2015). There are many different values that can be used to measure effect size in the relationship between variables. Values such as Pearson correlation coefficient (r), effect size index (d), odds ratios, regression coefficient, Cohen's d and risk ratios are a few of them (Field, 2001; Nakagawa & Cuthill, 2007). In this study, Pearson correlation data were used to calculate the effect size.

When more than one correlation values are given between the same structural categories in correlational meta-analysis studies, there are two different approaches regarding which of them can be used in meta-analysis (Schyns & Schilling, 2013; Çoğaltay, 2014). The first one is: if the correlations are independent, all relevant correlations are included in the analysis and are considered independent studies. The other one is: if the correlations are dependent, the correlations are averaged. Although there are different methods for correcting these mean correlations, most of these methods tend to lead to high correlation estimates (Schyns & Schilling, 2013). Therefore, conservative estimate was preferred in this study since using the mean correlation produces a conservative estimate of the overall correlation.

In this study, the Pearson correlation coefficient (r) value could not be reached in some studies included in the meta-analysis. Therefore, β (standardized regression coefficient) and t -values were used to calculate the r value in the relationship between the variables. Peterson and Brown (2005) stated that if β weights vary between -0.5 and 0.5, standardized β weights can be converted to r (Lenhard and Lenhard, 2016). Then, the r value found was converted to Fisher's Z value and analyzes were made over Fisher's Z value. The Fisher's Z value found as a result of the analyzes was interpreted by converting it to the correlation coefficient (r) (Xu et al., 2020). In all effect size calculations, 0.05 significance level and 95% confidence interval were taken as basis. The 95% confidence interval should not contain (0). Otherwise, the mean effect size reached as a result of the meta-analysis will not be significant at the 0.05 level (Duval & Tweedie, 2000). According to Nakagawa and Cuthill (2007), reporting the significance (p) level and the confidence interval (CI) value in the meta-analysis results encourages not only practical thinking but also effective thinking in the interpretation of meta-analysis results. The use of effect sizes and their confidence intervals in meta-analytical reports provides a better understanding of the results and enables effective statistical inferences from the data (Nakagawa & Cuthill, 2007).

Cochran's Q test and I^2 statistics, which are frequently used in the literature, were used to determine the heterogeneity among the studies included in the meta-analysis. In meta-analysis studies, researchers must choose whether to report results according to a fixed effects model or a random effects model. Andy P. Field (2001) suggested that it was generally more appropriate to use the random effects model in meta-analysis studies in the social sciences. In addition, many researchers stated that the random effects model produced more realistic results than the fixed effects model (Ades et al., 2005). In line with the explanations made, the random effects model was used in the meta-analysis process in this study.

In meta-analysis studies in which correlation values are used, the value corresponding to the correlation should be used while interpreting the effect size. Cohen (1988) stated that in cases where the correlation is taken as the effect size, a value corresponding to 0.10 indicated a small effect, a value corresponding to 0.30 indicates a medium effect, and a value corresponding to 0.50 indicates a large effect (Yıldırım & Şen, 2020). Similarly, (Lipsey & Wilson, 2001) evaluated that the effect size corresponding to the correlation corresponds to 0.10 as a small effect, 0.25 as a medium effect and 0.40 as a large effect.

5. FINDINGS

5.1. Publication Bias

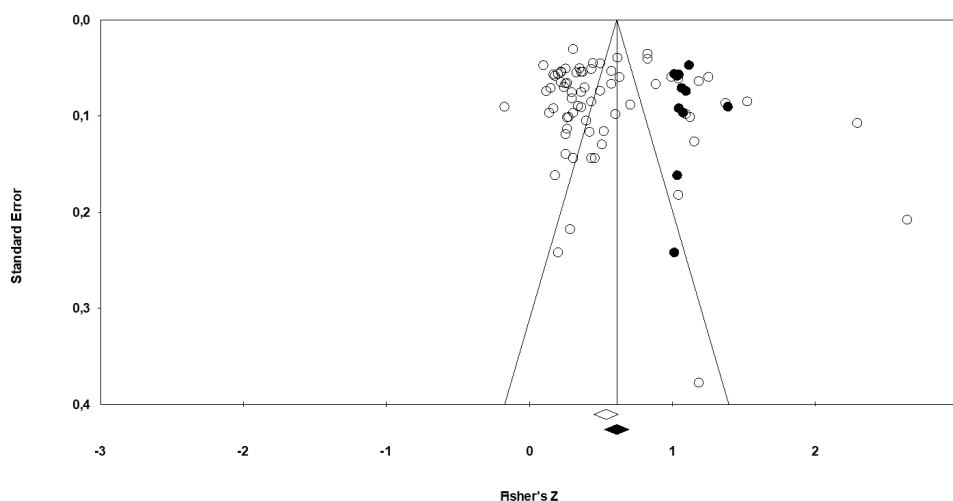
Publication bias poses a significant threat to meta-analyses and literature review. Therefore, the first problem which researchers need to solve before moving on to meta-analysis is publication bias (Xu et al., 2020). According to Petitti (2000), publication bias is a term generally used for reporting and publishing statistically significant results (Yıldırım & Şen, 2020). In this study, non-statistical studies were also included along with statistically significant studies to avoid publication bias. In meta-analysis studies, there are a number of graphic and many numerical methods in detecting publication bias. Funnel plot is the most important of these methods.

The funnel plot is the most widely used primary visual tool for detecting publication bias in meta-analysis studies (Duval & Tweedie, 2000; Dinçer, 2021; Rothstein, 2008). All of the studies included in the meta-analysis should be within the funnel lines and be symmetrical to avoid publication bias. Otherwise, it should be kept in mind that studies that are not in the funnel and that are not symmetrical will cause publication bias (Dinçer, 2021). However, in cases where the symmetry is not very clear, researchers can sometimes approach subjectively in the evaluation of the funnel plot (Duval & Tweedie, 2000). This is a criticized aspect of the funnel plot (Yıldırım & Şen, 2020). Therefore, when evaluating the publication bias of the meta-analysis result, using Duval and Tweedie's (2005) trim and fill method together with the funnel plot will make the meta-analysis results more reliable and valid. In addition to these methods, using different methods in the literature in meta-analysis studies will lead to more objective results.

In this study, in addition to the funnel plot in detecting publication bias, Duval and Tweedie's (2005) trim and fill method, Begg and Mazumdar's (1994) rank correlation, Orwin's (1983) safe N in addition to Rosenthal's (1979) safe N, and Egger et al.'s (1997) regression test were used. These methods can be calculated with the CMA program.

The funnel plot regarding the publication bias of the studies included in the meta-analysis and the findings of Duval and Tweedie's (2005) trim and fill method were given in Figure 3 below.

Figure 3: Funnel Plot Regarding Publication Bias

The white dots in Figure 3 show the studies included in the meta-analysis. While the circular white dots represent individual studies, the diamond-shaped white dot represents the overall effect. The vertical line in the funnel plot shows the effect sizes of the studies included in the meta-analysis. Looking at the white dots in the funnel plot, it was seen that it was denser on the left side of the vertical line. Therefore, the studies are not distributed symmetrically around the funnel plot lines and this situation causes publication bias. However, since the funnel plot does not contain statistical

information, it is not possible to talk about publication bias in this study. Hence, it is necessary to apply other statistical methods to determine whether there is publication bias.

The black dots in Figure 3 show the studies added as a result of Duval and Tweedie's trim and fill method. While the circular black dots indicate individual studies, diamond-shaped black dots represent the mean effect achieved as a result of the trim and fill method. While Duval and Tweedie's trim and fill method helps detect publication bias, it also helps to correct it. This method produces artificial studies that make the asymmetric funnel plot symmetrical (Yıldırım & Şen, 2020). This method indicates that there are missing studies on the right side of the funnel plot in Figure 3. Therefore, with this method, artificial studies were added to the right side of the funnel plot, helping to correct the publication bias. Thus, the asymmetrical funnel plot became symmetrical with the trim and fill method of Duval and Tweedie (Figure 3).

The new funnel plot (Figure 3) obtained as a result of Duval and Tweedie's trim and fill method reports the corrected value for the mean effect size of the meta-analysis. Table 2 includes both the adjusted and unadjusted values according to Duval and Tweedie's trim and fill method.

Table 2: Findings Regarding Duval and Tweedie's Trim and Fill Method

	Random Effect			Q Value	
	Studies Filled	Point Estimate	Lower Limit		Upper Limit
Observed Values		0.49	0.423	0.552	1926.92
Adjusted Values	11	0.54	0.545	0.482	2581.75

Looking at Table 2, it was understood that the number of missing studies in the relationship between IC and CA was 11 according to the random effects model. Therefore, the missing studies were included in the meta-analysis using Duval and Tweedie's trim and fill method and the overall effect model was recalculated. The mean effect size before adding the missing study was 0.49. However, when missing studies are added, this effect value increases to 0.54 (95% CI= [0.545; 0.482]). The number of missing studies constitutes approximately 15% (15/71) of the number of studies included in the meta-analysis. In this case, publication bias is not a concern in this study in general.

In this study, apart from the funnel plot and Duval and Tweedie's (2005) trim and fill method, Begg and Mazumdar's (1994) rank correlation, Orwin's (1983) safe N in addition to Rosenthal's (1979) safe N, and Egger et al.'s (1997) regression test were used in detecting publication bias. These methods can be calculated with the CMA program.

Table 3: Other Findings Regarding Publication Bias

Publication Bias Method	Results	
Rosenthal's Fail-Safe N	z-value for observed studies	58.62206
	p-value for observed studies	0.00000
	Alpha	0.05000
	Tails	2.00000
	z for Alpha	1.95996
	Number of observed studies	71.00000
	Fail-Safe N	3446.00000
Orwin's Fail-Safe N	Correlation in observed studies	0.46048
	Criterion for a "trivial" correlation	0.00100
	Mean correlation in missing studies	0.00000
	Number missing studies needed to bring correlation under 0,001	5282.00
Begg and Mazumdar Rank Correlation	Tau	0.16459
	for z-value for Tau	2.03012
	p-value (1 tailed)	0.02117
	p-value (2 tailed)	0.04234
Egger's Linear Regression	Intercept	1.34064
	Standard Error	1.59633
	t-value	0.83982
	95% lower limit (2 tailed)	-1.84396
	95% upper limit (2 tailed)	4.52524
	df	69.00000

p-value (1 tailed)	0.20195
p-value (2 tailed)	0.40391

Rosenthal's safe N number gives the number of unpublished studies required to make the effect size value of studies within the statistically significant sample to be statistically insignificant. As this number increases, publication bias decreases (Kansızoğlu, 2017). Rosenthal states that publication bias will be at a minimum level if $NR > 5k+10$ (k =number of studies included in meta-analysis) (Yıldırım & Şen, 2020). When the values in Table 3 are put into their places in the formula, it was seen that the Safe N value ($3446 > 365$) was quite high. Thus, there was no publication bias in this meta-analysis study examining the relationship between IC and CA according to Rosenthal's safe N.

Another method used to detect publication bias in Table 3 is Orwin's Safe N. This value corresponds to Rosenthal's safe N. Orwin's safe N method gives the number of unpublished studies required to reduce the mean effect size found as a result of the meta-analysis to a certain value (Orwin, 1983). We can say that as this number increases, publication bias decreases. Thus, it was seen in Table 3 that the number of studies that can bring the effect size value in this study to 0.001 according to Orwin's safe N method is 5282. It was understood that this result was quite high. This result was a separate indicator of the absence of publication bias in this study.

Another publication bias method used in this study is the regression test of Egger et al. If the p value obtained as a result of this test is higher than the alpha level (0.05), it indicates that there is no publication bias. There are two p values in this test. Rothstein (2008) stated that the two-tailed p (2-tailed) value should be reported in meta-analysis results (Rothstein, 2008). In Table 3, it was understood that the two-tailed (2-tailed) p value was 0.40391 (CI= -1.84396; 4.52524) according to the results of Egger et al.'s (1997) regression test. Hence, there is no publication bias in this study according to the results of Egger et al.'s (1997) regression test.

Another publication bias method used in Table 3 is Begg and Mazumdar's rank correlation method. According to this method, it is possible to talk about publication bias if the p value is less than 0.05. Otherwise, we can say that there is no publication bias. The p value to be considered here is the two-tailed value (Yıldırım & Şen, 2020). In Table 3, this p (2-tailed) value was found to be 0.04234. Therefore, according to Begg and Mazumdar's rank correlation method, we can say that there is publication bias in this study.

When we looked at the publication bias statistics of this study (Figure 3, Table 2, Table 3), it was possible to say that there was no publication bias in general except for Begg and Mazumdar's rank correlation method.

5.2. The Effect Value Size

Effect size constitutes the nature of the meta-analysis. Effect size is a value that reveals whether the independent variable affects the dependent variable positively or negatively in a study. Effect size is a value calculated for individual studies. However, the effect size used in meta-analysis studies expresses the overall effect value of all studies included in the study, not the result of an individual study (Dinçer, 2021). That is, the effect size used in meta-analysis studies helps us to see the whole picture, not just a part of it.

Another purpose of the meta-analysis is to calculate the heterogeneity of the effect size. In this study, Cochran's Q test and I^2 statistics were used as stated above (Section 4.4) to calculate heterogeneity. The Q test is the value corresponding to the degrees of freedom (df) in the chi-square (χ^2) table. If the Q value obtained as a result of the heterogeneity test is greater than the Q value in the χ^2 table, it can be said that the study is heterogeneous (Dinçer, 2021; Pilatin, 2022). The I^2 statistic, unlike Q, is an intuitive measure of heterogeneity that does not depend on the effect size. If the I^2 statistic exceeds the 75% limit value, it is possible to talk about a high level of heterogeneity (Ateş & Ünal, 2021).

The meta-analysis results regarding the effect size and heterogeneity tests were given in Table 4 below.

Table 4: Effect Size (Pearson r) and Heterogeneity Test Results

Model	Effect Size and 95% İnterval				Test of Null (Two-Tail)		Heterogeneity				
	N	Effect size	Lower limit	Upper limit	Z-value	p	Q	df (Q)	p	I ²	
Fixed	1	7	0.498	0.482	0.514	61.814	0.000	1926.920	70	0.00	96.367
Random	1	7	0.536	0.451	0.621	12.378	0.000				

In Table 4, when the data were subjected to the heterogeneity test, the Q (df=70) statistic value was calculated to be 1926.920 ($p < 0.001$). The fact that the obtained Q statistic value exceeds the 70 degrees of freedom and 95% confidence interval found from the chi-square (χ^2) table (df=70, $\chi^2(0.95) = 90.531$) indicates that the data are heterogeneously distributed. In addition, it was seen that the I² value calculated from the data was 96.367. Therefore, the value of I² (96.367) exceeds the 75% limit value, indicating a high level of heterogeneity. It is possible to conclude that the distribution is heterogeneous by looking at the Q statistics and I² values. When Table 4 was examined, it was understood that, according to the data of the studies included in the meta-analysis, the effect size in terms of Fisher's z value was 0.498 according to the fixed effects model and 0.536 according to the random-effects model. In meta-analysis studies in which correlation values are used, the value corresponding to the correlation should be used when interpreting the effect size. When the Fisher z value was converted to the correlation (Pearson r) value, the correlation (r) value was 0.460 according to the fixed effects model and 0.490 according to the random effects model. According to the results of the random effects model analysis, it was seen that the confidence interval was between 0.451 and 0.621 and was significant at the level of 0.05 ($p = 0.00$). According to Lipsey and Wilson (2001) the mean effect size value in this study showed that it had a positive and large effect. Based on this, it is possible to talk about the existence of a positive, significant and strong relationship between intellectual capital and competitive advantage ($r = 0.49$, $p = 0.00$). The forest graph showing the distribution of the effect size values of the studies within the scope of the study according to the random effects model was given in Appendix-A.

6. Discussion and Conclusion

When we look at the literature, we see that the relationship between IC and CA has been studied with different methods and models. Especially after 2015, the number of studies examining the relationship between IC and CA has gained intensity (Figure 2). However, when we look back, no meta-analysis study has been conducted that reveals the general effect on the relationship between IC and CA. Therefore, this study aims to contribute to the literature in the field of IC and CA by calculating the mean effect value of the relationship between IC and CA. In order to calculate the mean effect value in the meta-analysis, 71 studies and Pearson correlation data between IC and CA from these studies were used (Appendix-A).

As a result of the meta-analysis in this study, there is a positive, significant and strong relationship between IC and CA according to the random effects model ($r = 0.49$; $p = 0.00$). In the effect size calculations, 0.05 significance level and 95% confidence interval were taken as basis. The fact that the 95% confidence interval does not contain (0) is a separate indicator of a significant relationship between IC and CA (95% CI = [0.451; 0.621]). The use of confidence intervals in meta-analytical reports allows for meaningful statistical inferences and encourages researchers to think effectively (Nakagawa & Cuthill, 2007). In line with the explanations made, it is possible to say that the research hypothesis of "There is a positive, strong and significant relationship between intellectual capital and competitive advantage" has been confirmed. This positive and significant relationship between IC and CA supports the results of many studies such as Dahash and Al-Dirawi (2018), Taie (2014), Kamukama and Sulait (2017), Astuti et al (2019) and Assaf (2020). However, this significant relationship contradicts the research results of Elda et al (2021) and Crisnandani et al (2021). In addition, the insignificant relationship between the human capital dimension and competitive advantage supports this contradiction Sadalia et al. (2018) and Yaseen et al. (2016). In conclusion, the

positive and significant mean effect size obtained as a result of this study indicates that companies that use or direct their IC assets correctly will be effective in gaining sustainable competitive advantage.

Although there are few studies revealing an insignificant relationship between IC and CA, the findings obtained from many studies in the literature emphasize that companies that use and direct their intellectual capital assets effectively outclass others in creating competitive advantage. Therefore, intellectual capital assets, which have an important role in creating competitive advantage in companies, should not be overlooked. When the ever-increasing role of IC in acquiring CA is investigated, it becomes clear how important this relationship is. IC is intangible assets that are vital to the survival of organizations. The more a corporation / an organization invests in its IC, the more successful it will be in earning CA in the market or industry.

Classical notions that businesses can grow by investing in traditional assets are becoming less and less important in today's global economy. Everything has gained a dynamic structure in today's world. In order to keep up with the ever-changing economic conditions in a dynamic environment, businesses need intangible resources that can gain competitive advantage and increase their financial performance (Kamukama, 2013). On the other hand, considering the competitive and technological advances in the twenty-first century, it is possible to say that the importance of intellectual assets has become inevitable. Especially during the COVID-19 pandemic, which has affected the whole world for about two years, the sales of businesses on knowledge-based systems (structural capital) and the great dedication of employees (human capital) once again emphasize the importance and position of intellectual capital in the future. Businesses that do not have information systems, competent personnel and a strong customer relationship have disappeared during this pandemic (COVID-19). Therefore, business owners and managers need to understand the value of intangible assets and constantly focus on practices that will improve or develop these assets.

The mechanism that provides the greatest return on the quality of the products and services of the businesses is relational (customer) capital. The products or services most preferred by the customers in the market are the products or services of the businesses that give importance to customer satisfaction and services. This allows businesses to gain competitiveness against their competitors. Therefore, customer capital, as well as human and structural capital, is intellectual assets of vital importance for businesses. These inferences show evidence of the strong relationship between the IC and CA variables that emerged in this study. As a result, IC assets belonging to businesses are non-business-specific assets that cannot be imitated by their competitors, are valuable and above all, provide sustainable competitive advantage.

This study also contributes theoretically to the relationship between IC and CA as well as contributing to the studies to be conducted in the field of meta-analysis. The theoretical contributions in this study clarify the relationship between IC and CA in general, based on the existing studies. This study integrates the concept of IC and CA, revealing the existence of a positive relationship between them. Thus, this study will pave the way for further studies on how IC and CA variables affect each other. For example, researchers who want to conduct research with a meta-analytic method in the future will examine institutions in the same sector and culture, which will provide a more consistent and more reliable understanding of the relationship between IC and CA. Further research in the field of IC and CA will allow the link between IC and CA to expand. In addition, future studies examining the relationship between IC and CA can be collected and analyzed in terms of participant characteristics (gender, education, age, geographical region, etc.) and subgroup analyzes (ANOVA) can be made. The average effect sizes of the studies divided into groups in terms of these characteristics can be calculated and the difference can be reported. In addition to these, meta-regression analyzes can be performed using different categorical or continuous variables to reveal the extent to which the dependent variable affects the mean effect size.

The meta-analysis applied in this study has some limitations due to its inherent shortcomings, as noted by Rosenthal and DiMatteo (2001). First of all, the Pearson correlation (r) coefficient was determined as the criterion for calculating the effect size of the studies included in the meta-analysis process. Accordingly, some studies were not included in the meta-analysis process as correlation data

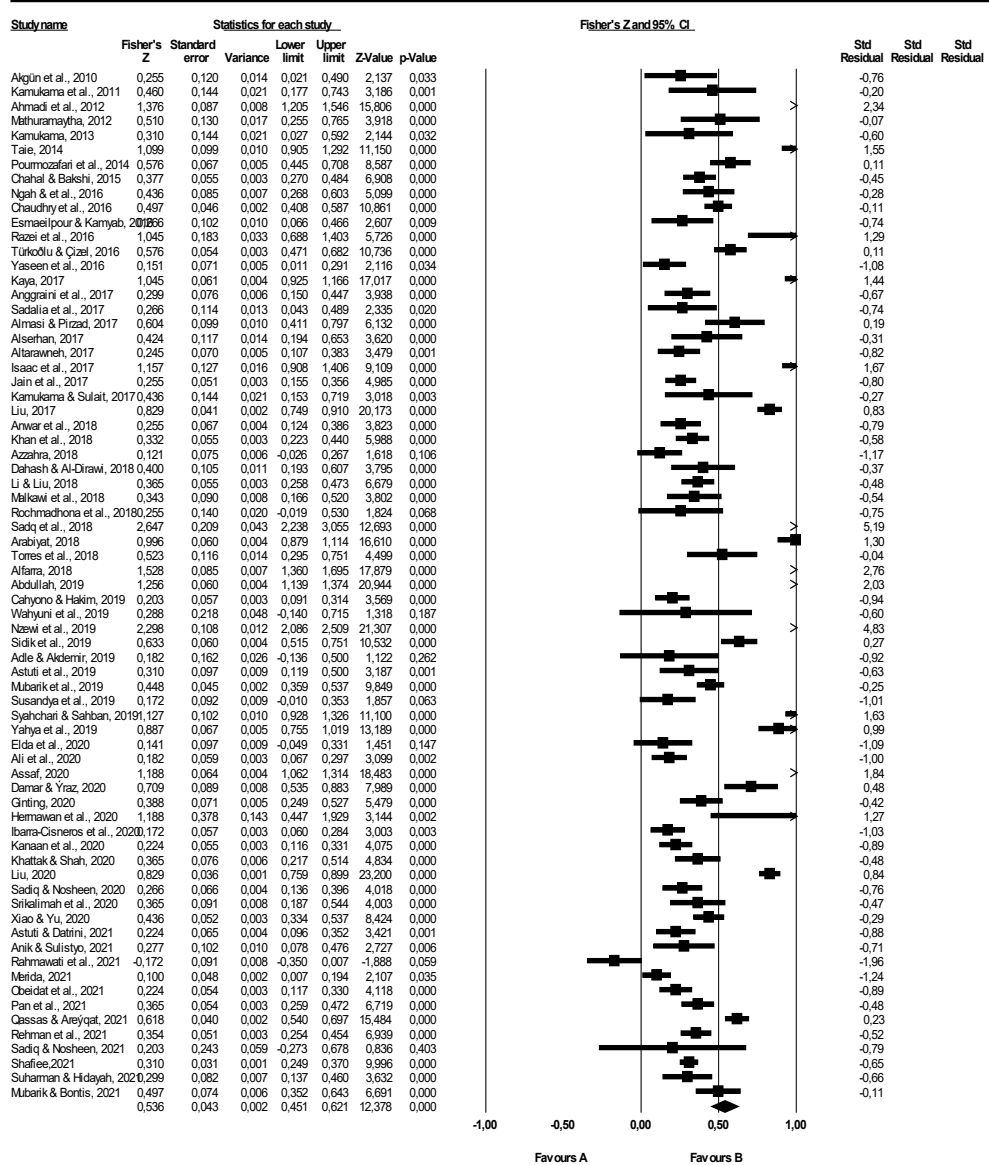
and derivatives could not be reached. Although a comprehensive search was performed in this study, the inclusion of only studies written in only English and Turkish in the analysis is another reason for limitation. The inclusion of studies conducted between 2010 and 2021 in this study is another limitation criterion. Expanding the research criteria and thus increasing the number of studies included in the analysis will provide much more reliable results by looking at the relationship in question from a broader perspective.

This study investigated the relationship between IC and CA based on the results from public or private institutions from different sectors. The competitive conditions faced by businesses operating in separate sectors or industries differ. Therefore, using data obtained from businesses in the same sector or industry will allow a clearer understanding of the relationship between IC and CA. Hence, researchers', who want to conduct study with a meta-analytical method in the future, examining institutions or organizations in the same sector and culture, will provide a consistent and reliable understanding of the relationship between IC and CA. Further studies in the field of IC and CA will allow the relationship between IC and CA to expand. In addition, future studies examining the relationship between IC and CA can be collected and analyzed in terms of participant characteristics (gender, education, age, marital status, geographical region, etc.) and sub-group analyzes (ANOVA) can be made. The difference emerging can be reported by calculating the mean effect sizes of the studies divided into groups in terms of these characteristics on the IC and CA. In addition to these, meta-regression analyzes can be performed using different categorical or continuous variables to reveal the extent to which this affects the dependent variable, which is the mean effect size.

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.*

Etik Beyan: *Bu alışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

Appendix-A: Forest Plot of Studies Included in Meta-Analysis

Meta Analysis

Note: Studies included in the meta-analysis are marked with a "*" in the bibliography.

REFERENCES

- *Abdullah, N. S. A. (2019). *Entelektüel sermayenin rekabet avantajı ve toplam kalite yönetimi uygulamalarına etkisi: Libya devlet üniversitelerinde bir araştırma* [Doktora Tezi, Kastamonu Üniversitesi]. Kastamonu Üniversitesi E-Arşiv Sistemi. <http://earsiv.kastamonu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12597/1421>
- Ades, A. E., Lu, G. and Higgins, J. P. T. (2005). The interpretation of random-effects meta-analysis in decision models. *Medical Decision Making*, 25(6), 646-656. DOI: 10.1177/0272989X05282643
- *Adle, A. A. and Akdemir, Ö. (2019). Achieving competitive advantage in technology based industry: How developing intellectual capital matters. *International Journal of EBusiness and EGovernment Studies*, 11(2), 89-103. DOI: 10.34111/ijeveg.20191121
- *Ahmadi, F., Parivizi, B., Meyhami, B. and Ziaee, M. (2012). Intellectual capital accounting and its role in creating competitive advantage at the universities. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(1), 894-912.
- Akdağ, G. (2012). *Otel işletmelerinde entelektüel sermaye ve örgüt performansı ilişkisi: Akdeniz bölgesindeki dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma* (Yayın No. 333406) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- *Akgün, A. E., Koçoğlu, İ., Keskin, H., İnce, H. and İmamoglu, S. Z. (2010). The relationship between intellectual capital, innovation and competitive advantage. *Proceedings of the 5Th European Conference on Innovation and Entrepreneurship*, 42-51.
- Al Khayyal, A. O., Alshurideh, M., Al Kurdi, B. and Salloum, S. A. (2021). Women empowerment in UAE: A systematic review. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 1261 AISC, 742-755. DOI: 10.1007/978-3-030-58669-0_66
- *Alfarra, N. (2019). *The role of the intellectual capital in achieving competitive advantage: A comparative study between private universities of Turkey and UAE* (Yayın No. 526224) [Yüksek lisans tezi, Çankaya Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- *Ali, S., Li, G. and Latif, Y. (2020). Unleashing the importance of creativity, experience and intellectual capital in the adaptation of export marketing strategy and competitive position. *PLoS ONE*, 15(11), 1-26. DOI: 10.1371/journal.pone.0241670
- *Almasi, F. and Pirzad, A. (2017). The effect of intellectual capital and knowledge management on competitive advantage: Testing the mediating role of customer relationship management. *Journal of Economic & Management Perspectives*, 11(3), 895-904.
- *Alserhan, H. F. (2017). The role of intellectual capital in achieving a competitive advantage: A field study on Jordanian private universities in the Northern Region. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 6(2). DOI: 10.6007/ijarems/v6-i2/3139
- *Altarawneh, I. (2017). Effect of intellectual capital on competitive advantage in the Jordanian pharmaceutical companies. *European Journal of Business and Management*, 9(5), 39-53.
- *Anggraini, F., Abdul-Hamid, M. A. and Kassim Aza Azlina, M. D. (2017). Competitive advantage as mediating role of intellectual capital and university performance: An empirical study in Indonesia. *Global Conference on Business and Economics Research (GCBER) 2017*, 181-188.
- *Anik, S. and Sulisty, H. (2021). The role of green intellectual capital and green innovation on competitive advantage of SMEs. *International Journal of Learning and Intellectual Capital*, 18(1), 28-43. DOI: 10.1504/IJLIC.2021.113662
- *Anwar, M., Khan, S. Z. and Khan, N. U. (2018). Intellectual capital, entrepreneurial strategy and new ventures performance: Mediating role of competitive advantage. *Business & Economic Review*, 10(1), 63-94. DOI: 10.22547/ber/10.1.3

- *Arabiyat, A.-K. A. and Hasoneh, A. I. (2019). The impact of intellectual capital on achieving competitive advantages within commercial banks in Jordan. *Sumerianz Journal of Economics and Finance*, 2(12).
- *Assaf, A. H. Al. (2020). Impact of intellectual capital on the competitive advantage in Jordanian telecom companies: "A case study on orange company." *Review of Applied Socio-Economic Research*, 19(1), 33-46.
- *Astuti, P. D., Chariri, A. and Rohman, A. (2019). Association between intellectual capital and competitive advantage: A case study on the hotel industry in Bali province, Indonesia. *Humanities and Social Sciences Reviews*, 7(4), 440-449. DOI: 10.18510/hssr.2019.7460
- *Astuti, P. D. and Datrini, L. K. (2021). Green competitive advantage: Examining the role of environmental consciousness and green intellectual capital. *Management Science Letters*, 11, 1141-1152. DOI: 10.5267/j.msl.2020.11.025
- Ateş, A. and Ünal, A. (2021). The relationship between teacher academic optimism and student academic achievement: A meta-analysis. *Psycho-Educational Research Reviews*, 10(2), 284-297. DOI: 10.52963/perr_biruni_v10.n2.20
- *Azzahra, K. (2018). The influence of human capital, structural capital and relational capital to the performance of cooperation with competitive advantage as intervening variable of cooperation in South Tangerang. *Economics and Accounting Journal*, 1(1), 24-34.
- Bonazza, N. A., Smuin, D., Onks, C. A., Silvis, M. L. and Dhawan, A. (2017). Reliability, validity, and injury predictive value of the functional movement screen: a systematic review and meta-analysis. *The American Journal of Sports Medicine*, 45(3), 725-732. DOI: 10.1177/0363546516641937
- Bowman, N. A. (2012). Effect sizes and statistical methods for meta-analysis in higher education. *Research in Higher Education*, 53(3), 375-382. DOI: 10.1007/s11162-011-9232-5
- *Cahyono, B. and Hakim, A. (2020). Green intellectual capital and competitive advantage: The moderating effect of Islamic business ethics. *3rd Asia Pacific International Conference of Management and Business Science (AICMBS 2019)*, 78-84.
- Castro, G. M. de and Saez, P. L. (2008). Intellectual capital in high-tech firms: The case of Spain. *Journal of Intellectual Capital*, 9(1), 25-36.
- *Chahal, H. and Bakshi, P. (2015). Examining intellectual capital and competitive advantage relationship: Role of innovation and organizational learning. *International Journal of Bank Marketing*, 33(3), 376-399. DOI: 10.1108/IJBM-07-2013-0069
- Chatzkel, J. (2002). Intellectual capital. *CES Working Papers*, 6(4), 57-62.
- *Chaudhry, N. I., Bilal, A., Awan, M. U., Bashir, A., Campus, G. and Campus, Q. (2016). The role of environmental consciousness, green intellectual capital management and competitive advantage on financial performance of the firms: An evidence from manufacturing sector of Pakistan. *Journal of Quality and Technology Management*, 12, 51-70.
- Chu, S. K. W., Chan, K. H. and Wu, W. W. Y. (2011). Charting intellectual capital performance of the gateway to China. *Journal of Intellectual Capital*, 12(2), 249-276. DOI: 10.1108/14691931111123412
- Çoğaltay, N. (2014). *Okul liderliğinin örgütsel çıktılara etkisi: Bir meta-analiz çalışması* (Yayın No. 353358) [Doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- *Crisnandani, N., Rahmawati, I. Y., Tubastuvi, N. and Haryanto, T. (2021). The Effect of intellectual capital and good corporate governance on financial performance in banking sector registered in Indonesia stock exchange with competitive advantage as intervening variabel for 2016-2019. *International Journal Of Economics Business and Accounting Research*, 5(2), 412-424.

- Crupi, A., Cesaroni, F. and Di Minin, A. (2020). Understanding the impact of intellectual capital on entrepreneurship: a literature review. *Journal of Intellectual Capital*, 22(3), 528-559. DOI: 10.1108/JIC-02-2020-0054
- *Dahash, Q. M. and Al-Dirawi, A. N. M. (2018). Investment in intellectual capital and achievement of the competitive advantage in hotel sector. *Management Science Letters*, 8(7), 795-804. DOI: 10.5267/j.msl.2018.5.007
- *Damar, A., ve İraz, R. (2020). Entelektüel sermaye ve rekabet avantajı ölçeklerinin Türkçe'ye uyarlanması ve değişkenler arasındaki ilişkiler: Kobiler üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 4487-4520. DOI: 10.15295/bmij.v8i5.1653
- Davis, J., Mengersen, K., Bennett, S. and Mazerolle, L. (2014). Viewing systematic reviews and meta-analysis in social research through different lenses. *SpringerPlus*, 3(1), 1-9. DOI: 10.1186/2193-1801-3-511
- Dinçer, S. (2021). *Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı Meta-Analiz* (3rd ed.). Pegem Akademi.
- Duval, S. and Tweedie, R. (2000). A nonparametric "Trim and Fill" method of accounting for publication bias in meta-analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 95(449), 89-98. DOI: 10.1080/01621459.2000.10473905
- Edvinsson, L. and Sullivan, P. (1996). Developing a model for managing Intellectual capital. *European Management Journal*, 14(4), 356-364. DOI: 10.1016/0263-2373(96)00022-9
- *Elda, R. P., Patrisia, D., Abror and Linda, M. R. (2021). The impact of intellectual capital and knowledge management on competitive advantage. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 179, 480-487. DOI: 10.2991/aebmr.k.210616.075
- Elitok, U. (2019). *Entelektüel sermayenin kurumsal itibar üzerine etkisi ve bankacılık sektöründe bir araştırma* [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. DSpace@İnönü. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/handle/11616/15275>
- Erkuş, A. (2005). *Entelektüel sermaye: Bir uygulama* (Yayın No. 186615) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Eser, M. T. (2022). A survey study for the comparison of meta-analysis softwares. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 11(1), 17-30. DOI: 10.14686/buefad.747948
- *Esmailpour, M. and Kamyab, A. (2016). Overview of the effect of dimensions of intellectual capital and employee satisfaction based on internal marketing on competitive advantage (Case study: Import-export companies in port of Bushehr). *International Journal of Business Research*, 16(1), 57-68. DOI: 10.18374/IJBR-16-1.4
- Field, A. P. (2001). Meta-analysis of correlation coefficients: A Monte Carlo comparison of fixed- and random-effects methods. *Psychological Methods*, 6(2), 161-180. DOI: 10.1037/1082-989X.6.2.161
- *Ginting, Y. M. (2020). Intellectual capital investigation in achieving sustainable competitive advantages in the creative industry: Does the mediation of knowledge management system affect? *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 23(2), 111-126.
- Gioacasi, D. (2014). Intellectual Capital: A critical approach on definitions and categorization. *CES Working Papers*, 6(4), 57-62.
- Göen, A. and şen, S. (2021). Spiritual leadership and organizational citizenship behavior: A meta-analysis. *SAGE Open*, 11(3), 1-16. DOI: 10.1177/21582440211040777
- Gusenbauer, M. and Haddaway, N. R. (2020). Which academic search systems are suitable for systematic reviews or meta-analyses? Evaluating retrieval qualities of Google Scholar, PubMed, and 26 other resources. *Research Synthesis Methods*, 11(2), 181-217. DOI: 10.1002/jrsm.1378

- Harris, A. H. T. (2018). An exploratory case study of nursing intellectual capital and hospital performance. In *ProQuest Dissertations and Theses*.
- *Hermawan, S., Hariyanto, W. and Biduri, S. (2020). Intellectual capital, business performance, and competitive advantage: An empirical study for the pharmaceutical companies. *Quality - Access to Success*, 21(175), 103-106.
- *Ibarra-Cisneros, M. A., Hernández-Perlines, F. and Rodríguez-García, M. (2020). Intellectual capital, organisational performance and competitive advantage. *European Journal of International Management*, 14(6), 976-998. DOI: 10.1504/EJIM.2020.110585
- *Isaac, O. M., Jiya, N. S. and Akyuz, M. (2017). Intellectual capital as a competitive advantage in pan African Nigeria Limited, Abuja. *Nile Journal of Business and Economics*, 7, 52-64. DOI: 10.20321/nilejbe.v3i7.120
- *Jain, P., Vyas, V. and Roy, A. (2017). Exploring the mediating role of intellectual capital and competitive advantage on the relation between CSR and financial performance in SMEs. *Social Responsibility Journal*, 13(1), 1-23. DOI: 10.1108/SRJ-04-2015-0048
- Jones, O. and Tilley, F. (2003). Competitive advantage in SMEs: towards a conceptual framework. In *Competitive Advantage in SMEs Organising for Innovation and Entrepreneurship*, 15-33.
- *Kamukama, N. (2013). Intellectual capital: Company's invisible source of competitive advantage. *Competitiveness Review*, 23(3), 260-283. DOI: 10.1108/10595421311319834
- *Kamukama, N., Ahiauzu, A. and Ntayi, J. M. (2011). Competitive advantage: Mediator of intellectual capital and performance. *Journal of Intellectual Capital*, 12(1), 152-164. DOI: 10.1108/14691931111097953
- *Kamukama, N. and Sulait, T. (2017). Intellectual capital and competitive advantage in Uganda's microfinance industry. *African Journal of Economic and Management Studies*, 8(4), 498-514. DOI: 10.1108/AJEMS-02-2017-0021
- *Kanaan, R. K., Obeidat, U. N., Obeidat, B. Y., Al-Zu'bi, M. O. and Abuhashesh, M. (2020). The Effect of Intellectual Capital on Competitive Advantage in the Jordanian Telecommunication Sector. *Journal of Business & Management (COES&RJ-JBM)*, 8(1), 1-19. DOI: 10.25255/jbm.2020.8.1.1.19
- Kansızoğlu, H. B. (2017). The effect of graphic organizers on language teaching and learning areas: A meta-analysis study. *Eğitim ve Bilim*, 42(191), 139-164. DOI: 10.15390/EB.2017.6777
- Karadağ, E., Bektaş, F., Çoğaltay, N. and Yalçın, M. (2015). The effect of educational leadership on students' achievement: a meta-analysis study. *Asia Pacific Education Review*, 16(1), 79-93. DOI: 10.1007/s12564-015-9357-x
- *Kaya, S. (2017). *İşletmelerde entelektüel sermaye ve bilgi yönetiminin inovasyon performansı ve rekabet avantajı üzerine etkilerinin belirlenmesi* (Yayın No. 470368) [Doctora tezi, Haliç Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- *Khan, S. Z., Yang, Q. and Waheed, A. (2019). Investment in intangible resources and capabilities spurs sustainable competitive advantage and firm performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 285-295. DOI: 10.1002/csr.1678
- *Khattak, M. S. and Shah, S. Z. A. (2020). The role of intellectual and financial capital in competitiveness and performance: A study of emerging small and medium enterprises. *Business Strategy and Development*, 3(4), 422-434. DOI: 10.1002/bsd2.106
- Law, K. S., Schmidt, F. L. and Hunter, J. E. (1994). Nonlinearity of range corrections in meta-analysis: Test of an improved procedure. *Journal of Applied Psychology*, 79(3), 425-438. DOI: 10.1037/0021-9010.79.3.425
- Lenhard, W. and Lenhard, A. (2016). *Computation of effect sizes*. Psychometrica.

https://www.psychometrica.de/effect_size.html

- *Li, Y. Q. and Liu, C. H. S. (2018). The role of problem identification and intellectual capital in the management of hotels' competitive advantage-an integrated framework. *International Journal of Hospitality Management*, 75, 160-170. DOI: 10.1016/j.ijhm.2018.05.022
- Lipsey, M. W. and Wilson, D. B. (2001). Practical meta-analysis. In *Applied Social Research Methods Series* (49). SAGE Publications, Inc.
- *Liu, C. H. (2017). Creating competitive advantage: Linking perspectives of organization learning, innovation behavior and intellectual capital. *International Journal of Hospitality Management*, 66. DOI: 10.1016/j.ijhm.2017.06.013
- *Liu, C. H. (2020). Creating competitive advantage through network ties, entrepreneurial orientation and intellectual capital. *Management Decision*, 59(9), 2238-2263. DOI: 10.1108/MD-02-2020-0191
- Maditinos, D., Chatzoudes, D., Tsairidis, C. and Theriou, G. (2011). The Impact of intellectual capital on firm's market value and financial performance. *Journal of Intellectual Capital*, 12(1), 132-151. DOI: 10.1108/14691931111097944
- *Malkawi, N. M. M., Omari, K. Al and Halasa, A. (2018). Intellectual capital as a core competency for competitive advantage: A case study. *Journal of Digital Information Management*, 16(4), 192-202. DOI: 10.6025/jdim/2018/16/4/192-202
- *Mathuramaytha, C. (2012). The impacts of intellectual capital on innovative capability: Building the sustain competitive advantage on a resource-based perspective of Thailand industrial. *International Business Management*, 6(4), 451-457.
- McHugh, M. L. (2012). Interrater reliability: the kappa statistic. *Biochemia medica. Biochemia Medica : Biochemia Medica*, 22(3), 276-282.
- *Merida, P. D. (2021). Intellectual capital, competitive advantage (evidence from Indonesia's manufacturing sector). *research in management and accounting*, 4(1), 1-10.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., Altman, D., Antes, G., Atkins, D., Barbour, V., Barrowman, N., Berlin, J. A., Clark, J., Clarke, M., Cook, D., D'Amico, R., Deeks, J. J., Devereaux, P. J., Dickersin, K., Egger, M., Ernst, E., ... Tugwell, P. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. In *PLoS Medicine*, 6(7), 1-6. DOI: 10.1371/journal.pmed.1000097
- *Mubarik, M. S. and Bontis, N. (2021). Intellectual capital, leadership and competitive advantage: a study of the Malaysian electrical and electronics industry. *International Journal of Learning and Intellectual Capital*, 1-22. DOI: 10.1504/ijlic.2021.10042966
- *Mubarik, M. S., Naghavi, N. and Mahmood, R. T. (2019). Intellectual capital, competitive advantage and the ambidexterity liaison. *Human Systems Management*, 38(3), 267-277. DOI: 10.3233/HSM-180409
- Nakagawa, S. and Cuthill, I. C. (2007). Effect size, confidence interval and statistical significance: A practical guide for biologists. In *Biological Reviews*, 82(4), 591-605. DOI: 10.1111/j.1469-185X.2007.00027.x
- *Ngah, R., Salleh, Z., Ab Wahab, I. and Azman, N. A. (2016). Intellectual capital, knowledge management and sustainable competitive advantage on SMEs in Malaysia. *Proceedings of the International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management & Organizational Learning*, 2000, 348.
- *Nzewi, H. N., Robert, E. I., Ifechi, A. N., Monene, C. P. and Martin, O. (2019). Intellectual capital and competitive advantage of selected commercial banks in Anambra State. *International Journal of Managerial Studies and Research (IJMSR)*, 6(5), 27-36. DOI: 10.20431/2349-0349.0705004

- *Obeidat, U., Obeidat, B., Alrowwad, A., Alshurideh, M., Masa'deh, R. and Abuhashesh, M. (2021). The effect of intellectual capital on competitive advantage: The mediating role of innovation. *Management Science Letters*, 1(4), 1331-1344. DOI: 10.5267/j.msl.2020.11.006
- OECD. (2008). *Intellectual Assets and Value Creation*.
- Orwin, R. G. (1983). A Fail-Safe N for Effect Size in Meta-Analysis. *Journal of Educational Statistics*, 8(2), 157-159. DOI: 10.2307/1164923
- *Pan, C., Jiang, Y., Wang, M., Xu, S., Xu, M. and Dong, Y. (2021). How can agricultural corporate build sustainable competitive advantage through green intellectual capital? A new environmental management approach to green agriculture. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 1-26. DOI: 10.3390/ijerph18157900
- Pedro, E., Leitão, J. and Alves, H. (2018). Intellectual Capital and Performance. *Journal of Intellectual Capital*, 19(2), 407-452. DOI: 10.1108/jic-11-2016-0118
- Petty, R. and Guthrie, J. (2000). Intellectual capital literature review :Measurement, reporting and management. In *Journal of Intellectual Capital*, 1(2), 155-176. DOI: 10.1108/14691930010348731
- Pilatin, A. (2022). Impact of Social Capital on Economic Growth: A Meta-Analysis / Sosial Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bir Meta-Analiz. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 6(2), 216-235. DOI: 10.29216/ueip.1132292
- *Pourmozafari, A., Heyrani, F. and Moeinadin, M. (2014). The examination of relationship between intellectual capital and financial performance according to the modulating role of competitive advantage. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 4(1), 188-200. DOI: 10.6007/ijarafms/v4-i1/584
- *Qassas, K. and Areiqat, A. (2021). Management intellectual capital and its role in achieving competitive advantages at Jordanian private universities. *International Journal of Higher Education*, 10(2), 92-107. DOI: 10.5430/ijhe.v10n2p92
- *Rehman, S. U., Bresciani, S., Ashfaq, K. and Alam, G. M. (2021). Intellectual capital, knowledge management and competitive advantage: a resource orchestration perspective. *Journal of Knowledge Management*. DOI: 10.1108/JKM-06-2021-0453
- *Rezaei, S., Izadi, M., Jokar, I. and Rezaei, S. (2016). The relationship between green intellectual capital and competitive advantages. *International Business Management*, 10(20), 4743-4748. DOI: 10.3923/ibm.2016.4743.4748
- *Rochmadhona, B. N., Suganda, T. R. and Cahyadi, S. (2018). The Competitive advantage between intellectual capital and financial performance of banking sector in ASEAN. *Jurnal Keuangan Dan Perbankan*, 22(2), 321-334. DOI: 10.26905/jkdp.v22i2.2060
- Rothstein, H. R. (2008). Publication bias as a threat to the validity of meta-analytic results. *Journal of Experimental Criminology*, 4(1), 61-81. DOI: 10.1007/s11292-007-9046-9
- *Sadalia, I., Irawati, N. and Syafitri, I. (2018). The influence of intellectual capital on competitive advantage on universities in Medan City. In *1st Economics and Business International Conference (EBIC 2017)*, 599-602. DOI: 10.2991/ebic-17.2018.95
- *Sadiq, R. and Nosheen, S. (2020). Determining the impact of intangible assets on intellectual capital and competitive advantage in banking. *Lahore Journal of Business*, 9(1), 105-144. DOI: 10.35536/ljb.2020.v9.i1.a5
- *Sadiq, R. and Nosheen, S. (2021). Strategic financial management in financial firms: Risk impacts on intellectual capital and competitive advantage in banking sector. *City University Research Journal*, 11(3), 508-532.
- *Sadq, Z. M., Aljaf, N. A. and Hasan, R. S. (2018). The role of human capital in achieving competitive advantages: An empirical study at knowledge private university /Erbil, Iraq.

International Journal of Social Sciences & Educational Studies, 4(4), 53-63. DOI: 10.23918/ijsses.v4i4p53

- Schyns, B. and Schilling, J. (2013). How bad are the effects of bad leaders? A meta-analysis of destructive leadership and its outcomes. *Leadership Quarterly*, 24(1), 138-158. DOI: 10.1016/j.leaqua.2012.09.001
- *Shafiee, M. M. (2021). Competitive advantage via intellectual capital: a moderated mediation analysis. *Journal of Intellectual Capital*. DOI: 10.1108/JIC-05-2020-0152
- *Sidik, M. H. J., Yadiati, W., Lee, H. and Khalid, N. (2019). The dynamic association of energy, environmental management accounting and green intellectual capital with corporate environmental performance and competitive advantages. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(5), 379-386. DOI: 10.32479/ijeep.8283
- Sigalas, C. and Pekka Economou, V. (2013). Revisiting the concept of competitive advantage: Problems and fallacies arising from its conceptualization. In *Journal of Strategy and Management* 6(1), 61-80. DOI: 10.1108/17554251311296567
- Soetrisno, A. and Lina, L. (2014). The Influence of Intellectual Capital Components Towards the Company Performance. *Jurnal Manajemen Maranatha*, 14(1), 125-140.
- *Srikalimah, S., Wardana, L. W., Ambarwati, D., Sholihin, U., Shobirin, R. A., Fajariah, N. and Wibowo, A. (2020). Do creativity and intellectual capital matter for smes sustainability? The role of competitive advantage. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 397-408. DOI: 10.13106/JAFEB.2020.VOL7.NO12.397
- Stockings, E., Degenhardt, L., Lee, Y. Y., Mihalopoulos, C., Liu, A., Hobbs, M. and Patton, G. (2015). Symptom screening scales for detecting major depressive disorder in children and adolescents: A systematic review and meta-analysis of reliability, validity and diagnostic utility. In *Journal of Affective Disorders* 174, 447-463. DOI: 10.1016/j.jad.2014.11.061
- *Suharman, H. and Hidayah, N. (2021). Essentials of intellectual capital to create higher education sustainable competitive advantage: Environment uncertainty as a moderating variable in Indonesia private universities. *International Journal of Economics and Business Administration*, 9(1), 382-391. DOI: 10.35808/ijebe/680
- *Susandya, A. A. P. G. B. A., Kumalasari, P. D. and Manuari, I. A. R. (2019). The role of green intellectual capital on competitive advantage: Evidence from Balinese Financial Institution. *Sriwijaya International Journal Of Dynamic Economics And Business*, 3(3), 227-242. DOI: 10.29259/sijdeb.v3i3.227-242
- Süslü, M. (2019). *evreye duyarlı stratejilerin işletmelerin rekabet avantajına ve finansal performansına etkisi: Türk konaklama sektörü üzerine bir araştırma* (Yayın No. 573360) [Doktora tezi, Beykent Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sveiby, K. E. (2001). A knowledge-based theory of the firm to guide in strategy formulation. *Journal of Intellectual Capital*, 2(4), 344-358. DOI: 10.1108/14691930110409651
- *Syahchari, D. H. and Sahban, M. A. (2019). The impact of intellectual capital and knowledge management on competitive advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 10(8), 261-272.
- *Taie, E. S. (2014). The effect of intellectual capital management on organizational competitive advantage in Egyptian hospitals. *International Journal of Business and Social Science*, 5(2).
- *Torres, A. I., Ferraz, S. S. and Santos-Rodrigues, H. (2018). The impact of knowledge management factors in organizational sustainable competitive advantage. *Journal of Intellectual Capital*, 19(2), 453-472. DOI: 10.1108/JIC-12-2016-0143
- *Türkoğlu, N. ve izel, B. (2016). Konaklama işletmelerinde entelektüel sermayenin rekabet gücüne etkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 3(2), 37-53.

- *Wahyuni, H., Melani, E. and Candrawati, T. (2020). Competitive advantage as a mediating variable to the relationship between intellectual capital and financial performance. *1st Annual Management, Business and Economic Conference (AMBEC 2019)*, 69-74. DOI: 10.2991/aebmr.k.200415.014
- Wampold, B. E., Ahn, H. and Kim, D. (2000). Meta-analysis in the social sciences: *Asia Pacific Education Review*, 1, 67-74. DOI: 10.1007/bf03026147
- *Xiao, H. and Yu, D. (2020). Achieving sustainable competitive advantage through intellectual capital and corporate character: The mediating role of innovation. *Problemy Ekorozwoju*, 15(1), 33-45. DOI: 10.35784/pe.2020.1.04
- Xu, H., Mei, Q., Shahzad, F., Liu, S., Long, X. and Zhang, J. (2020). Untangling the impact of green finance on the enterprise green performance: a meta-analytic approach. *Sustainability (Switzerland)*, 12(21). DOI: 10.3390/su12219085
- *Yahya, N. A., Arshad, R., Kamaluddin, A. and Abdul Rahman, R. (2019). Green intellectual capital and firm competitive advantage: Evidence from Malaysian manufacturing firms. *The Journal of Social Sciences Research*, 5(2), 463-471. DOI:10.32861/jssr.52.463.471
- *Yaseen, S. G., Dajani, D. and Hasan, Y. (2016). The impact of intellectual capital on the competitive advantage: Applied study in Jordanian telecommunication companies. *Computers in Human Behavior*, 62, 168-175. DOI:10.1016/j.chb.2016.03.075
- Yinusa, K. W. (2018). Impact of intellectual capital on performance of deposit money banks in Nigeria. (Publication No. 13422898) [Doctoral dissertation, Kwara State University]. ProQuest Dissertations & Theses Global
- Yıldırım, İ. ve Şen, S. (2020). *CMA ile meta-analiz uygulamaları* (1st ed.). Anı Yayıncılık.
- Zerenler, M., Hasiloglu, S. B. and Sezgin, M. (2008). Intellectual capital and innovation performance: empirical evidence in the Turkish automotive supplier. *Journal of Technology Management & Innovation*, 3(4), 31-40. DOI:10.4067/s0718-27242008000200003

Beşerî Sermaye ve Dijitalin Tematik Dönüşümü: WoS Tabanlı Bir Bibliyometrik Analiz

Thematic transformation of Human Capital and Digital: A WoS Based Bibliometric Analysis

Nazan BUDAK ÇETİNKAYA¹

Öz

Amaç: Bu makale beşerî sermaye ve dijital alanda küresel çapta yapılan çalışmaların literatürünü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Tasarım/Yöntem: 1998'ten 2022'e kadar olan çalışmalarda bibliyometrik için R-Studio'nun arayüzü uygulama olan "biblioshiny" kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırmacıların daha fazla ilgi gösterdiği konu alanları dijital, insan, sermaye, ekonomi, dijitalleşme, teknoloji, eğitim gibi alanlarda olmaktadır. Anahtar kelimelerin sıralamasına bakıldığında dijital ekonomi, dijitalleşme, dijital dönüşüm, entelektüel sermaye, dijital bölünme, dijital teknolojiler, inovasyon, eğitim gibi kelimeler yer almaktadır. Kitap, dergi makalesi ve konferans bildirisi gibi alanlarda en fazla yayın üreten ülkenin Rusya olduğu görülmüştür. En çok yayın yapan yazarlar arasında listenin ilk sırasında Kelchevskaya NR. ve Stepan Zemtsov yer almaktadır. En çok atıf alan makale Laar vd., 2017 "The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review" başlıklı makalesidir. Beşerî sermaye ve dijital alanda en çok yayın yapan dergi Sustainability dergisidir.

Sınırlılıklar: Bu makale, 1998'ten 2022'e kadar Clarivate Analytics WoS veri tabanında iki anahtar kelime ("human capital" ve "digital") üzerine analiz yapılmıştır.

Özgünlük/Değer: Söz konusu çalışma diğer yapılan çalışmalardan farklı olarak beşerî sermayenin teknolojiye yaşanan evrimin içerisinde tutunabilmesi, var olabilmesi ve değişime adaptasyonu için dijital alanla ilişkisini içermektedir. Bu farklılık çalışmayı diğerlerinden ayırarak özgün perspektif kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşerî Sermaye, Bilgi İletişim Teknolojileri, Dijital, Dönüşüm, Bibliyometrik

Abstract

Purpose: This article aims to analyze the literature of global studies in the field of human capital and digital.

Design/Methodology: In the study from 1998 to 2022, R-Studio's interface application "biblioshiny" was used for bibliometrics.

Findings: The subject areas that researchers are more interested in are digital, human, capital, economy, digitalization, technology, education. Looking at the order of the keywords, there are words such as digital economy, digitalization, digital transformation, intellectual capital, digital division, digital technologies, innovation, education.. It has been observed that the country that produces the most publications such as books, journal articles and conference papers is Russia. Kelchevskaya NR and Stepan Zemtsov are at the top of the list among the most issuing authors. The most cited article is Laar et al., 2017 titled "The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review". The journal that publishes the most in the field of human capital and digital is Sustainability.

Limitations: This article analyzed two keywords ("human capital" and "digital") in theClarivate Analytics WoS database from 1998 to 2022.

Originality/Value: The aforementioned study, unlike other studies, includes the relationship of human capital with the digital field in order to be able to hold on to the evolution in technology, to exist and to adapt to change. This difference distinguishes the work from others and gives it a unique perspective.

Keywords: Human Capital, Information and Communication Technologies (ICT), Digital, Transformation, Bibliometric

¹Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, nazan.budak3@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID:0000-0002-5146-5241.

1. GİRİŞ

Dijitalleşme ve beşerî sermaye önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu çalışma beşerî sermaye ve dijital alanda küresel çapta yapılan çalışmaların literatürünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 1998'ten 2022'e kadar WoS veri tabanında yayınlanan araştırma uygulamalarının kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktadır. Yapılan bibliyometrik analiz ile beşerî sermayenin ve dijital çalışmalarının konularını, yayın modellerini ve kullanımlarını içeren bir değerlendirme yer almıştır. Bu çalışmanın amacını yerine getirmek için aşağıdaki araştırma soruları dile getirilmiştir: (1) Beşerî sermaye ve dijital alanda dünya çapında yayın eğilimi nedir? ve (2) Bu eğilimden hangi bilgiler ortaya çıkarılmış ve bu iki alan gelecekteki çalışmaları ne yönde etkileyecektir? Yapılan analiz, konuyla ilgili gelecekteki araştırmalara rehberlik etmek için eğilimi ve fenomeni tanımlamaya çalışır. Ayrıca konu dendrogramı, kavramsal harita ve trend konu figürünün oluşturulması için bibliyometriğin bir web arayüzü olan “biblioshiny” kullanılmıştır. Ayrıca, en aktif coğrafi bölgeleri analiz etmeyi mümkün kılmak için, daha spesifik araştırma alanlarını belirlemek ve en çok alıntı yapılan makaleleri belirlemek ve okumak için kavramsal bir şema kullanarak iki anahtar kelime İngilizce karşılığı (“human capital” ve “digital”) üzerine analiz yapılmıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde çalışmada ilk olarak “human capital” ve “digital” kelimeleri üzerine yapılan bibliyometrik çalışmalardan bahsedilmiştir. Kullanılan metot açıklandıktan sonra tanımlayıcı bibliyometrik analiz ortaya konulmuştur. En çok kullanılan kelimeler, en çok yayın yapan dergi, kurum ve yazar, en çok atıf alan ülke, en çok atıf alan yazar, konuların yıllar içindeki değişimi, tematik dönüşümü, dendrogramı, yayınların küresel görünümü, ülkelerin iş birliği hakkında bilgiler sunulmuştur. Son olarak araştırma soruları cevaplanıp değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Klasik iktisat teorisinin temsilcilerinden Adam Smith, beşerî sermayenin önemine vurgu yapan ilk iktisatçı olarak bilinmektedir. Smith, toplumdaki bireylerin kazandıkları bilgi ve becerilerden oluşan niteliklerin toplumsal sermayenin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Buna göre Smith, emeğin vasıflı ve vasıfsız olmasından kaynaklanan gelir farkını, kendisini geliştirmek için harcayarak nitelikli emek gücünün oluşmasına katkı sağlanacağını savunmaktadır. Ancak beşerî sermaye kavramını ilk olarak ortaya atan Schultz'tur. Schultz beşerî sermayeyi, üretim faaliyetinde faydalı olan bütün yeteneklerin toplamı olarak ifade etmektedir (Kanberoğlu vd., 2021). Beşerî sermaye daha sonra çeşitli yazarlar tarafından benimsenmiştir ancak 1950'lerin sonlarına kadar iktisatçıların ortak dilinin ciddi bir parçası haline gelmemiştir. (Goldin, 2016). Becker'den başka hiç kimse bu konuyu verimli ve tutarlı bir teorik model biçiminde oldukça geniş bir ampirik araştırma alanı haline getirecek modellemeyi yapmamıştır (Bilen & Yumuşak, 2008). Becker (1993)'e göre, artık çoğu insan için gelir kaynağı sadece fiziksel sermaye değil beşerî sermayedir. İş gücünün kaynağı zenginliğindedir. Geçimlerini insan sermayesi ile sağlayacaklardır.

İnsan sermayesi, ekonomik değer üretme yeteneğinde somutlaşan, yaratıcılık da dahil olmak üzere yeterlilikler, bilgi, sosyal ve kişilik özellikleri stoğudur (Lamotte, 2012). Saxton (2000)'a göre işgücünün çalışma karşılığında kazandığı ücreti arttırmak için bilgi, beceri ve tecrübe birikimini kullanmasıdır. Coleman (1988), insan sermayesinin “insanlarda yeni şekillerde hareket etmelerini sağlayan beceri ve yetenekleri ortaya çıkaran değişiklikler tarafından yaratıldığını” belirtir. Carkhuff (2000), beşerî sermayeyi gelişim, fiziksel, duygusal ve entelektüel gelişim olarak tanımlamaktadır. İnsanları “sermaye” yapan şey düşünme yetenekleridir. Düşünmek insan deneyiminin ham verilerini üretken bilgiye dönüştürmesidir. Daha iyi düşünen bir kişi, tüm "mevcut işlem prosedürlerimizin" yetersiz olduğunu varsayar ve bu nedenle işleri yapmanın yepyeni yollarını yaratmak için "üretken işletim prosedürleri" üretir.

Birçok ülke sosyo-ekonomik ve çevresel anlamda gelişme gösterebilmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden istifade etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), bilgiyi üretmek, işlemek ve yönetmek için teknoloji araçlarını entegre eden teknolojidir (Cengiz & Çetinceli, 2020). BİT'in ülkeler tarafından benimsenmesi ve kullanılması, bilgiye dayalı sermayeyi yani beşerî sermayeyi gerektirir (OECD, 2016a). Küreselleşen dünyada ülkelerin sorunlarından biri olan ekonomik kalkınmanın sağlanmasında beşerî sermaye önemli bir etkidir. Beşerî sermayeye yapılacak gerekli yatırımların ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını da kolaylaştıracaktır. Teknolojik gelişmeler neticesinde

yaşanan dijitalleşme çalışma hayatını etkilediği gibi lkelerin değişim ve dönüşümüne neden olmuştur (Kanberoğlu vd.,2021). Dünya Bankası (2019)'a göre buluşların ve icatların hızlı bir şekilde teknolojiye ve yaşamamıza yansıdağı bu süreçte, lkelerin serbest piyasa ekonomisi içerisinde var olabilmesinin tek yolu ‘‘geleşişm beşerî sermaye’dir. Bu sebepten rekabet edilebilirliği yüksek, sürekli öğrenen, gelişen, yenilenen, dinamik bir beşerî sermayenin çok uluslu şirketlerin bulunduğu gelişişm lkelere doğru çekilmesine neden olacaktır.

Son yıllarda bazı ülkelerde görülen iş ve ücret kutuplaşmasının ne kadarı ‘‘rutinleşmeden’’ kaynaklandığı güncel tartişma konusudur. Son zamanlarda yapılan bir dizi alışma, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki kutuplaşma rutin görevlere olan talebin azalmasıyla açıklanmaktadır. BİT yüksek ve düşük becerilere olan talebi arttırır ve orta becerilere olan talebi azaltır. Ancak aynı zamanda kutuplaşmanın sadece geçici olduğunu ima eder. Kutuplaşma zerindeki etkileri belirsiz kalsa da rutin görevlerden rutin olmayan görevlere geçişin dijital ekonomide işgücü talebinin uzun vadeli bir özelliği olmaya devam edeceği konusunda geniş bir kabul vardır (OECD, 2016a). Bireylerin kendi olanakları ile aldığı eğitim, öğrenim, sağlık ve benzeri hizmetlerin birer yatırım olarak fayda maliyet dengesinin döngüsünü oluşturur. Bu tutumuyla bireyler sadece kendi refahını maksimize etmiş olmamakta aynı zamanda toplumsal faydayı da arttıracak bir duyarlılığı gözetmektedir. Çünkü bireyin kendi çıkarına dönük olarak gelecekte daha fazla gelir elde etmenin bir yolu olarak beşerî sermaye yatırımlarını arttırmasının sosyal gelişmeyi de desteklediğini göstermektedir. İfade edilen bu yatırımların ve kültürel açıdan daha zengin bir konuma ulaşmanın yararı, şüphesiz bireyler için daha iyi işler ve daha yüksek kazançların elde edilmesine yol açacaktır (Becker, 1993).

İnsan sermayesinin sosyal ve dijital teknolojiler üzerindeki etkileri günümüzde hemen hemen herkesi etkiler. Bu yeni teknolojileri verimli bir şekilde kullanmak için gereken bilgi ve becerilere sahip bir işgücü tarafından desteklenmelidir. Verimlilik artışı teknolojik ilerlemenin bir sonucu değil, bilgi ve iletişim teknolojilerinin beşerî sermaye düzeyinde yayılmasının bir etkisidir. (Alina-Andreea, M. N., 2020). Her iki kavramın alaka düzeyi, bu konulardaki araştırmaların önemli bir artışına yansır. Beşerî sermayenin teknolojik gelişmelere adaptasyonunu sağlamadaki potansiyeli; istihdam edilen bireylerin dijital dünyaya uyum sağlaması ile ilgilidir (Kanberoğlu vd.,2021). Ghi vd., (2022)'e göre dijital dönüşüm, işletmelerin dijital becerilere ve dijital yönetim kaynaklarına sahip olmasını gerektirir. Bu nedenle dijital dönüşüm sürecini hızlandıracak beşerî sermayenin geliştirilmesi olduğuca gereklidir.

Araştırma çıktısını analiz etmek için kullanılan teknik, bibliometrik analizdir. Geniş bir geliştirici ve kullanıcı topluluğu olan ve bugüne kadar 16.000'den fazla yazılım paketinden oluşan açık kaynaklı bir dil olan R ile yazılmıştır. Bu, bibliyometriğin daha geniş ve genel bir veri analizi iş akışının rahatlığı olarak kullanılabilceği anlamına gelir (Derviş, 2019). Büyük miktardaki verinin veya bilginin zaman içindeki eğilimlerini ortaya çıkarmak, araştırılan temaları, disiplinlerin sınırlarındaki değişimleri belirlemek, en üretken akademisyenleri ve kurumları tespit etmek ve mevcut araştırmaların ‘‘büyük resmini’’ sunmak (Crane, 1988), araştırmacıların karar verme sürecinde araştırmacılara yardımcı olabilecek ‘‘gizli kalıpları’’ belirlemelerine yardımcı olmaktadır (Daim vd., 2006). Bibliyometri, araştırmacıların yayınlanmış verileri analiz etmek için kullanabilecekleri bilgileri incelemek için matematiksel ve istatistiksel teknikleri uygulayan bir araştırma alanıdır (Mccain, 1996). Bibliyometrik alışmalar, mevcut literatürün temsili özetlerini erveleyerek bibliyografik materyali analiz eder ve sınıflandırır (Donthu vd., 2020).

Farklı alanlarda yayınlanan bilgileri haritalamak ve incelemek için bibliyometrik tekniklerin kullanımı yıllardır artmaktadır. Literatürde yönetim (Gu, 2004; Kumar vd., 2021; Tahai & Meyer, 1999), ekonomi (Bonilla vd.,2015; Pitt vd., 2016), inovasyon (Shang vd., 2019; Sun & Grimes, 2016; Fagerberg vd., 2012), sağlık (Guo vd., 2020; Bouchard vd., 2015; Diaby vd., 2013) turizm (Kabil vd., 2021; Güzeller & eliker, 2018), dahil olmak üzere birçok araştırma alanında bibliyometrik genel bakış sağlayan makaleler bulunmaktadır.

Beşerî sermaye alanında yapılan bibliyometrik alışmalar, Garrigos vd. (2021), sürdürülebilirlikle ilgili sosyal sermaye ve beşerî sermaye (SHC) zerine bibliyometrik bir analiz sunmaktadır. Huo (2014), belirli insan sermayesinin araştırma odağı olduğunu ve içsel ‘‘intihal’’ sorununun bir araştırma konusu haline geldiğini bulmuştur. Wilder Quintero ve Quinter (2021),

dünyadaki entelektüel sermaye ile ilgili çalışmaların genel bir incelemesinin bir özetini sunmaktadır. Aynacı (2022), sosyal sermaye alanında yazılan tezlerin bibliyometriğini, Tunçay vd.(2015), yerel yazında sosyal sermayenin boşluklarını sosyal ağ analiziyle incelemiştir. Dijital alanda beşerî sermayeye yakın olarak yapılan bibliyometrik çalışma da Vaio vd., (2021) inovasyon odaklı performansta kullanılan entelektüel sermayenin yönlerini içeren yönetim muhasebesi sistemlerindeki eğilimleri analiz eder. Yukarıda sayılan çalışmalar ile bu çalışma arasındaki ortak nokta yazarların diğer sosyal alanlar ile beşerî sermaye üzerinde analizler yaparak katkı sunmalarıdır. Ancak söz konusu çalışma yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı olarak beşerî sermayenin teknolojiye yaşanan evrimin içerisinde tutunabilmesi, var olabilmesi ve değişime adaptasyonu için dijital alanla ilişkisini içermektedir. Bu farklılık çalışmayı diğerlerinden ayırarak özgün perspektif kazandırmaktadır. Dijital alanda yapılan bibliyometrik çalışmalar multidisipliner olup beşerî sermaye ile olan ilişkisine dair bir bibliyometrik çalışmaya rastlanılmaması çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

3. METOT

Kaynakların doküman seçiminde Clarivate Analytics Web of Science (WoS) veri tabanı tercih edilmiştir. Scopus, PubMed ve Google Scholar gibi veri tabanları da olmasına rağmen WoS veri tabanı çeşitli disiplinleri araştırmak için daha güvenilir kaynaklar içerdiği bilinmektedir (Kasavan vd., 2021). Ayrıca çalışmanın arama stratejisi olarak seçilmesinde WoS veri tabanının yayın olarak kullanılması (Hota vd., 2020) etkili olmuştur.

Bu çalışmanın metodu dört aşamadan oluşmaktadır: (1) Arama, (2) Analiz, (3) Bulgular ve (4) Sonuç. Bu çalışmanın süreci, yayın listesinin son hali 8 Kasım 2022 tarihine kadar alınmış olup, bu tarihten sonra yayınlanan yayımlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu çalışmaya, WoS veri tabanında konu olarak “human capital” ve “digital” kelimelerin yer aldığı çalışmalar, İngilizce dilinde amprik ve amprik olmayan çalışmalar dahil edilmiştir. Literatür araştırması yaparken sadece dergi makaleleri kısıt olarak belirlenmemiştir ancak “human capital” ve “digital” kelimelerin yer aldığı taramada çoğunluğun dergi makaleleri olduğu tespit edilmiştir. Bunu takiben, 1998 ile 2022 arasında yayınlanmış toplam 612 yayın alınmıştır. Çalışmanın sonraki aşamasında, bilgileri ortaya çıkarılmıştır. Çeşitli belge türlerine, konu alanlarına, yazarlara ve ülkelere bakmayı içeren çeşitli yönle odaklanılmıştır. Çalışmanın son aşamasında bibliyometrik analiz yapılarak sonuçları değerlendirilmiştir.

WoS veri tabanında yayınlanan akademik yayımlar belirlenen anahtar kelimeler üzerinden bibliyometrik analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Yayınların kaynak, yazar, kurum, ülke ve anahtar kelimeleri txt metin uzantısı ile indirilmiştir. Elde edilen veriler Bibliometrix R Studio’da biblioshiny ara yüzü ile analiz edilmiştir. İncelenen dokümanlar yıl, kitap, kurum, dergi, yazar (yayın sayısı ve atıf) ve anahtar kelime olarak sınıflandırılmıştır. Biblioshiny ile anahtar kelimelerin, iş birliği halinde olan ülkelerin ve kurumların görsel haritaları oluşturulmuştur.

4. BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada beşerî sermaye ve dijital ilişkisine bütün açıdan bakabilmek için bibliyometrik analizler yapılmıştır. Çalışmanın bibliyometrik analizi, birden çok alt kategoriye de taşıyan dört kategoriye ayrılmıştır. Ana kategoriler; (1) Belge türleri, (2) Konu alanı, (3) Yazarlar ve (4) Kurumlar (5) Ülkeler. Yazarlar başlığı altında geliştirilen alt kategoriler: (a) Yazarın baskınlığı, (b) Yazarın anahtar kelimeleri, (c) Toplam atıf sayısı, (d) Kurumların toplam makale sayısı (e) Kurumların atıf sayısı (f) Ülke toplam makale sayısı, (g) Ülke yayınları, (h) Ülke toplam atıf sayısı ve (ı) İş birliği ağları.

Tablo 1’de, incelenen verilerin genel bir görünümü sunulmaktadır. İlk çalışmaların 1998’de başladığı görülmüştür. Belirlenen anahtar kelimeler kapsamında ilk belge 1998’a ait olup 2022’ye kadar 612 kaynak bulunmuştur. Bu alanda toplam 1700 yazarın çalışma yaptığı görülmüştür. Tabloya göre doküman başına ortalama atıf 8,06’dır.

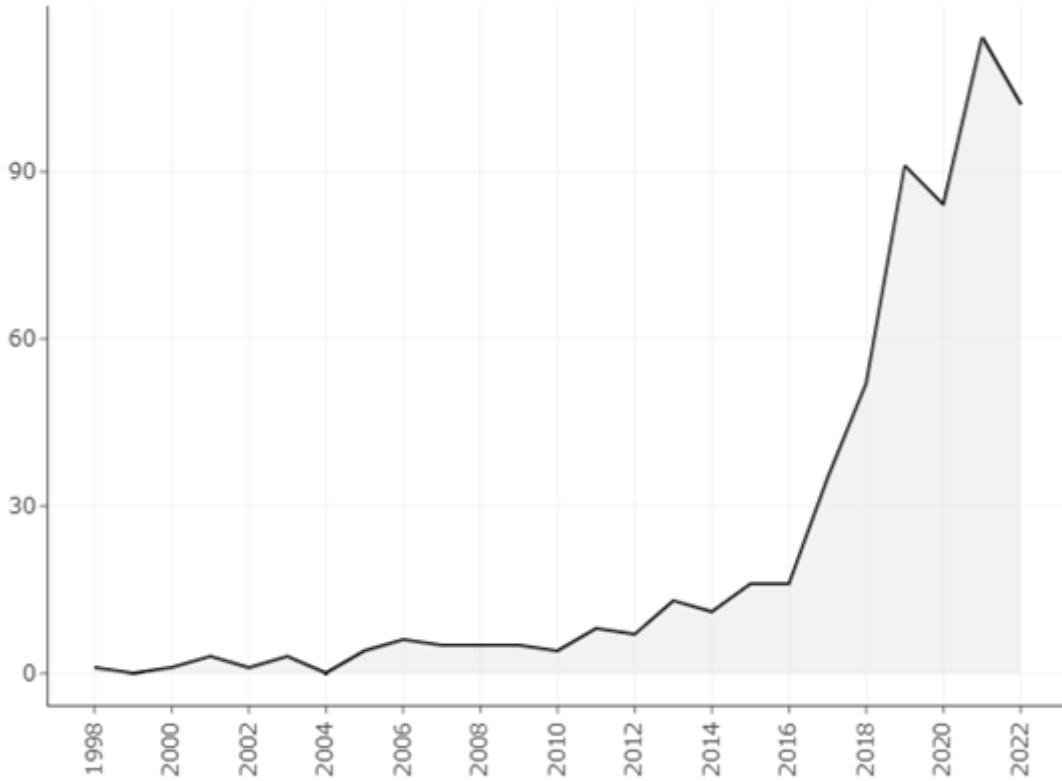
Tablo 1: İncelenen Verinin Genel Görünümü

Zaman	1998-2022
Kaynaklar (makale, dergi, kitap vb.)	612

Makale	363
Kitap	11
Yazarların Anahtar Kelimeleri	1962
Yazarlar	1700
Doküman başına ortalama atıf	8,06

Şekil 1’de üretilen çalışmaların yıllar içindeki değişimi gösterilmiştir. Beşerı sermaye alanında yapılan çalışmaların 2016’dan itibaren ciddi oranda artış yaşandığı ve akademik çalışmaların ilgi odağı olduğu görülmüştür. Dijitalleşme de yaşanan dönüşüm beşerı sermaye algısının da dönüşmesine ve evrilmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Şekil 1: Bilimsel Üretim Yıllar İçindeki Değişimi

5. BULGULAR

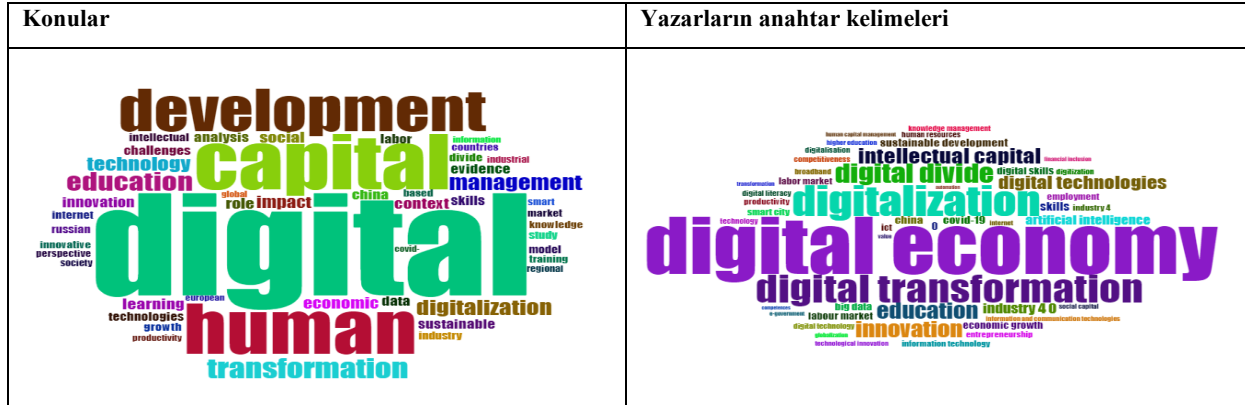
Bu bölümde anahtar kelimeler, kurumlar, ülkeler, dergiler, yazarlar ve en etkili çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Elde edilen veriler bibliyometrik analiz sonucunda değerlendirilmiştir.

5.1. Konuların Dağılımı

Şekil 2’de beşerı sermaye ve dijitalleşme araştırmasını içeren konu alanı ve yazarların çalışmalarında kullandıkları anahtar kelimelerin sıklığı kelime bulutu olarak gösterilmiştir. Araştırmacıların daha fazla ilgi gösterdiği konu alanları dijital, insan, sermaye, dönüşüm, dijitalleşme, teknoloji, eğitim vb. şeklinde dağılmaktadır. Yazarların sıklıkla kullandığı anahtar kelimelerin

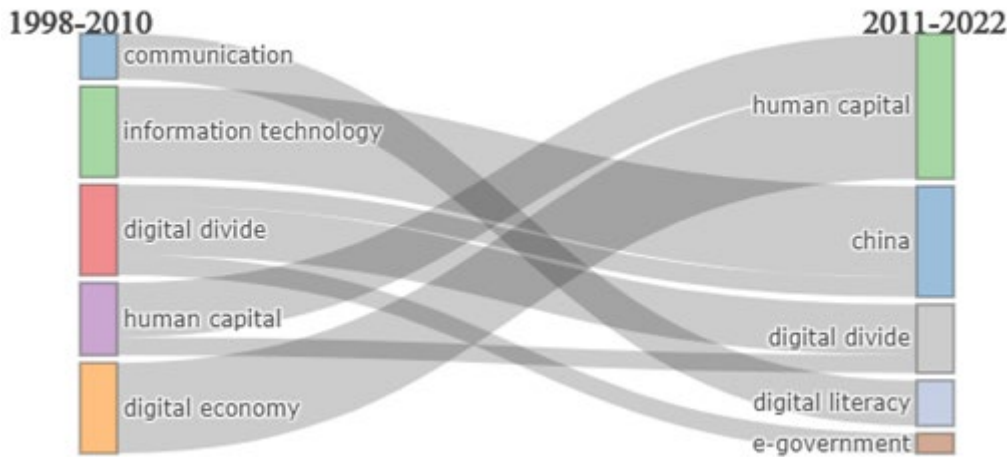
sıralamasına bakıldığında dijital ekonomi, dijitalleşme, dijital dönüşüm, entelektüel sermaye, dijital bölünme, dijital teknolojiler, inovasyon, eğitim gibi kelimeler yer almaktadır.

Şekil 2: Konu Sıklığı ve Anahtar Kelime Bulutu

Şekil 3'te göre yazarların anahtar kelimelerinde yıllar itibariyle meydana gelen tematik dönüşüm gösterilmiştir. Sol tarafta 1998 – 2010 yılları arası sağ tarafta 2011 – 2022 yılları arası kullanılan kelimelerin tematik dönüşümü yer almaktadır. Bu ayrım sürenin ikiye ayrılmasıyla oluşturulmuştur. 1998-2010 yılları arası sırasıyla iletişim, bilgi teknolojileri, dijital bölünme, beşeri sermaye, dijital ekonomi yazarların çalışmalarında en çok yer verdiği anahtar kelimeler olmuştur. 2011-2022'de kendinden önceki 10 yıl içinde zaten var olan beşeri sermaye daha sık gündeme gelerek ilk sıralara yerleşmiştir. Yine bu dönemde sıkça tekrarlanan Çin, dijital okuryazarlık ve e-devlet gibi kavramlar dijitalleşmenin etkisiyle yazarların akademik çalışmalarında önemli yer kapladığı görülmektedir.

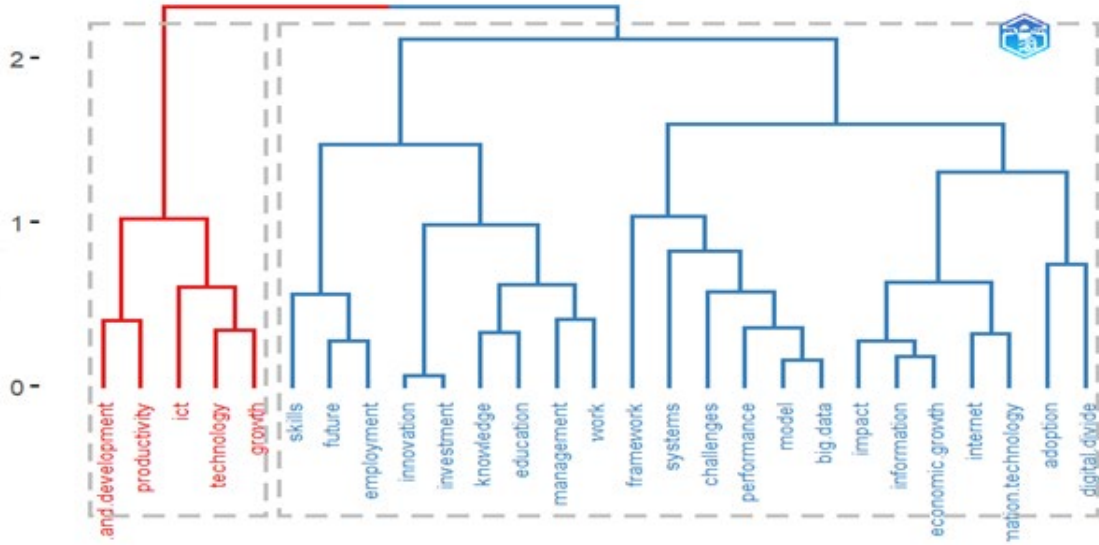
Şekil 3: Tematik Dönüşüm

Dendrogram, konular arasındaki ilişkileri sunar, burada konular arasındaki fark, konular veya konu grupları arasındaki birleşmenin yüksekliğine bağlıdır. Dendrogramlar, benzer konuların kümelerinin daha üst düzey soyut kavramları temsil ettiği keşif analizinde yararlı bir araçtır (Sutherland & Kiatkawsin, 2020). Çoklu kombinasyon anahtar kelimelerini derinlemesine ilişkilendirmek için anahtar kelimelerin konu dendrogramı gösterilmiştir. Şekil 4, ilgili alanları ilişkilendiren anahtar kelimeler için iki özel dendrogram içermektedir. Bu ilgili alanlardan beşeri sermaye ile ilgili konular (mavi çizgiler) ve dijital ile ilgili konular (kırmızı çizgiler) ile gösterilmektedir. Dendrogramda konuları birleştiren bağlantının yüksekliği en küçük olandır. En küçük bağlantı birbirine en çok benzeyen konuları içerir. Buna göre beşeri sermaye kısmında bağlantı

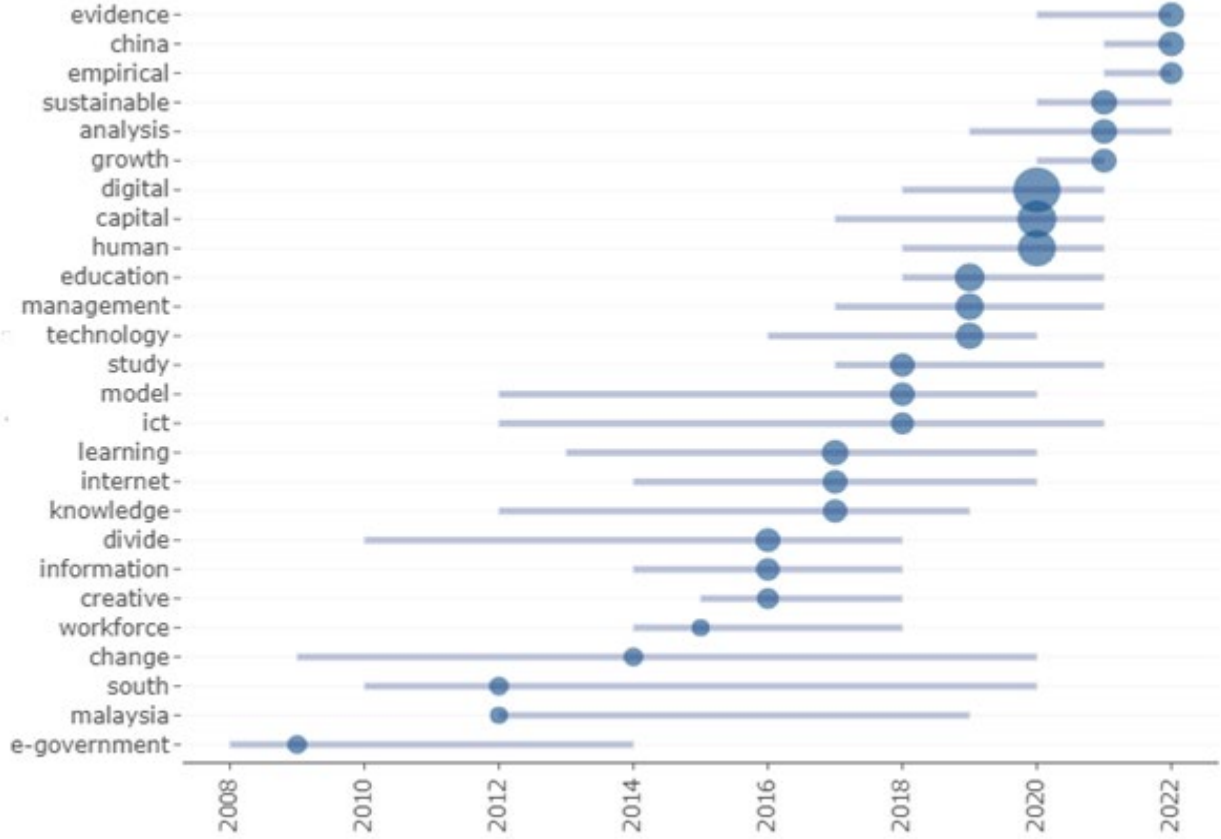
yüksekliği en küçük olan inovasyon ve yatırım birbirine benzeyen iki konudur. Diğer birbirine benzeyen konular ilgi ve ekonomik büyüme, gelecek ve istihdam, internet ve bilgi teknolojisi, tecrübe ve eğitim, yönetim ve çalışmadır. Şekle detaylı bakıldığında gelecek ve istihdam kavramlarının yeteneklerle bağlantılı olduğu görülmektedir. Dijital kısımda birbirleriyle bağlantı halinde olan teknoloji ve büyüme, bilgi iletişim teknolojileri kapsamaktadır. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin verimlilik ile bağlantısı vardır. Dijital ve beşerî sermaye kısımların birleştiği noktaya genel olarak bakıldığında beşerî sermaye ve dijitalin bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimin beceriler üzerinde bir etkiye sahip olduğu ve aynı zamanda büyük veri gibi teknolojik sistemlerin gelişime ve değişime açık olabileceği görülmektedir. Teknolojik bilginin ülkelerin gelişmişlik düzeyini ve insan sermayesini etkileyeceği konuların dendrogramından çıkarılmaktadır.

Şekil 4: Konuların Dendrogramı

Şekil 5'te beşerî sermaye ve dijital konularında yapılan akademik çalışmaların yıllar içindeki değişimi gösterilmiştir. Şekilde dikey ekseninde sık bahsedilen konular, yatay ekseninde yıllar yer almaktadır. Yıl içinde bahsedilen konuların karşısında irili ufaklı noktalar gösterilmektedir. Noktaların büyüklüğü çok fazla çalışıldığını ifade etmektedir. Konu dağılımına bakıldığında çalışmaların 2008'den itibaren yoğunlaşıldığını anlaşılmaktadır. Bilgi, internet, öğrenim gibi konulara yönelik çalışmaların 2016'dan itibaren arttığı; insan, sermaye, dijital konularına 2018'den sonra daha fazla yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu konuların karşısında noktanın diğerlerine göre daha büyük olması konuların çok sık tekrarlandığını gösterir. Söz konusu şekle göre 2020 itibariyle incelenen ve araştırılan konular büyüme, analiz, sürdürülebilirlik, amprik çalışmalar olmuştur. Bu durum küresel çapta yaşanan değişimlerin araştırma alanlarının yönünü de etkilediği söylenilebilir.

Şekil 5: Konuların Yıllara Göre Değişimi

5.2. En Üretken Ülkeler ve Kurumlar

Beşerî sermaye ve dijital ile ilgili çalışmalar, farklı ülkelerden kurumlarla bağlantılı çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. WoS veri tabanından toplanan veriler 81 ülkenin listesini verilmektedir ancak Tablo 2’de ilk 20 ülke incelenecektir.

Tablo 2’de, Rusya’nın kitaplar, dergi makaleleri ve konferans bildirileri gibi 269 WoS endeksli belge üreten lider ülke olduğunu göstermiştir. İlk 20’ye giren diğer ülkeler ise 143 belge ile ABD, Çin (123), Ukrayna (68), İtalya, Birleşik Krallık, İspanya, Romanya, Avustralya, Kanada, Almanya, Malezya, Endonezya, İsveç, Letonya, Meksika, Güney Afrika, Hırvatistan, Polonya ve Yunanistan’dır. Listeye bakıldığında Afrika’dan bir ülke Avrupa’da 11 ülkede beşerî sermaye ve dijital alanda araştırma faaliyetlerinin baskın olduğu görülmektedir. Asya kıtasında Çin, Okyanusya kıtasında Avustralya lider ülkelerdir. Bu kıtalardaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında bu rakam, bu ülkelerin beşerî sermayenin ve dijitalin oluşturduğu perspektifi keşfedebildiğini ve fikirlerini yayınlara kattığını göstermektedir.

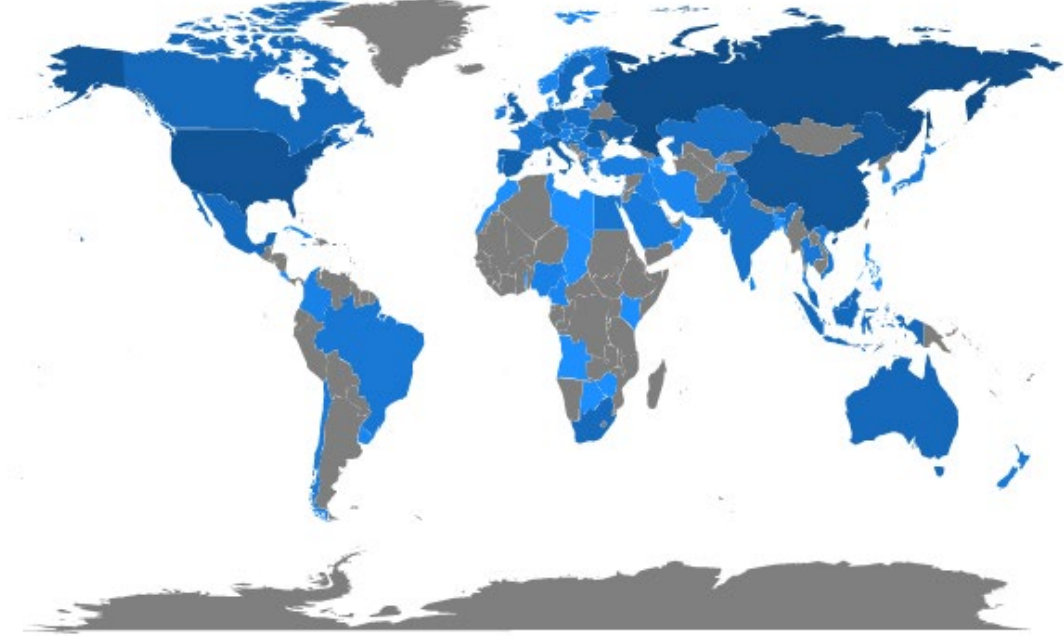
Tablo 2: Yayın Sayısı Açısından İlk 20 Ülke

Ülke	Yayın
Rusya	269
Amerika Birleşik Devletleri	143
Çin	123
Ukrayna	68

İtalya	44
Birleşik Krallık	44
İspanya	40
Romanya	39
Avustralya	25
Kanada	24
Almanya	23
Malezya	23
Endonezya	22
İsveç	22
Letonya	21
Meksika	21
Güney Afrika	20
Hırvatistan	16
Polonya	15
Yunanistan	13

şekil 6’da bilimsel yayın üreten ölkelerin küresel olarak haritası gösterilmiştir. Yayın sayısının sıklığı açısından ölkelerin dağılımı açık mavi, mavi ve koyu mavi olarak gösterilmiştir. Harita üzerinden bakılacak olunursa Kuzey Amerika, Avrupa ve Aya ölkeleri beşeri sermaye ve dijital alanında en üretken çalışmalar yapan ölkeler arasında yer almaktadır. Yayınların çıkarıldığı ölkelerin gelişmiş ölkeler grubunda yer aldığı söylenilebilir. Koyu mavi rengin Rusya federasyonunda daha fazla görölmesi bu ölkede bu alanda yapılan bilimsel çalışmaları diğer ölkelere göre daha fazla benimsediği söylenebilir.

şekil 6: Bilimsel Yayın Üreten Ölkelerin Haritası

Tablo 3’te küresel olarak en çok atıf alan ilk 20 ölkenin sıralaması verilmiştir. Toplam ve ortalama yayın alıntı değerleri tablo halinde gösterilmiştir. şekle göre en çok atıf alan öлке 1657 atıf ile ABD olmuştur. Onu 435 atıfıla Çin, 404 atıfıla Hollanda ve 354 atıfıla Rusya takip etmektedir.

Görülen o ki yayın bakımından lider durumda olan Rusya atf konusunda dördüncü sırada yer almaktadır. Bazı ülkelerin düşük toplam atf aldığı ancak yüksek ortalama yayın atf değeri aldığı göstermektedir. İlgili ülkeler Singapur (106 – 35,33) ve Yeni Zelenda (121 – 30,25)'dir. Dolayısıyla bu ülkelerin nicelikten ziyade iyi bir araştırma kalitesine sahip çalışmalarını yayınladığını gösterir. Yunanistan 13 çalışma yayınlamasına rağmen 101 atfı ile 11.sırada yer almaktadır. Daha fazla yayın yapan ama daha az atf alan Romanya'yı geride bırakmıştır. Yayın sıralamasında ilk 20'de olan ülkelere Malezya, Letonya, Meksika, Polonya, Güney Afrika atf sıralamasında ilk 20'e girememiştir.

Tablo 3: En Çok Atf Alan İlk 20 Ülke

Ülke	Toplam Atf	Ortalama Atf
Ameri Birleşik Devletleri	1657	25,49
Çin	435	7,91
Hollanda	404	134,67
Rusya	354	2,51
Birleşik Krallık	190	11,18
Almanya	167	12,85
İtalya	160	8,42
Avustralya	125	9,62
Yeni Zelenda	121	30,25
İspanya	109	5,74
Singapur	106	35,33
Yunanistan	101	14,43
İsveç	87	9,67
Hindistan	76	9,50
Endonezya	75	6,82
Romanya	63	2,86
Sırbistan	54	13,50
Portekiz	50	8,33
Mısır	49	12,25
Hırvatistan	47	6,71

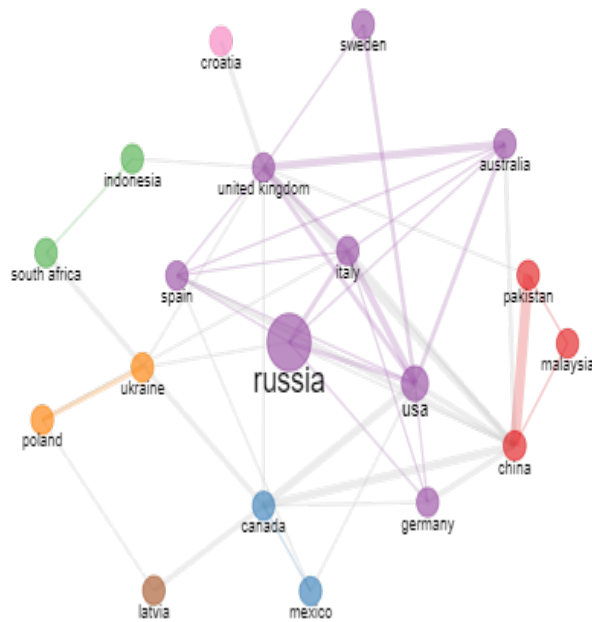
Şekil 7, dünya genelindeki ortak yayınlar yapan ülkelerin iş birliğini göstermektedir. Koyu mavi renkli alanlar, diğer ülkelerle daha yüksek bir iş birliği sıklığını göstermektedir. Haritaya göre birbiriyle daha çok iş birliği içinde olan ülkeler ABD, Avrupa ve Asya ülkeleridir. Diğer ülkelerle aktif olarak iş birliği yapan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'nın neredeyse tüm aktif ülkeleri beşerî sermaye ve dijital alanda araştırma yayınlamaya dahil ederek en çok iş birliği yapan ülkeler olduğu görülmektedir. Onları Çin ve Avrupa ve Asya'daki birkaç ülkenin izlediğini gösteriyor. Ülkeler arasındaki iş birliklerinin, tek bir ülkedeki yayınlara kıyasla yayın miktarını arttırabileceğini göstermektedir.

şekil 7: lkelerin İşbirliği Haritası

şekil 8, iş birliği ağının gözlemlendiği (sarı, kırmızı, mor, mavi, açık mavi ve yeşil) lkeler arasındaki iş birliği ağlarını göstermektedir. şekilde yer alan ülkeler programın kendi sunduğu görsel nedeniyle İngilizce olarak gösterilmektedir. lkelerin iş birliği ağında en önemlileri ABD, Rusya, Çin'dir. Bu da göstermektedir ki, beşerı sermaye ve dijitalin konu ile ilgili ülkeler tarafından incelenmiş olması, bu konunun dünya çapında kurum ve üniversitelerde içerdiği ynlerin analiz edilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

şekil 8: lkelerin İşbirliği Ağları

Tablo 4'te en üretken 20 kurum gösterilmiştir. Buna göre beşerî sermaye ve dijital alanında en fazla çalışmayı yapan kurumlar 13 yayımla Peter the Great St.Petersburg Polytechnic University'dir. Rusya'nın en iyi 100 üniversitesi arasında 11. Avrupa'nın en iyi 43. üniversitesi arasında yer almaktadır (POLYTECH, 2022). Onu 12 yayımla Ural Federal University, ve Plekhanov Russian University of Economics takip etmektedir. Rusya'da çalışmaları destekleyen kuruluşların varlığı, araştırma merkezlerinin çokluğu, nitelikli yazarların ve araştırmacıların olması sebebiyle konuyla ilgili kaynakların en çok bu ülkede bulunmasına neden olmuştur. Listedeki kuruluşlara bakıldığında Rusya'nın baskın olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Yayın Sayılarına Göre İlk 20 Kurum

Kuruluşlar	Yayımlar
Peter Great St Petersburg Polytech Univ	13
Plekhanov Russian Univ Econ	12
Ural Fed Univ	12
Southwest State Univ	8
Inst Econ	7
Bucharest Univ Econ Studies	
Financial Univ Govt Russian Federat	
Harvard Univ	
Latvia Univ Life Sci And Technol	
Natl Res Univ	
Notreported	6
Russian State Social Univ	
St Petersburg State Univ	
State Univ Management	
Univ Econ Bratislava	
Univ Zagreb	
Liepaja Univ	
Lomonosov Moscow State Univ	
Natl Res Univ Higher Sch Econ	5
Peoples Friendship Univ Russia	
Sch Management And Econ	

5.3. En Üretken Yazarlar ve Dergiler

Tablo 5'te WoS veri tabanında incelenen çalışmaların en çok yayın yapan yazarlarını göstermektedir. Beşerî sermaye ve dijital alanda çalışmalar yapan bu yazarların fikir ve düşünceleri WoS'ta yayınların oluşmasına literatürün artmasına önemli katkı sağlamıştır. En çok yayın yapan yazarlar arasında listenin ilk sırasında 4 yayımla Kelchevskaya NR. ve Stepan Zemtsov yer almaktadır. Bu iki yazar Rusya'da akademik kurumlarda çalışmalar yapmaktadır. Geri kalan yazarların bu alanlarda toplam 3 ve 2 makale yayınladığı gözlemlenmiştir.

Tablo 5: En ok Yayın Yapan Yazarlar

Yazarlar	Yayınlar
Kelchevskaya Nr	4
Zemtsov S	4
Chachashvili-Bolotin S	
Grigorescu A	
Guzman Mdm	
Kasemsap K	
Lissitsa S	
Pelnescu E	3
Pirciog S	
Polyanin A	
Rivza B	
Shirinkina Ev	
Andersson M	
Avdeeva I	
Bannykh G	
Barinova V	2
Bikse V	
Black Js	
Butschan J	
Bystrov A	

Tablo 6’da en çok atıf alan 20 yazarın listesi gösterilmiştir. Listeye göre 8 atıfla Chinn M.D. Robert W. Fairlie, De Haan J., Van Deursen Ajam, Van Dijk Jagm, Van Laar E. yazarlar yer almaktadır. Onları 6 atıfla yayın sıralamasında birinci olan Stepan Zemtsov takip etmektedir. Listenin diğer yazarlarının 5 ve 4 atıf aldığı gözlenmiştir.

Tablo 6: En ok Atıf Alan Yazarlar

Yazar	Atıf
Chinn Md.	
Fairlie Rw.	
De Haan J.	
Van Deursen Ajam	8
Van Dijk Jagm	
Van Laar E.	
Zemtsov S.	6
Flores Emne	
Lu Yq.	5
Maleckı Ej.	
Xu X.	
Bach A.	
Bonikowski B.	
Dimaggio P.	4
Ducas MF.	
Grigorescu A.	
Hao Y.	

Tablo 7’de en çok atıf alan 10 makaleye yer verilmiştir. Genel tabloda makale dışında diğer yayın türleri de vardır ancak ilk 10’a makaleler girdiğinden dolayı çalışmada makaleler ele alınmıştır. Buna göre 404 atıfla Laar vd. (2017) “The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review” başlıklı makalesi ile alanında en yüksek atıf olarak listenin en başında yer almıştır. Onu 384 atıfla Li, 2018 “China’s manufacturing locus in 2025: With a comparison of “Made-in-China 2025” and “Industry 4.0” başlıklı makalesi ve 285 atıfla Chinn (2007) “The Determinants of the Global Digital Divide: A Cross-Country Analysis of Computer and Internet Penetration” başlıklı makalesi takip etmektedir.

İlk 10’daki yayınların konularına bakılırsa, dijital ortamda ihtiyaç duyulan becerileri tanımlamayı (Laar vd., 2017), yükselen ekonomilerdeki teknolojik girişimcilik ile sosyo-ekonomik değişimler arasındaki ilişkiyi anlamayı (Li, 2018), insan sermayesine, telekomünikasyon altyapısına

ve düzenleyici altyapıya yapılan kamu yatırımının bilgisayar ve internet kullanımındaki boşluğu azaltabileceğini (Chinn & Fairlie, 2004; DiMaggio & Bonikowski, 2008), bilgisayar ve internet kullanımı kapsamında beşeri ve sosyal sermayenin ekonomik sermayeden daha önemli olduğundan (Korupp & Szydlik, 2005), insan sermayesi ve yapay zeka kullanımının sosyal girişimciliğin verimliliği üzerindeki etkisinden (Popkova & Sergi, 2020) zengin ülkelerin BIT benimseme düzeylerinin fakir ülkelere göre çok daha yüksek olduğundan (Lio & Liu, 2006) bahsedilmektedir. Araştırmacıların sık tekrarladıkları anahtar kelimeler 21 yy. da hızla gelişen dijitalleşme ve bunun getirdikleri yenilikler üzerine olduğu görülür. İşgücü piyasalarında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm emeğin niteliğini ve yetkinliğini de değiştirmiştir. Bilgi iletişim teknolojilerin ivme kazanması birçok çalışma alanın doğmasına, yeni sektörlerin ortaya çıkmasına, sürekli gelişimi ve inovasyonu öngören akademik anlayışın ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Dünya Ekonomik Forum'un İşlerin Geleceği raporuna göre yeni teknolojiler sektörlerde yeni meslekleri ve bunları gerçekleştirecek kişilerin yeteneklerini ortaya çıkarıp emek gücüne olan talebi olumlu etkileyecektir. Dijitalleşen dünyada talebi artan meslekler arasında veri analistleri ve bilim insanları, yapay zekâ ve makine öğrenimi uzmanları, robotik mühendisleri, yazılım ve uygulama geliştiricileri ile dijital dönüşüm uzmanları gibi meslekler vardır.

Tablo 7: En Çok Atıf Alan Etkili Yayınlar

Yazar	Yıl	Yayın	Makale	Sık tekrarlanan kelimeler	Atıf
Estervan Laar Alexander J.A.M. van Deursen Jan A.G.M.van Dijk Josde Haan	2017	Computers in Human Behavior	The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review	21st-century skills, Digital skills, Digital literacy, Labor	404
Ling Li	2018	Technological Forecasting and Social Change	China's manufacturing locus in 2025: With a comparison of "Made-in-China 2025" and "Industry 4.0"	Industry 4.0, Emerging economy, Cyber-physical systems, Internet of Things (IoT), Manufacturing capability, Human capital, DSmart factory, Collaborative robots	384
Menzie D. Chinn Robert W. Fairlie	2007	Oxford Economic Papers	The Determinants of the Global Digital Divide: A Cross-Country Analysis of Computer and Internet Penetration	İnternet, digital, divide, income, countries, penetration	285
Edward J. Malecki	2003	Journal of Rural Studies	Digital development in rural areas: potentials and pitfalls	Rural, internet, digital, areas, development	179
Paul DiMaggio, Bart Bonikowski	2008	American Sociological Review	Make Money Surfing the Web? The Impact of Internet Use on the Earnings of U.S. Workers	İnternet, use, work, earnings, technology, capital	123
Sylvia E. Korupp Marc Szydlik	2005	European Sociological Review	Causes and Trends of the Digital Divide	İnternet, computer, use, digital, social, divide	120
Siyu Ren Yu Hao Lu Xu Haitao Wu Ning Ba	2021	Energy Economics	Digitalization and energy: How does internet development affect China's energy consumption?	Digitalization, İnternet, development, Energy consumption, China	114
Monchi Lio Meng-Chun Liu	2006	Agricultural Economics	ICT and agricultural productivity: evidence from cross-country data	İct, countries, agricultural, adoption, productivity, education	90
Elena G. Popkova Bruno S. Sergi	2020	Journal of Intellectual Capital	Human capital and AI in industry 4.0. Convergence and divergence in social	Intellectual capital, Digital personnel, AI, Social	83

şekil 9’da beşeri sermaye ve dijital alanında en üretken 20 yayın gösterilmiştir. Bu yayınlar arasında konferans dergileride bulunmaktadır. Buna göre ilk sırada 21 yayınlı Sustainability dergisi yer almaktadır. Onu 10 yayınlı Education Excellence and İnnovation Management Through Vision dergisi takip etmektedir. Technological Forecasting And Social Change dergisi 9 ve International Scientific Conference “Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends, New Opportunities” beşeri sermaye ve dijital alanda 8 çalışması bulunmaktadır. Onu 7 yayınlı, Ekonomika Regiona-Economy of Region takip etmektedir. En üretken yayınların çıkarıldıkları ükelere bakıldığında Rusya’nın lider ülke konumunda olduğu görülmektedir.

şekil 9: İncelenen Konu ile İlgili En ok Yayın Yapan Dergi

Dergi Adları	Yayın Sayısı
Sustainability	21
Education Excellence And Innovation Management: A 2025 Vision To Sustain Economic Development During Global Challenges	10
Technological Forecasting And Social Change	9
International Scientific Conference Digital Transformation On Manufacturing, Infrastructure And Service	8
Ekonomika Regiona-Economy Of Region	7
Frontiers In Psychology	6
Journal Of Intellectual Capital	6
Computers In Human Behavior	5
Socio-Economic Systems, Vol. 2: Paradigms For The Future	5
Vision 2020: Sustainable Economic Development And Application Of Innovation Management	5
Ieee Access	4
Proceedings Of The 1st International Scientific Conference Modern Management Trends And The Digital Economy: From Regional Development To Global Economic Growth (Mtde 2019)	4
Proceedings Of The 2nd International Scientific And Practical Conference - Modern Management Trends And The Digital Economy: From Regional Development To Global Economic Growth (Mtde 2020)	4
Technology In Society	4
Vision 2025: Education Excellence And Management Of Innovations Through Sustainable Economic Competitive Advantage	4
12th International Conference Of Education, Research And Innovation (Iceri 2019)	3
Competitiveness And The Development Of Socio-Economic Systems	3
Economic Research-Ekonomiska Istrazivanja	3
Education Excellence And Innovation Management Through Vision 2020	3
Education Sciences	3

6. SONUÇ

Teknolojik gelişmeler ışığında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm ükelerin sosyo-ekonomik alanda etkilemiştir. Özellikle ükelerin beşeri sermaye yapıları bu değişimde önemli yer almaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği geniş ağ yatırımın yönünü de değiştirdiğinden çok uluslu şirketler için yatırımlar artık beşeri sermayeye yapılarak rekabeti yüksek, güçlü ve dinamik bir yapıya sahip olmayı gerektirmiştir. Bu alışma, 1998’ten 2022’e kadar WoS veri tabanında “human capital” ve “digital” anahtar kelimeleriyle yayınlanan araştırma uygulamalarının kapsamlı bir değerlendirmesini sunar. Her iki kavramın kombinasyonu diğer bibliyometrik çalışmaların gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Bilgi iletişim teknolojilerin ivme kazanmasıyla dijitalleşen çağda beşeri sermayenin yerini tarihsel süreç ve görsel araçlarla sunarak önemli bir boşluğu kapatmaktadır.

Araştırma sorumlardan biri olan beşeri sermaye ve dijital alanda dünya çapında yayın eğilimine yönelik yapılan bibliyometrik analize göre elde edilen bulgular şu şekildedir: WoS veri tabanında “human capital” ve “digital” anahtar kelimelerini kullanarak yapılan analizde ilk çalışmaların 1998’de başladığı görülmüştür. Belirlenen anahtar kelimeler kapsamında ilk belge 1998’a ait olup 2022’ye kadar 612 yayın bulunmuştur. Bu alanda toplam 1700 yazarın çalışma yaptığı görülmüştür. Tabloya göre döküman başına ortalama atıf 8,06’dır. Anahtar kelimelerin sıralamasına bakıldığında dijital ekonomi, dijitalleşme, dijital dönüşüm, entelektüel sermaye, dijital bölünme, dijital teknolojiler, inovasyon, eğitim gibi kelimeler yer almaktadır. Konuların tematik dönüşümüne bakıldığında 1998-2010 arası sırasıyla iletişim, bilgi teknolojileri, dijital bölünme, beşeri sermaye,

dijital ekonomi yazarların çalışmalarında en çok yer verdiği anahtar kelimeler olmuştur. 2011-2022'de beşerî sermaye ilk sıralara yerleşmiştir. Yine bu dönemde sıkça tekrarlanan Çin, dijital okuryazarlık ve e-devlet gibi kavramlar dijitalleşmenin etkisiyle yazarların akademik çalışmalarında önemli yer kapladığı görülmektedir. OECD (2016b) Dijital Dünya için Beceriler raporuna göre bazı OECD ülkeleri, dijital okuryazarlığı ve geri kalmış olabilecek belirli nüfus gruplarının (örneğin yaşlılar ve kadınlar) kapsayıcılığını teşvik etmek için bir dizi politika uygulamıştır. Portekiz'de, "Dijital İçerme ve Okuryazarlık Ulusal Stratejisi" altında, "BİT ve Toplum Ağı" ile nüfusun dijital katılımını ve okuryazarlığını teşvik etmektedir. Bu platformlar, bölgeleri, şehirleri, belediyeleri, şirketleri, hükümeti, akademiye, özel sektörü, sivil toplum kuruluşlarını, medyayı, eğitimcileri ve vatandaşları, dijital uçurumun, yani interneti hiç kullanmayan nüfusun azaltılmasına yönelik proaktif bir katılım sağlamaktadır. Norveç, ABD, Kanada'da benzer örnekler söz konusudur. PwC (2018) araştırmasına göre daha eğitilmiş ve vasıflı işgücü ortalama olarak yeni teknolojilere daha iyi uyum sağlayabilecek ve bunların üretkenliği artırarak getireceği daha yüksek reel ücretlerden yararlanabilecektir. İnsanların çevrimiçi hizmetlerden ve bilgilerden yararlanmalarına olanak tanıyan telekomünikasyon altyapısının yeterliliği, insan kaynaklarının bilgi ve iletişim teknolojilerini tanıma ve kullanma yeteneği ve çevrimiçi hizmetlerin ve içeriğin mevcudiyeti bütünsel bir e-devlet görüşüne dayandığı söylenilebilir (United Nations, 2020).

Kitap, dergi makalesi ve konferans bildirisi gibi en fazla yayın üreten ülkenin Rusya olduğu görülmüştür. En çok atıf alan ülkeler sıralamasında lider ülke ABD olurken Rusya atıf konusunda dördüncü sırada yer almaktadır. Birbirine bu alanda yayın konusunda daha çok iş birliği içinde olan ülkeler ABD, Avrupa ve Asya ülkeleridir. Diğer ülkelerle aktif olarak iş birliği yapan ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya'nın neredeyse tüm aktif ülkeleri beşerî sermaye ve dijital alanda araştırma yayınlamaya dahil ederek en çok iş birliği yapan ülkeler olduğu görülmektedir. Beşerî sermaye ve dijital alanında en fazla çalışmayı yapan kurumlar arasında ilk sırada Rusya'da bulunan Peter the Great St.Petersburg Polytechnic University'si gelmektedir. En çok yayın yapan yazarlar arasında listenin ilk sırasında Kelchevskaya NR. ve Stepan Zemtsov yer almaktadır. Bu iki yazar Rusya'da akademik kurumlarda çalışmalar yapmaktadır. En çok atıf alan yazarlar Chinn Md., Fairlie Rw., De Haan J., Van Deursen Ajam, Van Dijk Jagm, Van Laar E. dir. En çok atıf alan makale Laar vd., 2017 "The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review" başlıklı makalesidir. Laar vd., bu makalesinde dijital ortamda ihtiyaç duyulan becerileri tanımlamayı amaçlamıştır. Beşerî sermaye ve dijital alanda en çok yayın yapan dergi Sustainability dergisidir. Konuların dendrogramında beşerî sermaye ve dijitalin bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimin beceriler üzerinde bir etkiye sahip olduğu ve aynı zamanda büyük veri gibi teknolojik sistemlerin gelişime ve değişime açık olabileceği görülmektedir. Teknolojik bilginin ülkelerin gelişmişlik düzeyini ve insan sermayesini etkileyeceği konular yer almaktadır. Konuların yıllar içindeki değişimine bakıldığında bilgi, internet, öğrenim gibi konulara yönelik çalışmaların 2016'dan itibaren arttığı; insan, sermaye, dijital konularına 2018'den sonra daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuların karşısında noktanın diğerlerine göre daha büyük olması konuların çok sık tekrarlandığını gösterir. Söz konusu şekle göre 2020 itibarıyla incelenen ve araştırılan konular büyüme, analiz, sürdürülebilirlik, amprik çalışmalar olmuştur. Bu durum küresel çapta yaşanan değişimlerin araştırma alanlarının yönünü de etkilediği söylenilebilir.

İkinci araştırma sorusuna göre beşerî sermaye ve dijital alanda yapılan, açıklanan ve görselleştirilen kavramların geliştirilmesi yeni bir bakış açısı kazandırması açısından gelecek çalışmalara teorik bir yaklaşım ya da metodolojik bir yaklaşım sunabilir. Bu bibliyometrik analiz bu alanda tez, makale, bildiri yapacak olan araştırmacılara, araştırmalarının evrimini belirleyecek keşifi yapmalarına yardımcı olabilir. Bu çalışma WoS veritabanındaki kitap, bildiri, makale belgeleri değerlendirilerek ele alınmıştır. Bu alanlarda çalışma yapacak olan araştırmacıların etkili bir çalışma için bu dergileri göz önünde bulundurması çalışmalarının niteliğini arttıracaktır. Araştırma evrenini genişletmek isteyen araştırmacılar dilerse Skopus veri tabanına ve lisans üstü tezlere de odaklanabilir. Gelecekteki araştırmalar bu alanda lider olan Rusya, ABD gibi ülkelerin ve orada bulunan yazarların çalışmalarını derinlemesine irdeleyebilir, farklı görsel sonuçlar (VOSviewer, CiteSpace vb.) ile analizlerini çıkarabilir. Ayrıca beşerî sermaye ve dijital alanda yeni ve büyüyen yaklaşımlar için yeni araştırma yolları açabilir.

Etik Beyan: Bu alışmada ‘‘Etik Kurul’’ izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the ‘‘Ethics Committee’’ was used.

Teşekkür: Makalenin yapılandırılma sürecinde desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Abdullah zelik’e teşekkürü borç bilirim.

KAYNAKÇA

- Alina-Andreea, M. N. (2020). The Impact Of The Digital Society On Human Capital. *Junior Scientific Researcher*, 6(1), 15-24. <https://ideas.repec.org/a/jsr/journal/v6y2020i1p15-24.html>
- Aynacı, C. (2022). Sosyal sermayenin akademik yolculuğu: ‘‘YK-Tez’’ rnekleminde bibliyometrik bir analiz. *PESA International Journal of Social Studies*, 8, 42–57. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2022.8.1.04>
- Becker, G. (1993). *Human capital a theoretical and empricial analysis with special referance to education* (3nd ed.). The University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226041223.001.0001>
- Bilen, M. & Yumuşak, İ.G. (2008). Gary S. Becker’ın iktisat bilimine ve beşeri sermaye teorisine katkıları. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, Volume III Spring. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/40504>
- Bonilla, A. C. & Merig, José M & Carolina, T. A. (2015). Economics in Latin America: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 105, 1239–1252. DOI:10.1007/s11192-015-1747-7
- Bouchard, L. & Albertini, M. & Batista, R. & Montigny, J. (2015). Research on health inequalities: A bibliometric analysis (1966–2014). *Social Science & Medicine*, 141,100-108. DOI:10.1016/j.socscimed.2015.07.022
- Carkhuff, R. R. (2000). *Human Possibilities Human Capital in the 21st Century* (1nd ed.). Human Resource Development Press.
- Cengiz, H. & etinceli, K. (2020). Türkiye ve Brics lkelerinin bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmişlik endeksleri ile lojistik performans endekslerinin karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 165-185. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/58152/822724>
- Chinn, M. D., & Fairlie, R. W. (2004, Eylül). *The determinants of the global digital divide: a cross-country analysis of computer and internet penetration*. Oxford Economic Papers, 59, 1-28. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/20571/1/dp1305.pdf>
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120. <https://www.jstor.org/stable/2780243>
- Crane, D. (1988). *Invisible colleges: Diffusion of knowledge in scientific communities*. University of Chicago Press.
- Daim, T. U., & Rueda, G., & Martin, H. & Gerdri, P. (2006). Forecasting emerging technologies: Use of bibliometrics and patent analysis. *Technological Forecasting & Social Change*, 73(8), 981–1012. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162506001168>
- Diaby, V. & Campbell, K. & Goeree, R. (2013). Multi-criteria decision analysis (MCDA) in health care: A bibliometric analysis. *Operations Research for Health Care*, 2(1–2), 20-24. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211692313000027>
- Goldin, C. (2016). *Handbook of Cliometrics*. Claude Diebolt and Michael Hupert (Ed) Springer-Verlag, Forthcoming Human Capital Department of Economics Harvard University and National Bureau of Economic Research. https://scholar.harvard.edu/files/goldin/files/human_capital_handbook_of_cliometrics_0.pdf

- Derviş, H. (2019). Bibliometric analysis using bibliometrix an R package. *Journal of Scientometric Research*, 8(3), 156-160. <https://www.jscires.org/article/326>
- DiMaggio, P., & Bonikowski, B. (2008). Make money surfing the web? the impact of internet use on the earnings of U.S. workers. *American Sociological Review*, 73, 227-250. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/000312240807300203>
- Donthua, N. & Kumar, S. & Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 109, 1-14 <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039>
- Fagerberg, J. & Fosaas, M. & Sapprasert, K. (2012). Innovation: Exploring the knowledge base. *Research Policy*, 41(7), 1132-115. DOI:10.1016/j.respol.2012.03.008
- Garrigos, S. Fernando, J., & Botella, C. Dolares, M., & Gonzalez, C. Thomas, F. (2018). Social capital, human capital, and sustainability: a bibliometric and visualization analysis. *Sustainability*, 10(12), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su10124751>
- Ghi, T.N., & Thu, N.Q., & Huan, N.Q., & Trung, N.T. (2022). Human capital, digital transformation, and firm performance of startups in Vietnam. *Management*, 26(1). <https://doi.org/10.2478/manment-2019-0081>
- Gu, Y. (2004). Global knowledge management research: A bibliometric analysis. *Scientometrics*, 61, 171–190. <https://link.springer.com/article/10.1023/B:SCIE.0000041647.01086.f4>
- Guo, Y. & Hao, Z. & Zhao, S. & Gong, J. & Yang, F. (2020). Artificial intelligence in health care: bibliometric analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 22, 7. DOI: 10.2196/18228
- Güzeller, C. O. & Çeliker, N. (2018). Bibliometric analysis of tourism research for the period 2007-2016. *Advances in Hospitality and Tourism Research*, 6(1), 1-22 DOI: 10.30519/ahtr.446248
- Hota, P. K. & Subramanian, B. & Narayanamurthy, G. (2020). Mapping the intellectual structure of social entrepreneurship research: A citation/co-citation analysis. *Journal of Business Ethics*, 166, 89–114. DOI:10.1007/S10551-019-04129-4
- Huo, A. (2017). Bibliometric study of specific human capital based on the CNKI series data analysis from 2000 to 2014. *Advances in Computer Science Research*, 70-79. <https://doi.org/10.2991/mcei-17.2017.16>
- Kanberoğlu, Z. Y. & Yıldırımçakar, H. İ. (2021, Mayıs). *Beşerî sermaye piyasasının gelişiminde dijital ekonominin rolü*. Sosyal Bilimlerde Uluslararası Dijital Dönüşüm Konferansı Tam Metin Bildiri Kitabı, Beykent Üniversitesi Yayınları, 169, 2-4.
- Kasavan, S. & Yusoff, S. & Guan, N. C. & Zaman, N. S. K. & Fakri, M. F. R. (2021). Global trends of textile waste research from 2005 to 2020 using bibliometric analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(33), 44780-44794. DOI: 10.1007/s11356-021-15303-5
- Korupp, S. E., & Szydlík, M. (2005). Causes and trends of the digital divide. *European Sociological Review*, 21(4), 409–422. <https://doi.org/10.1093/esr/jci030>
- Kumar, S. & Pandey, N. & Mukherjee, D. (2021). Cross Cultural and Strategic Management: a retrospective overview using bibliometric analysis. *Cross Cultural & Strategic Management*, 9, 1. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/CCSM-08-2021-0147/full/html>
- Laar, E., & Deursen, J. A. M. Alexander, & Dijk, A. G. M. Jan, & Haan, J. (2017). The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. *Computers in Human Behavior*, 72, 577-588. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.03.010>
- Lamotte, D. (2012, Nisan). *Human capital a driving force for business growth, director*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-suva/documents/publication/wcms_192340.pdf

- Li, L. (2018). China's manufacturing locus in 2025: With a comparison of “Made-in-China 2025” and “Industry 4.0”. *Technological Forecasting and Social Change*, 135, 66-74 <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.05.028>
- Lio, M., & Liu, M. (2006). ICT and agricultural productivity: evidence from cross-country data. *Agricultural Economics*, 34(3), 221-228. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0864.2006.00120.x>
- McCain, K.W. (1990). Mapping authors in intellectual space: A technical overview. *Journal of the American Society for Information Science*, 41(6), 433-443. 10.1002/(SICI)1097-4571(199009)41:6<433::AID-ASII11>3.0.CO;2-Q
- Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University. (2022, May 22). *About us*. <https://english.spbstu.ru/university/>
- Pitt, C. & Goodman, C. & Hanson, K. (2016). Economic evaluation in global perspective: a bibliometric analysis of the recent literature. *Health Economics*, 25(1), 9-25. <https://doi.org/10.1002/hec.3305>
- POLYTECH. (2022, Şubat). *About Us*. <https://english.spbstu.ru/university/>
- Popkova, E. G., & Sergi, B. S. (2020). Human capital and AI in industry 4.0. convergence and divergence in social entrepreneurship in Russia. *Journal of Intellectual Capital*, 21(4), 565-581. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JIC-09-2019-0224/full/html>
- PwC. (2022, Kasım). *Will robots really steal our jobs?* <https://www.pwc.co.uk/economics>
- OECD. (2016a). New Markets And New Jobs Background Report. Digital Economy Papers (No. 255). <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5j1wt496h371-en.pdf?expires=1668074354&id=id&accname=guest&checksum=29476C9B7A3568A339EB2CD351DA3D11>
- OECD. (2016b). Skills For A Digital World 2016. Digital Economy Papers (No. 250). Ministerial Meeting On The Digital Economy Background Report. <https://www.oecd.org/els/emp/Skills-for-a-Digital-World.pdf>
- Quintero, Q. W., & Blanco, A. Ana, B., & Garzón, C. Manuel, A. (2021). Intellectual capital: a review and bibliometric analysis. *Publications*, 9(4), 46. <https://doi.org/10.3390/publications9040046>
- Saxton, V. Chairman J. (2000, Şubat). Investment in education: private and public returns. *Joint Economic Committee United States Congress*. <https://www.house.gov/jec/>
- Shang, T. & Miao, X. & Abdul, W. (2019). A historical review and bibliometric analysis of disruptive innovation 2019. *International Journal of Innovation Science*, 11, 2. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJIS-05-2018-0056/full/html>
- Sun, Y. & Grimes, S. (2016). The emerging dynamic structure of national innovation studies: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 106, 17-40. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11192-015-1778-0>
- Sutherland, I. & Kiatkawsin K. (2020). Determinants of guest experience in airbnb: a topic modeling approach using LDA. *Sustainability*, 12(8), 3402-3418. <https://doi.org/10.3390/su12083402>
- Tahai, A. & Meyer, M.J. (1999). A revealed preference study of management journals' direct influences. *Strategic Management Journal*, 20(3), 279-296. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199903\)20:3<279::AID-SMJ33>3.0.CO;2-2](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199903)20:3<279::AID-SMJ33>3.0.CO;2-2)
- Tunçay, S., S. & Özer, P.S., & Tozkoparan, G. (2015). Öz yerel yazında sosyal sermaye araştırmaları: odaklar ve boşlukların sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 71-89. <https://doi.org/10.24889/ifede.268163>
- United Nations. (2020, Temmuz). *E-Government Survey 2020*. Department of Economic and Social Affairs, New York. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020>

Vaio, A. D., & Hassan, R., & Palladino, R. (2021, Aralık). *Digital innovation and disruptive technologies in the "intellectual capital (IC) and knowledge management systems (KMS) disclosure": a bibliometric analysis*. 2020 IEEE International Conference on Technology Management, Operations and Decisions (ICTMOD), 1-7.
<https://ieeexplore.ieee.org/document/9380581>

World Bank. (2019). The Changing Nature Of Work. World Development Report 2019.
<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019>

World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report 2020.
<https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020/>

Finansal Risklerin BİST 30 Endeksinde Yer Alan Firmaların Firma Değerleri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması (2010-2020)

Investigation of Financial Risks on Firm Values of Firms Included in BIST 30 Index (2010-2020)

Emel ABA ŞENBAYRAM¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte derinleşen finansal piyasalarda artan finansal risklerin firma değeri üzerindeki olası etkilerinin incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: 2010-2020 döneminde BİST 30 endeksinde yer alan 27 firma verileri panel OLS metodu ile test edilmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan modellerde, firma değerini temsil için PP/DD ve Tobin Q, finansal riskleri temsili için ise kredi riski, kur (döviz) riski, likidite riski, faiz riski ve finansal kaldıraç oranı tercih edilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; belirlenen her iki modelde de kur riskinin firma değerinin negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ancak TBNQ modeli için likidite riskinin firma değerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Likidite riskindeki olası bir birimlik artışın firma değerini 0,35 oranında arttırmaktadır. Risk ile getiri arasındaki doğru orantı bu durumun artı yönünü ifade etmektedir.

Sınırlılıklar: Çalışma kapsamında 3 firmanın verilerine ulaşılamamıştır. Bu durum çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Çalışmada, firma değerinin finansal risklere olan hassasiyetinin incelendiği diğer çalışmalardan farklı olarak, 2010-2020 periyodunda BİST 30 endeksinde yer alan firma verileri incelenmiştir. Çalışma incelenen örneklem ve elde edilen bulgu yönleriyle özgün olup, literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Firma Değeri, Finansal Riskler, BİST 30 Endeksi, Panel Veri Analizi

Abstract

Purpose: The aim of this research is to examine the possible effects of financial risks in the financial markets, which have deepened with the developments in recent years, on the value of the firm.

Design/Methodology: Data from 27 companies in the BIST 30 index during the 2010-2020 period were tested with panel OLS method. In the models created within the scope of the study, PP/DD and Tobin Q were preferred to represent firm value, and credit risk, currency (currency) risk, liquidity risk, interest risk and financial leverage ratio were preferred to represent financial risks.

Findings: As a result of the analysis; In both models determined, it has been determined that the exchange rate risk affects the firm value negatively. However, for the TBNQ model, it was concluded that the liquidity risk positively affects the firm value. A possible unit increase in liquidity risk increases the firm's value by 0.35 percent. The direct ratio between risk and return represents the plus side of this situation.

Limitations: Within the scope of the study, the data of 3 companies could not be reached. This situation constitutes the limitation of the study.

Originality/Value: In this study, unlike other studies examining the sensitivity of firm value to financial risks, firm data in the BIST 30 index for the 2010-2020 period were examined. The study is unique in terms of the sample examined and the findings obtained and contributes to the literature.

Keywords: Firm Value, Financial Risks, BIST 30 Index, Panel Data Analysis

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Suroç Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, emel.aba@harran.edu.tr, ORCID: 000000032573402X

1. GİRİŞ

Son yıllarda küresel ekonomi teknolojik gelişmeler, rekabet, salgın hastalıklar, dijitalleşme, savaşlar gibi birçok faktörün etkisi ile birlikte bir düzene sürüklenmektedir. Söz konusu yeni ekonomik düzen, tarafları belirsizlik ve çeşitli risklerle karşı karşıya bırakırken sürekli değişen ve gelişen dinamik yapısına uyum sağlamaya zorlamaktadır. Ancak yaşanan finansal gelişmeler ve piyasalar arasındaki etkileşim, yatırımcıların ilgisini daha fazla çekmektedir. Böyle bir ortamda firmaların ise amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi, kar ve değer maksimizasyonunu elde etmesi, süreklilik ve rekabet avantajı sağlayabilmesi için olası risk olgusunun iyi değerlendirilip, risk/getiri bileşiminin iyi yönetmesi gerekmektedir. Belirlenen hedeflere ulaşmayı zorlayacak veya engelleyecek olaylar dizisinin neden olduğu olası kayıpları ifade eden risk için iki temel unsurun gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bunlar, beklenen nihai sonuçta sapma olasılığı ve bu olasılığın etkisidir.

Günümüzde tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmayan riskler ile ilgili farklı tanımlamalar ve sınıflandırma yöntemleri kullanılabilir. Tüm işletmeleri için söz konusu olan riskler zamana, ülkeye, faaliyete alanı, sektör, işletme özellikleri ve hatta yönetici tutum ve davranışlarına göre bile değişiklik gösterebilmektedir. Öyle ki geçmişte tehlike ve tehdit olarak ifade edilebilen risk, günümüzde fırsat olarak da görülebilmektedir (Şenol & Karaca, 2017:3). Finansal açıdan riskler temelde sistematik olmayan risk ve sistematik risk şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu bu ayrım riskin müdahale edilebilmesi veya sınırlandırılabilmesi olasılığına göre belirlenmektedir. Sistematik olmayan riskler, firmanın kendine ve endüstri koşullarına özgü durumlardan kaynaklanan ve çeşitlendirme yolu ile müdahale edilmesi mümkün olmayan risklerdir. Sistematik riskler ise sistemden kaynaklı yani, tüm ekonomiyi ilgilendiren ancak firmaların öngörebilmesi ve müdahalesi pek mümkün olmayan risklerdir. Bunlar, enflasyon, kredi riski, yasal ve politik risk, piyasa riski, likidite riski, kur riski ve faiz oranı riski şeklindedir (İbiş, 2015:7).

İşletmeler için riskler ölçülebilirlik durumlarına göre finansal risk ve finansal olmayan risk şeklinde de sınıflandırılabilir. Genel anlamda finansal risk, finansal işlemler kapsamında oluşması muhtemel kayıp veya değer düşüklüğünü ifade etmektedir. Finansal riskler, hem firmanın kendi finansal yapısından hem de dışsal sebeplerden kaynaklanabilmektedirler. Söz konusu bu risklerin sürekli olarak gözlemlenmesi, ölçülmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Finansal olmayan riskler ise firmaların kendi faaliyet alanları ile yönetim politikası kaynaklı ortaya çıkabilen ve üst düzey yönetim tarafından müdahale edilebilen risklerdir (Topaloğlu, 2019:289). Piyasa riski, operasyonel risk ve kredi riski olarak sınıflandırılan bu riskler, finansal riskle karşı karşıya kalmanın ilk adımlarını oluşturmaktadır. Zira finansal olmayan riskler de finansal riskler kadar önem arz etmekte ve yönetim sürecinin doğru yapılamaması ile ciddi kayıplara sebebiyet verebilmektedir.

Firmalar, maruz kaldıkları finansal ve finansal olmayan tüm risklere rağmen hedeflerin gerçekleştirilme gayretindeki temel motivasyonları, kısa sürede maksimum kar elde etmek yerine orta ve uzun vadede azami firma değeri oluşturup bunun sürekliliğini sağlamaktır. Bu sebeptir ki firmaların olası finansal riskler ile firma değerleri arasındaki ilişkiyi tanımlayıp bu doğrultuda bir politika izlemelidir. Finansal risklerin iyi tanımlanıp firma değeri ile olan ilişkisinin belirlenmesi gerek firmalar gerekse de yatırımcılar açısından oldukça önemlidir. Özellikle son dönemde yaşanan Covid 19 pandemisinin neden olduğu belirsizlik ortamı ve finansal riskler, yatırımcı davranışlarını doğrudan etkilerken konunun önemini daha da arttırmıştır. Bu noktadan hareketle yapılan bu çalışmada, firmaların maruz kaldıkları finansal risklerin firma değerine olan etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda BİST 30 endeksinde işlem gören firmaların 2010-2020 yıllarına ait verileri panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmada BİST 30 endeksinin tercih edilme sebebi, borsada piyasa değeri ve işlem hacmi yüksek olan firmalara ait hisse senetlerinin işlem görmekte olmasıdır. Dört bölümden oluşan bu çalışma araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde finansal risk kavramı ile ilgili temel bilgiler verilmiş, ikinci bölümünde konuya ilişkin literatür taraması yapılmış ve üçüncü bölümde de araştırmaya ilişkin metodolojiye yer verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise araştırma sonuçları değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR ANALİZİ

Son yıllarda konuya ilişkin yapılan çalışmalar ve elde edilen bulgular, tarihi sıralama ile aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Azim vd. (2015)'i çalışmalarında, risklerin yönetilmesi ve kamuya açıklanması ile firma değeri arasındaki ilişkinin tespitini amaçlamışlardır. Çalışmada risk yönetimi ile firma değeri ilişkisi, kamuya açıklama ile sistematik (piyasa / beta) risk ilişkisi ve kamuya açıklama ile firma değeri ilişkisi olmak üzere üç farklı ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada 2012 yılı itibariyle hisse senetleri Mısır Borsası'nda işlem gören finansal olmayan şirketler analiz kapsamında incelenmiştir. Sonuçlar, risk yönetimi ile firma değeri ilişkisinin pozitif, kamuya açıklama ile piyasa riskine maruz kalma ilişkisinin negatif ve kamuya açıklama ile firma değeri ilişkisinin ise pozitif yönde olduğu sonucu elde edilmiştir.

Demirgüneş (2016), çalışmasında finansal değişkenlerin firma değerini üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada Borsa İstanbul'da yer alan firmaların 2007:Q1-2014:Q4 dönemine ilişkin verileri faktör ve çoklu regresyon anali ile incelenmiştir. Analiz sonucunda firma değerinin büyüme ve büyüklük ile ilişkili değişkenlerden pozitif yönde, krlılık değişkeninden ise negatif yönde etkilendiği ancak, likidite, borçlanma ve faaliyet etkinliği ile ilişkili değişkenlerin ise firma değerini etkileme noktasında nötr olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

şenol ve Karaca (2017), firmaların finansal yapılarında meydana gelen risklerin firma değeri ile olan ilişkisinin tespitinin amaçlandığı çalışmasında panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 35 firmanın 2008-2015 döneminde ilişkin verileri incelenmiştir. İnceleme sonucunda, finansal kaldıraç ve kredi risklerinin firma değerini pozitif yönde; likidite riski ve kur riskinin ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada firmaların kur riskini ve likidite riskini dikkate almaları gerektiği, likidite riskini minimize etmek adına firmaların portföylerini çeşitlendirmeleri gerektiği ve kısa vadeli yabancı kaynakların vadelerine dikkat etmeleri gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

Topaloğlu (2018) da çalışmasında, firma değerinin finansal risklerden etkilenme düzeyinin tespitini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 2012-2017 döneminde Borsa İstanbul 100 Endeksinde yer alan firmalara ilişkin verileri panel veri analizi ile incelemiştir. Üç farklı modelin kullanıldığı çalışmada finansal riskleri temsilen faiz riski, sermaye riski, kur riski, likidite riski ve kredi riski tercih edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları söz konusu riskler ile firma değeri ilişkisinin anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada örneklem firmaların firma değerlerini ykseltebilmeleri noktasında önerilerde bulunulmuştur.

Anton (2018) alışmasındaki amaç farklı ekonomik ortamlarda kurumsal risk yönetimi uygulamasının firma değeri üzerindeki etkilerini araştırılmasıdır. Çalışmada zaman boyutu 2001-2007 yılları arasındaki dönem kriz öncesi dönem ve 2001-2011 yılları arasındaki dönem ise finansal krizi de kapsayan dönem olarak ifade edilmiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada belirlenen dönemler içerisinde Romanya borsasına kayıtlı firmalardan oluşan örneklem verileri analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları kurumsal risk yönetimi ile firma değeri ilişkisinin pozitif yönlü olduğu sonucu göstermektedir. Ayrıca araştırma kapsamında büyüklük ve finansal kaldıraç ile firma değeri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zaman boyutu finansal kriz dönemi (2001-2011) boyunca genişletildiğinde ise kurumsal risk yönetiminin firma değerini önemli ölçüde etkilemediği grlmştir.

Naimoğlu ve Polat (2019) alışmasında gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları ile firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gelişmekte olan 9 ülkenin Ocak 1999 – Mayıs 2015 döneminde ait verilerinin incelendiği çalışmada bir panel veri analiz yöntemi olan Ortak İlişkili Etkisi (CCE) tahmincisi kullanılmıştır. Analiz sonuçları firmaların piyasa değerlerinin faiz oranından negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca bütün ülkelerde faiz oranının menkul kıymetler borsasına olan etkisi negatif iken sadece 2 ülke için pozitif sonuç elde edilmiştir.

şit vd. (2020)'nin finansal risklerin firma değeri üzerindeki etkisinin tespitine yönelik yaptığı çalışmalarında, 2009-2018 döneminde 8 mevduat bankasının verileri Westerlund Eşbütünleşme testi ve AMG (Augmented Mean Group Estimator) arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi yöntemleri ile

incelenmiştir. Firma değeri olarak PP/DD belirlenirken bağımsız değişkenler olarak Net İşletme Sermayesi/Aktif Toplam, Takipteki Krediler/Toplam Krediler, Net Yabancı Para Pozisyonu/Özsermaye Toplamı ve Toplam Borçlar/Varlıklar toplamı tercih edilmiştir. Analiz sonuçları değişkenler arasında eş bütünleşme (uzun dönem) ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca firma değerinin belirlenen bağımsız değişkenlerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Al-Slehat (2020), çalışmasında finansal kaldıraç, büyüklük ve varlık yapısının firma değeri üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Amman borsasında işlem gören madencilik sektöründe bulunan 13 firmanın 2020-2018 dönemine ait verileri incelenmiştir. Basit regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada firma değerini temsilen Tobin's Q tercih edilmiştir. Analiz sonuçları finansal kaldıraç ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ancak büyüklük ve varlık yapısının firma değeri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Çalışma, firmaların uzun vadede hayatta kalabilmeleri ve dolayısıyla şirketin büyümesi için optimal borç ve öz sermaye karışımı elde etmeleri gerektiğini önermektedir.

Öztürk vd. (2021), firma değeri ile finansal riskler arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada Borsa İstanbul imalat sanayi sektöründe bulunan içecek, gıda ve tütün sektörü verileri incelenmiştir. Çalışma kapsamında söz konusu sektörlerin tercih edilmesinde bu sektörlerde makineleşmenin ve insan gücünün yoğun olması ve finansal arz-talebin fazlaca görülmesi etkili olmuştur. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, 23 firmanın 2010-2020 dönemini kapsayan verileri analiz edilmiştir. Analiz kapsamında oluşturulan modelde firma değerini temsil için Tobin Q ve PP/DD tercih edilmiştir. Finansal risk kapsamında da kredi, kur, likidite, faiz ve sermaye riskleri kullanılmıştır. Analiz kapsamında oluşturulan ilk modelde kur riskinin firma değeri üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu likidite riskinin ise negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İkinci modelde ise kredi riskinin firma değeri üzerinde pozitif, kur riskinin ise negatif yönde etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özcan (2021), finansal risklerin işletme performansına olan etkisinin incelendiği çalışmada Borsa İstanbul sınai endeksinde işlem gören 106 firmanın 2010-2020 dönemine ait verileri incelenmiştir. Panel regresyon analizi ile kur riski, kredi riski, likidite riski ve finansal kaldıraç oranının işletme değerini temsil eden PP/DD'e etkisi test edilmiştir. Analiz sonuçları kur riskinin işletme performansı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada örneklem firmalarının kur riskini dikkate alarak tedbir almalarını, finansal kaldıraç düzeylerini dengede tutmalarını ve kredi riskini minimize etmek adına satış politikalarını gözden geçirmeleri gerektiği hususunda önerilerde bulunulmuştur.

Yapılan literatür araştırmasında risk olgusunun ele alındığı çalışmaların üç perspektifte şekillendiği görülmüştür. Bunları finansal risklerin neden olduğu muhtemel kayıpların tespiti, finansal risklerin olası etkilerinin tespiti ve firma yönetiminden kaynaklanan genel risklerdir. Finansal risklerin firma değeri ve firma performansına etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda ise kurumsal yönetim uygulamaları, risk türleri, kar payı dağıtım politikaları ve sermaye yapıları gibi çeşitli faktörlerin incelendiği görülmüştür. Ayrıca bu çalışma, firma değerinin finansal risklere olan hassasiyetinin incelendiği diğer çalışmalardan farklı olarak, 2010-2020 periyodunda post-covid19 ekonomi sürecini de kapsaması noktasında özgün olup, literatüre katkı sağlamaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Veriler ve Yöntem

Çalışmanın bağımsız değişkenini oluşturan finansal riskler; likidite riski, faiz riski, kredi riski, kur riski, ve finansal kaldıraç oranı şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu finansal riskler, firma değerine doğrudan etkileyerek sürdürülebilirlik açısından önemli olduğu kabul gören ve alan yazında sıklıkla incelenen risklerdir. Öte yandan bağımlı değişken kapsamında da firma değerini temsilen Piyasa Değeri/Defter Değeri (PD/DD), Tobin's Q oranı (TBNQ) kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1'de sunulmaktadır;

Tablo 1: Çalışma Kapsamında Kullanılan Değişkenler, Açıklamaları ve Referanslar

Değişken	Kısaltma	Açıklama	Referans	
Firma Değeri	Tobin Q	(Piyasa Değeri + Yabancı Kaynaklar Toplamı) / Toplam Aktif	(Topaloğlu, 2018)	
	Piyasa Değeri /DefterDeğeri	PD/DD	Piyasa Değeri/Defter Değeri	(Topaloğlu, 2018)
Finansal Riskler	Kredi Riski	KRD	(K.V. Ticari Alacaklar + K.V. Diğer Alacaklar + İlişkili Taraflardan Alacaklar+ İlişkili U.V. Alacaklar+ Diğ. U.V. Alacaklar) / z Sermaye	(Şenol & Karaca, 2017)
	Kur Riski	KUR	Net Yabancı Para Pozisyonu / z Sermaye	(Topaloğlu, 2018)
	Likidite Riski	LKD	Dönen Varlıklar / K.V. Yabancı Kaynaklar	(Şenol & Karaca, 2017)
	Faiz Riski	FAİZ	Değişken Faizli Yükümlülükler / z Sermaye	(Topaloğlu, 2018)
	Finansal Kaldıraç Oranı	FK	Toplam Borçlar/Toplam Aktifler	(Şenol & Karaca, 2017)

Çalışmada BİST 30 Endeksinde yer alan firmaların 2010-2020 dönemine ait finansal verileri analiz kapsamında incelenmiştir. Çalışmada BİST 30 endeksinin tercih edilmesinin temel sebebi, BİST 30 endeksinde işlem gören hisse senetlerinin, borsada işlem gören hisse senetleri arasında yüksek piyasa değeri ve işlem hacmine sahip olmasıdır. İncelemelerde, BİST 30 endeksinde verileri mevcut olmayan 3 firma örneklemeden düşülmüş ve kalan 27 firma ile analiz süreci tamamlanmıştır. Örneklemeden düşülen firmalar Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ő., Kardemir Karabük Demir elik Sanayi Ve Ticaret A.Ő. ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ő. dir. 27 Şirketin yıllık verileri ile 270 birim ve zamandan oluşan panel veri seti ele alınmıştır. Söz konusu finansal veriler Őirketlere ait internet sitelerinden, Kamuyu Aydınlatma Platformu ve Borsa İstanbul veri tabanından yararlanılmıştır. Çalışmada incelenen firmalara ilişkin açıklama Tablo 2’de sunulmaktadır;

Tablo 2: Çalışmada İncelenen Firmalar

Firmalar	BİST Kodu
1. AKBANK T.A.Ő.	AKBNK
2. ARÇELİK A.Ő.	ARCLK
3. ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ	ASELS
4. BIM BİRLEŞİK MAĀAZALAR A.Ő.	BIMAS
5. BİR LİK MENSUCAT	BRMEN
6. EREĀLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ő.	EREGL
7. FORD OTOMOTIV SANAYİ A.Ő.	FROTO
8. GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ő.	GUBRF
9. HACI ÖMER SBANCI HOLDING	SAHOL
10. HEKTAŐ TİCARET T.A.Ő.	HEKTS
11. KOÇ HOLDİNG A.Ő.	KCHOL
12. KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ő.	KOZAL
13. PEGASUS HAVA TAŐIMACILIęI	PGSUS
14. PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ő.	PETKM
15. SASA POLYESTER SANAYİ A.Ő.	SASA

16.	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.	TAVHL
17.	TEKFEN HOLDİNG	TKFEN
18.	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.	TCELL
19.	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNELERİ A.Ş.	TUPRS
20.	TÜRK HAVA YOLLARI A.O	THYAO
21.	TÜRK TELEKOMÜNASYON A.Ş.	TTKOM
22.	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	GARAN
23.	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	HALKB
24.	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	ISCTR
25.	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	SISE
26.	VESTEL ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	VESTL
27.	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	TKBNK

Finansal risklerin firma değeri üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, araştırma yöntemi olarak panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analiz yönteminin kullanımının bir takım avantajları bulunmaktadır (Şenol & Karaca, 2017:9):

- Panel veri analizinde ülke, firma ve birey, gibi birim farklılıkları dikkate alınmaktadır.
- Panel veri analizinde aynı anda çok daha fazla değişken incelenip daha açıklayıcı sonuçlar verebilmesi sebebiyle etkinlik düzeyi yüksektir.
- Panel veri analizi daha kompleks yapı ve modellerin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Genel çerçevede panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Modelde kullanılan t; zamanı, i; birimleri (bireyler, firmalar, ülkeler gibi) ve X rastlantısal olmayan unsuru ifade etmektedir.

Panel veri analizi; sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli olarak kategorize edilmektedir. Sabit etkiler modelinde katsayılar birim veya birim ile zamana göre değiştik gösterdiği varsayılmaktadır. Şu şekilde formüle edilmektedir (Kaya, 2014: 296);

$$Y_{it} = \beta + \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N; t=1,2,\dots,T \quad (2)$$

Tesadüfi etkiler modelinde birim veya birim ve zamana göre oluşan değişiklikler modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir. Bunun temel sebebi sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybını önlemektir (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007:38). Şu şekilde formüle edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu,2018: 102);

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{1it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \alpha_i + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N; t=1,2,\dots,T \quad (3)$$

Finansal risklerin firma değeri üzerindeki etkinin tespiti amacıyla Tablo 1’de bulunan değişkenler dahilinde oluşturulan modeller aşağıda yer almaktadır. Bunlar (Topaloğlu, 2018);

$$\text{Model 1: } TBNQ_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} KRD_{it} + \beta_{2it} KUR_{it} + \beta_{3it} LKD_{it} + \beta_{4it} FAİZ_{it} + \beta_{5it} FK_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } PD/DD_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} KRD_{it} + \beta_{2it} KUR_{it} + \beta_{3it} LKD_{it} + \beta_{4it} FAİZ_{it} + \beta_{5it} FK_{it} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Her iki modelde de $i = 1, 2, 3, \dots, N$ yatay kesitlerin birimlerini ifade ederken $t = 1, 2, 3, \dots, T$ ise zaman boyutunu ifade ve ϵ ise panel hata terimini ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

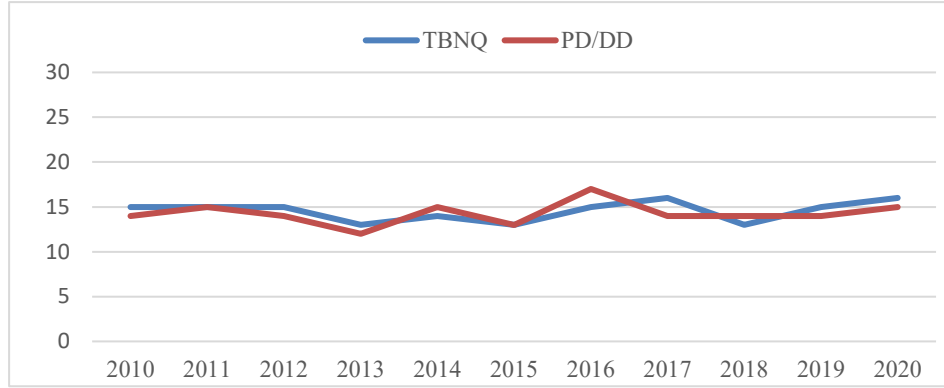
Tablo 3: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Ortanca	Azami Değer	Asgari Değer	Standart Sapma	arpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
TBNQ	270	1,925	1,588	6,719	1,030	1,070	2,588	13,517	2573,44
PD/DD	270	2,115	7,040	7,635	0,392	1,503	2,164	26,433	28,5832
KRD	270	0,458	1,288	4,615	0,054	0,490	-0,612	5,694	1560,471
KUR	270	0,415	5,124	3,562	0,083	0,768	0,433	33,637	3153,66
LKD	270	0,863	0,583	1,959	0,000	0,239	3,491	46,348	2471,472
FAİZ	270	0,069	0,102	7,345	0,000	1,003	2,783	15,696	9637,02
FK	270	0,514	0,627	0,914	0,049	0,825	5,742	51,427	2863,70

Tablo 3'te de görüldüğü üzere bağımlı değişken olarak belirlenen firma değeri göstergelerinden TBNQ oranı 1,925 olarak tespit edilmiş olup firmaların gelecek beklentilerinin olumlu olduğu ve beklenen hedeflerini gerçekleştirme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir (TBNQ>1). Piyasa değeri ile kısa ve uzun vadeli yabancı kaynaklarının toplam varlıklara oranı olarak hesaplanan TBNQ oranının 1'in altında olması ise firmaların gelecek kaygısı ile yatırım yapmaktan çekinme ihtimallerinin olduğunun ifadesidir. (Efecik, 2006:99) PD/DD oranı ise 2.115 olup, örneklem firmaların piyasada değerlerinin nominal değerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (PD/DD >1).

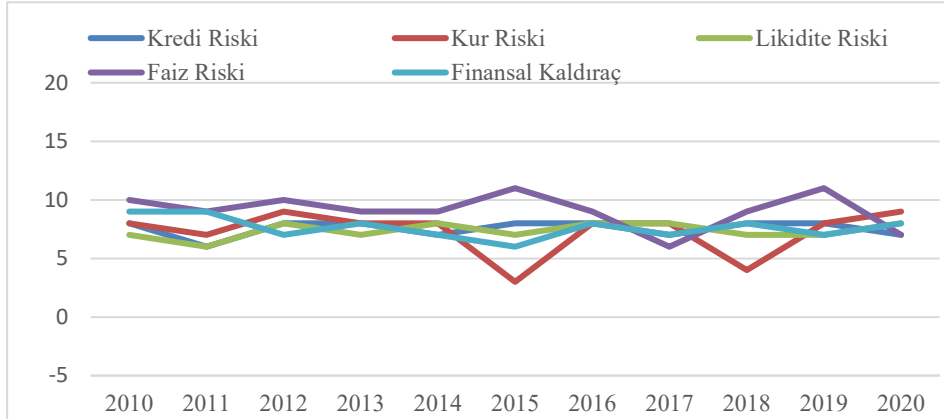
Finansal riskler kapsamında belirlenen kredi riski, kur riski, likidite riski, faiz riski ve finansal kaldıraç değerlerinin sırasıyla 0,45, 0,41, 0,86, 0,06 ve 0,51 olduğu tespit edilmiştir. 0.45 olan kredi riski oranı, firmaların alacak riski ile karşı karşıya olduğunu, 0,41 olan kur riski oranı ise firmaların özkaynaklarındaki yabancı para pozisyonlarını göstermektedir. Likidite oranının ortalama 0.86 olması, firmaların kısa dönemli likidite riskinin yüksek olduğunu, firmanın kısa vadede borç ödeme riski ile karşılaşabileceğini göstermektedir. Cari oranın 1'e yakın olması firmaların dönen varlıklarının kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirmeye yetersiz olduğunu işaret etmektedir. Faiz riskinin 0.06 olması firmaların değişken faizli borç yükümlülüklerinin az olduğunun göstergesidir. Son olarak finansal kaldıraç oranının 0.51 olması firmaların varlıklarının yaklaşık yarısını yabancı kaynaklardan karşıladığını göstermektedir.

Firma değerleri ve finansal riskleri tesil eden değişkenlere ilişkin 2010-2020 dönemine ait zaman serileri ortalamaları, Grafik 1 ve Grafik 2'de yer almaktadır.

Grafik 1: Firma Değerlerine İlişkin Zaman Serileri

Grafik 2: Finansal Risklere İlişkin Zaman Serileri

İlgili grafiklerde görüldüğü üzere firma değerini temsil eden PD/DD ile TBNQ değerlerinin süreç boyunca birbirlerine yakın ve paralel seyretmektedir. Öte yandan finansal risklere ilişkin değerlerin zaman serileri incelendiğinde, 2010-2020 sürecinde değişmelerin genelinde dalgalanmaların yaşandığı ancak faiz riski ile kur riskinde söz konusu dalgalanmaların çok daha belirgin olduğu görülmektedir. Özellikle kurlarda meydana gelen dalgalanmaların yabancı para cinsinden işlemlerde bulunan firmaların nakit akışlarında sebep olduğu olumsuzluklar olarak ifade edilen kur riskinin daha net tanımlanması ve şirket dışı korunma yöntemleri ile minimize edilmesi gerekmektedir. Faiz oranlarının düşük olduğu bir ortamda tasarrufa yönelik eylemlerden elde edilecek gelir düşerken harcama eğilimi artırmaktadır. Ancak bu durum yabancı sermayenin akışını azaltırken döviz kurlarında yükselmesine neden olabilmektedir. Bu noktadan hareketle kur riski ile faiz riski arasındaki ters yönlü eğilimin faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkinden kaynaklandığı söylenebilir.

3.2. Bulgular

Araştırma kapsamında uygulanacak olan panel veri analizinin güvenilir ve tutarlılığı için bazı varsayımların sınanması gerekmektedir. Bunlar oklu doğrusal bağlantı sorunu, otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı, serilerin durağan olması ve değişen varyanstır. Söz konusu varsayımlardan ilkini oluşturan çoklu doğrusal bağlantı olasılığında bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyon sorununu olup olmadığı test edilmektedir. Çoklu doğrusal bağlantı sorununu tespiti için uygulanan diğer bir lt ise Varyans Őiřirme Faktör (VIF <10) değerleridir.

Araştırmaya ilişkin korelasyon ve VIF analiz sonuçları Tablo 4.'te verilmektedir.

Tablo 4: Korelasyon Analiz Sonuçları (Model 1)

	TBNQ	PD/DD	KRD	KUR	LKD	FAİZ	FK	VIF
TBNQ	1	0,683 (0,000)	-0,314 (0,000)	-0,234 (0,542)	-0,373 (0,000)	-0,017 (0,000)	-0,417 (0,000)	
KRD			1	0,438 (0,000)	0,263 (0,000)	0,560 (0,000)	0,581 (0,000)	1,69
KUR				1	0,457 (0,000)	0,103 (0,000)	0,399 (0,002)	1,70
LKD					1	-0,326 (0,000)	0,649 (0,000)	1,38
FAİZ						1	-0,071 (0,000)	1,47
FK							1	1,51

Tablo 5: Korelasyon Analiz Sonuçları (Model 2)

	TBNQ	PD/DD	KRD	KUR	LKD	FAİZ	FK	VIF
TBNQ	1	0,683 (0,000)	-0,314 (0,000)	-0,234 (0,542)	-0,373 (0,000)	-0,017 (0,000)	-0,417 (0,000)	
PD/DD		1	0,051 (0,397)	0,138 (0,011)	-0,137 (0,022)	0,238 (0,000)	0,137 (0,067)	
KRD			1	0,438 (0,000)	0,263 (0,000)	0,560 (0,000)	0,581 (0,000)	1,69
KUR				1	0,457 (0,000)	0,103 (0,000)	0,399 (0,002)	1,70
LKD					1	-0,326 (0,000)	0,649 (0,000)	1,38
FAİZ						1	-0,071 (0,000)	1,47
FK							1	1,51

Tablo 4'te görüldüğü üzere araştırma kapsamında oluşturulan modeller için değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon katsayısının 0.68 bağımsız değişkenlere ilişkin VIF değerlerinin ise 1.38 ile 1.70 arasında değer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu bulgular, modele dâhil edilen bağımsız değişkenler arasındaki ilişkide yüksek korelasyon sorununun yani ve söz konusu ilişkinin analizler için uygun olduğu belirlenmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 120).

Ekonometrik analizlerde zaman boyutu olması sebebiyle serilerin durağan olması beklenmektedir. Bir zaman serisinin durağan olmaması eğilim(trend) içermesi anlamına gelirken, yapılan analiz ve öngörülerin yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir (Şahbaz, 2007:9). Serilerin durağan olup olmadığının tespiti için birinci nesil birim kök testlerinden Levin, Lin & Chu (LLC) yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan birim kök analizleri Tablo 6'da yer almaktadır. İlgili tabloda görüldüğü üzere analiz kapsamında belirlenen değişkenlere ait verilerin seviyesinin durağan olduğu yani birim kök içermedikleri sonucuna ulaşılmıştır. ($p < 0,05$).

Tablo 6: Birim Kök Test Sonuçları

Yöntem	Model	Değişkenler	t* istatistiği	p-değeri
Levin, Lin & Chu (T İstatistiği)	Sabitli - Trendli	TBNQ	-15,2388	0,0000*
		PD/DD	-21,2302	0,0002*
		KRD	-20,0147	0,0007*
		KUR	-17,6390	0,0000*
		LKD	-12,8212	0,0000*
		FAİZ	-5,1703	0,0000*
		FK	-11,6287	0,0000*

Not: * sembolü %5 düzeyini ifade etmektedir.

Araştırma kapsamında sınanması gereken diğer varsayımlardan değişen varyans ve otokorelasyon test sonuçları ise aşağıdaki yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere firma değerini temsil eden TBNQ ve PD/DD bağımlı değişkenlerin otokorelasyon sorununun tespiti için Wooldridge testi ve değişen varyans sorununun olup olmadığının tespiti için de Modified Wald testinden yararlanılmıştır.

Tablo 7: Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testi Sonuçları

	TBNQ	PD/DD
Modified Wald	0,0295	0,0673
p-değeri	0,0001*	0,0013*
Wooldridge	3,381	2,127
p-değeri	0,0491*	0,0431*

Not: * sembolü %5 düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7'de görüldüğü üzere wooldridge otokorelasyon testi sonuçlarında ise p değerlerinin sırasıyla 0.0491 ve 0.0431 ($p < 0.05$) olması değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olduğunu göstermektedir. Ayrıca görüldüğü üzere yine %5 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorununun

olduğu görülmektedir. Her iki model için otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının varlığı standart dirençli tahminci modelinin kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Panel veri analiz yöntemi ile belirlenen modellerde uygulanabilecek tahmin yöntemleri birimler arası etkiler, zaman etkileri ve eşzamanlı birim ve zaman etkilerine göre değişiklik göstermektedir. Söz konusu tahmin yöntemleri katsayılarının sabit veya rassal varsayılmasına göre sabit etkiler modeli, havuz modeli ve rassal etkiler modeli şeklinde sınıflandırılmaktadır. (Yaman vd., 2017:195). Bu modellerden hangisinin uygun olacağına ise F ve LR testleri ile karar verilmektedir. F testi, klasik modeli sabit etkiler modeline karşı test ederken, LR testi klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı test etmektedir. Birim ve zaman etkilerinin F ve LR testleri neticesinde belirlenmesi ile söz konusu etkilerin sabit veya rassal olduğunu belirlemek için ise Hausman testi uygulanmaktadır (şenol & Karaca, 2017:13). Bahsi geçen testlerin sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: F, LR ve Hausman Testi Sonuçları

<i>Model</i>	<i>F Testi</i>		<i>LR Testi</i>		<i>Hausman Testi</i>
	Test	İstatistik	Test	İstatistik	
<i>TBNQ</i>	Birim	23,502 (0,000)*	Birim	59,391 (0,000)*	0.0012
	Zaman	231,053 (0,000)*	Zaman	241,621 (0,000)*	
	Birim ve Zaman	21,649 (0,000)*	Birim ve Zaman	48,712 (0,000)*	
<i>PD/DD</i>	Birim	41,837 (0,000)*	Birim	301,227 (0,000)*	0.0006
	Zaman	19,733 (0,000)*	Zaman	75,802 (0,000)*	
	Birim ve Zaman	125,409 (0,000)*	Birim ve Zaman	35,883 (0,000)*	

Not: * sembolü %5 düzeyini ifade etmektedir.

F ve LR test sonuçları her iki modelde de klasik panel modelinin kullanılmayacağını göstermektedir. Hausman testi sonuçları ise %5 anlamlılık düzeyinde sabit etkili modelin kullanılmasının uygun olacağını ifade etmektedir. Ayrıca Tablo 7'de de grldğ üzere değişen varyans ve oto-korelasyon sorunlarının varlığı sebebiyle değişkenler arasındaki ilişkileri araştıran model tahminleri için söz konusu sorunlara rağmen dahi dirençli standart hatalarla etkin ve tutarlı tahminler yapan Driscoll-Kraay standart hatalı sabit etkiler model tahmincisinden yararlanılmıştır (Kutbay, 2019:610).

Tablo 9: Driscoll-Kraay Sabit Etkiler Tahmin Sonuçları

<i>TBNQ (Model 1)</i>				
	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>p-değeri*</i>
<i>KRD</i>	0,0521	0,13	1,28	0,896

<i>KUR</i>	-0,0788	0,21	1,04	0,038**
<i>LKD</i>	0,3521	0,15	2,11	0,011**
<i>FAİZ</i>	-0,0303	0,06	1,64	0,533
<i>FK</i>	0,1403	0,32	2,14	0,618
<i>Sabit Terim</i>	0,050	0,211	1,14	0,0063

Gözlem: 270

Grup: 27

P: 0,0000

R² (Grup içi): 0,5312

F: 62,83

PD/DD (Model 2)

	<i>Katsayı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t istatistiği</i>	<i>p-değeri*</i>
<i>KRD</i>	-0,6521	0,09	0,42	0,053**
<i>KUR</i>	-0,3818	0,16	1,54	0,012**
<i>LKD</i>	0,1821	0,11	1,91	0,581
<i>FAİZ</i>	0,4213	0,05	3,24	0,163
<i>FK</i>	0,2815	0,12	2,90	0,320
<i>Sabit Terim</i>	1,7025	0,106	3,12	0,4563

Gözlem: 270

Grup : 27

P: 0,0000

R² (Grup içi): 0,5027

F: 36,85

Not: * sembolü %5 düzeyini ifade etmektedir.

İlgili tabloya göre ilk modelde finansal risklerden kur riski (KUR) ve likidite riskinin (LKD) firma değeri ile anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0.05). TBNQ modelinde kur riski firma değeri üzerinde negatif etkiye sahipken, likidite riski pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Bu noktadan hareketle kur riskinin firma değerini olumsuz yönde etkilediği, kredi riski, faiz riski ve finansal kaldıraç ise firma değerini etkilemediği söylenebilmektedir. PD/DD modelinde ise kredi (KRD) ve kur (KUR) risklerine sahip etkilerin anlamlı oldukları görülmektedir.

PD/DD modelinde kur riski ve kredi riskinin firma değerini negatif etkilerken, likidite riski, faiz riski ve finansal kaldıraç herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda ikinci model için kur ve kredi riskinin firma değerini düşürdüğü, likidite riski, faiz riski ve finansal kaldıraç ise etkilemediği tespit edilmiştir. Ayrıca kur riskinde meydana gelen bir birimlik değişim firma değerini TBNQ modeli için yaklaşık 0,08 ve PD/DD modeli için de %38 etkilemektedir. Her iki model için mevcut etki negatif yöndedir. TBNQ modeli için likidite riskinde meydana gelen bir birimlik değişim firma değerini %35 oranında olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Öte

yandan tabloda yer alan R^2 değerlerine bakıldığında, bağımsız değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisini Model 1’de 0.5312 oranında ve Model 2’de 0.5027 olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Yirminci yüzyılın son çeyreği ile birlikte başlayan küreselleşme süreci sermayenin uluslararası boyut kazanmasını sağlamıştır. Artan rekabet ortamı yeni girişimcilerin ortaya çıkmasını sağlarken ekonominin kalkınmasını da desteklemiştir. Merkezizeti yapıdan uzaklaşarak küresel girişimci ağı içerisinde faaliyet sürdüren firmalar için öncelikli hedef, kar maksimizasyonu yerine firmanın piyasa değerini maksimize etmek olmuştur. Modern finansal yönetim yaklaşımlarının bir sonucu olan bu durum küreselleşme ile birlikte artan ve değişen risk faktörlerinden kaynaklanmaktadır. Firmaların sahip olduğu varlıklarının finansal değerinde olası değer kaybı veya azalımı olarak ifade edilebilen finansal risk firmalar arasında göreceli bir kavramdır. şöyle ki finansal riskler firmaların beklentilerine, deneyimlerine, faaliyet alanlarına, sektöre, ülkeye, yönetim şekline vb. gibi birçok unsura bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Ancak net olan bir şey var ki oda, söz konusu finansal risklerin firmaların piyasa değerleri üzerindeki etkilerinin varlığıdır.

Çalışma ile 2010-2020 döneminde BIST 30 Endeksinde bulunan firmaların finansal riskleri ile firma değerleri arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi ile araştırılmıştır. Araştırma kapsamında firmaların firma değerlerini Tobin Q ve PD/DD oranları temsil ederken, finansal yapılarına ilişkin risk göstergeleri olarak, döviz kuru riski, kredi riski, faiz riski, likidite riski ve finansal kaldıraç belirlenmiştir. Analizde oklu doğrusal bağlantı, birim kök, yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans varsayımları test edilmiştir. Test sonuçları değişkenlerin zaman serilerinde çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunmadığını ve VIF değerlerinin analiz için uygun olduğu göstermiştir.

Panel veri varsayımlarında meydana gelen sapmalar sebebiyle uygulanan Driscoll ve Kraay dirençli tahmincisi ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. TBNQ model tahmin sonuçları incelendiğinde, finansal risklerden kur riski ve likidite riskinin firma değeri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak aynı model kapsamında kur riski firma değeri üzerinde negatif etkiye sahipken, likidite riski pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. PD/DD model tahmin sonuçları ise kredi riski ve kur riskinin firma değeri üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. PD/DD modelinde kur riski ve kredi riskinin firma değerini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada dikkat çeken husus, her iki modelde de kur riskinin firma değerinin negatif yönde etkilediğidir. Diğer bir ifade ile her iki modelde bağımlı değişken olan TBNQ ve PD/DD değişkenlerini etkileyen ortak bağımsız değişken olan kur riskinde bir birimlik artış veya azalışın firma değerini TBNQ modeli için yaklaşık 0,08 ve PD/DD modeli için ise %38 negatif etkilemektedir. Ayrıca TBNQ modeli için likidite riskinin firma değerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Likidite riskindeki olası bir birimlik artışın firma değerini 0,35 oranında arttırmaktadır. Likidite derecesi arttıka firmanın kısa vadeli kaynakla finansmanda riski artmaktadır ancak maliyetleri de azalmaktadır. Risk ile getiri arasındaki doğru orantı bu durumun artı yönünü ifade etmektedir. PD/DD modeli için ise kredi riski ile firma değeri arasındaki ilişkinin anlamlı ve negatif yönde olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu ifade kredi riskinde meydana gelebilecek bir birimlik azalışın firma değerini 0,05 oranında düşürebileceği anlamına gelmektedir.

Elde edilen bulgular neticesinde hem BIST30 firmalarının hem de yatırımcılarının kur riski ve kredi risklerini dikkate alarak politika geliştirmeleri gerekmektedir. Firmaların kur riskinin firma değerini negatif yönde etkileyen ortak faktör olmasından hareketle, kur riskini dikkate alarak finansal kararlar vermelidirler. Özellikle ithalat borçlanmayı döviz ile gerçekleştiren firmaların nakit akışları etkilenirken maliyetleri de ciddi oranda artmaktadır. Küreselleşme ve finansal piyasalardaki büyüme ile birlikte döviz kuru hareketleri finansal ve finansal olmayan tüm firmalar açısından önem arz etmektedir. Firma satış politikalarını gözden geçirerek ticari alacak hususundaki bir takım iyileştirmelerle kredi riskini minimize etmeli ve kur riskinden korunmak adına da hedge işlemlerinden yararlanmalıdırlar. Öte yandan firmaların rekabet avantajı ve sürekliliklerini sağlamak adına değer maksimizasyonuna daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Firmaların faaliyette buldukları ülkenin ekonomik yapı, sektör ve faaliyet alanlarına göre çeşitlilik gösteren risk faktrelerini iyi değerlendirmeli bu doğrultuda gerekli nelemleri almalıdırlar.

Çalışma sonuçları itibari ile literatürde incelenen Öztürk vd. (2021) ve Özcan (2021) çalışmaları ile eş yönlü; Naimoğlu ve Polat (2019) çalışması ile zıt yönlü sonuç verirken Şenol ve Karaca (2017), Şit vd. (2020) ve Topaloğlu (2018) çalışmaları ile kısmen eş yönlü sonuçlar verdiği görülmektedir. Ayrıca 2010-2020 dönemleri içerisinde BIST 30 Endeksinde yer alan 30 firmanın 27'sine ait veriler incelenmiş, geri kalan 3 firmanın örneklem dışında tutulması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle sonraki çalışmalarda farklı risk ve firma değeri ölçütlerinin değerlendirilmeye alınması ve tam örneklem sayısına ulaşılması ile çalışma geliştirilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used

KAYNAKÇA

- Al-Slehat, Z. A. F., Zaher, C., Fattah, A. & Box, P. O. (2020). Impact of financial leverage, size and assets structure on firm value: evidence from industrial sector, *International Business Research*, 13(1), 109-120.
- Anton, S. G. (2018). The impact of enterprise risk management on firm value: empirical evidence from romanian non-financial firms. *Engineering Economics*, 29(2), 151-157.
- Abdel-Azim, M. H. & Abdelmoniem, Z. (2015). Risk management and disclosure and their impact on firm value: the case of egypt, *International Journal of Business, Accounting & Finance*, 9(1).
- Demirgüneş, K. (2016). The effect of liquidity on financial performance: evidence from turkish retail industry. *International Journal of Economics and Finance*, 8(4), 63-79.
- Efecik, G. (2006). *Firma değeri ve kamuyu aydınlatma ilişkisi: İMKB'de bir uygulama*, (Yayın No. 191300) (Yüksek Lisans Tezi- Ankara Üniversitesi). Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa (yok.gov.tr)
- İbiş, A. (2015). *İşletmelerde risk yönetimi ve türev ürünlerin kullanımı üzerine BİST'de bir uygulama*, (Yayın No. 389843) (Yüksek Lisans Tezi-Balıkesir Üniversitesi). Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa (yok.gov.tr)
- Kaya, A. (2014). Menkul kıymet piyasaları ekonomik büyümenin bir dinamiği midir? Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 285-306. D.4.pdf
- Kutbay, H. (2019). Vergi gelirlerini etkileyen faktörler: seçilmiş ülkeler için panel veri analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 602-617. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.519599>
- Naimoğlu, M. & Polat, M. (2019). Faiz oranlarının firmaların piyasa değerine etkisi: gelişmekte olan ülkeler örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), 115-121. <https://doi.org/10.18506/anemon.461361>
- Özcan, M. (2021). Finansal risklerin firma değerine etkisi: BİST sınai endeksi üzerine bir uygulama. Ünvan Y. A. (Ed). *Bankacılık ve Finans Çalışmaları* (s: 58-75). Fransa: Livre de Lyon. FINANSAL_VE_POLITIK_RISK_ENDEKSININ_BIST_SINAI_END.pdf
- Öztürk, M. B., Çelik, M. S. & Daştan, D. (2022). Finansal risklerin firma değeri üzerine etkileri: borsa istanbul gıda, içecek ve tütün sektöründe bir uygulama. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2),419–429. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1075437>
- Pazarlıoğlu, M. V. & Gürler, K. Ö. (2007). Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(508). 152820004080_4.pdf (ekonomikyorumlar.com.tr)

- şahbaz, Ü. (2007). *Zaman serilerinde nedensellik analizi (Türkiye’de ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkinin nedensellik analizi)*(Yayın No. 205932). (Yüksek Lisans Tezi-Anadolu Üniversitesi). Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa (yok.gov.tr)
- şenol, Z. & Karaca, S. S. (2017). Finansal risklerin firma değeri üzerine etkisi: BIST örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3 (1), 1-18. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/gjeb/issue/27485/287875>
- şit, A., avuřođlu, A. & Ekři, İ. H. (2020). Finansal Risklerin Firma Değeri Üzerine Etkisi: Seçilmiş Bankalar Üzerine Uygulama. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 39(1),1-19. Açık Erişim@BUU: Finansal risklerin firma değeri üzerine etkisi: Seçilmiş bankalar üzerine uygulama (uludag.edu.tr)
- Topaloğlu, E. E. (2018). Finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkinin belirlenmesi: borsa istanbul firmaları üzerine bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 5(2), 287-301. Doi: 10.30798/makuiibf.412559
- Yaman, S., Korkmaz, T. & Açıkgoz, E. (2017). Pay getirilerine etki eden finansal oranların panel veri analiz yöntemi ile tespiti: BIST gıda firmaları üzerine bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 10(4), 187-204. Doi: 10.25287/ohuiibf.295748
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *İleri panel veri analizi*, Beta Yayıncılık.

Finansal Piyasalarda İşlem Yapan Genç Yatırımcıların Girişimcilik Faaliyetine Bakışı

Overview of Young Investors Trading in Financial Markets on Entrepreneurships' Activity

Hasan KINACI¹, Salih ÜLEV²

Öz

Amaç: Günümüzde ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel yapı taşı olan girişimcilik İslam açısından da önemlidir. Kur' an-ı Kerim' de insanoğluna yeryüzünü imar etme görevi yüklenerek insanoğlunun çalışması, geliştirmesi, üretmesi teşvik edilirken, Hz. Peygamber de girişimciliği teşvik etmiş ve ahlaklı, cesur, risk alabilen tüccarı övmüştür. Fakat girişimci olmak kolay değildir ve birçok faktör girişimcilik isteğini etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı girişimcilik ve finans dersleri alan ve finansal piyasalarda işlem yapan üniversite öğrencilerinin girişimci olma hakkında ne düşündüklerini ortaya çıkarmaktır.

Tasarım/Yöntem: Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmış çalışmada, Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu'nda girişimcilik ve finans dersleri alan ve finansal piyasalarda işlem yapan on üniversite öğrencisi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılarak elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Bulgular: Genel olarak katılımcılar, finansal piyasalarda elde edilen gelirin sürekliliğinin olmadığını, kısa süre içinde kaybetme riskinin yüksek olduğunu, finansal piyasalara güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Finansal piyasalarda kullanılan farklı enstrümanlar sayesinde risk dağılımı yapılabildiğini ve bu piyasaların daha hızlı ve kolay bir şekilde sermaye artışına olanak verdiğini, bu sayede sermayelerini artırarak girişimci olmayı istediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar, finansal piyasalardaki yatırımların İslami açıdan uygun olmadıklarını ifade etseler de yaptıkları işlemlerde bu hassasiyetlere dikkat etmedikleri görülmektedir.

Sınırlılıklar: Görüşmenin sadece Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Meslek Yüksekokulu'nda girişimcilik ve finans dersleri alan ve finansal piyasalarda işlem yapan on üniversite öğrencisi ile yapılması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Girişimcilik isteği üzerinde birçok çalışma yapılsa da finansal piyasaların girişimcilik isteğini ne şekilde etkilediği ile ilgili çalışmalara rastlanılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik İsteği, Finansal Piyasalar, Genç Girişimci

Abstract

Purpose: Entrepreneurship, which is the basic building block of economic growth and development today, is also important in terms of Islam. In the Qur'an, human beings are encouraged to work, develop and produce by assigning the task of reconstructing the earth to human beings, while Hz. The Prophet encouraged entrepreneurship and praised the moral, courageous, risk-taking merchant. But being an entrepreneur is not easy and many factors affect the desire for entrepreneurship. The aim of this study is to reveal what university students who take entrepreneurship and finance courses and trade in financial markets think about being an entrepreneur.

Design/Methodology: In the study, which was prepared with the qualitative research method, the data obtained by semi-structured interviews with ten university students who took entrepreneurship and finance courses at Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Vocational School and traded in financial markets were interpreted.

Findings: In general, the participants stated that the income obtained in the financial markets is not sustainable, the risk of losing it in a short time is high, and they do not trust the financial markets. They stated that thanks to the different instruments used in the financial markets, risk distribution can be made and these markets allow for a faster and easier capital increase, thus they want to become an entrepreneur by increasing their capital. Although the participants stated that investments in financial markets are not Islamically appropriate, it is seen that they do not pay attention to these sensitivities in their transactions.

Limitations: The limitations of the research are that the interview was only conducted with ten university students who took entrepreneurship and finance courses at Safranbolu Şefik Yılmaz Dizdar Vocational School and traded in financial markets.

Originality/Value: Although there are many studies on the entrepreneurial desire, the fact that there are no studies on how the financial markets affect the entrepreneurial desire reveals the originality of this study.

Keywords: Entrepreneurship Desire, Financial Markets, Young Entrepreneur

¹ Öğr.Gör., Karabük Üniversitesi, Safranbolu ŞYD Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Programı, hasankinaci@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8600-8094

² Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İslam İktisadi ve Finans Bölümü, salihulev@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0653-6821

1. GİRİŞ

Girişimcilik, İslam dininin temel kaynakları olan gerek Kur-an-ı Kerim’de gerek hadis-i şeriflerde yer almıştır (Ghazanfar, 2016). Varlıkların en şerefliisi olarak yaratılan insana yeryüzünü imar etme görevi verilerek insan onuruna yaraşır bir şekilde hayatın idame edilmesini ve bunun için de insanoğlunun çalışmasının gerekliliği vurgulanmıştır. İslam dini insanoğlunun sadece dünya hayatını veya sadece ahiret hayatını değil bir bütün halinde hem dünya hem de ahiret hayatını düzenlemiştir. Böylece hem dünya hem ahiret kazancı hedeflenmiştir. Dünya hayatında kazanç elde ederken birtakım kurallara uyulması tavsiye edilmiştir. “Allah faizi haram, alım-satımı (ticareti) ise helal kılmıştır” (Fezû’l Furkan, Bakara 1/275) ayeti kerimesi prensibince üretimden tüketime, kazancın elde edilmesinden bölüşülmesine, üretilen malın niteliğinden harcamaya kadar ticari faaliyetler bir bütün halinde düzenlenmiştir. Hz. Peygamber de hayatında ticari faaliyetle uğraşarak mü’minlere örnek olmuş ve güvenilir tacirin ahirette peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacağını buyurarak müjde vermiştir (Tirmizi, Büyü 4). İslam dininde hem ahiret hem de dünya hayatı için girişimcilik önem arz etmektedir.

Günümüzde ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel yapı taşı girişimcilik faaliyetleri olarak görülmektedir. Değişen ve gelişen dünyada gelişmelere uyum sağlayacak, ortaya çıkan fırsatları değerlendirecek, yeni bir inovasyonla toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek genç girişimcilerin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Girişimcilik isteği üzerinde olumlu ve olumsuz etki ortaya çıkaran birçok faktör bulunmaktadır. Bunun için devletler özellikle genç girişimcileri çeşitli teşvik mekanizmaları ile destekleyerek gençlerin girişimcilik isteğini artırma gayreti içindedirler (KOSGEB, 2022). Girişimcilik isteği üzerinde kişisel, ailesel ve çevresel faktörler etkilidir. Aynı zamanda risk üstlenebilme potansiyeli, eğitim, finansal okuryazarlık gibi faktörler de girişimcilik isteği üzerinde etkili olmaktadır (Herdjiono vd., 2017; Rahi vd., 2021).

Literatüre bakıldığında girişimcilik isteği üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da finansal piyasaların girişimcilik isteği üzerine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Teknolojik gelişmeler ve özellikle pandemi süreciyle birlikte finansal piyasalarda işlem yapan yatırımcıların yaş ortalaması oldukça düşmüştür (TSPB, 2021). Finansal piyasalarda, kısa zamanda, daha az sermaye ile ve daha az riskle yüksek kâr elde etme potansiyelinin olması genç yatırımcıların girişimcilik isteğini etkilemektedir. Bu nitel çalışmanın amacı finansal piyasalarda işlem yapan üniversite öğrencilerinin girişimcilik hakkında ne düşündüklerini ortaya çıkarmaktır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Girişimcilik isteğini olumlu ve olumsuz etkileyen unsurlar bulunmaktadır. Uygun vd. (2012), kişilerin cinsiyeti, eğitimi, yaşı, aile durumu gibi kişisel özellikleri ile üretkenlik, tecrübe, başarılı olma isteği, risk alma eğilimi, yeniklere açık olma, risk alma ve öz güven gibi girişimci kişilerde bulunan özellikleri bir bütün olarak ele almış ve bu özelliklerin girişimcilik isteğini olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Sarıtaş ve Duran (2017), kişisel özelliklerin yanında yaratıcı fikirlere sahip kişilerin başkalarının yanında çalışmaktan ziyade girişimci olarak kendi işinde çalışmayı tercih ettiğini, girişimcilik isteğinin yaratıcılıkla da ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Boz vd. (2016), Kamu ve özel sektör çalışanları ile yapmış oldukları çalışmada özel sektörde çalışanların kamu sektöründe çalışanlara göre daha dışa dönük, uyumlu, yeniliklere açık ve sorumluluk bilinci yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Girişimcilik faaliyetinin yapısı gereği gelecekte ne olacağı kesin olarak bilinemez. İçinde bulunulan koşullar sürekli olarak değişkenlik gösterir. Gelecekte yaşanacaklar karşısında çaba sarf etme gayreti olarak tanımlanacak öz-yeterlilik, girişimcilik isteğini pozitif yönde etkilemektedir (Çankır, 2017). Koşulların değişken olması elde edilecek gelirin de değişken olmasını sağlar. Koşulların değişmesi, sabit bir gelirin olmaması, başarısız olma korkusunu arttırmaktadır. Akpınar ve Küçükgöksel’in (2015), üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmanın sonuçları, gelir güvencesinin olmaması ve başarısız olma korkusunun girişimcilik isteğini azalttığını göstermektedir.

Girişimcilik faaliyetlerinin önemli özelliklerinden bir tanesi de risk almaktır. Her girişimin riski birbiriyle aynı değildir. Aynı şekilde kişilerin de risk alma potansiyelleri birbiriyle aynı değildir. Bazı bireyler yüksek risk alabilirken bazı bireyler yüksek risk almak istemezler. Yapılan çalışmalarda risk alma potansiyeli ile girişimcilik isteği yönünde olumlu yönde bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir

(Timuroğlu ve akır 2014). Dawson ve Henley (2015), girişim işteğinin risk alma potansiyeline göre erkek ve kadınlar arasında farklılaştığını ortaya koyarak, erkek girişimcilerin kadın girişimcilere göre daha fazla risk üstlendiğini ifade etmektedir. Fakat Macko ve Tyszka (2009), risk ve girişimcilik işteği üzerine yapılmış önceki çalışmaların kesin sonuçlar içermediğini, kendilerinin yapmış olduğu sonuçların da kesinlik içermediğini belirterek, risk tutumları açısından girişimcilerin diğer insanlardan farklı olmadığı sonucuna varmışlardır.

Üniversitelerin ilgili bölümlerinde geleceğin potansiyel geç girişimcilerine girişimcilik dersleri verilmektedir. Yapılan çalışmalarda üniversitelerde verilen girişimcilik eğitimi ile girişimcilik işteğinin yakından ilgili olduğu tespit edilmiştir (Fidan vd., 2021; İpçioğlu & Taşer, 2009; Sezer, 2013). Özer (2018), niversitede girişimcilik dersi alan öğrencilerin, girişimcilik dersi almayan öğrencilere göre kendi işini kurma eğiliminin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Mutlu (2014), KOSGEB tarafından verilen girişimcilik eğitimine katılan katılımcıların aldıkları eğitimin girişimcilik işteğine olumlu katkı sağladığını ifade etmiştir. Bozkurt ve Yaşar (2018), kadın girişimcilerinin girişim faaliyetlerine katılma nedenlerini ve karşılaştıkları sıkıntılarını tespit etmek için yaptıkları çalışmada KOSGEB tarafından verilen eğitime katılan katılımcıların eğitim hizmetlerini, zaman yetersizliği ve yetersiz eğitimden dolayı faydalı bulmadıklarını ifade etmişlerdir.

iekli'ye (2016) göre, girişimcilikle ilgili bilgi sahibi olmak girişimcilik işteğini olumlu etkilese de iş stresi girişimcilik işteğini olumsuz yönde etkilemektedir. Timuroğlu ve Yılmaz (2019), iş stresinin girişimcilik üzerindeki olumsuz etkisinin olduğunu desteklemiştir.

Gelerin meslek seçimlerinde ailenin rolü büyük oranda etkili olmaktadır. Aileler ve yakın çevredeki büyükler bazen gelerin yapacağı kariyer planlaması üzerinde baskıcı bir rol oynamaktadırlar. Demir vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada gelerin kamu sektöründe istihdam edilme konusundaki aile baskısının gelerin girişimcilik işteği üzerinde olumsuz bir etki ortaya çıkardığını tespit etmişlerdir. Georgescu ve Herman (2020), lise ve niversite öğrencileriyle yapmış oldukları çalışmada ailesinde girişimci bulunan gelerin, ailesinde girişimci olmayan gelere göre daha fazla girişimcilik işteğine sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Girişim faaliyetinin devam ettirilmesi konusunda gelecekte ortaya çıkacak fırsatları görebilme, finansal enstrümanları kullanabilme, pazar ve rakip analizi yapabilme ve finansal planlama yapılabilmesi için finansal okuryazarlık da girişimcilik işteği üzerinde etkili olan bir başka faktördür. Dilek vd.'ne (2019) göre finansal okuryazarlığın girişimcilik niyeti üzerinde pozitif bir etkisi varken, Kırın vd. (2018), yapmış oldukları çalışmada anlamlı bir ilişkinin tespit edilemediğini ifade etmişlerdir.

Girişimcilik işteği ile ilgili yapılan literatür çalışmasında girişimcilik işteğini olumlu ve olumsuz yönde etkileyen kişisel faktörler, ailesel faktörler, çevresel faktörlerin incelendiği görülmektedir. Fakat günümüzde teknolojik gelişmelerle entegre olarak finansal piyasaların gelişmesi bu piyasalara özellikle gelerin ilgisini arttırmıştır (MKK, 2022). Finansal piyasalara kolay bir şekilde uyum sağlayıp yatırım yapan geç yatırımcıların girişimci olma yönünde ne düşündükleri, finansal piyasaların girişimcilik işteği üzerine nasıl bir etkisinin olduğu konusu üzerinde çalışmalara rastlanmamıştır. Bu alışma literatürdeki bu eksikliği tamamlayıcı nitelikte olup, literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

3. YÖNTEM

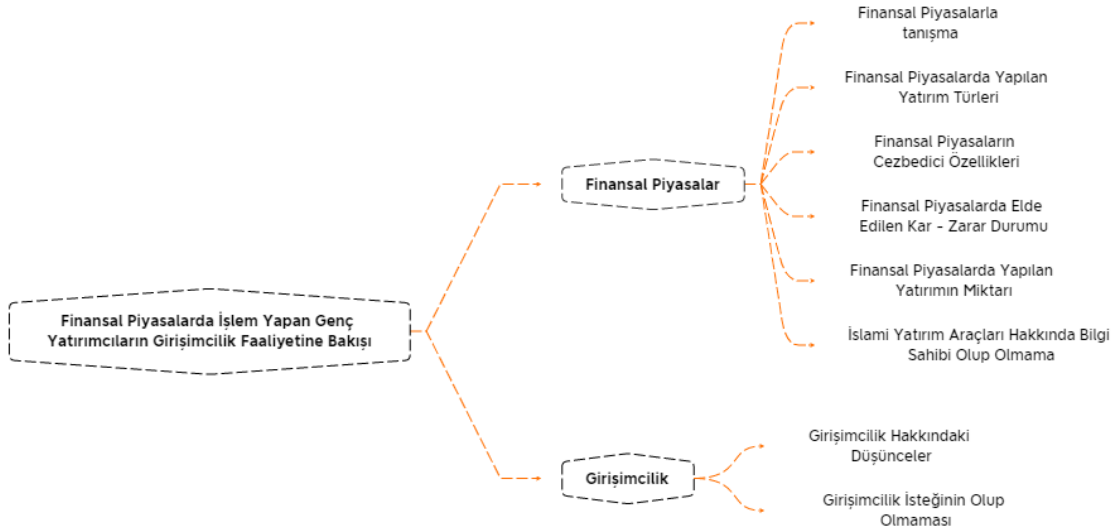
Bu alışma nitel araştırma yöntemiyle hazırlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin seçilme nedeni girişimcilik ve finans dersleri alan ve finansal piyasalarda alım satım yapan niversite ğrencilerinin girişimci olma hakkında ne düşündüklerinin derinlemesine ortaya çıkarılmasıdır. Bu kapsamda amaçlı örnekleme yöntemiyle Safranbolu şefik Yılmaz Dizdar MYO'da İşletme bölümü ile Muhasebe ve Vergi Uygulamaları bölümlerinde öğrenim görüp girişimcilik ve finans temelli dersleri alan ve finansal piyasalarda alım satım yapan on ğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılarak veriler toplanmıştır.

Nitel çalışmalarda genelleme yapmaktan ziyade ana olguyu derinlemesine bir şekilde analiz edilmeye çalışılması, örnekleme büyüklüğünü ve araştırma yapılacak mekanın sayısının kısıtlı olmasını gerektirmektedir (Creswell, 2020). Bundan dolayı örnekleme büyüklüğü on kişi olarak tercih edilmiştir. Elde edilen veriler nitel veri analizi programıyla analiz edilmiştir.

4. BULGULAR

Görüşme sonrasında yapmış olduğumuz analizler sonucunda 2 tane tema oluşturulmuştur. Birinci tema finansal piyasalarla ilgili bulgulardan oluşurken, ikinci tema girişimcilikle ilgili bulgulardan oluşmaktadır. Finansal piyasalarla ilgili tema 6 alt kategoriye ayrılırken, girişimcilikle ilgili tema kapsamında 2 alt kategori oluşturulmuştur.

Şekil 1: Ana Temalar ve Alt Kategorileri

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur

4.1. Finansal Piyasalarla İlgili Bulgular

Finansal Piyasalarla İlgili 6 tane alt kategori oluşturulmuştur. 4. ve 5. başlıklar birleştirilerek tek başlık halinde incelenmiştir.

4.1.1. Katılımcıların Finansal Piyasaları Tanıma Süreçleri

Katılımcıların finansal piyasalara ilgilerinin artması genellikle arkadaş tavsiyesi ile başlamıştır. Katılımcıların yaş aralığı 20-23 olduğu dikkate alındığında lise dönemlerinde, küçük miktarda tasarruflarımızı nasıl değerlendirebiliriz düşüncesi üzerine okul ve akraba çevresindeki arkadaşları ile konuşurken finansal piyasalarda işlem yapılabilirdiğini öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine sosyal medya üzerinden özellikle de YouTube üzerinden videolar izleyerek gerek borsa gerek kripto para piyasalarında nasıl alım satım yapılacağını öğrendiklerini ifade etmişlerdir. İlk olarak ulusal piyasalarda işlem yaptıklarını biraz tecrübe kazandıktan sonra uluslararası piyasalarda da işlem yapmaya başladıklarını söylemişlerdir.

“Yaklaşık 2 sene önce ilkokul arkadaşım ile konuşurken kripto para borsasından işlem yaptığını söyledi. İlk ondan duydum. Sonra bana biraz nasıl olduğunu anlattı. Hangi aracı kurumdan aldı, hangi programı kullanıyor bana anlattı. Sonra YouTube’den videolara bakmaya başladım” (Katılımcı 1).

“Elimde biraz param vardı. Bu parayla nasıl hisse senedi alabilirim diye internette biraz araştırma yaptım. YouTube’den videolar izledim. 3-4 ay boyunca hangi hisseyi alayım, nerelere yatırım yaparım diye çalışmalar yaptım” (Katılımcı 2).

“Babamın bir arkadaşı babama hisse senedi aldığını ve kâr elde ettiğini söylemiş. Babam da bana söylemişti böyle bir şey varmış diye. Sonra internette araştırmaya başladım nasıl yapılıyor diye. Bununla ilgili videolar izledim. Sonrasında nasıl yapıldığını öğrenince ben de hisse senedi alarak finansal piyasalarda işlem yapmaya başladım” (Katılımcı 9).

“Öncelikli olarak Türk borsasından aldım, paribudan. Sonra bu borsaya vergi getirileceğini öğrendim. Bundan sonra uluslararası borsaya geçmeye karar verdim binance’a. Ulusal piyasalarda elde ettiğim kârın bir kısmını ihtiyaçlarım için kullandım. Kalan kısmı ile uluslararası piyasalardan kripto para aldım” (Katılımcı 1).

Katılımcılar finansal piyasalarla ilgili araştırma yaptıkça finansal piyasalara ilgilerinin arttığını ifade etmişlerdir. Yine finans haberlerinde kısa sürede büyük miktarlarda para kazanan kişilerin haberlerini duymaları da finansal piyasalara ilgilerinin artmasını sağlayan bir başka unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Shiba coin (Shiba Inu) diye son zamanlarda popüler bir para var. Bir haber görmüştüm bir kişi daha önceden almış. Almak için ailesinden, çevresinden para toplamış. 13 - 14 ay sonra yanlış hatırlamıyorsam parası yüzde 5 milyondan fazla artmış. Bu haber benim ilgimi çekmişti” (Katılımcı 1).

“İnternette bazı videolar izlerken az bir parayla başlayıp işi öğrendikçe parasını arttıranların olduğunu gördüm. Tabi bunu görünce ben de paramı arttırabilirim diye düşünmüştüm” (Katılımcı 7).

“Ben henüz finansal piyasalarda işlem yapmaya başlamadan önce internette baya bi araştırma yaptım. Hiç unutmuyorum şu haber beni çok etkilemişti. Bir hisse senedini sabah alıyorsun akşama fiyatı artmış kâr elde ediyorsun. Bu şekilde kâr elde edenleri duyunca ben de hisse senedine yatırım yaparak bu işe başladım” (Katılımcı 9).

4.1.2. Finansal Piyasalarda Yapılan Yatırım Türleri

Katılımcılar genel olarak tek bir yatırım aracına yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırım araçları genellikle kripto para ve hisse senedi iken, bazı katılımcılar da birden fazla yatırım aracına yatırım yaparak risk dağılımı yaptığını ifade etmişlerdir. Bu katılımcının yatırımları metaverse üzerinden arsa alımı, emtia piyasalarına yatırım ve forex piyasalarına yatırım şeklindedir. Fakat tek bir yatırım aracına yatırım yapan katılımcılar diğer yatırım araçlarına da yatırım yapmayı merak ettiklerini söylemişlerdir. Yapmış oldukları yatırımlardan bekledikleri kârın üzerinde bir kazanç elde edip tasarruflarını arttırmaları durumunda farklı yatırım araçlarına da yatırım yapmayı düşünmektedirler.

“Kripto paralar, hisse senedi, dolar, altın, yatırım fonları gibi şeyler alıp satıyorum. Metaverse’den arsa almak da buna dahil. Şöyle söyleyeyim tek bir alanda yatırım yaptığında fiyat bir düşerse seni çok etkiliyor. Farklı şeyler aldığında bir alanda fiyat düşse bile diğer taraftan kâr elde edebiliyorsun. Ya da zararını minimum seviyeye çekebiliyorsun” (Katılımcı 2).

“Hisse Senedi, altın ve dolar alıyorum. Tabiri caizse elimdeki bütün paramı tek bir sepete koymuyorum. Bu yatırım araçlarının birinin fiyatında aşağı yönlü bir hareketlenme olursa diğer yatırım araçları sayesinde en azından zararımı minimum seviyede tutabiliyorum” (Katılımcı 8).

“Finansal enstrümanlardan bazıları birbirinin tersi yönünde fiyatlanıyor. Mesela dolar ve altın fiyatları genellikle zıt yönde değişiyor. Bundan dolayı farklı yatırım araçları alıyorum. Böylece zarar etme ihtimali daha da düşük oluyor. Yani aldığımız derslerde de öğrendiğimiz gibi risk dağılımı yaparak tedbir almış oluyorum” (Katılımcı 9).

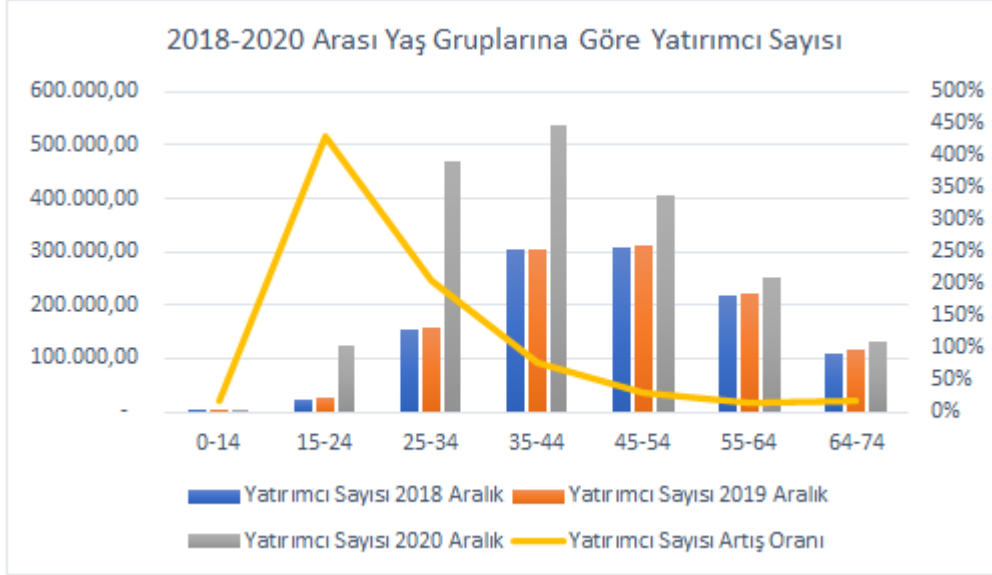
“Kripto para piyasası ya da diğer finansal piyasalar hisse senedi alım satımına göre daha da farklıymış. Bu şekilde duydum bunun için başka bir işlem yapmıyorum sadece hisse senedi alıp satıyorum. Ama elimde yeteri kadar para olmuş olsa kripto para gibi yatırım araçlarını da denerim” (Katılımcı 4).

4.1.3. Finansal Piyasaların Cezbedici Özellikleri

Finansal piyasalara ilginin artması; reel piyasalarda risk ve belirsizliğin arttığı, küresel rekabetin hızlanmasıyla birlikte kâr marjının azaldığı ve teknolojiadaki gelişmelerin hız kazandığı 1980’li yıllara

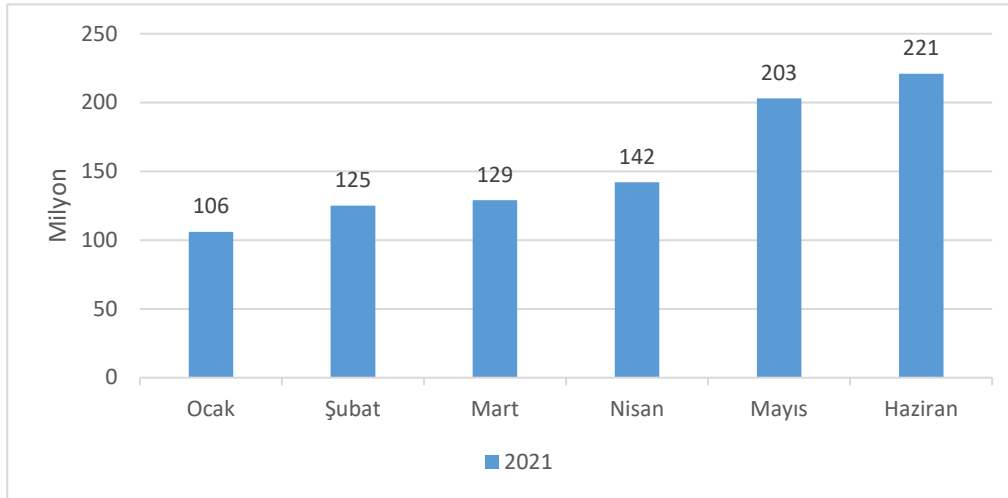
dayanmaktadır (Coşkun vd., 2015). Fakat Covid-19 pandemi dönemiyle birlikte özellikle genç yatırımcıların finansal piyasalara ilgisi daha fazla artmıştır. Türkiye’ de finansal tasarruflardaki artış 2021 yılı sonunda bir önceki yıla göre %45 artışla 8,4 trilyon TL’ye çıkmıştır (TSPB, 2022). Finansal piyasalarda artan ilgi en çok borsa ve kripto para piyasalarında olmuştur.

Grafik 1: 2018-2020 Yaş Gruplarına Göre Yatırımcı Sayısı

Kaynak: Berk, 2021

Grafik 2: Kripto Para Yatırımcı Sayısı

Kaynak: Crypto.com, 2021

Finansal piyasalara artan bu ilginin önemli sebeplerinden birisi de bu piyasaların özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Katılımcıların finansal piyasalarda yatırım yapmalarını arttıran özelliklerden bahsederken en çok vurgulanan özellikler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2: Finansal Piyasaların Özellikleri

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur

Katılımcılar özellikle yatırım araçlarının fazla olması ve fiyat, kâr, risk, vade gibi faktörlerin birbirinden farklı olması ve kaldıraçlı işlemler sayesinde çok daha fazla kazanç elde etme potansiyelinin olmasından dolayı bu piyasaları özgürlük olarak görmektedirler. Özgür olmanın yanında finansal piyasalardan elde edilen kazançların kısa süre içinde elde edilebilmesi, reel piyasalara göre daha az çaba gerektirmesi ve küçük miktarda işlemlerin yapılabilmesi katılımcıların bu piyasalara olan ilgilerini arttırmaktadır.

“Finansal piyasalarda küçük tasarrufların yatırıma dönüşmesi daha kolay ve kısa zamanda kâr elde edebiliyorsun” (Katılımcı 8).

“Benim ilgimi çeken özelliklerden biri büyük paraların dönmesi. Kuzenlerim de yatırım yapıyorlar çok büyük paralar kazandıklarını gördüm. Bunlar tabii insanın bu piyasalara girmesini cezbediyor. Bu paralarla bir işyeri açarak yani belki kazanılır ama daha uzun sürede kazanılır. Burada çok kısa sürede büyük kârlar elde ediliyor. Erken gelen para her zaman daha iyidir bundan dolayı ben bu piyasaları seviyorum” (Katılımcı 5).

“Elime büyük miktarda para geçmese bile finansal piyasalarda işlem yapabiliyorum. Para miktarı küçük olduğu için zarar etsem bile çok büyük zararlar olmuyor ve bu zararımı kısa zaman içinde telafi edebiliyorum” (Katılımcı 6).

“Eğer bir yatırım yapacaksan önünde birden çok finansal yatırım aracı var. Tek bir şeye bağlı değilsin. Hangisi senin için cazip gelirse o yatırım aracını alırsın” (Katılımcı 9).

Teknolojik gelişmelere uyum sağlayan genç nesil olarak katılımcılar, finansal teknolojilerin gelişmesiyle birlikte gelecekte finansal piyasaların daha da büyüyeceğini ve yapılan işlemlerin çok daha hızlı ve daha ucuz olarak yapılacağını, bu durumun da yine finansal piyasalara ilginin artmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilgiye ulaşımın ucuz ve hızlı olması finansal piyasalarda uzmanlaşmak için gerekli olan bilgilere ulaşımı kolaylaştırdığını bu yüzden kısa sürede finansal piyasalarla ilgili bilgi ve tecrübe birikimi sağlanabileceğini fakat girişimcilikte bilgi ve tecrübenin çok daha uzun süre aldığını vurgulamışlardır.

“Kripto para piyasaları henüz yeni piyasalar ve günümüzde web 3.0’dan bahsediyoruz, blockchain teknolojilerinden bahsediyoruz. Devletler de bu işin içine

girecekler. Bunları ben öngörüyorum. Bu gelişmeler kripto paralara ilgiyi daha da artıracak” (Katılımcı 3).

“Bir markette ya da herhangi bir kurumda çalıştığımızda o alanda uzmanlaşmanız belirli bir zaman dilimini alabilir. Ama finansal piyasalarda önünde bir engel yok. Piyasalardaki genel doneleri bildiğiniz zaman kendinizi çok hızlı bir şekilde geliştirebiliyorsunuz ama diğer reel sektörde bu çok kolay olmuyor, işin inceliklerini kolaylıkla öğrenemiyorsunuz. Bir firmada çalıştığımızda o firmanın tüm işleyişini bilme şansınız yok. Ama kripto para piyasalarında veya finansal piyasalarda diyelim, ilgilendiğiniz alana dair her şeye her bilgiye ulaşabilirsiniz. Kendinizi geliştirdiğinizde o alanda uzmanlaşabilirsiniz” (Katılımcı 2).

“Finansal piyasalarda bir işlem yaptığımızda istediğiniz zaman istediğiniz yerde çok rahatlıkla piyasaları takip edip işlem yapabiliyorsunuz. Sadece internet ve telefon yeterli oluyor” (Katılımcı 7).

Katılımcılar finansal piyasalarda yaptıkları işlemlerden dolayı bazı tecrübeler kazandıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle risk alma, öngörülebilir bulunabilme, nakit yönetimi gibi konularda tecrübe sahibi olduklarını ve iş yeri açtıklarında bu tecrübelerin kendilerini olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmişlerdir.

“Finansal piyasalarda işlem yapmaya başlarken bir amacımız da elimizdeki parayı ne kadar arttırabiliriz bunu görmektir. Finansal piyasalarda işlem yaptıkça girişimcilik mantığını da sağlamış oluyorsunuz. Yani elinizdeki parayı nasıl yönetebilirsiniz nasıl çoğaltabilirsiniz bunun bilgisini de öğreniyorsunuz, risk almayı öğreniyorsunuz. Beklemeyi öğreniyorsunuz” (Katılımcı 4).

“Bir girişimci başarılı olmak istiyorsa piyasaları çok iyi takip etmeli. Mesela piyasaların hareketleneceği düşünülüyorsa stoklara yatırım yapmalı ki talep artışı karşılayabilsin. Ya da mesela bir karar vereceğinde birden fazla seçenek olabilir önünde. İşte finansal piyasalarda işlem yapmak insana bazı tecrübeler kazandırıyor. Hangi enstrümanı alacağına karar veriyorsun, sürekli piyasaları takip ediyorsun, siyasi açıklamaların piyasaya etkilerini gözlemliyorsun. Bütün bu tecrübeler girişimci olabilirim işime katkı sağlayabilir” (Katılımcı 8).

Finansal piyasaların bir diğer özelliği sürekli pişmanlık ortaya çıkarması olarak ifade edilmiştir. Şöyle ki yatırım yapılan yatırım aracının fiyatı yükselirken belli bir seviyeye geldiğinde elden çıkarılmaktadır. Bundan sonra fiyat artışı devam ederse yatırım aracının elden çıkarılıp daha fazla kârdan mahrum olunmasının pişmanlığı yaşanmaktadır. Fiyatlar düşerken fiyatın yükseleceği beklentisinden dolayı yatırım aracının satılmaması ve fiyatların düşmeye devam etmesiyle zararın büyümesi pişmanlığı yaşanmaktadır. Yani fiyatlar yükselirken daha fazla bekmemenin, fiyatlar düşerken hızlı işlem yapmamanın pişmanlığı yaşanmaktadır.

“Finansal piyasalarda fiyatlar yükselirken paramı çekiyorsun yükselmeye devam ederse pişman oluyorsun niye çektim diye tersi de geçerli fiyatlar düşüyor iken yükselir yükselir düşüncesiyle satmıyorsun daha da düşünce pişman oluyorsun” (Katılımcı 1).

4.1.4. Finansal Piyasalardan Yapılan Yatırımların Miktarı ve Elde Edilen Kâr-Zarar Durumu

Katılımcıların büyük riskler almadıkları ve daha ihtiyatlı davranarak garanti olarak gördükleri yatırımları yaptıkları görülmüştür. Fakat risk dağılımı yapan katılımcı 2, kaldıraçlı işlemlerden dolayı zarar ettiğini ama daha sonraki yatırımlarda elde ettiği kârla zararını telafi ettiğini belirtmiştir. Yapılan yatırım miktarının küçük olmasının katılımcıların öğrenci olmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

“Öğrencinin kapasitesi neyse o kadar yani, birikimlerimin hepsini topluyorum ve bu piyasalarda yatırım yapıyorum” (Katılımcı 3).

“Tabi şu anda ğrenci olduğum için bir yerde çalışamıyorum ama tatil dönemlerinde çalışıp kazandıklarımla ve ailemin verdiği harlıklarla yapabildiğim tasarrufları değerlendirmeye çalışıyorum. Bundan dolayı da miktar olarak büyük meblağlar olmuyor” (Katılımcı 6).

Tasarruf miktarını arttırabilmeleri durumunda finansal piyasalarda yapılacak yatırım miktarlarını arttırabileceklerini ifade etmişlerdir.

“Bazen ihtiyaçlarını karşılamak için ana param haricindeki bütün kârımı tüketim için kullanıyorum. Ama ihtiyacımı karşıladıktan sonra elimde para kalıyorsa anaparamın üzerine ekleyerek daha yüksek miktarlarda işlem yapıyorum” (Katılımcı 5).

“Büyük miktarlarda bir para elime geçmiş olsa çoğunu Kripto para piyasalarında değerlendiririm” (Katılımcı 6).

“Elime biraz daha fazla para geçse tek bir yatırım aracına değil diğer yatırım araçlarına da yatırım yaparım” (Katılımcı 7).

Katılımcılar kısa vadede elde edecekleri kârın büyüklüğünden ziyade teknolojinin web 3.0’a evrilmeye başlaması, finansal teknolojilerin (fintech) artmaya başlaması gibi fırsatları kaçırmamak için bu piyasalarda yer almanın daha önemli olduğunu vurgulamışlardır.

“Yaptığımız işlemlerin miktarı çok yüksek olmuyor. Bunun için kısa vadede kârım çok yüksek değil belki ama şöyle bir şey var günümüzde web 3.0’ dan bahsediyoruz. İllaki bu piyasalarda bir büyüme bir gelişme olacak. Bunun için yer almak daha önemli” (Katılımcı 3).

4.1.5. İşlami Yatırım Araçları Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmama

Katılımcıların hepsi İşlami finans araçları ile ilgili tam olmasa da bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Fakat yatırım yaparken İşlami hassasiyetlere dikkat etmediklerini genel olarak finansal piyasalarda da bir risk üstlenildiğini bir kâr-zarar durumunun olduğunu bunun için yapmış oldukları işlemlerin İşlami kurallara çok da aykırı olmadığını düşünmektedirler. Yine bu noktada kaldıraçlı işlemlerin İşlami açıdan uygun olmadığını çünkü ana paranın üzerinde (elinde olmayan parayla) işlem yapıldığını ifade etmişlerdir.

“Kaldıraçlı işlemlerin islami açıdan uygun olmadığını biliyorum ama borsanın da temel alanda net bir şekilde İşlam’ın reddettiği tarzda olmadığını duydum. Bir hocam vardı, ondan duymuştum. Ama yine de tam bilgi sahibi olduğumu söyleyemem” (Katılımcı 2).

“Kripto paraların helal veya haram olmasını değerlendirsek, helal diyen de var haram diyen de var. Ama ben bu konulara fazla girmiyorum. Ben yatırım yapıyorum açıkçası” (Katılımcı 3).

“Hisse senedi ortaklık olduğu için çok para yatırıp çok para almıyorsun. Yani burada da alım-satım yapıyorsun. Burada da bir risk var. Bazen fiyatları düşüyor zarar ediyorsun, bazen yükseliyor kâr elde ediyorsun. Yani sonuçta bir alım satım, kâr-zarar, bir risk var. İşlam’da ticaret var. Orada da alım satım yapılıyor. Bundan dolayı İşlami açıdan uygun olduğunu düşünüyorum” (Katılımcı 4).

“Tabi herkes yapmış olduğu işlemin helal olmasını ister. Ama böyle bir dönemde mümkün olmuyor işte. Ama sonuçta yani oradan bir kâr elde ediyorsam benim helal paramdır” (Katılımcı 5).

“İşlami yatırım araçlarının olduğunu duydum fakat bu enstrümanlarla işlem yapmadım” (Katılımcı9).

“Yatırım araçlarının helal-haram olması noktasında tam olarak bir bilgim yok. Ama faizin haram olduğunu biliyorum. Bundan dolayı bazı yatırım araçları islami açıdan sıkıntılı olabilir ama hepsi de sıkıntılı değildir diye düşünüyorum” (Katılımcı 10).

4.2. Girişimcilikle İlgili Bulgular

Girişimcilikle ilgili bulgular iki alt kategoriye ayrılmıştır. Bu bölümde katılımcıların girişimcilik hakkında ne düşündükleri ve girişimci olmak isteyip istemedikleri ve bunun sebepleri incelenmiştir.

4.2.1. Katılımcıların Girişimcilikle İlgili Düşünceleri

Katılımcılar girişimciliğin hem bireysel hem de toplumsal açıdan önemli olduğunu vurgulamışlardır. Fakat girişimci olabilmek için sermaye ihtiyacının fazla olması girişimcilik önündeki en büyük engel olarak görülürken, toplumun ihtiyacı olan eksiklikleri tespit ederek yeni fikirler üretme, bu sayede hem topluma hizmet etmiş olma hem de bireysel anlamda başarı elde etme gibi durumların olması girişimciliğe bakış açılarını olumlu yönde etkilemektedir.

Şekil 3: Katılımcıların Girişimcilikle İlgili En Çok Vurguladıkları İfadeler

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur

Katılımcılar, bir girişimci olarak yapılan yatırımların finansal piyasalarda yapılan yatırımlardan farklı olduğunu ifade etmişlerdir. Genellikle girişimci olmak için büyük sermaye ihtiyacı, girişimcilik önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Elde edilen küçük miktarda tasarruflar bu yüzden finansal piyasalarda değerlendirilerek sermaye oluşturulmak istenmektedir. Yine girişimciliğin özellikle ilk dönemlerinde giderlerin daha çok olduğu bunun için elde edilecek kârın çok düşük olacağını ifade etmişlerdir. Girişimciliğin zorluklarından bir diğeri de finansal piyasalara göre daha fazla uğraş gerektirmesi olarak ifade edilmiştir.

“Elinde sermaye olmadan direkt işyeri kurulmuyor ne yazık ki. Elinde sermaye olması gerekiyor. Finansal piyasalarda küçük miktarlarda işlem yaparak daha kolay para kazanabiliyorsun ama girişimcilikte böyle değil” (Katılımcı 2).

“İş yine sermaye eksikliğine geliyor. Sermaye olmayınca elindeki küçük küçük birikimleri bu piyasalarda değerlendirmeye, arttırmaya çalışıyor insan” (Katılımcı 3).

“Aslında girişimcilik herkesin yapabileceği bir iş değil. Bir işi yönetmek, hammadde bulmak, kira ödemek, eleman çalıştırmak, ürettiğimiz malları depolamak, müşteri bulmak bunları yapmak çok zor herkes bu riskin altına girmez. Tabii hepsinden de önemlisi sermaye olması gerekir. Sermayesi olmayan bu işi yapamaz” (Katılımcı 4).

Katılımcılar girişimciliğın birey için bir başarı elde etme, kendini kanıtlama, fikirlerini yansıtmaya imkân verdiğini söylemektedirler. Ayrıca girişimci olmak ile kişinin kendini geliştirebileceğini, tecrübe sahibi olabileceğini ifade etmişlerdir.

“Finansal piyasalarda çok para kazanabilirim fakat reel sektörde elde edeceğim kazanımları finansal piyasalarda kazanamam” (Katılımcı 6).

“Girişimci olan bir kişi insanlarla sürekli olarak ilişki içinde olur bu da sizin iletişim becerilerinizi geliştirir. Fakat finansal piyasalarda bu tecrübeyi kazanmak zor” (Katılımcı 7).

“Bir yerde çalışıp gelir elde etmeden finansal piyasalarda işlem yapmanın sürekliliği olmaz. Bir işverenin yanında ne kadar iyi çalışırsan çalış bazen hakkettiğin değeri göremeyebiliyorsun. Ama bir iş yeri sahibi olsan ne kadar iyi çalışırsan o kadar çok piyasada değer görürsün, işini büyütürsün, kârını arttırırsın” (Katılımcı 8).

Girişimciliğın toplum için faydasını vurgularken, katılımcılar; fikirlerin üretime dönüştürülerek toplumsal ihtiyaçların karşılandığını ve böylece insanlara hizmet edildiğini söylemişlerdir. Girişimciliğın makro iktisadi hedeflere ulaşmaya yardımcı olduğunu ve bu sayede toplumsal refahın artmasında önemli bir faktör olduğunu vurgulamışlardır.

“Dünyamızda olmayan bir şeyi hayata geçirmek insanların ihtiyacı olan şeyleri onlara sağlayabilmek çok güzel bir şey ve bunun içinde olmayı isterim” (Katılımcı 1).

“Para kazanmak önemli ama sadece bu değil. İnsanlara hizmet etmek istiyorum gerçekten böyle düşünüyorum” (Katılımcı 3).

“Girişimcilik sadece para kazanmak değil, aynı zamanda diğer insanlardan da haberdar olmayı gerektirir. Onların ihtiyaçlarını görebilmek, bunları üretip insanlara hizmet etmek yani topluma karşı hitap etmek de önemli bir şey” (Katılımcı 6).

“Toplum için de devlet için de girişimcilik önemli. Üretim artışı toplumu olumlu yönde etkilediği gibi devletin de vergi gelirlerini arttırır. Böylece devlet daha fazla harcama yapar ki bu da toplumun refahını artırır. Ayrıca ülkede üretilen bir mal varsa dışarıdan bu mal satın alınmaz. Yani milli hasılaya, işsizliğe önemli faydaları olur” (Katılımcı 9).

4.2.2. Katılımcıların Girişimcilik İsteği

Katılımcılara girişimcilik hakkında düşüncelerini sorduktan sonra finansal piyasaların özelliklerini ve bu piyasalardaki yatırımlarını da göz önünde bulundurarak girişimci olmak isteyip istemediklerini sorduk. Katılımcı 5 ve Katılımcı 10 haricindeki diğer katılımcılarımızın hepsi girişimci olmak istediklerini, bir iş yeri açarak fikirlerini hayata geçirmeyi, üretim yapmayı, istihdam sağlamayı istediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı 2, hali hazırda girişimcilikle ilgili eğitim aldığını ve bazı projeler üzerinde çalıştığını ifade etmiştir.

“Finansal piyasalarda işlem yapıyorum diye girişimciliği ikinci plana atmış değilim yeterli sermayeyi elde ettikten sonra fikirlerimi hayata geçirmek için işyeri açarım” (Katılımcı 1).

“Finansal piyasalarda işlem yapmak girişimcilik isteği açısından beni olumsuz yönde etkilemiyor. Finansal piyasalarda çok para kazanabilirim ama reel sektördeki elde edeceğim kafayı yormak, yeni buluş bulmak, inovasyon geliştirmek, tecrübe kazanmak gibi kazanımları finansal piyasalarda kazanamam. O yüzden bu iki piyasa birbirinden farklı. finansal piyasalar girişimcilik isteğimi olumsuz etkilemiyor” (Katılımcı 2).

“Piyasalarda işlem yaptıkça girişimci mantığını da sağlamış oluyorsunuz. Olumlu yönde etkiliyor. Yani elinizdeki parayı nasıl yönetebilirsiniz nasıl çoğaltabilirsiniz bunun bilgisini de öğreniyorsunuz, risk almayı öğreniyorsunuz, beklemeyi öğreniyorsunuz. Bundan dolayı finansal piyasalarda işlem yapmam beni olumlu

yönde etkiledi. Yeterli sermayeyi bulursam bir iş yeri açıp girişimci olmak isterim. Kendi iş yerinin patronu olmak güzel bir şey” (Katılımcı 4).

“Şu anda iş yeri açacak kadar bir sermayeye sahip değilim ama elimde yeterli sermayem olursa mezun olduktan sonra işyeri açmayı düşünüyorum” (Katılımcı 7).

Yukarıdaki bölümde de ifade ettiğimiz gibi katılımcılar, finansal piyasalardaki yatırımları kalıcı bir yatırım olarak görmemekte gerçekte yatırımların reel piyasalarda üretim üzerine kurulu olması gerektiğini düşünmektedirler. Finansal piyasalarda uzmanlaşmanın hızlı olduğunu fakat ne kadar tecrübe sahibi olunursa olunsun finansal piyasalarda kısa süre içinde tüm kazancın sıfırlanma riskinin daha yüksek olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı girişimci olarak faaliyete başlamanın zor olduğunu ama tecrübe kazandıkça başarının artacağını ve işletmenin büyüyerek kazancın sürekli olacağını ifade etmişlerdir.

“İşletmeyi kurarsın, tabi küçük bir işletme olarak başlarsın. Sonra yavaş yavaş büyütürsün. Çok görüyorum ben şahit oldum bizim orada [memlekette] 2007 yılında faaliyete başlayan ismini vermeyim bir işletme vardı. Adamlar işletmeyi kurdular 10 senede hemen yanında bir yer daha açtılar. Türkiye’de giyim üzerinde yani tekstil üzerinde kurulan firmalar vs. çok gördüm. Firmamı kurarım, sonra yavaş yavaş büyütürüm” (Katılımcı 3) .

“Bir fikir bile bir girişimciliğin başlangıcını oluşturur. Dünyamızda olmayan bir şeyi hayata geçirmek insanların ihtiyacı olan gereçleri onlara sağlayabilmek çok güzel bir şey ve bunun için de girişimci olmayı isterim. Çünkü şöyle bir şey de var finansal piyasalarda kazanacağım paralar kesin değil süreklilik yok. Yani kaybedebilirim ama girişimci olsam fikrimi hayata geçirsem çok daha uzun süre para kazanabilirim. Yani kazanç elde etmenin sürekliliği var. Başarılı olmak, fikirlerini hayata geçirmek güzel şeyler” (Katılımcı 1).

“İşe başladığınız zaman kazanç ilk başlarda olmayabilir çünkü elimizdeki her şeyi bütün sermayeyi işletme için, reklam için, duyurmak için harcamanız gerekir. Bunun için ilk başlarda para kazanamayabiliriz” (Katılımcı 4).

Katılımcı 5 ve Katılımcı 10 ise diğer katılımcılardan farklı olarak girişimci olmayı istemediklerini ifade etmişlerdir. Girişimci olmayı istememelerinin sebebi olarak reel piyasalarda başarı elde etmenin zor olması, büyük miktarda sermaye ihtiyacının olması, girişimcilikte çeşitli giderlerin olması, kârın daha uzun vadede ve finansal piyasalara göre daha düşük oranlarda olması gibi sebepleri göstermektedirler. Ayrıca Katılımcı 10 kişisel özelliklerinin de girişimci olmaya pek elverişli olmadığını ifade etmiştir.

“Girişimci olmak istemem. Hemen kar sağlanmıyor uzun zaman alıyor. Piyasayı iyi analiz etmen lazım mevcut firmaların müşterileri var bu müşterileri çekmek çok zor elindeki bütün parayı onun için harcaman gerekiyor” (Katılımcı 5).

“Girişimci olmak bana göre değil. Birisinin yanında çalışıp para kazanmak bana göre daha kolay. Çünkü yapacağın iş belli, alacağın maaş belli. Üstlendiğin sorumluluk iş yeri sahibine göre daha az. Yapacağım tasarrufları değerlendireceğim bir imkân da var. Finansal piyasalar. Tasarrufumun büyüklüğüne göre farklı enstrümanlara yatırım yaparım. O bana yeter” (Katılımcı 10).

5. SONUÇ

İslam dini üretim, tüketim, ticaret gibi faaliyetlerin düzenli olarak sekteye uğratılmadan adil bir şekilde yapılması için ticari hayatın her alanında düzenlemeler getirmiştir. Hz. Peygamber de bizzat kendisi ticari faaliyetlerin içinde bulunmasıyla örnek olmuş ve birçok hadisinde ticareti övmüştür. Bunun için girişimcilik faaliyetleri İslam açısından önemlidir. Günümüzde ekonomik büyüme ve kalkınmaya odaklanmış iktisat politikalarının uygulanması için girişimcilik lokomotif konumundadır. Teknolojinin çok hızlı bir şekilde gelişmesiyle birlikte teknoloji ve ticari faaliyetler arasında da bir entegrasyon sağlanmıştır. Üretimden tüketime kadar her aşamada teknolojinin imkânlarından faydalanılmaktadır. Bundan dolayı teknolojik gelişmelere hızlı bir şekilde uyum sağlayacak gençlerin

girişimcilik faaliyetleri içerisinde yer alması onemlidir. Fakat kureselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte reel piyasalarda yer almak oldukça zorlaşmış, kar marjları azalmışken finansal piyasalara gençlerin ilgisi daha da artmıştır. Finansal piyasaların kendine has özellikleri içinde gençlerin girişimci olma üzerine düşünceleri önem arz etmektedir. Finansal piyasalarda küçük miktarlarla büyük yatırımlar yapılması, kısa süre içinde sermayenin artırılabilmesi, çeşitli yatırım araçlarıyla işlem yapılabilmesi ve bu işlemler yapılırken teknolojik imknlerden faydalanılması ve işlemlerin hızlı ve ucuz olması genç yatırımcılar üzerinde etkili olmaktadır. Kolay, hızlı ve ucuz bir şekilde para kazanmayı isteyen gençler reel piyasaların zorluklarına katlanmayı istemeyebilmektedir.

Bu çalışmada finansal piyasalarda işlem yapan gençlerin girişimci olmayı isteyip istemediklerini ve bu isteklerinin veya isteksiz olmalarının sebebini öğrenmek için Safranbolu şefik Yılmaz Dizdar MYO'da girişimcilik ve finans dersleri almış ve finansal piyasalarda işlem yapan öğrencilere yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle sorular sorulmuş ve verilen cevaplar nitel veri programı yardımıyla analiz edilmiştir. Yaptığımız görüşmeler sonucunda finansal piyasalarda yapılan işlemlerin riskli olduğu, büyük karların elde edilebileceği fakat kısa süre içinde de bütün sermayenin kaybedilebileceği, finansal piyasalarda uzun vadeli ve düzenli gelirin elde edilemeyeceği bundan dolayı girişimciliğin önemli olduğu ve katılımcıların da genel olarak gerekli sermayeyi tedarik etmeleri durumunda girişimci olmayı istedikleri ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada finansal piyasaların girişimcilik isteğini olumsuz etkilemediği gözlemlenirken aynı zamanda Uygun vd.' nin (2012) belirttiği gibi kişisel özelliklerin de girişimcilik isteği üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Fikirlerini hayata geçirme, başarılı olma, öz güven sahibi olma, risk üstlenebilme gibi kişisel özelliklere sahip olan katılımcılar girişimci olmayı istemişlerdir. Ayrıca Fidan vd. (2021); İpçioğlu ve Taşer (2009) ve zer'in (2018) alışmalarında ifade ettikleri gibi eğitimin ve Dilek vd.'nin (2019) ifade ettiği gibi finansal okuryazarlığın girişimcilik isteğini olumlu yönde etkiledi görülmüştür.

Katılımcı 5' in reel sektörün yorucu olması ve iş stresinin yüksek olmasından dolayı girişimci olmayı istememesi iekli' nin (2016) sonuçlarıyla örtüşmekte iken Katılımcı 10' un ifade ettiği gibi alacağı maaşın belli olması ve başkasının yanında çalışmanın iş sahibi olmaktan daha az uğraştırıcı olduğunu düşünmesinden dolayı girişimci olmayı istememesi gelir güvencesinin olmamasının girişimcilik isteğini olumsuz yönde etkilediğini ifade eden Akpınar ve Kkgksel' in (2015) alışmasıyla paralellik göstermektedir.

Bu noktada özelikle devletin genç girişimcileri desteklemesi ve verilen desteklerin çok iyi bir şekilde duyurulması gerekmektedir. Verilen destek programlarındaki prosedürün fazla olması ilgiyi azaltabilmektedir. Günümüzde finansal teknolojinin gelişmesiyle birlikte melek yatırımcıların sayısını arttırabilmek ve kitle fonlaması gibi finansman araçlarına ulaşımı kolaylaştırmak, mudrebe ve mşreke gibi ortaklık temelli iş modellerini geliştirmek genç girişimci sayısının da artmasına katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan görüşme yöntemi için Sakarya Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 06/07/2022 tarihli ve 48/07 nolu toplantısında E-61923333-050.99-149487 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 50, 2. Yazarın katkı oranı ise % 50'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Sakarya University with the decision number E-61923333-050.99-149487 at the meeting dated 06/07/2022 and numbered 48/07 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akpınar, T., & Küçüköksel, N. Ç. (2015). *Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Algısı ve Girişimciliği Engelleyen Sebepler*.
- Berk, D. (2021, Ocak 8). *Gençler Borsada Neyin Peşinde? - SermayePiyasaları.Net*. <https://www.sermayepiyasaları.net/2021/01/08/gencler-borsada-neyin-pesinde/>
- Boz, M., Buluk, B., Aydınkaya, G., & Arslantaş, Y. (2016). Kişilik Özellikleri ile Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişki: Çanakkale Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 1-10.
- Bozkurt, Ö., & Yaşar, F. (2018). Girişimci Olma Yolunda Kadın Girişimcileri Anlamak: Kadınlar Ne İster? *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 239-251.
- Coşkun, M., Aydın, N., & Başar, M. (2015). *Finansal Yönetim*. Detay Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2020). *Eğitim Araştırmaları Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi* (Kolektif, Çev.; 3. bs). Edam.
- Crypto.com. (2021). *Exclusive Reports*. <http://crypto.com/research>
- Çankır, B. (2017). Öz-Yeterlilik ve Değişime Karşı Direncin Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 115-124.
- Çiçekli, E. (2016). İş Kurma Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın ve İş Stresinin Girişimcilik İsteğine Etkileri. *Journal of Business Research - Turk*, 8(1), 19-19. <https://doi.org/10.20491/isader.2016.132>
- Dawson, C., & Henley, A. (2015). Gender, Risk, and Venture Creation Intentions. *Journal of Small Business Management*, 53(2), 501-515. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12080>
- Demir, F. M., Yıldız, A., & Fırat, A. (2020). Kamuda İstihdam İstek ve Baskısının Girişimcilik Eğilimi Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Kalitatif Bir Analiz. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 25-40. <https://doi.org/10.31006/gipad.714302>
- Dilek, S., Keskingöz, H., & Nergiz, E. (2019). *Ekonomi Okuryazarlığının Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi*. <http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/handle/11363/1999>
- Feyzül Furkan. (1989). *Bakara Sûresi 1/275*. <http://feyzulfurkan.com/sureler/bakara-suresi/>
- Fidan, Y., Çetin, S., & Yurdasever, E. (2021). *İşletme Lisans Öğrencilerinde Girişimcilik Düşüncesinin Değişimi 2005 ve 2020 Karşılaştırması*. <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/746379>
- Georgescu, M.-A., & Herman, E. (2020). The Impact of the Family Background on Students' Entrepreneurial Intentions: An Empirical Analysis. *Sustainability*, 12(11), 4775. <https://doi.org/10.3390/su12114775>
- Ghazanfar, S. M. (Ed.). (2016). *Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi Batı İktisatındaki "Büyük Kayıp Halka"nın Telafisi* (M. S. Akgönül, Çev.). Klasik Yayınları.
- Herdjiono, I., Puspa, Y. H., Maulany, G., & Aldy, E. (2017). *The Factors Affecting Entrepreneurship Intention*. <http://dspace.vsp.cz/handle/ijek/69>
- İpçioğlu, İ., & Taşer, A. (2009). İşletme Bölümlerinde Verilen Eğitimin Girişimci Adayı Öğrenciler Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 13-25.
- Kıran, F., Bozkurt, Ö. Ç., & Tunç, H. (2018). Finansal Okuryazarlık ve Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), 29-51.
- KOSGEB. (2022). *KOSGEB T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı*. KOSGEB. <http://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekler/3/destekler>
- Macko, A., & Tyszka, T. (2009). Entrepreneurship and Risk Taking. *Applied Psychology*, 58(3), 469-487. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2009.00402.x>

- MKK. (2022). *Merkezi Kayıt Platformu | Merkezi Kayıt İstanbul*. <https://www.mkk.com.tr/>
- Mutlu, S. (2014). *KOSGEB'in Uygulamalı Girişimcilik Sertifikası Eğitimi Kurslarına Katılan Kursiyerlerin Girişimcilik Potansiyelleri ve Eğilimleri*. <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/906>
- Özer, A. C. (2018). Girişimcilik Eğitimlerinin Girişimci Olma Eğilimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 2(4), 1-26.
- Rahi, S., Zaheer, M., & Ali, H. F. (2021). Impact Of Entrepreneurship Education On Entrepreneurial Intention With Mediating Role Of Desire For Success. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 227-233.
- Sarıtaş, A., & Duran, G. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 147-165. <https://doi.org/10.18506/anemon.285116>
- Sezer, C. (2013). Girişimcilik Kariyerine Yönelim Nedenleri Ve Girişimcilik Dersinin Etkisi Üzerine Bir İçerik Analizi: Ktmü Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 63-86.
- Timuroğlu, M. K., & akır, S. (2014). *Girişimcilerin Yeni Bir Girişim Yapma Niyetlerinin Risk Alma Eğilimi ile İlişkisi*. 2, 18.
- Timuroğlu, M. K., & Yılmaz, B. (2019). Stres ve Girişimcilik Niyeti: Bir Uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15.
- Tirmizi. (Büyü 4). *Sünen-i Tirmizi*. <http://www.islamilimleri.com/Ktphn/Kitablar/05/003/Turkce/Kitab.htm>
- TSPB. (2021). *TSPB Yıllık Rapor* (ss. 1-285). <https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2021/06/TurkiyeSermayePiyasasi2020-1.pdf#page=54>
- Uygun, M., Mete, S., & Güner, E. (2012). Genç Girişimci Adayların Girişimcilik Eğilimi Ve Girişimcilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 145-156.

İş Yapma Kolaylığı Açısından Ülkelerin Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye ve Vişegrad Örneği

Comparing the Performances of Countries in terms of Ease of Doing Business: The Case of Turkey and Visegrad

Osman PALA¹

Öz

Amaç: Günümüzde ülkelerin iktisadi gelişimlerinde yabancı yatırımların rolü artmaktadır. Yatırım ortamının elverişli olması yatırım akışını sağlayan önemli unsurlardan biri olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada Türkiye'nin yatırım çekme konusunda rakipleri olarak değerlendirilen ve Vişegrad ülkeleri olarak tanımlanan Çekya, Macaristan, Slovakya ve Polonya ile yatırım ortamlarının birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Tasarım/Yöntem: Çalışma kapsamında çok kriterli karar verme tekniklerinden olan MEREK ve TRUST metotları beraber kullanılmıştır. Dünya Bankası tarafından yayınlanan iş yapma kolaylığı endeksi verilerine göre yapılan analiz 2020 yılı verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Analiz sonucunda, 2020 yılı için Türkiye beş ülke arasında dördüncü sırada yer almıştır. Türkiye'nin yabancı yatırım konusundaki güncel rakipleri olan Vişegrad ülkelerini yatırım ortamının elverişliliği konusunda geçebilmesi için iş yapma kolaylığı endeksi altında yer alan on adet faktörden iflas hallerinin sonuçlanması konusunda reform gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna varılırken, yapılabilecekler hususunda öneriler getirilmiştir.

Sınırlılıklar: Çalışmanın sınırlılığı olarak Türkiye ve seçilen Vişegrad ülkelerine analizin uygulanması gösterilebilir.

Özgünlük/Değer: Çalışmanın özgünlüğü yatırım çekme konusunda Türkiye ve günümüz rakipleri olan Vişegrad ülkelerinin yatırım ortamlarının birlikte ele alınması ve karşılaştırılmasıdır. Diğer taraftan Türkçe alan yazında az sayıda çalışmada yer alan MEREK tekniği ve ilk defa Türkçe literatürde kullanılan TRUST metodunun ÇKKV metodolojisine aktarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Yapma Kolaylığı, ÇKKV, MEREK, TRUST.

Abstract

Purpose: Today, the role of foreign investments in the economic development of countries is increasing. A favorable investment environment is defined as one of the important factors that ensure investment flow. In the study, it is aimed to evaluate the investment environments together with Czechia, Hungary, Slovakia and Poland, which are considered as the rivals of Turkey in attracting investments and defined as Visegrad countries.

Design/Methodology: Within the scope of the study, MEREK and TRUST methods, which are multi-criteria decision making techniques, were used together. The analysis made according to the ease of doing business index data published by the World Bank was carried out using the data of 2020.

Findings: As a result of the analysis, Turkey ranked fourth among five countries for 2020. In order for Turkey to pass Visegrad countries, which are its current rivals in foreign investment, in terms of the convenience of the investment environment, it was concluded that among the ten factors under the ease of doing business index, it should carry out reforms on the conclusion of bankruptcy cases, and further suggestions were made about what can be done.

Limitations: The limitation of the study is the application of the analysis to Turkey and selected Visegrad countries.

Originality/Value: The originality of the study is to consider and compare the investment environments of Turkey and today's rivals Visegrad countries in terms of attracting investment. On the other hand, it is aimed to transfer the MEREK technique, which is included in a few studies in the Turkish literature, and the TRUST method, which is used for the first time in the Turkish literature, to the MCDM methodology.

Keywords: Ease of Doing Business, MCDM, MEREK, TRUST.

¹ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, osmanpala@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2634-2653

1. GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomik kalkınmasında serbest piyasa koşulları altında çalışacak çok sayıda işletmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Sektörlerin genelinde girişimcilerin sayısı arttıkça rekabet ve verimlilik de artmaktadır. Bu sayede güçlü işletmeler ortaya çıkabilmektedir. Girişimciliğin desteklendiği ve iş yapma ortamının sağlandığı ülkeler ayrıca yabancı yatırımcıların ilgisini çekmekte ve uzun vadeli üretime yönelik fabrikaların kurulumu gerçekleştirmektedir. Bu durum hem istihdamı hem de devletin vergi gelirlerini önemli ölçüde pozitif etkilemektedir. Ülkeler bu nedenle iş yaşamının koşullarını geliştirmek istemekte ve aynı zamanda rakipleri olan diğer ülkelerle yatırımcı çekme konusunda rekabet etmektedir.

Ülkelerin yatırım ve iş yapılabilir olmasını ifade eden iş yapma kolaylığı endeksi ise Dünya Bankası tarafından oluşturulmuş olup 10 farklı başlıkta ülkelerde iş yapabilmeyi veya kurabilmeyi koşullarını incelemektedir. Endeksin birçok uluslararası yatırımcı tarafından önemsendiği ve bu doğrultuda kararlar alındığı bilinmektedir (Koç vd., 2017).

Ülkelerin yatırım çekme hususunda potansiyel pazarlara olan erişimi de en az iş yapma kolaylığı kadar etkili olabilmektedir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinden gelecek yatırımlar için Türkiye'nin bölgesel açıdan rekabette bulunduğu ve Vişegrad dörtlüsü olarak tarif edilen ülkeler Çekya, Slovakya, Polonya ve Macaristan'dır (Arı, 2021).

Ülkelerin makroekonomilerini önemli ölçüde etkileyen bu durumun karşılaştırmalı analizi yapılarak, gerekli görülen iyileştirme noktalarının tespiti, rakiplerinin gerçekleştirdiği stratejilere karşılık verecek vizyonu kazanması ve ekonomiye yön verenlerin bu misyonu kabullenmesi sağlanabilmektedir.

Birden çok alternatif ve kriter ölçütünde performans karşılaştırması problemi bir Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemine dönüşmektedir. Çalışmada iş yapma kolaylığı endeksinde yer alan 10 adet kriterin önem seviyelerini tespit etmek için MEREC tekniğinden yararlanılırken, ülkelerin iş yapma kolaylığı performans sıralamaları ise TRUST metoduyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin bölgesindeki rekabet dahilinde yatırım ortamının değerlendirilmesi ve hangi konularda rakiplerine göre üstünlük ve zayıflıklarının bulunduğu tespitini ve aynı zamanda bu konuların önem derecelerinin ortaya konmasıdır. Diğer taraftan Türkçe alan yazında az sayıda çalışmada yer alan MEREC tekniği ve ilk defa Türkçe literatürde kullanılan TRUST metodunun ÇKKV metodolojisine aktarılması amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmadaki literatür taraması, çalışmanın konusu olan iş yapma kolaylığı endeksi ile çalışmanın yöntemleri olan MEREC ile TRUST'ı kapsayan iki ana kısımda gerçekleştirilmiştir.

Bunlardan birincisi olan ve çalışma kapsamında ele alınan konu olan iş yapma kolaylığı endeksi hakkındaki çalışmalar incelendiğinde;

Koç vd. (2017) çalışmalarında Türkiye'nin dünyanın geneline göre iş yapma kolaylığı endeksinde yer alan kriterler açısından durumunu değerlendirmişlerdir. Türkiye'nin en zayıf olduğu alan olan iflas hallerinin sonuçlandırılması konusunda iyileştirmeler yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Önalı vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada OECD ülkeleri iş yapma kolaylığı açısından karşılaştırılmıştır. İş yapma kolaylığı endeksinde ait altı dönemlik veriler kullanılarak bir ÇKKV yaklaşımı olan Stokastik Çok Kriterli kabul edilebilirlik yaklaşımı ile ülkeler sıralanmıştır. Yeni Zelanda ve Danimarka pozitif ayrılan ülkeler olarak görülürken, Türkiye ve Yunanistan benzer şekilde alt sıralarda yer almıştır.

Yaşar ve Yaşar (2017) gelir gruplarına göre ülke milli gelirleri ile iş yapma kolaylığı endeks verileri arasındaki ilişki istatistiki olarak incelemişlerdir. Gelir gruplarının bağımlı değişken olarak yer aldığı çalışmada ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri arttıkça iş yapma kolaylığının da iyileştiği gözlenmiştir.

Çalışkan (2019) 15 yıllık dönem için Türkiye’de yabancı yatırımlar ile iş yapma kolaylığı endeks verileri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada yabancı yatırımın artışının iş yapma kolaylığını etkilemediği tam tersi olarak ise iş yapma kolaylığı iyileşmesinin doğrudan yabancı yatırımı artırdığı sonucu elde edilmiştir.

Akın (2010) alışmasında ekonomik büyümenin baş aktörlerinden biri olarak tanımladığı girişimciliğin iş yapma kolaylığı ile glenebileceğinden yola çıkarak Türkiye kapsamında iş yapma kolaylığı endeks verilerini analiz etmiştir. Sonuç olarak iş yapma kolaylığını negatif etkileyen faktörlerin istihdam koşulları, usulsüzlükler ve makro iktisadi çalkantıların olduğu ifade edilmiştir.

Kangal vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye’den oluşan ve kısaca MINT olarak adlandırılan geleceğin parlak ekonomik cazibe rotaları şeklinde nitelenen lkelerin iş yapma kolaylığı açısından durumları incelenmiştir. Iř yapma kolaylığı endeksinde yer alan 10 faktörün ayrı ayrı değerlendirildiği çalışmada genel olarak Meksika ve Türkiye’nin daha iyi durumda olduğu ifade edilmiştir.

Rençber ve Yücekaya (2021) alışmalarında iş yapma kolaylığı endeks verilerini açıklanan ve makro iktisadi özgürlük ltlerini ise açıklayan değişken olarak ele alarak değişkenler arası ilişkiyi incelemişlerdir. Rassal orman gibi bazı sınıflama algoritmalarından faydalanılarak iş yapma kolaylığını etkileyen unsurların derecelerini elde etmişlerdir. Buna göre mülkiyet haklarının korunumu, yargı adaleti ve serbest girişim hususlarının altı çizilmesi gereken önemli etki faktörleri olduğu ortaya çıkmıştır.

Dibo ve Aytaç (2018) en yüksek doğrudan yabancı yatırım alan 10 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında işe başlamak için geçen süre ve ödenen vergi sayısı ile net doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Panel veri analizi yaklaşımı ile gerçekleştirilen çalışmada iş yapma kolaylığı endeksi verileri ile doğrudan yatırımlar arasında yüksek yatırım alan ülkeler açısından ise anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Bingöl ve mez (2019) alışmalarında Türkiye ile Sahraaltı Afrika lkeleri olan Fildişi Sahili, Kenya, Ruanda ve Togo’nun iş yapma kolaylığı verileri ile doğrudan yabancı yatırımları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile teste tabi tutmuşlardır. Sonuçlara göre iş yapma kolaylığının yatırımları pozitif etkilediği gözlenmiştir.

Acar ve etinceli (2020) tarafından yapılan çalışmada lkelerin lojistik performansları ile iş yapma kolaylıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Iř yapma kolaylığının önemli bir faktörü olarak uluslararası ticaret ile lojistik faaliyetler arası etkileşim analiz edilen çalışmada lojistik performansın önemli kriterlerinden gümrük hizmetleri ile uluslararası ticaretin anlamlı ilişki içinde bulunduğu ortaya konmuştur.

Kılıç ve şenkardeşler (2020) orta gelir düzeyindeki ülkeleri ele aldıkları çalışmalarında iş yapma kolaylığı ve ekonomik büyüme arasında var olduğu beklenen ilişki dinamik panel veri analizi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Sonuçlara göre her iki değişken arasında negatif yönlü ilişki mevcut olduğu ortaya çıkmıştır.

Arı (2021) alışmasında Türkiye ile Vişegrad lkeleri Polonya, Çekya, Slovakya ve Macaristan’ı iş yapma kolaylığı endeks verileri yönünden karşılaştırmıştır. Endeks sıralamalarının kullanıldığı çalışmada Türkiye’nin son dönemde sıralamalarda ne çıktığı ve onu Polonya’nın takip ettiğini ifade etmiştir.

Çalışmada kriter ağırlıklandırma kullanılan MEREC yöntemine dair alan yazındaki çalışmalara bakıldığında ise yakın dönemde çok sayıda çalışmada yer aldığı görülmüş olup bunlardan bazıları ise aşağıdaki gibidir;

Rani vd. (2022) yemek artıklarını değerlendirme teknoloji ve yaklaşımı seçiminde karar matrisi elemanlarındaki belirsizlikleri Fermatean bulanık Heronian ortalama operatörlerine göre değerlendirdikleri çalışmalarında kriterlerin önem derecelerinin tespitinde MEREC yaklaşımını kullanmışlar ve alternatif sıralamasında ise bir başka ÇKKV yöntemi olan ARAS metodundan faydalanmışlardır.

Goswami vd. (2022) yaptıkları çalışmalarında Hindistan için yeşil bir başka adla yenilenebilir enerji kaynağı seçimi probleminde faktör ağırlıklandırmada MEREC ve enerji kaynaklarını değerlendirmede ise PIV metodunu kullanmışlardır.

Mishra vd. (2022) sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik kapsamı altında toplam 14 kritere göre düşük karbon izli turizm stratejilerini değerlendirdikleri çalışmalarında kriterleri MEREC yaklaşımıyla ağırlıklandırırken, MULTIMOORA ile ise stratejileri en iyiden kötüye doğru sıralamışlardır. Karar matrisi verilerini ise tekil değerli Nötrosifik küme yaklaşımı ile değerlendirerek veriler üzerindeki belirsizlik ve tutarsızlıkları karar probleminde yansıttıklarını ifade etmişlerdir.

Ulutaş vd. (2022) transpalet seçimi probleminde faktörlerin önem derecelerini MEREC ile belirlerken, WISP-S ile alternatifleri sıralamışlardır. Kullandıkları bu iki teknikten oluşan hibrit yaklaşımın ROV ve WASPAS tekniklerine göre daha isabetli sonuçlar ürettiğini ifade etmişlerdir.

Hezam vd. (2022) benzinli araçlara alternatif araç seçimi probleminde 15 adet kriteri sezgisel bulanık MEREC tekniğiyle değerlendirirken 5 adet alternatif aracı ise sezgisel bulanık DNMA yaklaşımıyla sıralamışlardır. 15 adet kriteri ise ekonomik, sosyal, çevresel, teknolojik ve politik faktörler altında toplamışlardır. Alternatiflerin kriterler üzerinden karşılaştırılmasıyla toplanan veriler için dört farklı uzmanın görüşleri kullanılmıştır.

Shanmugasundar vd. (2022) yük kapasitesi, hız erişim uzaklığı, mekanik ağırlık, tekrarlanabilirlik, maliyet ve güç tüketiminden oluşan 7 kriterin sprey boyama robotu seçimi için ağırlıklandırmasında MEREC metodunu kullanmışlar ve 12 alternatif robotu farklı ÇKKV yöntemleri ile sıralamışlardır.

Toslak vd. (2022) bir lojistik işletmesinin belirli zaman dilimlerindeki performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında performans kriterlerini MEREC ile zaman dilimlerini ise WEDBA yöntemiyle değerlendirmişlerdir.

Çalışma kapsamında ülkeleri sıralama konusunda kullanılan TRUST metodunu Torkeyesh ve Deveci (2021) dışında henüz uygulayan çalışmalara rastlanmamıştır. TRUST metodunu ortaya atan Torkeyesh ve Deveci (2021) elektrikli skuter (scooter) bataryası değişim yeri seçimi problemi için önerdikleri bu yaklaşımda dört ayrı uzaklık ve normalizasyon yaklaşımını birarada sunarak daha tutarlı bir karar verme tekniği önerdiklerini ifade etmişlerdir.

3. ÇALIŞMADA KULLANILAN YÖNTEMLER

Çalışmada ÇKKV yöntemlerinden MEREC, karar problemi olan yatırım ortamı değerlendirme kriterlerinin önem değerlerinin elde edilmesinde kullanılırken, TRUST yöntemiyle de ülkelerin sıralanması gerçekleştirilmiştir.

3.1. MEREC Metodu

Ghorabae vd. (2021) MEREC (method based on the removal effects of criteria) metodunu, her bir kriterin modelden çıkarılması durumunda, alternatiflerin performanslarına etkisi üzerine kurmuştur. Bu yaklaşımda modelden çıkarılması durumunda en büyük performans değişikliği sağlayan kriter en çok ağırlığa sahip olmaktadır.

Ghorabae vd. (2021) MEREC metodunda n adet alternatif ve m adet kriter dikkate alınarak oluşturulan karar matrisi $A = \|a_{ij}\|_{(n \times m)}$ için Eşitlik (1) ve (2) ile $a_{ij} > 0$ koşulu altında normalizasyon yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Herhangi bir matris elemanı negatif değer aldığı anda ise, öncelikle bu değerlerin uygun bir yöntem vasıtasıyla pozitif değerlere dönüştürülmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

$$b_j = \frac{a_{ij}}{a_j^{\max}} \quad \text{maliyet yönlü kriterler için} \quad (1)$$

$$b_j = \frac{a_j^{\min}}{a_{ij}} \quad \text{fayda yönlü kriterler için} \quad (2)$$

Ghorabae vd. (2021) normalizasyon işlemi sonucunda tüm kriterlerin minimizasyon yönlü hale getirildiğinin dikkate alınması gereken bir husus olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumda b_j değerleri ne kadar düşük olursa alternatifin genel skor performansına katkısının o kadar çok olacağı açıktır. Buna göre hesaplanan alternatif performans değerleri Eşitlik 3 ile elde edilmektedir. Eşitlik 4 ile ise j kriteri çıkarıldığında alternatifin performans skoru hesaplanmaktadır.

$$S_i = \ln \left(1 + \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m (\ln(b_{ij})) \right), \quad i = 1, \dots, n \quad (3)$$

$$S_{ij}^* = \ln \left(1 + \frac{1}{m} \sum_{k=1, k \neq j}^m (\ln(b_{ik})) \right), \quad i = 1, \dots, n \quad j = 1, \dots, m \quad (4)$$

Herhangi bir kriterin çıkarılması durumunda alternatif puanlarında toplam değişimi vermekte olan ve kriter ağırlıklarının önemli bir göstergesi olarak kullanılan E_j ise Eşitlik 5'te olduğu gibi belirlenmektedir. Son olarak Eşitlik 6 ile kriter önem değerleri normalize edilerek kriter ağırlığına dönüşmektedir.

$$E_j = \sum_{i=1}^n |S_{ij}^* - S_i|, \quad j = 1, \dots, m \quad (5)$$

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^m E_j} \quad j = 1, \dots, m \quad (6)$$

3.2. TRUST Metodu

Torkayesh ve Devenci (2021) tarafından farklı normalizasyon ve uzaklık ölçütlerinin bir arada kullanılması ile ÇKKV metodlarında gözlenen normalizasyon tekniklerinin tek başlarına kullanıldıklarında gözlenebilen eksiklikleri giderebilmek adına TRUST metodu ortaya atılmıştır.

Bir ÇKKV metodu olan ve alternatifleri sıralamaya odaklı TRUST ile aşağıdaki aşamalar ile herhangi bir $A = \|a_{ij}\|_{(n \times m)}$ karar matrisi için hesaplama yapılmaktadır (Torkayesh & Devenci, 2021):

Aşama 1: Normalizasyon: TRUST metodunda dört farklı normalizasyon ile dört farklı normalize karar matrisi elde edilmektedir. Eşitlik 7'de doğrusal oran bazlı, Eşitlik 8'de doğrusal toplamsal temelli, Eşitlik 9'da doğrusal maks-min tabanlı, Eşitlik 10'da ise logaritmik yaklaşımla normalize karar matrisleri elde edilmektedir. Akabinde tüm normalize karar matrislerinin tek bir karar matrisi haline getirilmesi işlemi gerçekleştirilmektedir. Dört farklı normalize karar matrisi, b^k gibi toplamları bir olacak dört parametre ile ağırlıklandırılarak, nihai normalize karar matrisi Eşitlik 11'deki gibi elde edilmektedir. Eğer normalize karar matrislerinin önem değerleri eşit ise bu durumda ağırlıkları b^k için 0.25 değeri kullanılmaktadır.

$$\left(\begin{array}{l} a_{ij}^a = \frac{a_{ij}}{a_j^{\max}} \quad \text{fayda yönlü kriterler için} \\ a_{ij}^a = \frac{a_j^{\min}}{a_{ij}} \quad \text{maliyet yönlü kriterler için} \end{array} \right) \quad (7)$$

$$\left(\begin{array}{l} a_{ij}^b = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad \text{fayda yönlü kriterler için} \\ a_{ij}^b = \frac{\left(\frac{1}{a_{ij}} \right)}{\sum_{i=1}^n \frac{1}{a_{ij}}} \quad \text{maliyet yönlü kriterler için} \end{array} \right) \quad (8)$$

$$\left(\begin{array}{l} a_{ij}^c = \frac{a_{ij} - a_j^{\min}}{a_j^{\max} - a_j^{\min}} \quad \text{fayda yönlü kriterler için} \\ a_{ij}^c = \frac{a_j^{\max} - a_{ij}}{a_j^{\max} - a_j^{\min}} \quad \text{maliyet yönlü kriterler için} \end{array} \right) \quad (9)$$

$$\left(\begin{array}{l} a_{ij}^d = \frac{\ln(a_{ij})}{\ln\left(\prod_{i=1}^n (a_{ij})\right)} \end{array} \right) \quad (10)$$

$$h_{ij} = b^a a_{ij}^a + b^b a_{ij}^b + b^c a_{ij}^c + b^d a_{ij}^d \quad (11)$$

Aşama 2. Kısıt değerleri Co_j hesaplanması. Normalize edilmemiş karar matrisi a_{ij} kullanılarak Eşitlik 12’de olduğu gibi kriterler için uzmanlar veya teorik bakış açısı ile her bir kriter için kısıt değerleri aralık olarak belirlenmektedir. Aşağı kısıt değeri LB_j , a_j^{\min} değerinden küçük olamazken, yukarı kısıt değeri UB_j ise a_j^{\max} değerinden büyük olamamaktadır.

$$Co_j = [LB_j, UB_j] \subseteq [a_j^{\min}, a_j^{\max}] \quad (12)$$

Aşama 3. Tatmin derece matrisi f_{ij} hesaplanması. Normalize edilmemiş karar matrisi a_{ij} kullanılarak Eşitlik 13-15’de olduğu gibi fayda yönlü kriterler Eşitlik 16-18’de olduğu gibi ise maliyet yönlü kriterler için elde edilmektedir.

$$f_{ij} = 1 \quad \text{eğer } a_{ij} \in [LB_j, UB_j] \quad (13)$$

$$f_{ij} = 1 - \frac{LB_j - a_{ij}}{\text{Max}(LB_j - a_j^{\min}, a_j^{\max} - UB_j) + 1} \quad \text{eğer } a_{ij} \in [a_j^{\min}, LB_j] \quad (14)$$

$$f_{ij} = 1 - \frac{1 - UB_j + a_{ij}}{\text{Max}(LB_j - a_j^{\min}, a_j^{\max} - UB_j) + 1} \quad \text{eğer } a_{ij} \in [UB_j, a_j^{\max}] \quad (15)$$

$$f_{ij} = \frac{1}{\text{Max}(LB_j - a_j^{\min}, a_j^{\max} - UB_j) + 1} \quad \text{eğer } a_{ij} \in [LB_j, UB_j] \quad (16)$$

$$f_{ij} = \frac{LB_j - a_{ij}}{\text{Max}(LB_j - a_j^{\min}, a_j^{\max} - UB_j)} \quad \text{eğer } a_{ij} \in [a_j^{\min}, LB_j] \quad (17)$$

$$f_{ij} = \frac{-UB_j + a_{ij}}{\text{Max}(LB_j - a_j^{\min}, a_j^{\max} - UB_j)} \quad \text{eğer } a_{ij} \in [UB_j, a_j^{\max}] \quad (18)$$

Aşama 4. Birleştirilmiş kısıt tatminli normalize matrisi y_{ij} hesaplanması: Tatmin dereceleri ve normalize değerler ile Eşitlik 19 kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$y_{ij} = f_{ij} h_{ij} \quad (19)$$

Aşama 5. Ağırlıklandırılmış birleştirilmiş kısıt tatminli normalize matrisi g_{ij} hesaplanması: Ağırlık değerleri ile Eşitlik 20 kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$g_{ij} = y_{ij} w_j \quad (20)$$

Aşama 6. Kriterler için negatif ideal çözüm değeri η_j hesaplanması: Eşitlik 21 kullanılarak her bir kriter için hesaplanmaktadır.

$$\eta_j = \min_i g_{ij} \quad (21)$$

Aşama 7. Dört farklı uzaklık ölçütüne göre alternatiflerin negatif ideal çözüm değerinden uzaklığının hesaplanması. Eşitlik 22 ile Öklid, 23 ile Manhattan, 24 ile Lorentz, 25 ile Pearson uzaklıkları elde edilmektedir.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (g_{ij} - \eta_j)^2} \quad (22)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^m |g_{ij} - \eta_j| \quad (23)$$

$$L_i = \sum_{j=1}^m \log(1 + |g_{ij} - \eta_j|) \quad (24)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^m \frac{(g_{ij} - \eta_j)^2}{\eta_j} \quad (25)$$

Aşama 8. Hesaplanan uzaklık değerlerine göre iki görelilik uzaklık değerleme matrisi ET ve LP elde edildişi. Eşitlik 26 ve 27 ile sırasıyla klid ve Manhattan ile Lorentz ve Pearson değerleme matrisleri hesaplanmaktadır.

$$ET_{ik} = (E_i - E_k) + (E_i - E_k) * (T_i - T_k) \quad i, k = 1, \dots, n \quad (26)$$

$$LP_{ik} = (L_i - L_k) + (L_i - L_k) * (P_i - P_k) \quad i, k = 1, \dots, n \quad (27)$$

Aşama 9. Nihai alternatif skorları olan Ω_i değerlerinin hesaplanması. Eşitlik 28 ile hesaplanan bu değerde ET ve LP'lerin ağırlıkları β katsayısı ile ifade edilir ve genellikle bu katsayı 0.5 olarak kullanılmaktadır. Ω_i değeri en yüksek olan alternatif en iyi aday olarak ifade edilmektedir.

$$\Omega_i = \beta \sum_{k=1}^n ET_{ik} + (1 - \beta) \sum_{k=1}^n LP_{ik} \quad (28)$$

4. BULGULAR

Çalışmada, Türkiye ve günümüzde en büyük rakipleri haline gelen Vişegrad grubu ülkeleri, iş yapma kolaylığı açısından Dünya bankası aracılığıyla hazırlanan İş Yapma Kolaylığı Endeksi 2020 yılı verileri üzerinden karşılaştırılmıştır (World Bank, 2020). Çalışmada 2020 yılı verilerinin kullanılma sebebi ise ülkelerde yeni iş kurma ve devam etme ile alakalı prosedürlerin kolaylığını değerlendiren İş Yapma Kolaylığı Endeksi'ne özel olarak, tüm ülkeler için faktör skorlarının dönemler boyunca herhangi bir dalgalanma göstermeden iyileşme eğiliminde olması ve bu yılın tüm ülkeler için ideal ve son değerleri içermesidir. Endekste yer alan ve lkelerin sağladığı iş yapma kolaylıklarını değerlendiren kriterler ve araştırma konusu lkeler Tablo 1'deki gibidir. Avrupa Birliği lkelerinde yer alan firmaların, yeni iş kurma konusunda coğrafi ve iktisadi açıdan ve ayrıca işgücü ve siyasi istikrar yönünden Türkiye'ye benzerlikleri bulunan Vişegrad ülkelerini birlikte değerlendirmesi sebebiyle, çalışmada da Türkiye ve Vişegrad lkeleri birlikte ele alınmıştır.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan lkeler Ve Değerlendirme Faktörleri

lkeler		İş Yapma Kolaylığı Endeksi Değerlendirme Faktörleri			
1	Çekya	K1	Bir işe başlama	K6	Azınlık yatırımcı haklarının korunması
2	Macaristan	K2	İnşaat ruhsat işlemlerinin halledilmesi	K7	Vergi demeleri
3	Polonya	K3	Elektrik sağlanması	K8	Uluslararası Ticaret
4	Slovakya	K4	Tapu kaydı	K9	İş anlaşmalarının yerine getirilmesi
5	Türkiye	K5	Kredi sağlama	K10	İflas hallerinin sonuçlanması

lkelerin iş yapma kolaylığı endeksinde yer alan kriterlere dair skorları, alanda uzmanların görüşleri olarak belirlenmektedir. ÇKKV problemindeki yer alan lkelerin her bir kritere göre skorlarının bulunduğu karar matrisi Tablo 2'deki gibidir. Buna göre hiç bir ülke diğerine göre endekste ki tamamı fayda yönlü olan kriterler göz önüne alındığında bir diğerine baskınlık kuramamaktadır. Bu

durumda performans değerlendirmesini ÇKKV yaklaşımıyla gerçekleştirmek ve nihai sıralamayı elde etmek gerekmektedir.

Tablo 2. Vişegrad ülkeleri ve Türkiye'nin İş Yapma Kolaylığı Endeks Verisiyle Oluşan Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Ü1	82.064	56.208	95.581	79.739	70.000	62.000	81.353	100.000	56.377	80.083
Ü2	88.192	66.981	63.311	80.089	75.000	54.000	80.575	100.000	70.977	55.034
Ü3	82.909	76.353	82.332	63.894	75.000	66.000	76.432	100.000	64.363	76.529
Ü4	84.813	59.359	83.271	90.214	70.000	56.000	80.623	100.000	66.121	65.452
Ü5	88.789	73.831	84.527	81.632	75.000	76.000	86.640	91.626	71.402	38.463

Kaynak: World Bank, 2020

Tablo 2'deki karar matrisinin MEREC yaklaşımında yer alan ve tüm kriterleri maliyet yönlü hale getiren Eşitlik 1 ve 2 yardımıyla normalizasyonu gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 4'te ise Eşitlik 3, 4, 5 ve 6 ile elde edilen S_i , S_y^* , E_j ile nihai ağırlıklar verilmiştir.

Tablo 3. MEREC Normalize Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Ü1	1.000	1.000	0.662	0.802	1.000	0.871	0.939	0.916	1.000	0.481
Ü2	0.931	0.839	1.000	0.798	0.933	1.000	0.948	0.916	0.794	0.700
Ü3	0.990	0.736	0.769	1.000	0.933	0.818	1.000	0.916	0.876	0.503
Ü4	0.968	0.946	0.760	0.708	1.000	0.964	0.948	0.916	0.853	0.588
Ü5	0.925	0.762	0.749	0.783	0.933	0.711	0.882	1.000	0.790	1.000

Tablo 4'deki değerlere göre S_i açısından en yüksek değere sahip Ü3'ün potansiyel olarak güçlü bir performansa, en düşük değere sahip olan Ü2'nin ise yine potansiyel olarak zayıf bir performansa sahip olacağı görülmektedir. Öte yandan kriterin kendisi çıkarıldığında bu potansiyel değerlendirmeyi en çok değiştirecek olan K10 en önemli kriter olarak elde edilirken karar probleminden çıkarılması alternatiflerin potansiyel skorlarını en az etkileyecek olan K1 ise en az öneme sahip kriter olarak bulunmuştur.

Tablo 4. MEREC Yöntemine göre elde edilen S_i , S_y^* , E_j ve Kriter Ağırlık Değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	S_i
Ü1	0.153	0.153	0.117	0.134	0.153	0.141	0.148	0.146	0.153	0.088	0.153
Ü2	0.113	0.104	0.120	0.099	0.114	0.120	0.115	0.112	0.099	0.087	0.120
Ü3	0.161	0.135	0.139	0.162	0.156	0.145	0.162	0.154	0.150	0.102	0.162
Ü4	0.143	0.141	0.122	0.116	0.146	0.143	0.142	0.139	0.132	0.099	0.146
Ü5	0.147	0.130	0.128	0.132	0.147	0.124	0.142	0.153	0.133	0.153	0.153
E_j	0.017	0.071	0.108	0.091	0.018	0.062	0.026	0.031	0.066	0.204	-----
w_j	0.024	0.102	0.156	0.131	0.026	0.090	0.037	0.044	0.096	0.295	-----

Karar problemindeki kriter ağırlıkları bulunduktan sonra alternatifleri sıralamak için TRUST yaklaşımının uygulama adımları gerçekleştirilmiştir. Eşitlik 7-10'da yer alan normalizasyon metodlarından elde edilen sonuç Eşitlik 11 ile birleştirilerek TRUST normalize karar matrisi ve h_{ij} karar matrisi elemanları bulunmuştur.

Tablo 5. Birleştirilmiş Normalize Karar Matrisi Elemanları h_{ij}

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Ü1	0.329	0.274	0.610	0.472	0.331	0.394	0.458	0.601	0.289	0.617
Ü2	0.578	0.453	0.251	0.477	0.602	0.269	0.435	0.601	0.597	0.363
Ü3	0.362	0.609	0.463	0.265	0.602	0.457	0.317	0.601	0.458	0.581
Ü4	0.439	0.327	0.474	0.609	0.331	0.300	0.435	0.601	0.493	0.469
Ü5	0.603	0.566	0.487	0.496	0.602	0.613	0.604	0.325	0.605	0.195

Çalışmada tüm kriterler için aşağı kısıt tatmin değerleri $LB_j = a_j^{\min}$ ve yukarı kısıt tatmin değerleri $UB_j = a_j^{\max}$ olarak alındığı için tüm tatmin derece matrisi elemanları Eşitlik 13'e göre f_{ij} 'ler 1'e eşit olarak hesaplanmış ve bu nedenden ötürü, birleştirilmiş kısıt tatminli normalize matrisi y_{ij} ile normalize karar matrisi h_{ij} değerleri Eşitlik 19'a göre eşit olmuştur. Sonrasında ağırlıklandırılmış nihai normalize karar matrisi g_{ij} Eşitlik 20 ile hesaplanmış ve kriterler için negatif ideal çözüm değeri η_j hesaplanması ise Eşitlik 21 ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 6'da g_{ij} ve en alt satırında η_j değerleri verilmiştir. Bu değerlere göre negatif ideal çözüm değeri η_j 'ler ile g_{ij} 'ler arası en büyük farklar MEREC yöntemiyle de en önemli kriter olarak hesaplanan K10'da görülürken, en kk farklar ise yine MEREC yöntemiyle en az önemli kriter olarak ortaya çıkan K1'de grlmştir. Bu durumda TRUST ve MEREC yönteminin benzer bakış açılarına sahip olduğu ve eş gdmlerinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle iki yöntemin beraber kullanılması tutarlı olarak görülmektedir.

Tablo 6. Ağırlıklandırılmış nihai karar matrisi g_{ij} ve kriterler için negatif ideal çözüm değeri η_j

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Ü1	0.008	0.028	0.095	0.062	0.009	0.035	0.017	0.026	0.028	0.182
Ü2	0.014	0.046	0.039	0.063	0.016	0.024	0.016	0.026	0.057	0.107
Ü3	0.009	0.062	0.072	0.035	0.016	0.041	0.012	0.026	0.044	0.171
Ü4	0.011	0.033	0.074	0.080	0.009	0.027	0.016	0.026	0.047	0.138
Ü5	0.015	0.058	0.076	0.065	0.016	0.055	0.022	0.014	0.058	0.058
η_j	0.008	0.028	0.039	0.035	0.009	0.024	0.012	0.014	0.028	0.058

TRUST yönteminde dört farklı bakış açısı ile negatiften uzaklık değerleri E_i , T_i , L_i , P_i Eşitlik 22-25 kullanılarak elde edilmiştir. Bunların farklı birleşimleri ile ise nihai ülke skorları Ω_i değerleri Eşitlik 28 sonucunda hesaplanmıştır. Tablo 7'de bu ilgili değerlere ve lkelerin performans sıralamalarına yer verilmiştir. Uzaklık değer sıralamaları birbirleri ile ve Ω_i sıralaması ile aynı olup sonuçların tutarlı olduğu gözlenmiştir. Yüksek performans Ü1 ve Ü3 sahipken, Ü2 ve Ü4 negatif skor değerleri ile zayıf performans göstermişlerdir. MEREC yönteminde potansiyel yüksek performansla sahip olan Ü3 burada da güçlü gözükürken, yöntemde düşük potansiyele sahip görülen Ü2 ise nihai TRUST sıralamasında da sonuncu olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ise MEREC ve TRUST yaklaşmalarının birbirlerine uyumu bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Tablo 7. E_i , T_i , L_i , P_i , Ω_i değerleri ve lkelerin Performans Sıralamaları

	E_i	T_i	L_i	P_i	Ω_i	Sıra No
Ü1	0.1400	0.2358	0.2267	0.3875	0.1903	1
Ü2	0.0684	0.1546	0.1524	0.1306	-0.1697	5
Ü3	0.1261	0.2336	0.2262	0.3313	0.1487	2
Ü4	0.1018	0.2075	0.2026	0.2309	0.0212	3
Ü5	0.0723	0.1821	0.1796	0.1861	-0.1054	4

5. SONUÇ

Gelişen ve küreselleşen dünyada sadece ülkeler arası ticaret artmamakta ayrıca ülkeler arası yatırım sermayelerinin ve girişimcilerin dolaşımı da çoğalmaktadır. Ülkelerin dış yatırım çekmeleri birçok faktöre dayanmaktadır. Bunlardan bir tanesi ise iş yapma kolaylığıdır. Özellikle diğer hususlar benzer veya aynı olduğunda yatırımcıların tercihi kolay iş yapılabilir ülkeler olmaktadır. Yatırım ortamının iyi olması ile aynı zamanda gelen yatırımların verimliliği artmakta ve bu da ülkede istihdam, üretim ve milli gelir artışına yansımaktadır. Bu doğrultuda iş yapma kolaylığının geliştirilmesi özellikle gelişmekte olan ülkeler için ayrı özel anlam taşımaktadır.

Bir durumu geliştirmek veya iyileştirmek için öncelikle mevcut durumun analizi, tespiti ve ölçümü gerekmektedir. Yatırımcılar ve ülkeler için Dünya Bankası tarafından geliştirilen ve ülkelerin mevcut durumlarını objektif bir yaklaşımla değerlendiren iş yapma kolaylığı endeksi verilerini bu açıdan kullanmak anlamlı görülmektedir. Yapılacak olan iyileştirmelerin doğru ve verimli olabilmesi için ülkelerin benzer koşullara sahip ve gerçekçi rakipleri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye coğrafyası, ekonomik ve tarihi perspektifi gerekçeleriyle Avrupa ile yakın iktisadi ilişkilere sahiptir. Bu açıdan Avrupa pazarını hedefleyen yatırımcılar için bir yatırım alternatifi olarak düşünülmektedir. Günümüzde ise Türkiye'ye benzer koşullara sahip ve Vişegrad dördlüsü olarak tarif edilen Polonya, Çekya, Slovakya ve Macaristan ise onun yatırım konusunda rakipleri olarak görülmektedir.

Çalışmada Türkiye ve Vişegrad ülkeleri iş yapma kolaylığı endeks verileri kullanılarak yatırım ortamı açısından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma tekniği olarak ise ÇKKV yaklaşımlarından MEREC ve TRUST metotları kullanılmıştır. İki yöntemin tutarlı sonuçları birlikte değerlendirildiğinde çalışmada beraber kullanımları faydalı olarak görülmektedir.

Çekya'nın ilk sırada bulunduğu analiz sonuçlarına göre Türkiye sadece Macaristan'ın önünde yer alabilmiştir. Buna en büyük neden olarak çalışmada da en büyük öneme sahip iflas hallerinin sonuçlanması veya bir başka ifade ile ödeme aczinin çözümlenmesi konusunda Türkiye'nin Vişegrad ülkelerine göre daha kötü performansdır. Bu konuda diğer ülkelerden negatif anlamda oldukça ayrılan Türkiye'nin özellikle iflas hallerinin sonuçlanması ile alakalı reformlara ihtiyacı bulunmakta ve iyileştirme yapması gerekmektedir.

Ermenek ve Ener (2022) çalışmalarında bu hususa büyük önem vermişler ve iflas hallerinin sonuçlanması kapsamında bu işlemlerin etkin şekilde gerçekleştiği uygulamalar, ilkeler ve uluslararası standartlar aktarılmıştır. Yazarlar iflas hallerinin korunması konusunda yapılacak reformlarda diğer ülkeler ile uyuma, hukuki boyutlarına ve iş hayatına etkilerine odaklanılması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

İş yapma kolaylığı endeksi kapsamında diğer faktörler açısından ise Türkiye'nin Vişegrad ülkeleri ile rekabet edebilir durumda ve hatta bir işe başlama, kredi sağlama, azınlık yatırımcı haklarının korunması ve iş anlaşmalarının yerine getirilmesi hususunda onlardan daha iyi görünmektedir. Diğer ülkelerden, son sırada yer alan Macaristan'ın ise elektrik sağlanması, azınlık yatırımcı haklarının korunması ve iflas hallerinin korunması konularında reforma gitmesi gerektiği görülmektedir.

Çalışkan'ın (2019) ifade ettiği gibi Türkiye için yabancı yatırımları doğrudan etkileyen iş yapma kolaylığında yapılacak reformlar ülkenin kalkınması ve zenginleşmesi için çok önemlidir. Gelecek çalışmalarda yatırımları etkileyen diğer faktörlere odaklanması konu yönünden anlamlı olacağı görülürken, metodoloji olarak çalışmada yer verilen tekniklerin diğer ÇKKV problemlerinde kullanılması karar verme bilimi için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ina aittir.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

KAYNAKÇA

- Acar, . F., & Çetinceli, K. (2020). Uluslararası Ticarete Taşıma Türlerinin Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksine Etkisi Ve İş Yapma Kolaylığı Endeksi İlişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 887-905. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.796320>
- Akın, H. B. (2010). Türkiye'de iş yapma ortamının girişimcilik ve ekonomik özgürlükler açısından değerlendirilmesi. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 21-49.
- Arı, Y. O. (2021). Uluslararası sosyal, politik ve ekonomik endeksler işığında vişegrad grubu ülkeleri ve Türkiye analizi. Pearson Journal International Conference on Social Sciences & Humanities s. 161-177.
- Bingöl, U., & omez, G. (2019). İş Yapma Kolaylığı Ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Türkiye-Seçilmiş Sahraaltı Afrika lkeleri Panel Veri Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14(56), 460-467.
- Çalışkan, Z. D. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İş Yapma Kolaylığı: Türkiye rneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 105-112. <https://doi.org/10.30586/pek.554551>
- Dibo M., & Aytaç, D. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İş Yapabilme Kolaylığı İlişkisi zerine Ampirik Bir İnceleme. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 27-38.
- Ermeneek, İ., & Ener, M. A (2022). deme Aczinin zmlenmesi Ve İş Yapma Kolaylığı Hakkında Dünya Bankası'nın 2019-2020 Türkiye Raporu'na İlişkin Tespit Ve Değerlendirmeler. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 29-47. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.1031008>
- Goswami, S. S., Mohanty, S. K., & Behera, D. K. (2022). Selection of a green renewable energy source in India with the help of MEREC integrated PIV MCDM tool. *Materials today: proceedings*, 52, 1153-1160. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.11.019>
- Hezam, I. M., Mishra, A. R., Rani, P., Cavallaro, F., Saha, A., Ali, J., Strielkowski, W & řtreimikienė, D. (2022). A Hybrid Intuitionistic Fuzzy-MEREC-RS-DNMA Method for Assessing the Alternative Fuel Vehicles with Sustainability Perspectives. *Sustainability*, 14(9), 5463. <https://doi.org/10.3390/su14095463>
- Kangal, N., Eroğlu, İ., & oban, M. N. (2018). İş Yapma Kolaylığı Kapsamında Mınt lkeleri zerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 21-48.
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4), 525. <https://doi.org/10.3390/sym13040525>
- Kılıç, F., & şenkardeşler, R. A. (2020). İş Yapma Kolaylığı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(2), 170-179. <https://doi.org/10.14514/byk.m.26515393.2020.8/2.170-179>
- Koç, E., Kaya, K., & şenel, M. C. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Göstergeler-İş Yapma/İş Kurma Kolaylığı Endeksi. *Engineer & the Machinery Magazine*, 58(685).
- Mishra, A. R., Saha, A., Rani, P., Hezam, I. M., Shrivastava, R., & Smarandache, F. (2022). An integrated decision support framework using single-valued-MEREC-MULTIMOORA for low carbon tourism strategy assessment. *IEEE Access*, 10, 24411-24432. [10.1109/ACCESS.2022.3155171](https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3155171)
- nalımış, ., Ulucan, A., & Atıcı, K. B. (2019). OECD lkelerinin İş Yapma Kolaylığı Açısından ok Kriterli Karar Analizi İle Sıralanması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakltesi Dergisi*, 37(2), 341-363. <https://doi.org/10.17065/huniibf.378541>
- Rani, P., Mishra, A. R., Saha, A., Hezam, I. M., & Pamucar, D. (2022). Fermatean fuzzy Heronian mean operators and MEREC-based additive ratio assessment method: An application to food waste

- treatment technology selection. *International Journal of Intelligent Systems*, 37(3), 2612-2647. <https://doi.org/10.1002/int.22787>
- Rençber, Ö. F., & Yücekaya, P. (2021). Girişimcilerin Yabancı Ülkelere Yatırım Kararları Açısından İş Yapma Kolaylığını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 5(Özel Sayı 1), 206-220.
- Shanmugasundar, G., Sapkota, G., Čep, R., & Kalita, K. (2022). Application of MEREC in Multi-Criteria Selection of Optimal Spray-Painting Robot. *Processes*, 10(6), 1172. <https://doi.org/10.3390/pr10061172>
- Torkayesh, A. E., & Deveci, M. (2021). A mulTi-noRmalization mUlti-distance aSsessmenT (TRUST) approach for locating a battery swapping station for electric scooters. *Sustainable Cities and Society*, 74, 103243. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.103243>
- Toslak, M., Aktürk, B., & Ulutaş, A. (2022). MEREC ve WEDBA Yöntemleri ile Bir Lojistik Firmasının Yıllara Göre Performansının Değerlendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 363-372. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1041106>
- Ulutaş, A., Stanujkic, D., Karabasevic, D., Popovic, G., & Novaković, S. (2022). Pallet truck selection with MEREC and WISP-S methods. *Strategic Management-International Journal of Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management*. Online first.
- World Bank (2020), “Doing Business 2020”, Washington: The World Bank Publications.
- Yaşar, E., & Yaşar, M. (2017). İş Yapma Kolaylıkları: Farklı Gelir Gruplarındaki Ülkeler Arasında Bir Karşılaştırma. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 101-112.

Kişilik ve Whistleblowing İlişkisi: A ve B Kişilik Tiplerine Göre İhbarcılık Niyet ve Nedenleri

Personality and Whistleblowing Relationship: Intentions and Reasons for Whistleblowing According to A and B Personality Types

İrem KILIÇ¹, Emin KUZKAYA², Eymen GÜREL³

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, A ve B kişilik tiplerine göre potansiyel muhasebe meslek mensubu adaylarının ihbarcılık niyet ve nedenlerinin incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada tesadüfi olamayan yöntemlerden kolayda örneklem yöntemiyle belirlenen 450 katılımcı ile yüz yüze anket yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; katılımcıların A ve B kişilik tiplerine göre ihbarcılık niyetlerinin içsel, dışsal, destekçi ve ölçek genelinde anlamlı bir farklılık gösterdiği; ihbarcılık nedenlerinin ise örgütsel yarar, ahlaki ve mesleki değer, misilleme kaygısı ve ölçek genelinde anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kişilik tipleri ile ihbarcılık niyetleri ve ihbarcılık nedenleri arasındaki ilişki için yapılan analiz sonucunda ise; kişilik tipleri ile içsel, dışsal, destekçi ve ihbarcılık niyetleri geneli arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu; kişilik tipleri ile örgütsel yarar, ahlaki ve mesleki değer, misilleme kaygısı ve ihbarcılık nedenleri geneli arasında ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Örneklemin sadece Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerden oluşması; A ve B kişilik tipleri ile ihbarcılık niyet ve nedenleri ölçeklerinin kullanılması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Literatür incelendiğinde ihbarcılık niyet ve nedenlerinin A ve B tipi kişilik tiplerine göre incelendiği bir çalışmaya rastlanmamakla beraber kişilik özellikleri ve ihbarcılık arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma yer almaktadır. Bu bakımdan araştırmanın özgün niteliği bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, A ve B Kişilik Tipleri, İhbarcılık Niyeti, İhbarcılık Nedenleri

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine the whistleblowing intentions and reasons of potential professional accountant candidates according to A and B personality types.

Design/Methodology: A face-to-face survey was conducted with 450 participants who were determined by the convenience sampling method, which is one of the non-random methods. The obtained data were analyzed in the SPSS program.

Findings: As a result of the analysis; According to the A and B personality types, the whistleblowing intentions of the participants showed a significant difference in internal, external, supportive and scale-wide; On the other hand, it was determined that the reasons for whistleblowing differed significantly in terms of organizational benefit, moral and professional value, retaliation anxiety and scale. As a result of the analysis made for the relationship between personality types, whistleblowing intentions and reasons for whistleblowing; there is a negative and significant relationship between personality types and internal, external, supportive and whistleblowing intentions; It has been concluded that there is a negative and significant relationship between personality types and organizational benefit, moral and professional value, retaliation anxiety and whistleblowing reasons in general.

Limitations: The sample consisted of only students studying at Muğla Sıtkı Koçman University; The use of A and B personality types and whistleblowing intentions and reasons scales are the limitations of the research.

Originality/Value: When the literature is examined, there is no study in which whistleblowing intentions and reasons are examined according to A and B type personality types, but there are limited studies examining the relationship between personality traits and whistleblowing. In this respect, the research has a unique quality.

Keywords: Personality, A and B Personality Types, Intention to Whistleblower, Reasons for Whistleblowing

¹ Bilim Uzmanı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, kilicirem7@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9637-5821

² Bilim Uzmanı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, eminkuzkaya@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5531-4873.

³ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, eymengurel@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1759-4530.

1. GİRİŞ

Dünyada gerçekleşen birçok olumsuz gelişme sonucunda etik değerlere yönelik hassasiyet ve taleplerde artış meydana gelmiştir. Gerek yatırımcıların gerek toplumun muhasebe meslek mensuplarının faaliyetlerinden etkilenmesi, muhasebe mesleğinin etik bir şekilde yürütülmesi açısından önem taşımaktadır. Örgütler, kurumu zedeleyecek davranışlardan uzak, uygun çalışma ortamını sağlamaya çalışmakta ve bu bağlamda ise yasadışı, etik olmayan eylemleri önlemek amacı ile çaba göstermektedir (Bjorkelo vd., 2008). İhbarcılık etik olmayan uygulamaların işletme içi veya işletme dışındaki yetkili kişilere durumun bildirilmesi olarak ifade edilmekte, uygunsuz davranışların açığa çıkarılmasında önemli bir davranış biçimi olarak ifade edilmektedir (Çiftçi & Çiftçi, 2017).

Çalışanların ihbar davranışlarını gerçekleştirmede belirleyici olduğu düşünülen bir unsur ise kişilik özellikleri olarak ifade edilebilmektedir. Kişilik, bir kişiyi diğer kişilerden ayıran değer ve özelliklerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla örgüt içinde yaşanan yasa ve etik dışı durumlara karşı gösterilen tepkiler, çalışanların kişiliğine göre de farklılık gösterebilmektedir (Çetinel & Taslak, 2019). A ve B tipi kişilik türü ilk olarak Friedman ve Rosenman tarafından 1950'li yıllarda gündeme gelmiştir (Semiz, 2015). A tipi kişilik özelliğine sahip olan bireyler rekabetçi olmalarıyla ön plana çıkmaktadır. Sabırsız, hırslı, mükemmelliyetçi ve beklemeyi sevmemeleri A tipinin temel özellikleri olarak ifade edilebilmektedir (Özsoy & Yıldız, 2013). B tipi kişilik özelliğine sahip olan bireyler ise; uysal, uyumlu ve katı prensipleri olmayan kişilik özellikleri göstermektedir (Sakallı, 2018). Bu bağlamda bu çalışmada geleceğin potansiyel muhasebe meslek mensubu adaylarının A ve B kişilik tiplerine göre ihbarcılık niyet ve nedenlerinin incelenmesi çalışmanın ana amacı içerisinde yer almaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Whistleblowing (İhbarcılık) Kavramı ve Önemi

Türkçe'de tanım olarak fikir birliğine varılmış herhangi bir karşılığı olmayan whistleblowing kavramı, İngiliz polislerin suç eylemi üzerinde bir kişiyi gördüğünde gerek meslektaşlarını gerekse halkı bilgilendirme amacıyla düdük çalmasından türetilmiştir (Pitt, 1996). Whistleblowing kavramı ilk olarak 1971 yılında Ralph Nader tarafından "whistleblower" olarak kullanılmıştır (Kördeve, 2017). Türkiye'de whistleblowing konusuna yönelik yapılan çalışmalarda "whistleblowing" kavramını Türkçeleştirmek adına çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler arasında ihbarcılık, raporlama, bilgi uçurma, izharcılık, bilgi ifşası, sorun bildirme gibi çeşitli kelimeler yer almaktadır (Bakar, 2012; Toker Gökçe, 2014; Taş & Antalya, 2015; Uyar & Yelgen, 2015). Bu çalışmada ise whistleblowing kavramının karşılığı, daha kolay anlaşılabilir olması nedeni ile, ihbarcılık şeklinde tercih edilmiştir.

İhbarcılık, kamuya mal olmuş bir eylemin haksızlığı düzeletecek olan örgüt ile veya dışarıdan yetkili kişilerle paylaşılmasını ifade etmektedir (Jubb, 1999). Saygan ve Bedük (2013) ihbarcılığı, örgüt içinde yaşanan ahlak ve etik dışı davranışların önlenmesi amacı ile bu durumun gerekli kişilere bildirilmesi olarak tanımlamıştır. Lewis (2001) ise ihbarcılığı, örgüt içerisindeki ihmal ve suistimallerin ortaya çıkarılması şeklinde tanımlamıştır. İhbarcılığa herhangi bir örgütte karşılaşılabilmekte, etik görülmeyen davranışların ortaya çıkması halinde bu söz konusu davranışların ifşalanması amacı ile gerçekleştirilebilmektedir (Yılmaz, 2009).

Örgüt içinde yer alan yanlışlıkları, makul bir inanç ile çözüm aramak amacı ile ilgili kişilere bildiren kişiler ihbarcı olarak tanımlanmaktadır (Gunsalus, 1998). Diğer bir ifade ile ihbarcılığa konu olan herhangi bir faaliyeti ilgili kişilere bildirenler kişiler ihbarcı olarak ifade edilmektedir. Kişilerin örgüt içinde karşılaştığı yasa ve etik dışı faaliyetleri bildirmeleri onların ihbarcı olarak adlandırılmasına neden olabilmektedir (Saygan, 2011). Bu bağlamda ihbarcı olarak nitelendirilen kişilerin etik olmayan durumları ifşa etmeleri her zaman kolay olmamakta, kişiler diğer çalışanlar tarafından dışlanmaktan veya işini kaybetmekten korkabilmektedir (Özler, Şahin & Atalay, 2010). Diğer yandan ihbar eyleminde bulunmak isteyen çalışanlar karşılaştıkları durumun etik olup olmadığına emin olmakta istemekte, kararsız kaldıkları durumlarda ihbar eyleminden çekinebilmektedir (Kartalpe Behram, 2015). İhbarcılığa yönelik eylemlerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve ihbarcılık eylemlerinin etkin bir şekilde işlenmesi adına ihbar konusu kapsamına giren unsurların belirlenmesi gerekmektedir (Near & Miceli, 1985). İhbarcılık davranışına konu olabilecek eylemler; rüşvet, şirket varlıklarına yönelik hile,

bilginin kasıtlı yanlış kullanımı, kayırma, gücün uygunsuz kullanımı, ayrımcılık vb. durumlar şeklinde sıralanabilmektedir (De Graaf, 2010).

2.2.1. İhbarcılığın Türleri

İhbarcılık içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı şekilde olabilmektedir. Örgüt içinde uygun olmayan faaliyetlerle karşılaşan çalışan bunları yetkili kişilere bildirmeye karar verdiğinde, bunu iki farklı şekilde gerçekleştirebilmektedir (Özler, Şahin & Atalay, 2010):

İçsel ihbarcılık: Çalışanın örgüt içinde yer alan yasa ve etik dışı faaliyetleri yine örgüt içindeki üst yönetime bildirmesini, var olan problemi örgüt içinde çözme isteğini ifade etmektedir. İçsel ihbarcılık ile, yasa ve etik dışı uygulamalar örgüt dışına çıkmadan, bu sayede ise örgütün imajı zedelenmeden, var olan uygunsuz faaliyetler önlenmiş olmaktadır (Nayır, 2012).

Dışsal ihbarcılık: Yasa ve etik dışı faaliyetlerle ilgili durumları ifşa etmek amacıyla örgüt dışındaki kişiye ya da gruba bildirmesi ile ifade edilmektedir (Micelli ve Near, 1992). Örgüt dışında yer alan bu gruplar çeşitli mesleki örgütler, medya, polis ya da ilgili otorite olabilmektedir (De Maria, 2008). Eğer ihbarcı yaşanan uygunsuzluğun örgüte ve diğer kişilere zarar verdiğini düşünüyor, örgütte üst yönetim tarafından yeterli desteği alamayacağını hissediyor ise bu gibi durumlarda kişi dış ihbarcılık türünü seçmektedir (Toker Gökçe, 2014).

2.2.2. İhbarcılık Davranışını Etkileyen Faktörler

İhbarcılık sürecini kavramak ve bu davranışını etkileyen faktörleri belirleyebilmek adına birçok araştırma yapılmıştır. Çalışmaların sonucunda ise ihbarcılık davranışını etkileyen faktörler kişisel, durumsal ve örgütsel olmak üzere üç farklı şekilde sınıflandırılmıştır (Seifert, 2006). Bu faktörler aşağıda belirtilmiştir:

Kişisel faktörler: İhbarcılık davranışıyla ilgili yapılan çalışmalarda çalışanların yaşı, çalışma süresi, eğitim durumu, kişilik özellikleri gibi unsurların ihbarcılık davranışını etkilediği ifade edilmektedir (Celep & Konaklı, 2012). İlgili çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmalarda ihbarcılık davranışını yapanların genellikle erkek ve evli olduğu, yaş ortalamalarının diğer çalışanlardan fazla olduğu tespit edilmiştir (Mercan, Altınay & Aksanyar, 2012). Kimi çalışmalarda ise, kadın çalışanların yasa ve etik dışı faaliyetleri ihbar etme niyetlerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Mesmer-Magnus & Viswesvaran, 2005). Diğer yandan Near ve Miceli (1996), yaptıkları çalışmada yaptıkları işe yönelik tatmin düzeyi yüksek olan çalışanların yasa ve etik dışı faaliyetleri ihbar etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Durumsal faktörler: İhbarcılar, örgüt içinde yasa ve etik dışı bir durumla karşılaştıklarında bu durumun örgüte ve diğer kişilere zarar verdiğini fark etmektedir. Kişi bu durumda gerekli ihbarı yapmak için hazır olmakta ve bunun için desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır (Seifert, 2006). Dolayısıyla örgütte var olan yanlış uygulamaları ifşa eden ihbarcılarının desteklenmesiyle bu gibi durumların rapolanmasının artabileceği ifade edilmektedir (Mercan vd., 2012).

Örgütsel faktörler: İhbarcılık davranışının gerçekleşmesinde kişisel ve durumsal faktörlerin yanı sıra durumsal faktörler de önem arz etmektedir (Aktan, 2006). Çalışanın örgütünün adil olup olmadığına yönelik algısı ve kanunen güvence altında olduğunu bilmesi ihbarcılık davranışını olumlu yönde etkilemektedir (Çetinel & Taslak, 2017). Örgüt içinde ihbarcılık davranışının üst yönetim tarafından desteklenmesi ve çalışanlara güvende hissedebilecekleri bir örgüt kültürü sağlanması, ihbarcılık davranışını etkileyen örgütsel faktörler arasında yer almaktadır (Near & Miceli, 1996). Diğer yandan Vadera (2009), iş performansı, işe bağlılık gibi duygu durumlarının da ihbarcılık davranışını etkilediği ifade etmektedir.

2.3. Kişilik Kavramı

Kişilik kavramı Latin dilindeki “persona” sözcüğünden türemiştir. Persona ise Roma Tiyatrosunda oyuncularının çeşitli kişilik özelliklerini yansıtmak için kullandığı maske olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 1994). Takip eden zamanlarda persona sözcüğü maskeyi ifade etmesinden ziyade kişiliği tanımlayan bir sözcük haline gelmiş ve çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli kişilik tanımları yapılmıştır (Burger, 2006).

Yazın incelendiğinde kişilik ile ilgili birçok tanım olduğu görülmektedir. Kişilik, kişinin özelliklerini ifade eden düşünce ve davranışları ifade etmektedir (Tokat vd., 2013). Kişilik kendine özgü bir kavramdır ve bu doğrultuda kişinin tutumları, yetenekleri, herhangi bir olaya yaklaşım biçimi, konuşma tarzı ve yetenekleri gibi özellikler de kişilik kavramının kapsamı içerisinde yer almaktadır (Baymur, 1994). Kişilik kavramı ile ilgili önemli olan bir nokta ise kişiliğin süreklilik göstermesidir. Kişi, içinde bulunduğu çevrenin ve şartların etkisi ile değişim gösterebilmektedir. Ancak bu değişimler kısa süre içinde olmamakta, kişinin yaşamı boyunca devam eden etkileşimler zincirinin sonucunda meydana gelmektedir (İşcan, 2016).

Kişilik karmaşık bir yapıya sahiptir bu nedenle oluşmasını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır (Avcı & Kaya, 2010). Gerek kalıtım gerekse sosyo kültürel özellikler kişiliğin oluşumunda oldukça etkili faktörler olarak ifade edilmektedir. Kalıtım faktörleri kişinin, kendi soy ve ailesine yönelik birtakım özellikleri ifade etmektedir (Eroğlu, 2005). Kişinin kendi anne ve babasından aldığı genlerin kişilik oluşumunda etkili bir rol oynadığı ifade edilmektedir (Özdemir vd, 2012). Kalıtımsal özellikler, kişinin zihinsel özellik ve davranışlarının şekillenmesinde oldukça etkilidir. Kalıtımsal özelliklerin fiziksel özelliklerde olduğu gibi aynı zamanda sabırsız, duygusal vb. kişilik özelliklerini de kapsamaktadır (Aydın, 2016).

Kişilik özelliklerini önemli bir ölçüde etkileyen diğer faktör ise sosyo kültürel özellikler olarak ifade edilmektedir. Kişilik, içinde yer aldığı çevrenin kültürü ile şekillenebilmektedir (Köknel, 2007). Sosyo kültürel normlar soyuttur ve kişi zamanla soyut olan bu normları davranış şekillerine yansıtarak somut hale dönüştürmektedir. Her kişinin normları algılama şekli farklıdır ve dolayısıyla toplumsal normların algılanma şekli de farklı olabilmektedir. Algılama farklılığı ise, kişiyi diğerlerinden ayıran özelliklerini meydana getirmektedir (Eroğlu, 1995).

2.3.1. A ve B Kişilik Tipi

İlk olarak 1950’lerde Friedman ve Rosenman isimli iki kardiyoloğun kliniklerinin bekleme odalarında bulunan sandalyelerin tamiratından sorumlu tamircilerin, sandalyelerin genellikle görünen ön kısımlarının yırtıldığını ifade etmesi A ve B tipi kişilik modelinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bunun üzerine Friedman ve Rosenman hastalarını gözlemlemeye başlamış ve bu çalışmaların sonucunda hastaların iki farklı türde davranış sergilediğini ve bu farkın kişiliğe bağlı olarak değiştiğini tespit etmişlerdir (Semiz, 2015).

Friedman ve Rosenman’a (1974) göre; A tipi davranışa sahip olan kişiler, stresli, sabırsız, konuşma esnasında bazı belirli kelimelerin üzerinde duran, karşıdaki insanın konuşma esnasında sözünü kesen, enerjik, aceleci olan ve mücadele yapısı oldukça yüksek olan kişilerdir. A tipi kişilik yapısına sahip olan kişilerin en belirgin özelliği ise oldukça rekabetçi olmalarıdır. A tipi kişilerin motivasyon kaynağı genellikle başarı sağlamak ve bu başarının herkes tarafından takdir edilmesi olarak ifade edilmektedir (Özsoy & Yıldız, 2013). Bu özelliklerin yanısıra aynı anda birden fazla konu hakkında düşünebilen, herhangi bir iş yapmadığında suçluluk duygusu hisseden, diğer insanlara kıyasla daha başarılı olduğu durumlarda mutluluk duyan kişilerdir (Friedman & Rosenman, 1974). Bu tip kişilerin bireysel çıkarlarını üst düzeyde tuttuğu ve buna bağlı olarak devamlı mücadele halinde ve gergin bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmektedir (Lelord & Andre, 2014).

B tipi kişiliğine sahip olan kişiler ise, A tipi kişiliğine sahip olan kişilere kıyasla daha sakin, rekabeti tercih etmeyen, işlerini gerçekleştirme konusunda daha esnek, kolay sinirlenmeyen, sosyal yaşamı daha çok seven kişiler olarak ifade edilmektedir (Friedman & Rosenman, 1974). B tipi kişiler iş ile ilgili faaliyetlerini gerçekleştirirken zaman baskısı hissetmemekte, sakin ve düzenli olarak çalışmakta, iş ve yaşam dengesini sağlamaya yönelik bir yaklaşım benimsemektedir. Bu bakımdan A tipi kişiliğe sahip kişilere göre stres düzeyleri daha düşük olmakta ve olayları akışına bırakmayı tercih etmektedir. B tipi kişiliğe sahip kişilerin, A tipi kişiliğe sahip kişilere kıyasla daha fazla ya da az başarılı olduğu söylenemez (Durna, 2005; Eren, 2001).

3. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı

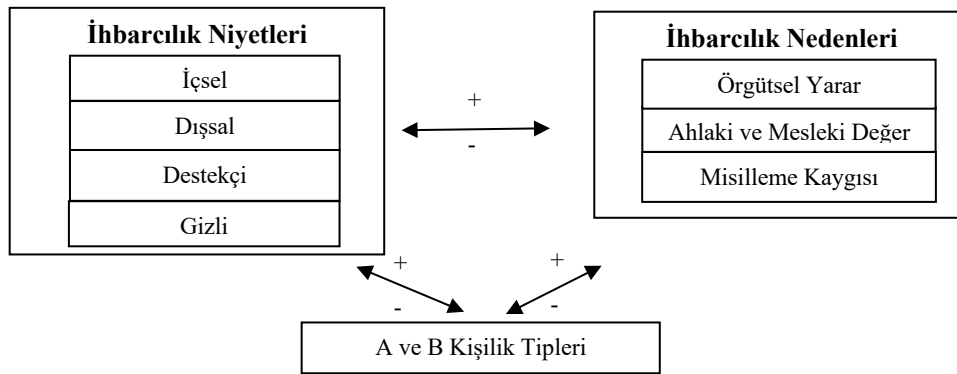
Bu araştırmanın amacı, A ve B kişilik tiplerine göre potansiyel muhasebe meslek mensubu adaylarının ihbarcılık niyet ve nedenlerinin incelenmesidir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Literatür incelendiğinde ihbarcılık niyet ve nedenlerinin A ve B tipi kişilik tiplerine göre incelendiği bir çalışmaya rastlanmamakla beraber kişilik özellikleri ve ihbarcılık arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma yer almaktadır. Bu alışmalarda, Miceli ve Near (2002), proaktif kişilik özelliği ile ihbarcılık arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Diğer yandan Bjorkelo, Einarsen ve Matthiesen (2010) kişilik özelliklerinin ihbarcılık davranışında öncül rolünü araştırmaya yönelik bir alıştırma gerçekleştirmiş ve kişiliğin ihbarcılık üzerinde önemli bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Dışadönük, baskın ve düşük uyumluluk kişilik özellikleri ihbarcılık davranışında öncül rol oynamaktadır. Menk (2011) kişilik özellikleri ve etik konumun ihbarcılık niyeti ile ilişkisini incelemek amacı ile yaptığı çalışma sonucu, kişilik özelliği ve ihbarcılık niyeti arasında bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Park, Blenkinsopp ve Oktem (2014) değer yönelimi ve kişilik tiplerinin ihbarcılık niyeti ile ilişkisini incelemeye yönelik 490 öğrenci üzerinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuç doğrultusunda, kişilerin kişilik tiplerine kıyasla değer yönelimlerinin ihbarcılık üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu tespit edilmiştir. Brink, Cereola ve Menk (2015) kişilik özelliklerinin ihbarcılık niyeti üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir. Kişilik özellikleri içerisinde yer alan vicdanlılık ve dışa dönüklük ihbarcılık niyetinin önemli belirleyicileri olarak ifade edilmektedir. Bartuli, Mir Djawadi ve Fahr (2016) kişilik ve ihbarcılığı konu alan çalışmasında dürüstlük ve alçakgönüllülük kişilik özelliğinin ihbarcılık üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir. etinel ve Taslak (2017) kişilik özellikleri ve ihbarcılık eğilimi arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile akademik ve idari personel üzerinde bir çalışma gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuç doğrultusunda, kişilik özellikleri ve ihbarcılık eğilimi arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Triantoro, Utami ve Joseph (2019), makyavelist kişilik özellikleri ve ihbarcılık arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile deneysel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sonuca göre, ihbarcılık sisteminin olmadığı örgütte hile gerçekleştirme niyeti artmakta, yüksek makyavelist kişilik özelliği bireysel hileye yönelik niyeti arttırmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın modeli ihbarcılık niyet ve nedenlerinin A ve B tipi kişilik tiplerine göre incelemek üzere kurulmuştur.

şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırma hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

- H₁. Katılımcıların ihbarcılık niyetleri kişilik tiplerine göre anlamlı farklılık gösterir.
- H₂. Katılımcıların ihbarcılık nedenleri kişilik tiplerine göre anlamlı farklılık gösterir.
- H₃. Kişilik tipleri ile ihbarcılık niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H₄. Kişilik tipleri ile ihbarcılık nedenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde aktif öğrenci olan ve muhasebe dersi dersleri almış öğrenciler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan 450 öğrenci ise araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Kolayda örnekleme yöntemi araştırmacılara istenilen evren içerisinden en pratik ve ekonomik olarak veri toplamayı sağlaması açısından tercih edilebilmektedir (Karasar, 2014). Araştırma veri toplama süreci araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş ve katılımcılara gerekli bilgilendirmeler yapılarak tüm etik kurallara uyulmuştur.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu dört bölüm ve 42 maddeden oluşmaktadır. Formda sırasıyla “İhbarcılık Niyetleri Ölçeği”, “İhbarcılık Nedenleri Ölçeği”, “A ve B Tipi Kişilik Envanteri” ve “Kişisel Bilgi Formu” yer almaktadır. Kişisel bilgi formunda katılımcıların cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve iş tecrübesine sahip olma durumu şeklinde dört soruya cevap vermeleri istenmiştir. Ölçeklere ait detaylı bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

- **İhbarcılık Niyetleri Ölçeği:** Celep ve Konaklı (2012) tarafından geliştirilen ölçek içsel, dışsal, destekçi ve gizli olarak dört boyut 16 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek maddelerine verilen yanıtlar 5’li likert tipindedir. Ölçeğin alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları $\alpha=0,77$ ile $\alpha=0,89$ arasında değişmekte olup toplam iç tutarlık katsayısının 0,76 olduğu belirtilmektedir (Celep ve Konaklı, 2012).
- **İhbarcılık Nedenleri Ölçeği:** Celep ve Konaklı (2012) tarafından geliştirilen ölçek örgütsel yarar, ahlaki ve mesleki değerler ve misilleme kaygısı şeklinde üç boyut 15 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek maddelerine verilen yanıtlar 5’li likert tipindedir. Ölçeğin alt boyutlarına yönelik güvenilirlik katsayıları $\alpha=0,77$ ile $\alpha=0,90$ arasında değişmektedir. Toplam iç tutarlık katsayısının 0,85 olduğu ifade edilmektedir (Celep ve Konaklı, 2012).
- **A ve B Tipi Kişilik Envanteri:** Katılımcıların kişilik tiplerini belirlemeye yönelik yedi ifadeden oluşan A ve B kişilik tipi ölçeği kullanılmıştır. Friedman ve Rosenman (1974) tarafından geliştirilen bu ölçeğin Türkçe uyarlaması ise Arıkan ve Aktaş (1988) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yedi ifadeden oluşan ölçek zıt kutuplu ifadeler içermesi nedeniyle 8’li Likert tipinde olmasına karşın Semantik Farklar Ölçeğine benzerlik göstermektedir. Kişilik tiplerinin belirlenmesinde katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar 3 ile çarpılarak 100 puanın üstünde olanların A tipi kişilik; 100 puanın altında kalanların ise B tipi kişiliğe sahip olduğu şeklinde değerlendirme yapılmaktadır.

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cronbach's Alpha Değeri	İfade Sayısı
İhbarcılık Niyetleri Ölçeği	0,800	16
<i>İçsel</i>	0,709	5
<i>Dışsal</i>	0,702	4
<i>Destekçi</i>	0,766	4
<i>Gizli</i>	0,654	3
İhbarcılık Nedenleri Ölçeği	0,841	15
<i>Örgütsel Yarar</i>	0,778	6
<i>Ahlaki ve Mesleki Değer</i>	0,822	5
<i>Misilleme Kaygısı</i>	0,706	4
Kişilik Tipleri	0,686	7

Cronbach Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer olarak veri toplama araçlarının güvenilirlik düzeyini hakkında bir yargı çıkarımı sağlamaktadır. Hesaplanan değer 1’e yaklaşması güvenilirliğin arttığı ve ölçeğin farklı örneklem veya lokasyonlarda da kullanıma uygun olduğu anlamını taşımaktadır. Analiz sonucunda elde edilen Cronbach Alpha katsayısının 0,60-0,80 aralığında bir değerde olması

“oldukça güvenilir” ve 0,80-1,00 aralığında bir değerde olması ise “yüksek güvenilir” anlamına gelmektedir (Gürbüz & şahin, 2018). Tablo 1 incelendiğinde ihbarcılık niyetleri leğinin genelinin güvenirlilik katsayısı 0,800 olarak bulunurken; alt boyutlarda ise $\alpha=0,654$ ile $\alpha=0,766$ arasında değerlere sahip olduğu görülmektedir. İhbarcılık nedenleri leğinin genelinin güvenirlilik katsayısı ise 0,841 olarak bulunurken; alt boyutların $\alpha=0,706$ ile $\alpha=0,822$ arasında değerlere sahip olduğu görülmektedir. Araştırmanın son değişkeni olan kişilik tipleri leğinin güvenirlilik katsayısı ise 0,686 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre ölçeklerin geneli ve boyutlarının oldukça güvenilir düzeye olduğu görülmektedir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi SPSS v22.0 paket programından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle araştırmada kullanılan ölçeklerin geneline alt boyutlarına güvenirlilik analiz uygulanmıştır. Araştırmanın demografik özelliklerinin tespiti için frekans ve yüzde analizlerinden yararlanılmıştır. Katılımcıların ihbarcılık niyetleri ve ihbarcılık nedenlerinin kişilik tiplerine göre farklılık durumlarının incelenmesinde ise ikili grupların karşılaştırılmasında t-testi kullanılmıştır. Araştırmada ihbarcılık niyet ve ihbarcılık nedenlerinin kişilik tipleriyle arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma verilerinin yorumlanmasında anlamlılık değeri 0.01 ve 0.05 olarak kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Bilgilerinin Dağılımı

		N	%		N	%	
Cinsiyet	Kadın	281	62,4	ğrenim Durumu	n lisans	159	35,3
	Erkek	169	37,6		Lisans	278	61,8
Yaş Aralığı	18-20	89	19,8	Lisansüstü		13	2,9
	21-23	265	58,9		İş Tecrübesi	Evet	163
	24-26	84	18,7	Hayır		287	63,8
	27 ve zeri	12	2,7	Toplam		450	100,0
Toplam		450	100,0	Toplam		450	100,0

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %62,4’ kadın %37,6’sı ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralığına baktığımızda %58,9’u 21-23, %19,8’i 18-20, %18,7’si 24-26 ve %2,7’si ise 27 ve üzeri şeklinde dağılım göstermiştir. Tablo incelendiğinde katılımcıların öğrenim durumu dağılımı, %61,8 lisans, %35,3 ön lisans, ve %2,9’u ise lisansüstü şeklinde olmuştur. Son olarak ise katılımcıların okudukları bölümle ilgili herhangi bir iş tecrübesi olmalarıyla ilişkin soruya ise %63,8’i Hayır ve %36,2’si ise Evet cevabını vermiştir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu kadınlardan 21-23 yaş aralığından, lisans mezunlarından oluşmaktadır. İş tecrübesi konusunda ise çoğunluğunun okudukları bölümle ilgili herhangi bir iş tecrübesinin henüz olmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların İhbarcılık Niyetleri ve İhbarcılık Nedenlerine İlişkin Tanımlayıcı Analiz

Ölçekler	N	Ort.	SS
İhbarcılık Niyetleri leği	450	3,53	0,69
<i>İçsel</i>	450	3,69	0,76
<i>Dışsal</i>	450	3,12	0,82
<i>Destekçi</i>	450	3,72	0,81
<i>Gizli</i>	450	3,54	0,69
İhbarcılık Nedenleri leği	450	3,82	0,57
<i>rgtsel Yarar</i>	450	3,89	0,64
<i>Ahlaki ve Mesleki Değer</i>	450	4,00	0,75
<i>Misilleme Kaygısı</i>	450	3,48	0,76

Tablo incelendiğinde, katılımcıların ihbarcılık niyetlerinin en çok içsel (Ort: 3,69) gerçekleştiği ve en az ise dışsal (Ort: 3,12) olduğu görülmektedir. İhbarcılık nedenlerinde ise en çok ahlaki ve mesleki değerler (Ort: 4,00) açısından ihbarcılık davranışının grldğ; misilleme kaygısının (Ort: 3,48) ortalamasının düşük olduğu grlmştir.

Tablo 4: Katılımcıların İhbarcılık Niyetlerinin Kişilik Tiplerine Göre Analizi

Boyutlar		N	Ort.	SS	SD	t	p
İçsel	A Tipi	262	3,89	0,65	448	6,523	,000
	B Tipi	188	3,41	0,75			
Dışsal	A Tipi	262	3,23	0,81	448	3,007	,003
	B Tipi	188	2,99	0,77			
Destekçi	A Tipi	262	3,81	0,80	448	2,585	,010
	B Tipi	188	3,60	0,87			
Gizli	A Tipi	262	3,55	0,70	448	,194	,846
	B Tipi	188	3,54	0,69			
Toplam	A Tipi	262	3,64	0,52	448	4,363	,000
	B Tipi	188	3,39	0,61			

İhbarcılık niyeti alt boyutlarının ve ölçek genelinin kişilik tiplerine göre karşılaştırılması için yapılan analize göre, içsel ($p=0,000<0,05$), dışsal ($p=0,003<0,05$), destekçi ($p=0,010<0,05$) boyutlarında ve ölçek genelinde ($p=0,000<0,05$) anlamlı bir farklılık bulunurken; gizli boyutunda ise istatistiksel olarak gruplar arası anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Başka bir ifade ile katılımcıların içsel, dışsal, destekçi ihbarcılık niyetleri ve genel olarak ihbarcılık niyetleri sahip oldukları kişilik tipine göre farklılaşmaktadır. Bütün boyutlarda ve ölçek genelinde A kişilik tipindekilerin ihbarcılık ortalamasının B kişilik tipindekilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların İhbarcılık Nedenlerinin Kişilik Tiplerine Göre Analizi

Boyutlar		N	Ort.	SS	SD	t	p
Örgütsel Yarar	A Tipi	262	4,08	0,56	448	7,336	,000
	B Tipi	188	3,65	0,68			
Ahlaki ve Mesleki Değer	A Tipi	262	4,21	0,56	448	6,678	,000
	B Tipi	188	3,72	0,88			
Misilleme Kaygısı	A Tipi	262	3,58	0,83	448	3,155	,002
	B Tipi	188	3,36	0,66			
Toplam	A Tipi	262	3,99	0,47	448	7,259	,000
	B Tipi	188	3,59	0,63			

İhbarcılık niyeti alt boyutlarının ve ölçek genelinin kişilik tiplerine göre karşılaştırılması için yapılan analize göre, örgütsel yarar ($p=0,000<0,05$), ahlaki ve mesleki değer ($p=0,000<0,05$), misilleme kaygısı ($p=0,002<0,05$) ve ölçek genelinde ($p=0,000<0,05$) anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile katılımcıların ihbarcılık nedenleri sahip oldukları kişilik tipine göre farklılaşmaktadır. Bütün boyutlarda ve ölçek genelinde A kişilik tipindekilerin ihbarcılık nedenleri ortalamasının B kişilik tipindekilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Kişilik Tipleri ile İhbarcılık Niyetleri Korelasyon Analizi

Kişilik Tipi	n: 450	İçsel	Dışsal	Destekçi	Gizli	İhbarcılık Niyetleri Geneli
	KK		-,312**	-,141**	-,126**	-,009
p		,000	,003	,007	,846	,000

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Korelasyon analizi sonuçlarına göre kişilik tipleri ile içsel (Korelasyon Katsayısı: -,312 ve $p=0,000<0,01$), dışsal (Korelasyon Katsayısı: -,141 ve $p=0,003<0,01$), destekçi (Korelasyon Katsayısı: -,126 ve $p=0,007<0,01$) boyutları ve ihbarcılık niyetleri geneli (Korelasyon Katsayısı: -,215 ve $p=0,000<0,01$) arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunurken; gizli boyutu ile arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Değişkenler arasındaki negatif yönlü ilişkiye baktığımızda katılımcıların kişilik tiplerinin değişmesinin ihbarcılık niyetlerini ters yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 7. Kişilik Tipleri ile İhbarcılık Nedenleri Korelasyon Analizi

Kişilik Tipi	n: 450	Örgütsel Yarar	Ahlaki ve Mesleki Değer	Misilleme Kaygısı	İhbarcılık Nedenleri Geneli
	KK		-,327**	-,321**	-,142**
p		,000	,000	,002	,000

*p <0,05 **p <0,01

Korelasyon analizi sonuçlarına kişilik tipleri ile ihbarcılık nedenleri alt boyutları olan örgütsel yarar (Korelasyon Katsayısı: -,327 ve p=0,001<0,05), ahlaki ve mesleki değer (Korelasyon Katsayısı: -,321 ve p=0,000<0,05), misilleme kaygısı (Korelasyon Katsayısı: -,142 ve p=0,002<0,05) ve ölçek geneli (Korelasyon Katsayısı: -,339 ve p=0,000<0,05) arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Değişkenler arasındaki negatif yönlü ilişkiye baktığımızda katılımcıların kişilik tiplerinin değişmesinin ihbarcılık nedenlerini de ters yönde etkilediği söylenebilir.

5. SONUÇ

Dünya çapında yaşanan skandallar sonrasında ihbarcılık, giderek önem kazanan ve muhasebe alanında araştırılan bir kavram haline gelmiştir. Örgütlerin sürdürülebilir amaçlara ulaşmasında, örgüt içinde erken bir uyarıcı görevi üstlenen ihbarcılığın uygulanması ve belirli kurallara bağlanması önem taşımaktadır. İhbarcılık sayesinde, örgüt içerisinde yer alan etik ve yasa dışı faaliyetlere zamanında müdahale edilebilmekte ve örgütler büyük zararlardan dönebilmektedir. Örgütlerin kalifiye çalışan istihdam etmeleri yanında bu çalışanları ihbarcılığa teşvik edici bir atmosfer de yaratmaları gerekmektedir. İhbarcılık, her ne kadar çalışanlara örgüt tarafından teşvik edilen bir durum olsa da kişilik özellikleri veya kişilik tipleriyle de ilişkili bir durum olabilmektedir. Bu bağlamda bu alışma, A ve B tipi kişilik tiplerine göre ihbarcılık niyet ve nedenlerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde okuyan potansiyel muhasebe meslek mensubu adayı olarak 450 öğrenci katılmıştır.

Araştırma sonucunda, katılımcıların A ve B kişilik tiplerine göre ihbarcılık niyetlerinin içsel, dışsal, destekçi ve ölçek genelinde anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların A ve B kişilik tiplerine göre ihbarcılık nedenlerinin ise örgütsel yarar, ahlaki ve mesleki değer, misilleme kaygısı ve ölçek genelinde anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın bir başka sonucuna göre ise A kişilik tipindeki katılımcıların iki ölçeğin boyutlarını değerlendirmelerinin B kişilik tipindekilere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Kişilik tipleri ile ihbarcılık niyetleri ve ihbarcılık nedenleri arasındaki ilişki için yapılan analize göre; kişilik tipleri ile içsel, dışsal, destekçi ve ihbarcılık niyeti ölçek geneli arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Kişilik tipleri ile ihbarcılık nedenleri alt boyutları olan örgütsel yarar, ahlaki ve mesleki değer, misilleme kaygısı ve ölçek geneli arasında ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mesmer-Magnus ve Viswesvaran (2005), çalışmasında örgütlerde yanlışların ihbar edilmesinin arttığını ve kişisel özellikler ile ihbarcılık arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Buna karşın Arslan ve Kayalar (2017) ise çalışmasında çalışanların kişilik özellikleri ile ihbarcılık davranışı arasında bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Kişilik özellikleri ile ihbarcılık konusunda bir başka çalışma olan etinel ve Taslak (2019) ise dışadönük, sorumlu, uyumlu ve yeniliklere açıklık kişilik özelliğine sahip bireylerin içsel ihbarcılık eğiliminin olduğunu tespit etmiştir. Benzer olarak Aksu (2019) ise çalışmasında dışadönüklük, yenilikleri açıklık ve sorumluluk kişilik özellikleri ile ihbarcılık eğilimi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Björkelo vd. (2010), beş faktör kişilik ile ihbarcılık davranışı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışma sonucunda kişiliğin ihbarcılık üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Menk (2011) alışmasında benzer olarak kişiliğin ihbarcılık niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; muhasebe meslek mensubu adayı olan öğrencilerin ihbarcılık niyetleri ve nedenleri ile beş faktör kişilik tipleri ve mesleki kişilik özellikleri gibi farklı değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmesi önerilebilir. Araştırma da A ve B tipi kişilik tipleri ile ihbarcılık niyetleri ve nedenleri arasında orta düzeyde bir ilişki görülmüştür. Düzenleyici değişkenler eklenerek veya farklı kişilik ölçekleri kullanılarak çalışma, yeniden farklı gruplar üzerinde gerçekleştirilebilir. İhbarcılık Niyetleri en çok içsel olarak gerçekleşirken en az dışsal olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun kültürel ve farklı kişilik özellikleriyle de ilişkisi araştırılabilir. Potansiyel meslek mensuplarının meslek

hayatlarında etik dışı konulara karşı daha duyarlı olmaları ve ihbarcılık niyetlerinin olumlu etkilenmesi için ders müfredatlarında daha çok gündeme gelmesi önerilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 27/05/2022 tarihli ve 220040 nolu toplantısında 73 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %35, 2. Yazarın katkı oranı %35, 3. yazarın katkı oranı ise %30'dur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Muğla Sıtkı Koçman University with the decision number 73 at the meeting dated 27/05/2022 and numbered 220040 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 35%, 2nd author's contribution rate is 35%, 3rd author's contribution rate is 30%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Aksu, M. I. (2019). *Kişilik özellikleri ile bilgi uçurma davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik emniyet teşkilatında bir araştırma* (Yayın No. 563487) [Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Aktan, C.C. (2006). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vijdani red davranışı: whistleblowing. *Mercek Dergisi*, 1-13, Ekim. <http://www.canaktan.org/yonetim/whistleblowing/aktan-whistle.pdf>
- Arıkan, Ç. & Aktaş, A. (1988). Kişilik özellikleri ile aile ve çevre yaşantısının kalp hastalığının oluşumuna etkisi. *XXIV. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi*. Ankara: GATA
- Arslan, E. T. & Kayalar, M. (2017). Kamu ve özel sektör çalışanlarının ifşa (whistleblowing) niyeti: karşılaştırmalı bir analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32), 15-26. <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/files/3-Kamu.pdf>
- Avcı, U. & Kaya, U. (2010). Yıldırma (mobbing) ve kişilik ilişkisi: hizmet sektörü çalışanları üzerinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 51 - 79. <https://dergipark.org.tr/pub/akuiibfd/issue/1624/20354>
- Aydın, C. (2016). *A ve B kişilik tiplerinin boş zaman davranışlarının kıyaslanması* (Yayın No. 432449) [Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bakar, Ş. (2012). *Çalışanların, iş yerlerinde karşılaştıkları etik olmayan durumları raporlama eğilimleri ve bir uygulama* (Yayın No. 319624) [Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bartuli, J., Mir Djawadi, B. & Fahr, R. (2016). *Business ethics in organizations: an experimental examination of whistleblowing and personality*. IZA Discussion Paper No.10190.
- Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji*. İnkılap Kitapevi.
- Björkelo, B., Einarsen, S. & Matthiesen, S. B. (2010). Predicting proactive behaviour at work: Exploring the role of personality as an antecedent of whistleblowing behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(2), 371-394. <https://doi.org/10.1348/096317910X486385>
- Brink, A. G., Cereola, S. J., & Menk, K. B. (2015). The effects of personality traits, ethical position, and the materiality of fraudulent reporting on entry-level employee whistleblowing decisions. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 7(1), 180-211. http://web.nacva.com/JFIA/Issues/JFIA-2015-1_7.pdf

- Brown, A. J. (Ed.). (2008). *Whistleblowing in the Australian public sector: Enhancing the theory and practice of internal witness management in public sector organisations*. ANU E Press.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik-psikoloji biliminin insan doğasına dair syledikleri*. Kakns Yayınları.
- Celep, C. & Konaklı, T. (2012). Bilgi uçurma: eğitim rgtlerinde etik ve kural dışı uygulamalara yönelik bir tepki. *e-international Journal of Educational Research*, 3(4), 65-88. <http://www.e-ijer.com/tr/pub/issue/8020/105358>
- Cemaloğlu, N. & Akyürek, M. İ. (2017). Örgütlerde whistleblowing (bilgi uçurma). *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(3), 123-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkjes/issue/34172/377836>
- etinel, M. H. & Taslak, S. (2017). Çalışanların ihbarcılık (whistleblowing) eğilimi ile örgütsel adalet algısı ilişkisinin kavramsal boyutu. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 78-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyad/issue/57409/813643>
- Çiftci, B. & iftci Y. (2017). Muhasebe meslek etiği düzenlemeleri çerçevesinde ihbarcılık. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(11), 106-125. <https://doi.org/10.23929/javstudies.233>
- De Maria, W. (2008). Whistleblowers and organizational protesters: Crossing imaginary borders. *Current Sociology*, 56(6), 865-883. <https://doi.org/10.1177/0011392108095343>
- Durna, U. (2005). A tipi ve B tipi kişilik yapıları ve bu kişilik yapıları etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 275-290. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2687/35307>
- Erdoğan, İ. (1994). *İşletmelerde davranış*. Beta Basım.
- Eren, E. (2001). *rgtsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Basım.
- Eroğlu, F. (1995). *Davranış bilimleri*. Beta Basım.
- Friedman, M. & Rosenman, R. H. (1974). *Type A behavior and your heart*. Fawcett.
- Gürbüz, S. & şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- İşcan, . F. (2016). *Bireysel farklılıklar: kişilik ve yetenek. Örgütsel davranış*. Atatürk Üniversitesi Açık ğretim Fakültesi Yayınları.
- Kartaltepe Behram, N. (2015) *rgtsel politika ve etik olmayan davranış bildirimi*. Beta Basım.
- Köknel, . (2007). *atışan değerlerimiz*. Altın Kitaplar.
- Kördeve, M. K. (2017). Özel sektör sağlık alışanlarında etik tutum ile whistleblowing arasındaki ilişki. *Sağlık Yönetimi Dergisi*. 1(2), 51-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sağlik/issue/32145/356609>
- Lelord, F. & Andre, C. (2014). *Zor kişilikler'le yaşamak*. İletişim Yayınları.
- Menk, K. B. (2011). *The impact of materiality, personality traits, and ethical position on whistleblowing intentions*. Virginia Commonwealth University, Richmond, Virginia.
- Mercan, N., Altınay, A. & Aksanyar, Y. (2012). Whistleblowing (bilgi ifşası, ihbar) ve yolsuzlukla mücadelede iç denetimin değişen ve gelişen rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 167-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oybd/issue/16340/171115>
- Mesmer-Magnus, J. R. & Chockalingan, V. (2005). Whistleblowing in organizations: an examination of correlates of whistleblowing intentions, actions, and retaliation, *Journal Of Business Ethics*, 62, 277-297. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-0849-1>
- Miceli, M. P. & Near, J. P. (2002). What makes whistle-blowers effective? Three field studies. *Human Relations*, 55(4), 455-479. <https://doi.org/10.1177/0018726702055004463>
- Nayır, Z. D. (2012). *Kurumsal etik ve whistleblowing*. Pozitif Yayınları.
- Near, J. P. & Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 4, 1-16. <https://www.jstor.org/stable/25071466>

- Near, J. P. & Miceli, M. P. (1996). Whistle-blowing: myth and reality, *Journal of Management*, 22(3), 507-526. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(96\)90034-3](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(96)90034-3)
- Özdemir O., Özdemir P. G., Kadak M. T. & Nasıroğlu S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566 - 589. <https://doi.org/10.5455/cap.20120433>
- Özler, D., Atalay, M. & Şahin, M. (2010). Teorik bir çerçevede whistleblowing-etik ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 169-194.
- Özsoy, E. & Yıldız, G. (2013). Kişilik kavramının örgütler açısından önemi: bir literatür taraması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2), 1-12. <https://dergipark.org.tr/pub/ogusbd/issue/10998/131620>
- Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K. & Omurgonulsen, U. (2008). Cultural Orientation and Attitudes Toward Different Forms of Whistleblowing: A Comparison of South Korea, Turkey, and the U.K. *Journal of Business Ethics*, 82(4), 929-939. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9603-1>
- Pitt G. (1996). Rights and Employee Rights, The Case of Free Speech. In C. Gearty and A. Tomkins (eds.) *Understanding Human Rights*, Pinter Publishing, London.
- Sayğan, S. (2011). *Whistleblowing ve örgütsel etik iklimi ilişkisi üzerine bir uygulama* (Yayın No. 294590) [Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sayğan, S. & Bedük, A. (2013). Ahlaki olmayan davranışların duyurulması (whistleblowing) ve etik iklimi ilişkisi üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 1-23. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/deuiibfd/issue/22724/242531>
- Seifert, D.L. (2006). *The influence of organizational justice on the perceived likelihood of whistleblowing*. academic dissertatation. Doctor of Philosophy Washington State University, College of Business. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.633.5364&rep=rep1&type=pdf>
- Semiz, B. B. (2015). *Tüketicilerin Kişilik Tiplerinin Satın Alma Tarzlarına Etkisinin İncelenmesi*. Eskişehir: 20. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı. <http://pazarlama.org.tr/uploads/files/upk20.pdf>
- Taş, F. & Antalyalı, Ö. L. (2015). Kamu hastanelerinde ve özel hastanelerde çalışan hemşirelerin izharcılık (whistleblowing) tutumları. *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 34-54. <https://dergipark.org.tr/pub/makuiibf/issue/25141/265469>
- Tokat, B., Kara, H. & Karaa, M.Y. (2013). A-B tipi kişilik özelliklerine sahip işgörenlerin olası bir örgütsel değişime yatkınlıklarının araştırılması. *Turkish Studies-International Peridical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1973-1988. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5508>
- Toker Gökçe, A. (2014). Okullarda bilgi uçurma: iş doyum ve örgütsel bağlılık ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 261-282. <https://dergipark.org.tr/pub/zgefd/issue/47939/606468>
- Uyar, S. & Yelgen, E. (2015). Bilgi ifşası (whistleblowing) ve denetim. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 85-106. <https://dergipark.org.tr/pub/yead/issue/21806/234370>
- Uys, T. (2008). Rational loyalty and whistleblowing: The South African Context. *Current Sociology*, 56(6), 904-921. <https://doi.org/10.1177/0011392108095345>
- Vadera, A.K., Aguilera, R.V. & Caza, B.B. (2009). Making sense of whistle-blowing's antecedents: learning from research on identity and ethics programs. *Business Ethics Quarterly*, 19(4), 553-586. <https://doi.org/10.5840/beq200919432>

Using the Hedonic Price Model to Examine the Impact of Location on Room Rates in the East Black Sea Region (TR9)

Doğu Karadeniz Bölgesinde (TR9) Konumun Oda Fiyatları üzerine Etkisinin Hedonik Fiyat Modeli ile İncelenmesi

Özgül BİLİCİ¹, Elif KARAAHMETOĞLU²

Öz

Amaç: Bu çalışma, Doğu Karadeniz Bölgesindeki (TR9) konaklama tesislerinin fiyatlarını etkileyen unsurları araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle tesis konumunun oda fiyatları üzerine etkisi araştırılmaktadır.

Tasarım/Yöntem: TR9 bölgesinde oda fiyatlarını belirleyen faktörleri tespit etmek için hedonik fiyat modelini (HPM) kullanacağız. 248 tane tesise ait oda fiyatları ve özellikleri trivago.com sitesinden elde edilmiştir. HPM'nin log-doğrusal formunu tahmin etmek için EKK yöntemi kullanılacaktır.

Bulgular: Bulgular, yıldız sayısının, tesis ve oda büyüklüğünün, otoparka, kumsala ve Arapça konuşan personele sahip olmanın oda fiyatları ile anlamlı ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, turistlerin hava alanına ve yoğunluğu yaylalarda yer alan ziyaret noktalarına yakın tesislere daha yüksek fiyat ödemeye istekli olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, tesis konumu ulaşılabilirlik ve de yer seçimi açısından bölgedeki oda fiyatlarını farklılaştırmaktadır.

Sınırlılıklar: Veriler bir tesis arama motorundan elde edildiği için, bulgular tesisler tarafından sağlanan bilgilere dayanmaktadır. Ayrıca seyahat acentaları tarafından sağlanan fiyat verisi, neredeyse günlük olarak değişmektedir. Son olarak elde edilen bulgular sadece TR9 bölgesi için geçerlidir; genelleştirilemez.

Özgünlük/Değer: Sahip olunan çeşitli özelliklerin oda fiyatları üzerine etkisi birçok çalışmada araştırılsa da bu çalışmanın özgün değerini bölge seçimi oluşturmaktadır. Çalışmada, HPM, belli oda ve tesis özelliklerinin oda fiyatları üzerine etkisini TR9 bölgesinde belirlemek için kullanılmıştır. Bölge, iklimi, coğrafik yapısı, doğası ve kültürel özellikleri ile diğer bölgelerden ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Bölgesi, Oda Fiyatları, Konum, Hedonik Fiyat Modeli

Abstract

Purpose: This study aims to seek the attributes that influence the overall prices of lodging facilities in the East Black Sea Region (TR9). The particular impact of location on room rates is investigated.

Design/Methodology: We employ the hedonic price model (HPM) to determine what factors affect room rates in the TR9 region. The room rates and accommodation attributes for 248 accommodation establishments are obtained from trivago.com. To estimate the log-linear form of HPM, the OLS method will be employed.

Findings: The results show that star category, hotel and room size, parking, beach, and Arabic speaking staff are significantly associated with room rates. Moreover, tourists are willing to pay more for accommodations that are close to the airport and visiting sites which are mostly located in highlands in the region. Therefore, the location of accommodation establishments in the region explains the price differences in terms of accessibility and site selection.

Limitations: Since the data were collected from an accommodation search website, the findings rely on the information provided by each accommodation establishment. Also, the price information provided by travel agencies are subject to change, almost daily. Finally, the results obtained in this study cannot be generalised and they are only applicable to the TR9 region.

Originality/Value: Although the effects of certain attributes on room rates have been investigated in many studies, this study constitutes the original value through the choice of the region. HPM has been applied to determine the effects of certain room and establishment characteristics in TR9 region which is well-known by its climate, physical geography, nature, and cultural characteristics.

Keywords: The East Black Sea Region, Room Rates, Location, Hedonic Price Model

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ozgul.bilici@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5311-8681

² Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, elif.karaahmetoglu@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2645-6466

1. INTRODUCTION

Turkey is one of the main tourist destinations in Europe as well as in the World. The country received 51.2 million visitors in 2019 and ranked 6th in the world and 4th in Europe following France, Spain, and Italy (UNWTO Barometer, 2021). The country attracts tourists in terms of several aspects. In recent years, the sector started to attract visitors for alternative forms of tourism such as sports, health, faith, and nature tourism along with sun-sea-and-sand tourism. According to the World Tourism Organization (UNWTO), Turkey is the 6th country in Europe and the 14th country in the world regarding the tourism revenue, it was around 30 billion dollars in 2019 (UNWTO Barometer, 2021). This figure constituted around 5% of GDP and 17% of total exports in the same year (WDI, 2022). The net tourism income for Turkey is positive and contributes positively to the current account deficit. Despite the destructive impact of the Covid-19 Pandemic, tourism is still one of the most prominent sectors in Turkey which represents around 8% of total employment (OECDstats, 2022).

Although Turkey is considered as a top-ranked tourist destination, the East Black Sea Region (TR9) of the country is a relatively virgin area in terms of tourism despite its potential. TR9 region is located in the north-eastern corner of Turkey, and it consists of six provinces (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon). Apart from Gümüşhane, all provinces are located along the eastern coast of the Black Sea. It is bounded on the east by Georgia. All provinces are considered as homogeneous in terms of climate, physical geography, nature and cultural characteristics. The region offers different forms of tourism thanks to its nature, cultural background and topographic variety. The touristic activities lie within a wide range from cultural tourism to ecotourism, from sightseeing to faith and gastronomic tourism. However, the tourism potential of the region has only been discovered recently.

The “Improving the Visibility and Accessibility of Eastern Black Sea Region Tourism Destinations project” has been commenced by the Eastern Black Sea Development Agency (DOKA) in 2011 in order to stipulate a sustainable economic and social development in the region through increasing tourism activities (Trabzon Provincial Directorate of Culture and Tourism, 2012). Since then the number of arrivals including both foreign and domestic visitors has been increased by around 40%. However, expenditure per person has started to decrease in the region due to increasing real estate purchases by domestic and foreign visitors. To prevent region to become a cheap tourist destination, the accommodation establishments in the region should consider tourists’ demand. Therefore, it is of great significance to determine the factors that affect the room rates in the region to improve service quality and to increase revenue in the industry. It would also help to increase service variety in the industry to expand target customers. Thus, hedonic price method can be used as a pricing strategy in the region.

To this end, in this study, we aim to seek what factors influence the room rates in TR9 region within the hedonic price method framework. Along with some attributes (e.g., size of the establishment, room size, providing breakfast, star category, etc.), we investigate the implicit price of the location of the accommodation establishments through its importance for *accessibility* and *site selection*. Proximity to the centre, airports, and sites to visit would be the first criterium for the choice of accommodation. Therefore, tourists would be willing to pay more for accessibility of an accommodation. On the other hand, since the region is mostly visited for sightseeing and plateau tourism, and the provinces are located along the eastern coast of Black Sea, a room in nature or by seaside would be preferred by the visitors, which would be priced implicitly yet again. Hence, identifying these factors that customers pricing in is of great importance in terms of both establishment location decision and improving the existing establishment. Attracting more tourists by meeting their needs would increase profitability and improve the industry, which would eventually facilitate local economic development.

To investigate what factors influence the room rates in the region, we use the Ordinary Least Squares (OLS) estimations with robust standard errors. Standard room and establishment characteristics are accompanied by certain location variables such as distance to the city centre, distance to Trabzon Airport, and being located in nature and/or by seaside. The results show establishment characteristics such as hotels size, beach, parking, star category and Arabic speaking

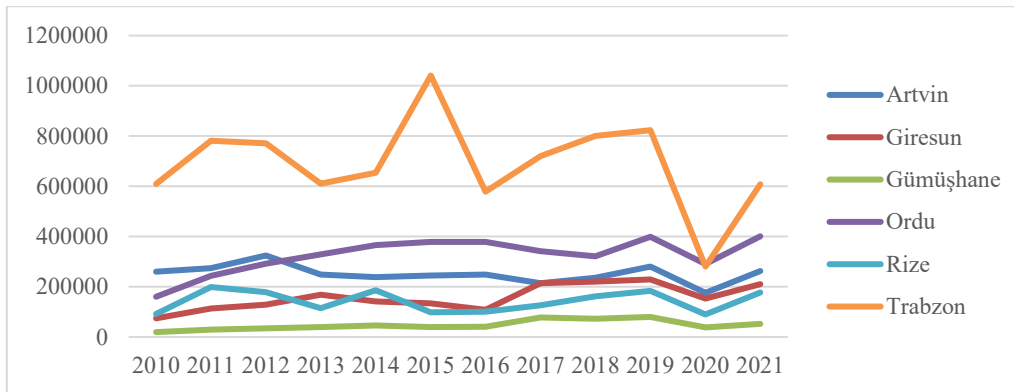
personnel are the price increasing factors in the region. Among all room characteristics, only room size has significant and positive effect on room rates. All location variables significantly impact the room rates in the region. Being close to visiting sites (museums, national parks, plateaus, etc.) and Trabzon Airport increases room rates while being close to city centre decreases room rates. The tourists are willing to pay more for rooms located in nature and by seaside, however being located in nature has a stronger price increasing impact in the region.

2. TOURISM IN THE EAST BLACK SEA REGION (TR9)

In recent years, the East Black Sea Region has become one of the tourist destinations due to many reasons such as untouched natural habitats, highland culture, and historical and cultural places. There are more than 100 sites in the region that have status of natural sites, national parks, or natural parks (Khan, 2020). Uzungol Natural Park, Karagol-Sahara Natural Park Sumela Monastery, Karaca Cave, Cape Yason are the most known sites in the region. TR9 region is preferred by visitors for High Plateau tourism as well. The most visited ones are Ayder Plateau, Kmbet Plateau and Cambasi Plateau. Besides these natural and cultural sites, the region has become famous in the last decade due to its potential for ecotourism. Recreational fishing, safari tours, climbing, diving, river sports and paragliding make the region as an ecotourism destination (Kaya & Yıldıırım, 2020).

Figure 1 below shows the number of arrivals to the provinces since 2010. Apart from severe decreases in 2013 (Gezi Park Protests), 2016 (Russian Warplane Crisis) and 2020 (Covid-19 Pandemic), the number of arrivals tend to increase in all provinces since 2010. The number of arrivals shows the visitors spend the night in an accommodation establishment that is certified by the Ministry of Culture and Tourism or licenced by the municipal authority. However, number of tourists that visits the region is around 3 million on average within the period. Following the dramatic decrease in tourist arrivals in 2020 in the region due to the Covid-19 Pandemic, it is expected to rebound with 5 million visitors in 2022 (www.turizmajansi.com). Using the Autoregressive Integrated Average (ARIMA) model on the monthly data from 2002 to 2018, Khan (2020) projected that tourist arrivals in the region is expected to increase which would eventually make the region a popular tourist destination.

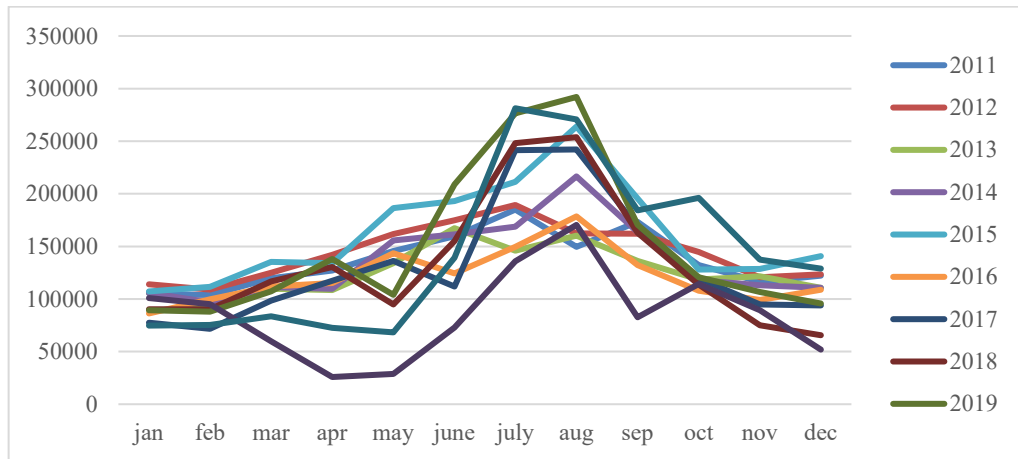
Figure 1: Number of Tourist Arrivals in Provinces in TR9 Region

Source: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, 2022.

The tourism activities in the region displays high seasonality as most of the people prefers to visit the region in the summer months. Figure 2 shows the monthly arrivals in the region for the period of 2011-2021. Accordingly, the peak season lies between June and September. However, it is worth to mention that thanks to the investments made in recent years for the development of ski resorts, the region has started to attract tourists in the winter season too. There are five ski centres in the region. Zigana and Atabarı are the most known ones (DOKA Strateji Raporu, 2015).

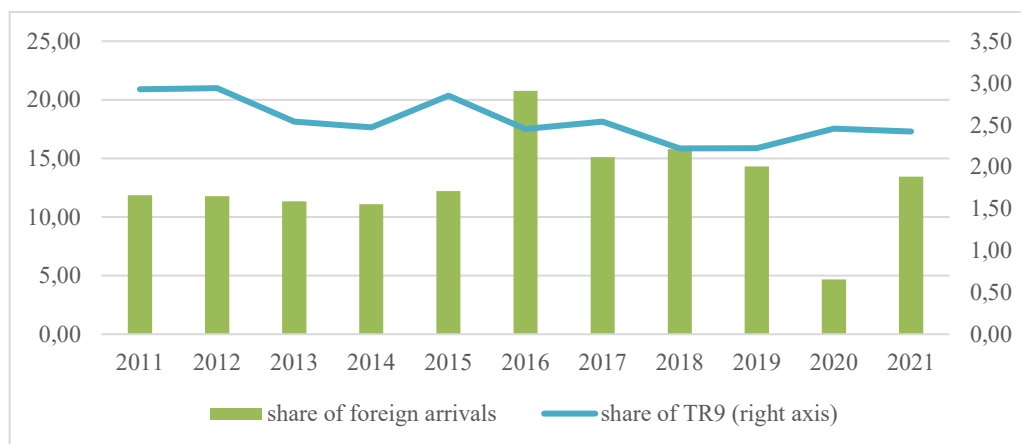
Figure 2: Monthly Tourist Arrivals in TR9 (2011-2022)

Source: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, 2022.

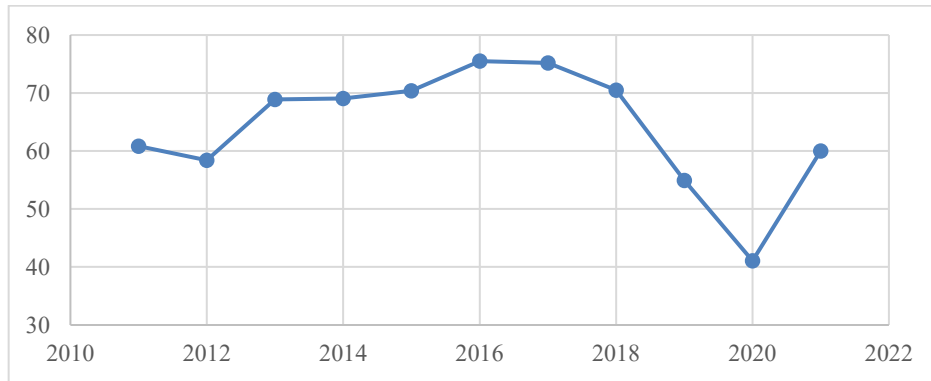
Although the number of visitors is increasing every year, the share of the region in total arrivals in Turkey is decreasing. However, the share of foreign arrivals in total arrivals has an increasing trend since 2011. Figure 3 shows that the share of the region in total arrivals is around 2.5% while the share of foreign arrivals in the region’s total arrivals is around 13%.

Figure 3: The Share of Foreign Arrivals in Total Arrivals in TR9 and the Share of TR9 Region in Total Arrivals in Turkey (2011-2022)

Source: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, 2022.

When the foreign arrivals considered, it is observed that the region attracts tourist from a wide range of countries. However, throughout the last years both country composition and concentration have changed. In 2011, Georgia, Iran and Russia were the top three tourist origins, while in 2021 Jordan, Oman and Bahrain superseded these countries. Other countries that show interest to the region in recent years are the Gulf states of Saudi Arabia, Qatar, United Arab Emirates (UAE) and Kuwait. Figure 4 shows the share of first five countries in total arrivals in the region while Figure A1 displays the country composition changes in each province. Figure 4 depicts the high-country concentration in the region. Around 60% of the foreign arrivals are accrued by the top five countries.

Figure 4: The Share of Top Five Countries in Total Arrivals in TR9 (2011-2022)

Source: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, 2022.

The change in country concentration is of great importance in terms of the tourism income. Increasing interest to the region by the rich Gulf countries would potentially promote the local economic development. According to DOKA (2015), increasing foreign arrivals to the region has improved the hospitality industry as well as affected the social life in the region. In the last few years, food and beverage, recreation and entertainment and transportation and travel services have benefitted from the increasing demand for goods and services thanks to increasing interest to the region. Moreover, demand for real estates has increased as well, which has a reverse effect on hospitality industry. The decrease in the expenditures per person is explained by both increasing real estate purchases and unregistered accommodation transactions (i.e. renting houses instead of staying in a hotel) (www.turizmajansi.com; Dzgn & demiş, 2020).

In order to increase tourism income along with the increasing arrivals, the region should increase the service quality in the hospitality sector and promote diversity in tourism facilities to expand arrivals to the whole year. To prevent becoming a cheap tourist destination, the accommodation establishments in the region should consider tourists' demand. They should focus on attributes that tourists assign more value while determining their pricing strategy. Thus, they will direct their resources according to their customers' needs.

To determine the level of development related to the tourism industry in Turkey, Kervankıran and Eteman (2020) established a tourism index for each province. The results showed that two out of six provinces (Ordu and Trabzon) in the TR9 region are lie in the second-degree tourism-led development category while the rest are in the third category. This implies that tourism industry would have an important role in the region's economic development. Therefore, it is of great importance to detect what factors affect the room rates in the region to improve service quality and to increase revenue in the industry. It would also help to increase service variety in the industry to expand target customers.

3. RESEARCH CONTEXT AND THE EARLIER STUDIES

To investigate the factors affecting accommodation prices in the TR9 region, we employ the hedonic price model (HPM). It is a widely used approach to identify the implicit prices embedded in heterogeneous products. Although it has been implicitly used in early studies (Wallace, 1926; Waugh, 1928; Court, 1939; Houthakker, 1952), it has become popular by the theoretical contributions by Lancaster (1966) and Rosen (1974). Considering objectively assemble and identifiable characteristics (attributes) of heterogeneous goods, Lancaster (1966) reformulated the consumer behaviour theory. Based on Lancaster's preference theory, Rosen (1974) is the first study that modelled market equilibrium supply and demand by the characteristics of products. This equilibrium maximizes both consumer's utility and producers' profit under perfect competition. The model uses the conventional utility maximization procedure, but it derives implicit prices for each characteristic the product has. Each -homogeneous- characteristic which has a unique implicit price in equilibrium, associates the heterogeneous product itself.

HPM is a pricing strategy that assumes the price of a product is a function of its characteristics which also determines its utility (Thrane, 2005). The interaction between firms and consumers provides separate implicit price for each attribute. This implicit price reflects the marginal price of a characteristics which is equal to the average willingness-to-pay by the consumer for an extra unit of that characteristic embedded in the product. It is the value assigned by the consumer to a certain characteristic based on the utility perceived from that characteristic (Goodman & Thibodeau, 2003). However, it also reflects the marginal cost in the firm's side since it is the amount of money for which firms are willing to spend to add that characteristics to the product.

The model works under perfect competition that assumes the absence of transaction and information costs (Falk, 2008). Both consumers and producers are fully aware of the preference and cost functions. Therefore, the equilibrium signifies marginal values for small changes in each attribute. Thus, the results are valid in the short run since in the long run firms make zero profit (Rigall-I-Torrent & Fluvia, 2011). However, Andersson (2008) states that the results from HPM would be valid in lodging market even under imperfect information.

As in any products that can be decomposed into different attributes, HPM can be used to determine implicit prices for each attribute based on the utility it provides in the tourism related products. Services in the lodging sector provides satisfaction based on its components. Each establishment differ from each other depending on these attributes and values. Utility from each attribute depends on the service characteristics (Oh et al., 2009). If a customer (tourist) derive utility from swimming pool, for example, he/she would price it, that will affect the final price of the service eventually.

Following the pioneering study by Rosen (1974), many researchers have applied the HPM in different markets such as housing, automobiles, computers. It has even been used for environmental services such as air pollution, noise, and similar externalities (Chen & Rothschild, 2010). Studies that apply the model in tourism industry is rather recent but numerous. They considered the attributes that belong to the accommodation establishment such as size of hotel, age of hotel, affiliation of the hotel, star category, room features (room size, TV, wi-fi, minibar, air-conditioning, etc), establishment features (carpark, swimming pool, fitness centre, etc.) and attributes which cannot be controlled by establishments such as timing of the booking, location and customer reviews. The former ones are considered as internal drivers where the latter ones are external drivers of room rates (Chen & Rothschild, 2010). Some studies have evaluated the impact of several attributes on hotel room prices (Espinete, 2003; Tung et al., 2011; Andersson, 2008; Chen & Rothschild, 2010) whereas some studies focussed on the effects of these attributes in different types of lodging facilities (ski resorts (Falk, 2008; Rosson & Zirulia, 2018); Airbnb (Chen & Xie, 2017; Gibbs et al., 2017; Tong & Gunter, 2020); Resorts (Papatheodorou, 2002); Bed and Breakfasts (B&Bs) (Monty & Skidmore, 2003). Juaneda et al. (2021) compared the effects of same set of room attributes for coastal hotels and apartments.

There are studies focusing on the effect of a certain attribute. Soler and Gemar (2016) has employed hedonic price models to assess the impact of legal status as a family business hotel where Thrane (2007) investigated the effect of being a member of a hotel chain. Rigall-I-Torrent and Fluvia (2007, 2011) focussed on the importance of public goods in hotel room prices in Catalonia. In addition, many researchers have applied HPM to analyse the effects of environmental sustainability in lodging market (Kuminoff et al., 2010; Sanchez-Ollero et al., 2013; Garcia-Pozo et al., 2013; Soler et al., 2016)

Among all other aspects, star category, customer reviews, time and location are the most discussed variables in HPM literature in lodging market. Israeli (2002) and Abrate et al. (2011) used HPM to display the significant impact of star category on hotel prices in Israel and Turin, respectively. Liu (2016) showed that customer ratings positively affect room prices in China whereas Wang et al. (2019) have showed that customer reviews eliminate to some extent the negative seasonal effects on hotel prices for mid- and low-priced hotels. Regarding the timing of the hotel prices, Schamel (2012) revealed that hotel room prices depend on the booking day. Accordingly, whether hotels are booked for weekdays or weekends explains the price differences in Bolzano hotels. With the same intuition, Herrmann and Herrmann (2014) discussed the altering prices due to large events by applying HPM on

hotels in Munich. Along the same lines, Monty and Skidmore (2003) and Wang et al. (2019) confirmed the importance of seasons for hotel room prices in Wisconsin and Sanya, respectively.

The effect of location on room rates has been discussed in many studies. Fleischer (2012) analysed the impact of sea view on room prices in nine regions located around the northern Mediterranean. Rigall-I-Torrent et al. (2011) investigated the effect of beaches on hotel room rates, while Lee and Jang (2010) examined the effects of hotels' proximity to business centres and airports on room rates and showed that being close to both locations increase prices in United States airport hotels. Alegre et al. (2013) showed that location attribute significantly affects hotel room rates. Their findings revealed that the distance to beach negatively affects prices for both German and British package holidays whereas the sign of the distance to the centre of the tourist resorts variable differs from each other in British and German tourism. Salo et al. (2014) compares the effect of location along with the other price determinant for hotels and second houses. Zhang et al. (2011) and Soler and Gemar (2018) investigate the effect of location on room rates using spatial econometrics (i.e., geographical weighted regression) within HPM framework.

Our work lies in the last strain of the literature which focus on the effects of location on room rates. Location of an establishment determines its proximity to attractions, transportation points and city centres which, along with other attributes, would shape consumer decision (Yang et al., 2016). Since most of the visitors prefer the East Black Sea Region for sightseeing and plateau tourism, the choice of accommodation is directly related to its location. Therefore, location could be a differentiating attribute over rivals and would lead to comparative advantages. Thus, it is of great importance to investigate its effects on room rates.

There are other studies that examine the determinants of room rates in lodging sector in Turkey. Three of them apply HPM to analyse the effects of certain attributes on hotel room prices for sun-sea-and-sand tourism in Antalya and Muğla provinces (Kesbiç et al., 2011; Üstündağ & Işık, 2018; Yalçın & Mert, 2018), while one focuses on 20 hotels in Erzurum which is a famous winter destination thanks to skiing facilities (Işık & Bilici, 2016). We apply HPM to determine the effects of certain room and establishment characteristics in TR9 region that consists of six provinces which are well-known by their climate, physical geography, nature, and cultural characteristics. The region attracts tourists mostly in summer season, however, thanks to five ski resorts located in the region, it has started to attract tourists in the winter season too. Therefore, our work can be separated from the existing ones thanks to the choice of region which has wide-range tourism activities. Moreover, there are different types of establishments that offer lodging services in the region. Hotels, apartment hotels, boutiques, chalets, log cabins, B&Bs, pensions are the examples of the lodging facilities in the region. Our study allows us to compare the impact of certain attributes for hotel-type accommodations with non-hotel type ones. Finally, since the region is usually preferred due to sightseeing and highland culture, we aim to examine the particular effect of location on room rates.

4. MODEL SPECIFICATION AND ANALYSES

4.1. Data and Methodology

To determine the factors affecting room rates in the TR9 region we employ the hedonic pricing framework. Following Rosen (1974), many studies used the model to show the relationship between the price of a differentiated product and the amount of attributes that comprise the product to determine the implicit price of each attributes. Based on Lancaster's consumer theory, Rosen (1974) showed how heterogeneous products are made up different characteristics which explains the price of the product. The model enables to estimate the marginal price of each characteristic which reflects consumer's willingness to pay. The marginal price also reflects the marginal cost since it is the amount of the money for which firms are willing to embed the characteristics in the final product. Since hotels are considered as multi-attribute products, HPM can be used to investigate determinants of hotel prices as well.

The general specification for the hedonic price equation is:

$$P_i = \alpha + \sum \beta_k a_{ik} + \varepsilon_i$$

where a_{ik} represents the bundle of accommodation attributes ($a = (a_1, a_2, a_3, \dots, a_k)$) each accommodation establishment (i) has. It contains information on establishment itself (type, chain, star category, size, etc...), establishment characteristics (facilities such as parking, spa, swimming pool, etc...) and room characteristics (size, breakfast, air conditioner, etc...). The implicit price of each attribute is $\partial(P_i)/\partial a_{ik}$. It reflects both consumers' willingness to pay and firms' willingness to bear the cost of the attribute to embed in the final product. In most studies, cross-sectional data are used to avoid unstable contribution of the attributes to the value (Palmquist, 2005).

Following the mass strain of the existing studies, we employ a log-linear model. Hamilton (2007) showed that it outperforms other functional forms. Moreover, using log of price also eliminates and/or mitigates possible heteroskedasticity and would improve explanatory power by narrowing the distribution. The model we estimate is:

$$\ln(P_i) = \alpha + \sum \beta_k a_{ik} + \beta_L Loc_i + \varepsilon_i$$

Along with the room and establishment characteristics, we include variables related to the location (Loc_i) of each establishment. By estimating this model, we aim to determine what factors influence the room rates in TR9 region. Additionally, we particularly seek whether the location explains the price differences among accommodation establishments in terms of accessibility and site selection. The list of the variables is presented in the table below.

Table 1. Variables and Their Definition*

	Variable	Description of variable
Dependent Variable	Logprice	Log room rate per night
Hotel Information	Type	Is the accommodation type hotel? (Yes=1)
	Chain	Is the hotel a chain hotel? (Yes=1)
	Star	Does the hotel have 4 or 5 stars? (Yes=1)
	Size	Total number of rooms in the accommodation
Location Information	Location_Province	Is the hotel in a province? (Yes=1)
	Location_Nature	Is the hotel in nature? (Yes=1)
	Location_Sea	Is the hotel by the sea? (Yes=1)
	Disttoairport	Distance to Trabzon Airport (km)
	Disttocentre	Distance to the centre of each province (km)
Room Information	NoD_50	Number of visiting sights within a radius of 50 km
	Breakfast	Is there free breakfast in the hotel? (Yes=1)
	Room Size	Room size (square meters)
	Air Conditioner	Is there air conditioning in the room (Yes=1)
	Television	Is there television in the room (Yes=1)
	Bath	Is there bathroom in the room (Yes=1)
Facilities	Wi-Fi	Is there free Wi-Fi in the room (Yes=1)
	Beach	Does the hotel have a private beach? (Yes=1)
	Pool	Does the hotel have a swimming pool? (Yes=1)
	Spa	Does the hotel have spa or sauna or Turkish bath or massage? (Yes=1)
	Fitness Centre	Does the hotel have a fitness centre? (Yes=1)
	Parking	Does the hotel have a free parking lot? (Yes=1)
	Restaurant	Does the hotel have a restaurant? (Yes=1)
	English	Does the hotel have English speaking staff? (Yes=1)
	Arabic	Does the hotel have Arabic speaking staff? (Yes=1)
	Russian	Does the hotel have Russian speaking staff? (Yes=1)
Georgian	Does the hotel have Georgian speaking staff? (Yes=1)	

* “Hotel” refers to both hotel and non-hotel type accommodation establishments. Hotels and boutiques are categorized under the hotel-type accommodations while apartment hotels, chalets, log cabins, B&Bs and pensions are categorized under the non-hotel type accommodations.

The data include 248 accommodation establishment from six provinces in TR9 region. This constitutes almost half of the establishment and around %60 of existing number of beds in the region. Data were collected through convenience sampling method from trivago.com which is an accommodation search website and provides price information through the travel agencies. There are alternative websites, and each search website is working with different set of travel agencies with different price offers. To avoid these differences, we used the most common search website, trivago.com. Since they provide information about hotels in a standardized, accessible format, online travel agencies are preferred in most studies (Andersson, 2018). The least expensive price for a standard double room was obtained on April 22, 2022, for a one-night stay on July 23, 2022. As shown in Figure 2, this date is from the high season, but it does not coincide with any large events in 2022.

The data we collected from trivago.com covers other variables such as child swimming pool, beauty salon, hairdresser, meeting room, laundry etc. However, to avoid the multicollinearity problem, these were dropped because of the high correlation based on the correlation matrix. Nevertheless, removing them does not guarantee structural significance of the model. Therefore, in a second stage, the variance inflation factor (VIF) was used to detect whether there is severe multicollinearity between the independent variables included in the model¹. We excluded customer ratings variable from the analysis since it causes loss of almost 20% of the observation. There are other variables we dropped based on the summary statistics. Firstly, because 15 out of 16 accommodations with a chain affiliation has 4 or 5 stars, this variable has been excluded from the models as well. Next, the English and Georgian variables are dropped since the former one is spoken in most of the lodging establishments and the latter one is observed in a limited number of establishments in Artvin province. Finally, internet, television and bath variables are excluded from the analysis since they are observed in most of the accommodations. The summary statistics regarding the variables are given in Table 2 below.

Table 2. Descriptive Statistics of the Continuous Variables and Dummies

Continuous Variables				
Variable	Mean	Std. Dev.	Min	Max
price	1001.94	576.91	249	3950
logprice	6.766	0.532	5.517	8.281
hotel_size	41.234	45.025	3	350
room_size	25.786	11.825	4	80
disttocentre	36.500	33.711	0.24	113
disttoairport	106.666	82.834	1.20	302
NoD_50	24.294	7.256	5	40
Dummies				
Variable	Mean	Std. Dev.	Frequency	Percent
Location_Province	0.403	0.492	100	40.32
Location_Nature	0.395	0.490	98	39.52
Location_Sea	0.206	0.405	51	20.56
Type	0.815	0.389	202	81.45
Chain	0.065	0.246	16	6.45
Star	0.185	0.389	46	18.55
Air Conditioner	0.734	0.443	182	73.39
Television	0.940	0.239	233	93.95

¹ VIF is a method for detecting the seriousness of multicollinearity. According to Kennedy (2008, p.199), if a VIF value is greater than 10, then multicollinearity is a serious problem. A VIF value less than 10 indicates the absence of such a problem.

Bath	0.996	0.064	247	99.6
Minibar	0.810	0.393	201	81.05
Breakfast	0.802	0.399	199	80.24
Internet	0.992	0.090	246	99.19
Beach	0.065	0.246	16	6.45
Pool	0.145	0.353	36	14.52
Spa	0.230	0.422	57	22.98
Fitness	0.177	0.383	44	17.74
Parking	0.899	0.302	223	89.92
Restaurant	0.871	0.336	216	87.1
English	0.960	0.197	238	95.97
Arabic	0.488	0.501	121	48.79
Russian	0.133	0.340	33	13.31
Georgian	0.048	0.215	12	4.84

Note: 248 observations. The frequency value is the frequency of the dummy variable whose value is 1.

Along with the variables extracted from trivago.com, we use two sets of location variables to detect how location matters for room rates in the region. The first set of location variables aim to investigate the effect of *accessibility* on room rates. These variables are distance to province centre (disttocentre), distance to airport (disttoairport) and the number of visiting sites close to each accommodation within a circle with a 50 km radius (NoD_50). The first two are directly collected from Google Map while the last one is calculated based on the coordinates of over 120 places using the same source. These visiting sites includes museums, churches, mosques, plateaus, waterfalls, caves, castles, etc. Although currently there are three airports in the region, Rize-Artvin Airport was not active by the time of data collection and the number of flights from/to Ordu-Giresun Airport is limited. Therefore, the distance to airport variable considers the distances of each accommodation establishment to Trabzon Airport only. Many studies showed that the room rates decrease as distance to airport increases since traveling to/from the hotel is considered an additional cost (Lee & Jang, 2010; Alegre et al., 2013) Although, it is detected the opposite in the existing literature, since being close to city centre means being close to shopping centres and restaurants (Monty & Skidmore, 2003; Lee & Jang, 2010; Soler & Gemar, 2018), we expect a positive coefficient for the disttocentre variable as well. This can be explained by both demand and supply side. The tourists visit the region because of the highlands and visiting sites in the region. Therefore, they would be willing to pay higher price for the accommodations that are closer to these places. On the other hand, it costs more to build hotels in highlands and mountains and logistic services to these hotels cost more as well. Hence, the owners are willing to charge more for these rooms. Finally, as it will be more convenient to visit close by destinations, we anticipate the increasing number of destinations to add up room rates in the region.

The second set of location variables measures the impact of the *choice of establishment site*. Since the region is mostly visited for sightseeing and plateau tourism, the choice of accommodation establishment is directly related to its location. The location_province variable shows whether the accommodation establishment is located in a city instead of in a town. This variable aims to detect the price effect of being located in cities compared to being located in towns. The location_nature and location_sea variables show if the establishment is located in nature or by seaside respectively. These two variables aim to determine whether the room prices in establishments located in nature and/or by seaside significantly differ from the ones located in city centres. We expect a positive coefficient for both variables, but a stronger coefficient for the location_nature variable since the region is preferred by visitors for highland culture mostly.

As mentioned before, the TR9 region consists of six provinces (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon). Table 3 shows the number of accommodations located in each province. Accordingly, the number of accommodations obtained for each province vary from 4 (Gümüşhane) to 96 (Trabzon). And in each province, the accommodations are located by the sea or in highlands or in city centres. For example, 79.41% of Rize accommodations are located in highlands whereas only

7.35% is located by the sea. Since Gümüşhane is a landlocked province, there is no accommodation establishment located by the sea in this province. In Rize and Artvin, the accommodations are mostly located in highlands and mountains whereas in Trabzon they are mostly in the city centre. Although there is no clear difference between the average prices of accommodation located by seaside and accommodations located in nature, both are higher than the city centre accommodations. The price of a room for seaside located accommodations is on average 37% higher than the ones located in city centre while accommodations located in mountains and plateaus are 22% more expensive than the ones located in city centre.

Table 3. Distribution of Number of Accommodations among Provinces

Province	# of Accommodation	(%)	Nature (%)	Sea (%)	City Centre (%)
Artvin	24	9.68	62.50	12.50	25.00
Giresun	22	8.87	18.18	40.91	40.91
Gümüşhane	4	1.61	25.00	0.00	75.00
Ordu	34	13.71	17.65	47.06	35.29
Rize	68	27.42	79.41	7.35	13.24
Trabzon	96	38.71	18.75	18.75	62.50
Total	248	100			

Note: 202 out of 248 accommodations are hotel-type which contains hotels and boutiques only.

To estimate the log-linear function given in Equation 2, we employ the OLS regression. The coefficients from log-linear regression are interpreted as the percentage change in the dependent variable for every unit increase in the independent variable¹. Both Link test and Ramsey RESET test have been applied to test the model specification. They show that our regression is specified appropriately. Three different specifications of this equation have been estimated using White heteroskedasticity robust estimator of the variance–covariance matrix². The results are interpreted in the following section.

4.2. Results

To determine what factors affect the room rates in TR9 region, we estimate three different models. The first model includes room and establishment specific characteristics only. In the second model we introduce the first set of location variables to investigate the effect of *accessibility* on room rates. The contribution of the location of an establishment to room rates in terms of *site selection* is searched in the third model. All models are presented in columns (1), (2) and (3) in Table 4, respectively.

The results are mostly robust to changes in the specifications. Among establishment characteristics, star category and size variables are the statistically significant ones while room size is the only significant variable among room characteristics. Although the hotel-type accommodations charge less than non-hotel type accommodations, as expected, according to the estimated coefficients, it is not significant in all specifications. This result might be the consequence of the data collection process. There are multi-type accommodations in the region, that is they provide more than one type of accommodation services. Especially some accommodations in Ayder and Uzungöl offer rooms in chalets, log cabins as well as hotels simultaneously. However, since we collected cheapest price for a standard double room, in most cases these rooms were categorized under the hotel-type accommodation. This has diminished the number of non-hotel type accommodations in the dataset, which would result the insignificant price differences between hotel and non-hotel type accommodations. Regarding the facilities provided by each accommodation establishment, having a

¹ This interpretation is valid for continuous variables. To obtain similar information from dummy variables, the estimated coefficient (β) needs to be transformed by $(e^\beta - 1) \times 100$, where e is the base of the natural logarithm.

² To detect heteroscedasticity in the model White test and Breusch-Pagan test have been applied. Both tests have not rejected the null hypothesis of constant variance.

private beach, parking and Arabic speaking staff significantly contributes to the room rates in all models. Multicollinearity is not a problem since the mean VIF in all three specifications is less than 10 and range from 1.71 to 1.92.

Even though the estimated coefficients for significant variables are similar across all models, including location variables slightly changes these coefficients. All location variables are statistically significant and except the distance to city centre variable, they have the expected signs. The impact of accessibility on room rates can be observed in column 2. The room rates are decreasing as distance to Trabzon Airport increases. A ten km increase is associated with 1% decrease in room rates. However, the room rates are increasing as distance to city centre increases. A ten km increase is associated with almost 4% increase in room rates. Finally, an increase in number of visiting site close by the accommodation has a significantly positive impact on room rates.

Together with the location variables associated with accessibility, we include three location variables to examine the effect of site selection. Being located in cities increases room rates by 17.35% compared to the ones located in towns. The price of an accommodation establishment located in nature and by seaside rises the price by 50.38% and 22.75% respectively, compared to the ones located in centres.

Table 4. Regression Results

		(1)		(2)		(3)	
		Main	VIF	Accessibility	VIF	Location	VIF
Hotel Information	Type	-0.115 (-1.26)	1.40	-0.0701 (-0.79)	1.45	-0.0779 (-0.85)	1.46
	Star	0.336*** (3.07)	2.74	0.379*** (3.40)	2.79	0.278*** (2.61)	2.78
	Hotel_Size	0.00355*** (4.54)	2.22	0.00277*** (3.58)	2.44	0.00388*** (5.01)	2.26
Room Information	Breakfast	-0.0106 (-0.13)	1.20	-0.00787 (-0.10)	1.24	0.00559 (0.07)	1.21
	Room_Size	0.0120*** (4.09)	1.23	0.0112*** (3.92)	1.25	0.0120*** (4.35)	1.23
	Air Conditioner	-0.146* (-1.68)	1.44	-0.0698 (-0.67)	2.10	0.00560 (0.05)	2.15
	Mini_Bar	0.115 (1.15)	1.41	0.120 (1.22)	1.43	0.128 (1.28)	1.42
Facilities	Beach	0.199** (2.11)	1.15	0.244** (2.35)	1.20	0.191* (1.88)	1.28
	Pool	0.0112 (0.10)	2.24	0.0570 (0.49)	2.29	-0.0785 (-0.71)	2.31
	Spa	-0.0972 (-0.86)	3.44	-0.0880 (-0.75)	3.44	-0.0967 (-0.93)	3.47
	Fitness	-0.197* (-1.72)	2.71	-0.165 (-1.41)	2.75	-0.129 (-1.18)	2.90
	Parking	0.285*** (3.11)	1.12	0.289*** (3.41)	1.13	0.233*** (2.79)	1.15
	Restaurant	0.0295 (0.31)	1.19	0.0462 (0.50)	1.25	0.00559 (0.06)	1.23
	Arabic	0.211*** (3.74)	1.09	0.128** (2.07)	1.36	0.206*** (3.66)	1.11
	Russian	-0.0930 (-1.00)	1.10	-0.118 (-1.27)	1.13	-0.0718 (-0.76)	1.12
Location 1	NoD_50			0.0102* (1.80)	2.03		
	Disttoairport			-0.00101* (-1.86)	3.00		
	Disttocentre			0.00338*** (2.73)	2.22		
Location 2	Location_Province					0.160** (2.24)	1.95
	Location_Nature					0.408*** (4.50)	2.84
	Location_Sea					0.205** (2.49)	1.59

Constant	6.036*** (34.01)	5.725*** (21.36)	5.666*** (30.60)
# of Obs.	248	248	248
Rsquare	0.358	0.401	0.409
F stat	10.34	10.73	12.08
Mean VIF		1.71	1.92
			1.86

t statistics in parentheses. * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$. Location 1 variables search the effect of accessibility while Location 2 variables investigates the impact of site-selection on room rates.

5. CONCLUSION

This study employs a hedonic price model to examine the significance of selected hotel attributes that determine the room rates in the East Black Sea Region. We offer findings regarding the importance of location as well. While some variables such as star category, establishment and room size, parking, beach, and Arabic speaking staff are significantly associated with room rates, some variables such as type of the accommodation, breakfast, minibar, fitness centre, spa and pool do not have statistically significant impact on room rates in the region. Moreover, the results show that the choice of establishment site matters for consumers' preferences. Tourists are willing to pay more for accommodations that are close to the airport and visiting sites which are mostly located in highlands in the region. This finding is supported with an alternative model specification which introduces a dummy variable to determine the implicit price of being located in nature. Accordingly, the tourists are willing to pay more for rooms located in nature, and compared to the accommodations located by seaside, being located in nature has a stronger impact on room rates.

These findings matter for policy-makers and hotel managers to a large extent. First, it is evident that although number of visitors is increasing every year, expenditure per person has started to decrease in the region due to increasing real estate purchases by domestic and foreign visitors. Therefore, the hotel managers should consider tourists' demand to improve their service quality. This will eventually increase individual utility by increasing price. They should focus on attributes that tourists assign more value while determining their pricing strategy. Otherwise, the region would become a cheap tourist destination. The managers can also use the estimates for promoting their products. They can advertise the attributes with higher marginal price.

Also, to increase tourism income along with the increasing arrivals, the region should promote diversity in tourism facilities to expand arrivals to the whole year. The local authorities should improve the visiting sites with additional infrastructural investments since the region is mostly preferred for sightseeing and highland culture. Hence, considering the attributes the customers are willing to pay more is great importance in terms of both establishment location decision and improving the existing establishment. Attracting more tourists by meeting their needs would increase profitability and improve the industry, which would eventually facilitate local economic development.

It is worth to mention that this study has some limitations that must be considered. First, it is important to note that collecting data from an accommodation search website means the reliability of the findings is limited to the reliability of the information provided by each accommodation establishment. Second, it is evident that the price information provided by travel agencies are subject to change, almost daily. The data is collected on a date for a further date. Changing the day of data collection would most probably change the price information. This constitute another weakness of the data. As a final point, the results obtained in this study, although they are in line with the existing literature, cannot be generalised and they are only applicable to the TR9 region. Despite these limitations, the findings regarding the importance of certain attributes along with location cannot be disregarded

To overcome data-related weaknesses, future research might collect data directly from consumers through surveys to associate attributes and price. This would allow to analyse stated preferences instead of revealed preferences. Moreover, the interaction among accommodations located close to each other should also be investigated as a price determinant. Finally, by considering more dates throughout the year would help to examine the effect of seasonality on room rates.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

REFERENCES

- Abrate, G., Capriello, A., & Fraquelli, G. (2011). When quality signals talk: Evidence from the Turin hotel industry. *Tourism Management*, 32(4), 912-921. doi:10.1016/j.tourman.2010.08.006.
- Alegre, J., Cladera, M., & Sard, M. (2013). Tourist areas: Examining the effects of location attributes on tour-operator package holiday prices. *Tourism Management*, 38, 131-141. doi:10.1016/j.tourman.2013.02.011.
- Andersson, D. E. (2008). Hotel attributes and hedonic prices: An analysis of internet-based transactions in Singapore's market for hotel rooms. *The Annals of Regional Science*, 44(2), 229-240. doi:10.1007/s00168-008-0265-4.
- Chen, C., & Rothschild, R. (2010). An application of hedonic pricing analysis to the case of hotel rooms in Taipei. *Tourism Economics*, 16(3), 685-694. doi:10.5367/000000010792278310
- Chen, Y., & Xie, K. (2017). Consumer valuation of Airbnb listings: A hedonic pricing approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(9), 2405-2424. doi:10.1108/ijchm-10-2016-0606
- Court, A.T. (1939). Hedonic price indexes with automobile examples, In *The dynamics of automobile demand*, General Motors Corporation, 99-117, http://homepages.rpi.edu/home/78/simonk/public_html/pdf/gm1939.pdf, Accessed: February28, 2022.
- DOKA (2015). *Doğu Karadeniz Bölgesinde Arap turizmi: Mevcut durum ve gelişme stratejisi raporu*, <https://www.doka.org.tr/dosyalar/editor/files/dogu-karadeniz-bolgesinde-arap-turizmi-mevcut-durum-analizi-ve-gelisme-stratejisi.pdf>, Accessed: May 1, 2022.
- Düzgün, İ. & Ödemiş, M. (2020). Arap Turistlerin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne ekonomik katkılarını belirlemeye yönelik bir araştırma, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(1), 109-123.
- Espinet, J., Saez, M., Coenders, G., & Fluvià, M. (2003). Effect on prices of the attributes of holiday hotels: A hedonic prices approach. *Tourism Economics*, 9(2), 165-177. doi:10.5367/000000003101298330.
- Falk, M. (2008). A hedonic price model for ski lift tickets. *Tourism Management*, 29(6), 1172-1184. doi:10.1016/j.tourman.2008.02.021.
- Fleischer, A. (2012). A room with a view—a valuation of the Mediterranean Sea View. *Tourism Management*, 33(3), 598-602. doi:10.1016/j.tourman.2011.06.016.
- Garcia-Pozo, A., Sanchez-Ollero, J., & Marchante-Mera, A. (2013). Environmental sustainability measures and their impacts on hotel room pricing in Andalusia (southern Spain). *Environmental Engineering and Management Journal*, 12(10), 1971-1978. doi:10.30638/eemj.2013.246.
- Gibbs, C., Guttentag, D., Gretzel, U., Morton, J., & Goodwill, A. (2017). Pricing in the sharing economy: A hedonic pricing model applied to Airbnb listings. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(1), 46-56. doi:10.1080/10548408.2017.1308292
- Goodman, A. C., & Thibodeau, T. G. (2003). Housing market segmentation and hedonic prediction accuracy. *Journal of Housing Economics*, 12, 181-201. doi:10.1016/S1051-1377(03)00031-7.

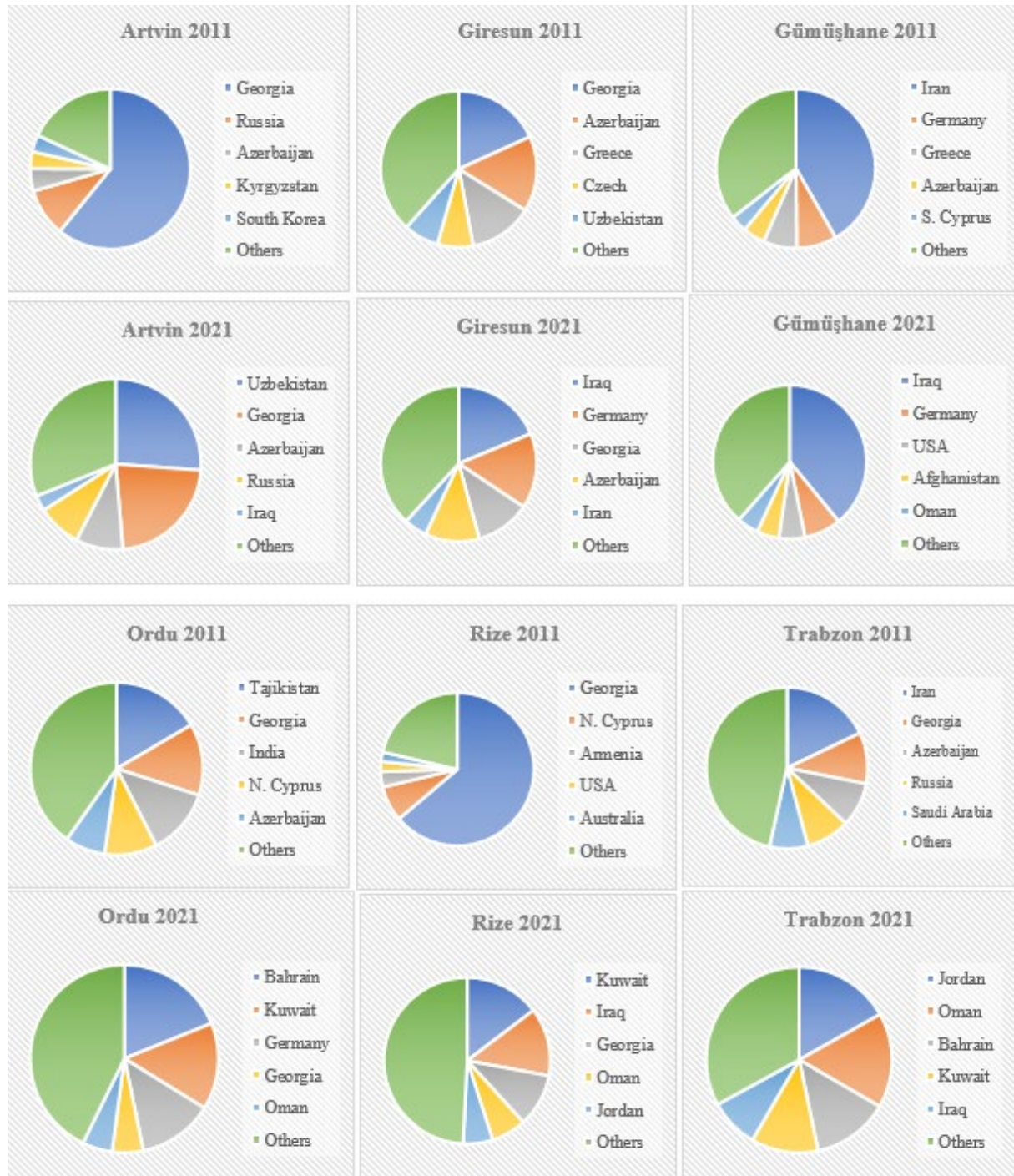
- Hamilton, J. M. (2007). Coastal landscape and the hedonic price of accommodation. *Ecological Economics*, 62 (3-4), 594-602. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.08.001>
- Herrmann, R., & Herrmann, O. (2014). Hotel roomrates under the influence of a large event: The Oktoberfest in Munich 2012. *International Journal of Hospitality Management*, 39, 21-28. doi:10.1016/j.ijhm.2014.01.006.
- Houthakker, H., (1952), Compensated changes in quantities and qualities consumed, *Review of Economic Studies*, 19, 155-164.
- Işık, C., & Bilici, N. (2016). Otel oda fiyatlarının hedonik model ile analizi: Erzurum örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 305-315.
- Israeli, A. A. (2002). Star rating and corporate affiliation: Their influence on room price and performance of hotels in Israel. *International Journal of Hospitality Management*, 21(4), 405-424. doi:10.1016/s0278-4319(02)00037-3.
- Juaneda, C., Raya, J. M., & Sastre, F. (2011). Pricing the time and location of a stay at a hotel or apartment. *Tourism Economics*, 17(2), 321-338. doi:10.5367/te.2011.0044
- Karadeniz Turizmi'nde Son Durum, <https://www.turizmajansi.com/haber/karadeniz-turizminde-son-durum-volkan-kantarci-turizm-ajansi-na-anlatti-h49518>, Accessed: 27 April, 2022.
- Kaya, F. & Yildirim, G. (2020). Ekoturizm potansiyeli açısından Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Değerlendirilmesi, *Tourism and Recreation*, 2(1), 125-133.
- Kennedy, P. (2008). *A guide to econometrics* (6th ed.). Malden, MA: Blackwell.
- Kervankıran, I. & Sert Eteman, F. (2020). Turizm ve bölgesel gelişme: Türkiye'de illerin turizm gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 125-140.
- Kesbiç, C. Y., Bahar, O., Baldemir, E., & İnci, M. (2011). Muğla deniz turizminde hizmet niteliğinin piyasa fiyatı üzerindeki etkileri: Hedonik fiyatlandırma modeli. *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(555), 65-82.
- Khan, A. A. (2020). Projections of tourist arrivals in the Eastern Black Sea Region of Turkey, *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 18(1), 85-98, doi: 10.33688/aucbd.688738.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2012). Turizm'de Karadeniz imajı, 2017 Öncesi Duyurular, <https://trabzon.ktb.gov.tr/TR-57546/turizmde-karadeniz-imaji.html>, Accessed: 27 April, 2022.
- Kuminoff, N. V., Zhang, C., & Rudi, J. (2010). Are travellers willing to pay a premium to stay at a "green" hotel? evidence from an internal meta-analysis of hedonic price premia. *Agricultural and Resource Economics Review*, 39(3), 468-484. doi:10.1017/s1068280500007450
- Lancaster, K. J. (1966). A new approach to consumer theory. *Journal of Political Economy*, 74(2), 132-157. doi:10.1086/259131.
- Lee, S., & Jang, S. (2010). Room rates of U.S. airport hotels: Examining the dual effects of proximities. *Journal of Travel Research*, 50(2), 186-197. doi:10.1177/0047287510362778
- Liu, Y. (2016). *The influence of customer ratings and hotel attributes on prices in urban centres in Canada and China* (Unpublished master's thesis). School of Hospitality, Food and Tourism Management, The University of Guelph. Retrieved February 16, 2022, from <http://hdl.handle.net/10214/10005>
- Monty, B., & Skidmore, M. (2003). Hedonic pricing and willingness to pay for bed and breakfast amenities in southeast Wisconsin. *Journal of Travel Research*, 42(2), 195-199. doi:10.1177/0047287503257500.
- Oh, C.O., Draper J., Dixon A.W., (2009), Assessing tourists' multi-attribute preferences for public beach access, *Coastal Management*, 37, 119-135. <https://doi.org/10.1080/08920750802701128>.

- Palmquist, R. B. (2005). Chapter 16 Property Value Models. *Handbook of Environmental Economics*, 2, 763-819. doi:10.1016/s1574-0099(05)02016-4
- Papatheodorou, A. (2002). Exploring competitiveness in Mediterranean resorts. *Tourism Economics*, 8(2), 133-150. doi:10.5367/000000002101298034
- Rigall-I-Torrent, R., & Fluvià, M. (2011). Managing tourism products and destinations embedding public good components: A hedonic approach. *Tourism Management*, 32(2), 244-255. doi:10.1016/j.tourman.2009.12.009.
- Rigall-I-Torrent, R., Fluvià, M., Ballester, R., Saló, A., Ariza, E., & Espinet, J. (2011). The effects of beach characteristics and location with respect to hotel prices. *Tourism Management*, 32(5), 1150-1158. doi:10.1016/j.tourman.2010.10.005.
- Rosen, S. (1974). Hedonic prices and implicit markets: Product differentiation in pure competition. *Journal of Political Economy*, 82(1), 34-55. doi:10.1086/260169.
- Rosson, S., & Zirulia, L. (2018). A hedonic price model for ski lift tickets in the Dolomites. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 10(2), 222-235. doi:10.1108/whatt-12-2017-0082
- Saló, A., Garriga, A., Rigall-I-Torrent, R., Vila, M., & Fluvià, M. (2014). Do implicit prices for hotels and second homes show differences in tourists' valuation for public attributes for each type of accommodation facility? *International Journal of Hospitality Management*, 36, 120-129. doi:10.1016/j.ijhm.2013.08.011
- Sánchez-Ollero, J. L., García-Pozo, A., & Marchante-Mera, A. (2013). How does respect for the environment affect final prices in the hospitality sector? A hedonic pricing approach. *Cornell Hospitality Quarterly*, 55(1), 31-39. doi:10.1177/1938965513500709
- Schamel, G. (2012). Weekend vs. midweek stays: Modelling hotel room rates in a small market. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1113-1118. doi:10.1016/j.ijhm.2012.01.008.
- Soler, I. P., & Gémár, G. (2016). The impact of family business strategies on hotel room prices. *European Journal of Family Business*, 6(1), 54-61. doi:10.1016/j.ejfb.2016.06.003
- Soler, I. P., & Gémár, G. (2018). Hedonic price models with geographically weighted regression: An application to hospitality. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 126-137. doi:10.1016/j.jdmm.2017.12.001.
- Soler, I. P., Gémár, G., & Sanchez-Ollero, J. L. (2016). Are green hotels expensive? the impact of eco-friendly policies on hotel prices in Spanish cities. *Environmental Engineering and Management Journal*, 15(7), 1511-1517. doi:10.30638/eemj.2016.162
- Thrane, C. (2005). Hedonic price models and sun-and-beach package tours: The Norwegian case. *Journal of Travel Research*, 43(3), 302-308. doi:10.1177/0047287504272034.
- Thrane, C. (2007). Examining the determinants of room rates for hotels in capital cities: The Oslo Experience. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 5(4), 315-323. doi:10.1057/palgrave.rpm.5160055
- Tong, B., & Gunter, U. (2020). Hedonic pricing and the sharing economy: How profile characteristics affect airbnb accommodation prices in Barcelona, Madrid, and Seville. *Current Issues in Tourism*, 1-20. doi:10.1080/13683500.2020.1718619.
- Tung, G., Lai, P., & Huang, H. (2011). Using the hedonic price model for the international hotels in Taiwan. *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1), 189-196.
- Üstündağ, H., & Işık, S. (2018). Antalya bölgesinde otel oda fiyatlarının tahmini. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 703-716. doi:10.24010/soid.460062
- Wallace H.A., (1926), Comparative farmland values in Iowa, *Journal of Land and Public Utility Economics*, 2, 385-392.

- Wang, X., Sun, J., & Wen, H. (2019). Tourism seasonality, online user rating and hotel price: A quantitative approach based on the hedonic price model. *International Journal of Hospitality Management*, 79, 140-147. doi:10.1016/j.ijhm.2019.01.007.
- Waught F.V., (1928), Quality factors influencing vegetable prices, *Journal of Farm Economics*, 10, 185-196.
- Wooldridge, J. M. (2009). *Introductory econometrics: A modern approach* (4th ed.). Mason, OH: South Western, Cengage Learning.
- Yalçın, F., & Mert, M. (2018). Determination of hedonic hotel room prices with spatial effect in Antalya. *Economía Sociedad Y Territorio*, 18(58), 697-734. doi:10.22136/est20181228.
- Yang, Y., Mueller, N. J., & Croes, R. R. (2016). Market accessibility and hotel prices in the Caribbean: The moderating effect of quality-signaling factors. *Tourism Management*, 56, 40–51. doi:10.1016/j.tourman.2016.03.021.
- Zhang, H., Zhang, J., Lu, S., Cheng, S., & Zhang, J. (2011). Modelling hotel room price with geographically weighted regression. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 1036-1043. doi:10.1016/j.ijhm.2011.03.010.

APPENDIX

Figure A1: The share of Top Five Countries in Each Province (2011-2022)

Source: Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, 2022.

An Econometric Analysis on Factors Affecting Intra-Industry Trade in Turkish Automotive Industry¹

Türkiye Otomotiv Sektöründe Endüstri İçi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Ömer DORU², Örsan ÖZER³

Abstract

Purpose: It is to empirically examine the factors affecting intra-industry trade in the automotive sector between Turkey and 24 OECD member trade partners.

Design/Methodology: The determinants of intra-industry trade were tested with panel data analysis in the automotive sector. As a result of the test carried out to determine the model, regression analysis was performed with the Driscoll-Kraay standard error estimation method.

Findings: The variables market size, development level, and trade openness have a positive impact on intra-industrial trade, while the variables market size difference, income inequality, and geographical distance have a reverse impact on intra-industry trade.

Limitations: Export and import data for 2003–2019 are used in international trade figures in the 3-digit Standard International Trade Classification, SITC Revision-3.

Originality/Value: Empirical application on the factors affecting intra-industry trade in the Turkish automotive sector is considered to be important and different in terms of subject.

Keywords: Automotive Industry, Driscoll-Kraay Standard Error, Intra-Industry Trade, Grubel Lloyd Index, Panel Data Analysis

Öz

Amaç: Türkiye ve OECD üyesi 24 ticaret ortağı arasında otomotiv sektöründe endüstri içi ticareti etkileyen faktörleri ampirik olarak incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Otomotiv sektöründe endüstri içi ticaretin belirleyicileri panel veri analizi ile test edilmiştir. Model belirlemek üzere yapılan testler neticesinde Driscoll-Kraay Standart Hata Tahmincisi yöntemi ile regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Piyasa büyüklüğü, kalkınma düzeyi ve dışa açıklık değişkenleri endüstri içi ticareti pozitif yönde; piyasa büyüklüğü farkı, kalkınma düzeyi farkı ve coğrafi uzaklık değişkenleri ise endüstri içi ticareti zıt yönde etkilemektedir.

Sınırlılıklar: Dış ticaret rakamlarında, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması SITC Revizyon-3, 3 basamaklı sınıflandırmada 2003-2019 yılları ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır.

Özgünlük/Değer: Türkiye otomotiv sektöründe endüstri içi ticareti etkileyen faktörler üzerine ampirik uygulamanın konu itibarıyla önemli ve farklı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv Sektörü, Driscoll-Kraay Standart Hatalar, Endüstri İçi Ticaret, Grubel Lloyd Endeksi, Panel Veri Analizi

¹ This study is derived from the Master Thesis “An Econometric Analysis on Factors Affecting Intra-Industry Trade in Turkish Automotive Sector”.

² Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, omerdor@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8119-4908

³ Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, orsanozerm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3206-1313

1. INTRODUCTION

Economic literature suggests that a significant part of world trade can be classified as "intra-industry trade," in which a country's goods are imported and exported simultaneously in the same product category. Empirical studies show that the size of intra-industry trade in international trade has grown dramatically. Although there is much literature on intra-industry trade in industrialized countries, empirical studies in developing countries have recently increased. Therefore, it is considered significant to define the situation of intra-industry trade in Turkey's international trade, and sectorial empirical studies may provide more specific results in foreign trade.

The automotive is one of the important sectors of the Turkish manufacturing industry. The sector has been in the first place in Turkey's exports according to statistics for 15 years. Because of its nature, the automotive industry is connected to numerous industries and has a notable influence on the economies of countries. Basic industries such as steel, light metals, petrochemicals, rubber, and plastics supply the automotive sector. Indeed, the industry is inseparably linked to a substantial part of the economy. With export-oriented production in the automotive sector, Turkey has become 14th largest manufacturer in the world. Additionally, at the end of 2019, Turkey ranked fourth among European countries in terms of vehicle production. Despite the COVID-19 pandemic, Turkey's automotive exports were estimated at \$25.5 billion in 2020. EU countries' share of Turkey automotive exports was 75% in 2020 (Uludag Exporters' Association, 2021: 1).

In this study, the 3-digit classification based upon the Standard International Trade Classification (SITC) is used to reduce the categorical aggregation of automotive import and export data. The Grubel-Lloyd index technique, widely used in literature, is used to calculate index values for the intra-industry trade. Data from 2003 to 2019 will be used for the empirical application. An analysis of panel data on determinants affecting automotive sector intra-industry trade was carried out in 24 OECD Member States, which has an important dimension in international trade with Turkey.

The study consists of five parts. After the introductory, the theoretical framework and the literature are contained in the following part. The scope and the data set are reported in chapter three, and econometric analysis and then empirical findings are explicated. Finally, last chapter contains the result.

2. LITERATURE

There are various definitions of intra-industry trade (IIT) that arose from the establishment of the European Economic Community (EEC) and trade liberalization. Caves (1981) defined intra-industry trade as the increase in bilateral trade of comparable goods that occurs as a short-term response to trade liberalization. According to Lancaster (1980), IIT is a fact of trade between industrial economies rather than a prediction of the classical theory of trade. Grubel and Lloyd (1971) defined intra-industry trade as the export value exactly equal to imports from the same industry. The purpose of calculating one country's intra-industry trade with another country or with various groups of countries is to measure the intensity and nature of the two-way trade. The trend of globalization leads to a new model in the international economy that involves the synchronous export and import of a product within a particular sector called "intra-industry trade" or "two-way trade" (Leitão & Shahbaz, 2012: 505). Since the establishment of the EEC, trade between the members has been liberalized mainly by the exchange of differentiated goods within industry, indicating that economic integration affects IIT (Balassa, 1967: 21).

In the IIT literature, economies of scale are considered an important prerequisite for specialization within an industry. Even if there are no disparities in resources or technology, economies of scale encourage countries to specialize and engage in international trade (Krugman et al., 2015: 193). In the absence of economies of scale, goods can only be produced locally, so there may not happen intra-industry trade (Balassa & Bauwens, 1987: 938).

Product differentiation is another considerable factor in the progress of IIT. According to Lancaster (1980) and Helpman (1981), product differentiation is considered a prerequisite for intra-industry specialization. Intra-industry trade is not expected to appear in standardized goods (Balassa,

1986:224). In empirical studies, Balassa (1986), Aggarwal and Chakraborty (2017) concluded that intra-industry trade is same-way related with product differentiation.

After this part of the study, empirical findings on the determinants of IIT will be presented. Empirical applications generally use country-specific macroeconomic variables like GDP, GDP per capita, inequality of development level, distance, and trade openness, but other works have various variables.

Loertscher and Wolter (1980) studied the determinants of IIT between OECD countries as part of their empirical study. According to the findings, inequality in development level, differences in market size, economies of scale, and distance variables have a reverse impact on the IIT, while the variable of average market size has a same direction effect on the IIT. Balassa (1986) used 1979 data to examine IIT values for 167 industry categories in the US and 37 other countries. With the method of weighted least squares by logarithmic value and the method of nonlinear least squares, product differentiation, offshore opening, and trade orientation variables have a same direction effect on the IIT. The variables of economies of scale, degree of concentration, foreign direct investment, transport costs, income inequality, market size differentials, and distance are reverse effect on IIT. In the study of Greenaway et al. (1994), according to 1988 data, two-thirds of the IIT between England and 62 country are carried out as a vertical IIT. As expected, the market size and customs membership have same way effect on vertical IIT. Unlike expectations, there is a reverse correlation between IIT and per capita income. The horizontal values of the IIT in the study showed results similar to the vertical and total values of the IIT, but with less statistical significance. According to Zhang and Chuan (2006), market size is considerable determinant of the IIT in Chinese manufacturing, which positively correlates with both horizontal IIT and vertical IIT. The openness variable has also been same-way related with IIT in all regressions. As expected, the inequality in market size has a reverse effect on the horizontal IIT. The inequality of per capita income is negatively linked to the IIT, but not statistically significant, and all regressions show a positive relationship with the IIT except for the vertical IIT, which is calculated at a price threshold of 25% for the variable for foreign direct investment. In the empirical study of Leitão and Shahbaz (2012) contains between the United Kingdom and 17 selected countries. The variables; difference between GDP, per capita income dissimilarity, trade imbalance, and geographic distance have a reverse effect on the IIT, while the variables average GDP and foreign direct investment have a same-way effect on the IIT. Łapińska (2016) investigated determinants of IIT between Poland and its 26 European Union trading partners. Empirical findings show that the proportion of processed products from the trading partner, the size of total trade, and the size of GDP have a same-way effect on IIT. The variables "trade imbalance," "the difference between GDP," and "the geographical distance between trading partners" have a reverse effect on IIT. According to the findings of the Aggarwal and Chakraborty study (2017) between India and 25 selected countries, the vertical IIT between India and its trading partners is dominant. The difference between per capita income variables and the labor-capital ratio shows a positive correlation with the IIT. The logistic performance index and the "boundary" are positively correlated with the IIT, while the variable "distance" correlates negatively with the IIT. Given that the coefficient of the simulated language variable was negative, this suggests that India's participation in intra-industry trade with non-English speaking countries is higher. According to Nguyen et al. (2020), the empirical findings between Vietnam and 11 members of the Trans-Pacific Partnership (TPP) show that the economic size of the TPP countries is positively associated with the IIT. The inequality in per capita income, trade openness, and geographical distance is inversely related to the IIT.

Looking at the studies on the determinants of IIT between Turkey and its trading partners, some of these focused on the economy as a whole, while others focused exclusively on manufacturing. Emirhan (2005) examined the determinants of the vertical IIT between Turkey and nine trading partners based on data from 1989–2002, and the results point to Turkey's share of IIT is low among industrialized countries, while it is increasing among developing countries. IITs account for 83.6% of total intra-industry trade. There is a same-way related between difference between GDP and per capita income dissimilarity with vertical IIT, while there is a reverse connection between geographic distance and vertical IIT. According to Şentürk's (2014) findings on the determinants of intra-industry trade between Turkey and its 20 trading partners for 1995–2012, as expected, the variables of difference in

development level, the difference in trade openness, and geographical distance have a reverse effect on IIT. The variable for the market size difference was negatively correlated as expected but was not statistically significant. Sezer (2019) studied the determinants of IIT between Turkey and 29 countries which have the majority of foreign trade in manufacturing. Empirical results show that IIT and the development of the variable level and economic integration are positively related. Contrary to expectations, the development levels inequality were positive. As expected, the geographical distance variable has a reverse effect on IIT.

From a sectoral perspective, empirical studies on the IIT determinants in the automotive and automotive parts sector are increasing. Leitão and Faustino (2009) studied the determinants of IIT between Portugal and the EU-27, the BRIC countries (Brazil, Russia, India, and China), and the United States. Contrary to expectations, the inequality in per capita income has a same-way effect on the IIT, while the "power consumption difference," which represents the difference in factor endowment, has a reverse connection on the IIT as expected. The economic dimension variable has a same-way effect on the IIT, while the geographical distance variable has a reverse connection on the IIT. Turkcan and Ates (2010) investigated the determinants of IIT in the automotive industry between the US and 37 trading partners based on data from 1989 to 2006. The share of the inter-industry automotive trade in the United States decreased from 84% in 1989 to 79% in 2006, and the share of IIT increased considerably in this process. Empirical results show that the market size variable is positively associated with the IIT. Contrary to expectations, the difference in market size, the difference in per capita income, and the foreign direct investment variables all showed a positive correlation with the IIT. The geographical distance variable was found to have a reverse effect, while the exchange rate variable had a positive effect on IIT. Marius-Răzvan and Camelia (2015) studied the determinants of intra-industry trade in motor vehicle parts and accessories between Romania and 13 EU Member States. According to the results on lag length, the IIT is positively influenced by past developments. The per capita income, used in the study as a similarity to economic growth, has a same-way impact on the IIT. The difference in per capita electricity consumption and the difference in factor endowments have a reverse impact on the IIT. Although the country's size and R & D expenditure are not statistically significant, they are positively related to the IIT. Xie et al. (2020) studied the determinants of the IIT in the Guangzhou automotive industry. The variables "economic scale" and "R & D expenditures," which were used as data on the number of manufacturers in the automotive sector, are positively correlated with the IIT. The per capita income, average annual exchange rate, and trade imbalance are negatively correlated with IIT.

Since no empirical study has been found on the determinants of IIT in the automotive and automotive parts sector between Turkey and its trade partners, it is considered significant to determine the determinants of IIT in the automotive sector, important sector of Turkey's foreign trade.

3. SCOPE and DATASET

The study analyzed the determinants of IIT in the automotive industry between Turkey and 24 selected OECD countries⁴. The panel data method was used to analyze the study. The dependent variable in the study was the "IIT Index", calculated by using the Grubel-Lloyd (GL) method, while the independent variables were "average GDP, dissimilarity in GDP, average per capita income, dissimilarity in per capita income, trade openness ratio and geographical distance. Due to data availability limitations in some countries, annual data was used from 2003 to 2019. The study's data are all presented in US dollars at current prices. The data were obtained from the websites and databases of United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), the World Bank, and Google Maps. The index values of the automotive industry's GL index values were calculated using the three-digit export and import data from Revision 3 of the Standard International Trade Classification (SITC) Revision-3. The automotive sector is divided into six categories based on the 3-digit SITC categorization. Table 1 shows the classification of products.

⁴ Australia, Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Japan, Korea, Luxembourg, Mexico, Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, United Kingdom, United States.

Table 1: SITC Rev. 3 Automotive Industry Product Codes

Code	Products
781	Motor passenger vehicles (passenger cars, etc.)
782	Motor vehicles for the transport of goods
783	Motor road vehicles not elsewhere specified
784	Parts and chassis, chassis and bodywork of motor vehicles
785	Motorcycles, bicycles, seats for the disabled, etc. component parts
786	Trailers and semi-trailers

Source: United Nations Conference on Trade and Development

The GL index is one of the most prevalent used in empirical applications for measuring IIT. Although various explanatory variables are analyzed as determinants of IIT, level of development, dissimilarity in the level of development, market size, dissimilarity in market size, trade openness, and geographical distance are among the most commonly analyzed variables. In this context, the variables used in the study are explained under the following headings:

3.1. Dependent Variable: Grubel-Lloyd index

Grubel and Lloyd (1971) empirically studied the importance of IIT within the framework of the SITC used by most countries. At the 3-digit level of SITC aggregation, they developed an index for the calculation of IIT of the main developed countries among OECD members, which is still used today. For an industry at any level of the cluster, IIT is the value of exports that corresponds exactly to the value of imports in the same industry (Grubel & Lloyd, 1971: 496). The GL index contains a correction that expresses foreign trade minus total trade (Greenaway & Milner, 1987: 44). The index is calculated based upon the weighted averages of each industry when there are no product groups in the industry by method 1.

$$GL = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100 \quad (1)$$

where, GL represents Grubel-Lloyd index; X_i represents the total exports and M_i represents the total imports of the product. The index value varies from 0 to 100. If the export within the industry is equal to the import, the index is 100, if the product is exported in the country and there is no import, or vice versa, the index results as 0 (Grubel & Lloyd, 1971: 496). If the index value approaches 100, it indicates high IIT, and close to 0 indicates low IIT.

3.2. Independent Variables

The most commonly analyzed variables as determinants of IIT are explained under the titles and hypotheses are used in the study:

Level of Development: Many academic studies, such as Loertscher and Wolter (1980), Balassa (1986), Balassa and Bauwens (1987), explain the positive relationship between average income levels. Higher per capita income signifies a higher level of economic development, increasing demand for differentiated products and increasing the share of IIT (Bergstrand, 1990: 1217).

Hypothesis 1- If a country's development level is high, IIT intense.

In the literature, it is assumed that development level of country has a same-way effect on IIT. In the study, the development level is calculated based upon the arithmetic average of the country's per capita income.

$$PGDP_{ij} = \frac{PGDP_i + PGDP_j}{2} \quad (2)$$

where, $PGDP_{ij}$ represents the average per capita income; and $PGDP_i$ and $PGDP_j$ represent the countries' per capita income.

Dissimilarity in Development Level: The different levels of development in literature are explained by Linder's theory of similarity of preferences. According to theory, the similarity in the demand or preferences of countries is related to the countries' per capita income. If two countries have identical demand structures, all exportable and importable goods from one country will also be exportable and importable from the other country. The similarity of the average income level of forces affecting the structure of a country's demand structure (Linder, 1961: 94).

Hypothesis 2- IIT reduces if the development level dissimilarity of countries is high.

The inequality in per capita income is likely to have a reverse connection on trade between industries. The per capita income dissimilarity is calculated by using the method 3, based on earlier studies such as Balassa (1986), Umemoto (2005), Łapinska (2016), and others. This index varies from 0 to 1, in any case of the trading partner's per capita income.

$$PGDPF_{ij} = 1 + \frac{[w \ln w + (1-w)\ln(1-w)]}{\ln 2} \quad (3)$$

$$w = \frac{PGDP_i}{PGDP_i + PGDP_j} \quad (4)$$

where $PGDP_i$ and $PGDP_j$ represent the country's per capita income, w represents the trading partner's per capita income rate and \ln represents calculation of the natural logarithm.

Market Size: The larger the average market size of a country in terms of total income, the larger the share of IIT in overall trade. Countries with high GDP have an impact on economies of scale and differentiated goods. Many differentiated goods can be produced in large markets with economies of scale (Greenaway et al., 1994: 79; Loertscher & Wolter, 1980: 283).

Hypothesis 3- If the market size is large, IIT intense.

The high average GDP is expected to positively affect IIT. In the study, market size was calculated with the average of GDP.

$$GDP_{ij} = \frac{GDP_i + GDP_j}{2} \quad (5)$$

where, GDP_{ij} represents the average of GDP; GDP_i , GDP_j represents the GDP of the countries.

Dissimilarity in Market Size: Suppose that the two countries have the same capital-to-labor ratio, the volume of trade increases as each country reallocates resources to maintain the initial capital-to-labor ratio as inequality in the country decreases. If two countries are the same size, their trade volume is the largest (Helpman, 1981: 327).

Hypothesis 4- IIT reduces if the market size dissimilarity is large.

According to Balassa (1986), Umemoto (2005), Łapinska (2016), and other studies, the dissimilarity in GDP is calculated with applying the following formula:

$$GDPF_{ij} = 1 + \frac{[w \ln w + (1-w)\ln(1-w)]}{\ln 2} \quad (6)$$

$$w = \frac{GDP_i}{GDP_i + GDP_j} \quad (7)$$

where GDP_i and GDP_j represents the GDP of the countries, w represents the GDP ratio among the trading partners and \ln represents calculation of the natural logarithm.

Trade Openness: The frequency of trade between two countries is represented by the opening of international trade. The higher frequency of trade, the more trade can be made in differentiated

goods. As the volume of trade increases, the level of differentiated goods also increases as trade volumes increase (Nguyen et al., 2020: 127). According to Helpman (1981), trade openness does not lead to active inter-industry trade, but rather to intra-industry trade.

Hypothesis 5: If the trade openness is high, IIT intense.

In the literature, trade openness has a same-way effect on IIT. In the study, trade openness is measured with applying the following formula:

$$OPEN_{ij} = \frac{X_{ij} + M_{ij}}{GDP_i} \quad (8)$$

where, X_{ij} is export from i country to j country; M_{ij} is the i country's imports from j country.

Geographical Distance: Due to transport costs, trade reduces when distance between countries is high. Studies such as Balassa (1986), Umemoto (2005), Aggarwal and Chakraborty (2017) have shown a negative correlation between intra-industry and distance. It is useful to compare the different indices of distance with another variable, which is known to vary with market size in the analysis (Weiss, 1972: 248). According to the studies of Balassa and Bauwens (1987), Türkcan and Ateş (2010), Aggarwal and Chakraborty (2017), the geographical distance is calculated by using equation 3.9.

Hypothesis 6- IIT reduces if the geographical distance between countries is high.

$$DIST_{ij} = \frac{GDP_{it} \times distance}{\sum_{i=1}^j GDP_t} \quad (9)$$

where, *distance* represents the distance of the country's capitals in km; GDP_{it} represents GDP for i in the year t , and GDP_t denotes the i and j country's total GDP in the t year.

The variables used in the study are summarized in table 2. The GL-dependent variable, the intra-industry trade index, and the independent variables, logarithmic values of the development level, the market size, and the geographical distance, were calculated in the model. The equations for the variables dissimilarity in developmental and market size variables contain logarithms. Therefore, the study model was derived using equation 10.

Table 2: Determinants of Intra-Industry Trade

Independent variable	Variable's Definition	Applied Equation	Expected Effect	Source*
PGDP	level of development	$PGDP_{ij} = \frac{PGDP_i + PGDP_j}{2}$	+	Worldbank
PGDPF	development level dissimilarity	$PGDPF_{ij} = 1 + \frac{[w \ln w + (1-w) \ln(1-w)]}{\ln 2}$	-	Worldbank
GDP	market size	$GDP_{ij} = \frac{GDP_i + GDP_j}{2}$	+	Worldbank
GDPF	market size dissimilarity	$GDPF_{ij} = 1 + \frac{[w \ln w + (1-w) \ln(1-w)]}{\ln 2}$	-	Worldbank
OPEN	trade openness	$OPEN_{ij} = \frac{X_{ij} + M_{ij}}{GDP_i}$	+	Worldbank, Unctad
DIST	geographical distance	$DIST_{ij} = \frac{GDP_{it} \times distance}{\sum_{i=1}^j GDP_t}$	-	Worldbank, Google Maps

* The data of the variables are calculated with the equation applied by using the sources.

$$LEIT_{i,T} = \beta_0 + \beta_1 LP_{GDP_{it}} + \beta_2 PGDP_{PF_{it}} + \beta_3 LGDP_{it} + \beta_4 GDP_{PF_{it}} + \beta_5 OPEN_{it} + \beta_6 LDIST_{it} + \varepsilon_{it} \tag{10}$$

3.3. Econometric Method

This study examined the relationship between IIT in the automotive industry with frequently used variables between Turkey and 24 trading partners of OECD members based on data for the period 2003–2019. Panel data can be used to better measure effects that are not readily detected in cross-sectional or time-series data. Panel data analysis allows to test behavioral models that are more complex than cross-sectional or temporal series data. In addition, panel data may have a more complex hierarchical structure or grouping (Hsiao, 2007: 1–9; Baltagi, 2008: 4–11). In this context, in the analysis of panel data, healthier results can be obtained by analyzing cross-sectional dependency to test the relationships between variables through appropriate panel data analysis (Çuhadar & Doru, 2020: 175).

In the analysis, because of the estimation of heteroscedasticity, autocorrelation, and cross-sectional dependence in the model was made using the Driscoll-Kraay method, which includes a variance correction. The Driscoll-Kraay standard errors forecaster is used because it is consistent regardless of cross-sections; in other words, when the cross-sections is greater than the time dimension ($N > T$), the model is robust predictor.

Several tests are carried out to select the model. The hypothesis that the variance in random unit effects is tested using the Breusch-Pagan LM test (1980). If the test result is equal to zero, the method of least squares (classic model) is appropriate (Greene, 2000: 298). The Breusch-Pagan LM Statistical test:

$$LM = \frac{nT}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^N [\sum_{t=1}^T \varepsilon_{it}]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \varepsilon_{it}^2} - 1 \right]^2 \tag{11}$$

In the null hypothesis (H_0), the LM statistic is distributed as χ^2 with one degree of freedom (Greene, 2000: 299).

Pesaran et al. (2008) recommends LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) test, a modified of LM test by using the definite mean and variance of the LM statistic. For large panels, before $T \rightarrow \infty$ and then $N \rightarrow \infty$, with finite sample adjustments and where deviations are shown as corrected (Pesaran et al., 2008: 108; Menyah et al., 2014: 390; Koçbulut & Altıntaş, 2016: 151).

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \tag{12}$$

where k denotes the regressor number, μ_{Tij} and v_{Tij}^2 symbolize the mean and variance of $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$, respectively.

Frees (1995, 2004) recommended statistics prop up the aggregate of the squared rank correlation coefficients (De Hoyos & Sarafidis, 2006: 488):

$$R_{ave}^2 = \frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \tag{13}$$

Frees (1995, 2004) follows the joint distribution of this statistic for two independently drawn χ^2 variables.

$$\text{FRE} = N\{R_{\text{ave}}^2 - (T - 1)^{-1}\} \xrightarrow{d} Q = a(T)\{\chi_{1,T-1}^2 - (T - 1)\} + b(T)\{\chi_{2,T(T-3)/2}^2 - T(T - 3)/2\} \quad (14)$$

where $\chi_{1,T-1}^2$ and $\chi_{2,T(T-3)/2}^2$ represent respectively $(T - 1)T(T - 3)/2$ degrees of freedom and χ^2 of independent random variables. If $R_{\text{ave}}^2 > (T - 1)^{-1} + \frac{Q_q}{N}$, the H_0 is refused. Here, Q_q denotes the appropriate quantile of the distribution Q .

The Q distribution is the (weighted) sum of two random variables distributed χ^2 and bound up with the size of T . Therefore, calculating appropriate quantities can be problematic. Where T is not small, Frees recommends using a normal approximation to Q distribution by the variance of Q (De Hoyos & Sarafidis, 2006: 489):

$$\frac{\text{FRE}}{\sqrt{\text{Var}(Q)}} \approx N(0,1) \quad (15)$$

The F statistic aims to determine whether any combination of a set of coefficients is different from zero (Wooldridge, 2015: 5). The F test is used to essay the effectiveness of the pooled least squares (classical) model. In the F test, all unit effects are equal to zero is tested ($H_0: \mu_1 = \mu_2 \dots = \mu_{N-1} = 0$). According to the F test result, the classical model is appropriate when the data does not differ according to the units (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 164-166).

The LR (Likelihood Ratio) test is used to fix the validity of the classic model against the random effects. The LR test statistic estimates the random effects and the classic model with the maximum likelihood method and uses logarithmic likelihood values for the two models. The test statistics are figure out with applying the equation 16.

$$LR = -2 \log \frac{l(\text{restricted})}{l(\text{unrestricted})} \quad (16)$$

where, $l(\text{restricted})$, represents the likelihood function of the classical model; $l(\text{unrestricted})$ the likelihood function of the random effects model. The distribution of the LR test statistic fits the χ^2 distribution with q degrees of freedom. If the calculated LR test statistic is more than the table value, the basic hypothesis is refused and in this case it is decided that the classical model is not suitable (Baltagi, 2008: 63-64).

The Hausman test is used to determine between predictors. Of course, random effects estimates should be compared with fixed effects estimates to see if significant differences occur (Hausman, 1978: 1269). In order to test the existence of the fixed effect, it is established null hypothesis, $E\left(\alpha_i + \frac{e_{it}}{X_{it}}\right) = 0$, in the equation; $Y_{it} = \alpha_i + X_{it}\beta + e_{it}$ (Hoechle, 2007: 305).

In panel data models, the error term may vary between units and periods depending on the units of cross-sectional variance. A modified wald are used to test the H_0 , against to the alternative of the group-based heteroscedasticity model (Greene, 2000: 323). To test the autocorrelation in the fixed effects, Baltagi and Wu's Local Best Invariant (LBI) test, and the Durbin-Watson tests of Bhargava, Franzini, and Narendranathan are applied. Baltagi and Wu (1999) also provide a test of the local best invariance for zero first-order serial correlation versus positive or negative serial correlations for panel data with unequal spacing (Baltagi 2008: 89-90).

$$\varepsilon_{it} = \rho\varepsilon_{i,t-1} + v_{it} \quad (17)$$

where, ε_{it} denotes the error term; v_{it} denotes independent and uniformly distributed unit and time compensation; ρ represents the population autocorrelation coefficient.

Bhargava, Franzini, and Narendranathan (1983) propose the following generalization of Durbin-Watson statistics. When the results of Baltagi-Wu and D. Watson LBI tests are below the critical value of 2, this indicates autocorrelation for fixed-effect models (Verbeek, 2008:357).

$$dw_{\rho} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\hat{\epsilon}_{it} - \hat{\epsilon}_{i,t-1})^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\epsilon}_{it}^2} \tag{18}$$

Parks-Kmenta, Beck-Katz and Driscoll-Kraay estimators that include a correction appropriate for variance provide resilient estimators when heteroscedasticity, autocorrelation, and correlation between units are present (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 276-277). When the T time dimension of the panel is lesser than the N cross-section dimension, the Parks-Kmenta method is inelastic. Beck-Katz (1995) proposed an estimate of the least squares for the coefficients based on the corrected standard errors of the panel to reduce the problems of the Parks-Kmenta method. Regression of pooled least squares based on corrected standard errors for simultaneous correlation between cross-sections and corrected for large T asymptotic works well on small panels. For the Driscoll-Kraay model based on cross-sectional means, standard error estimates are consistent regardless of cross-section of the units. Driscoll and Kraay demonstrate that consistency is achieved even when N approaches infinity (Hoechle, 2007: 281-290).

$$\hat{\Omega}_j = \sum_{t=j+1}^T h_t(\hat{\beta})h_{t-j}(\hat{\beta})' \quad \text{with} \quad h_t(\hat{\beta}) = \sum_{i=1}^{N(t)} h_{it}(\hat{\beta}) \tag{19}$$

In this formula, the sum of the unit time conditions $h_t(\hat{\beta})$, extends from 1 to (t) , allowing N to be replaced by t. This minor adjustment to Driscoll-Kraay’s (1998) original estimator is sufficient to use the estimator on unstable panels. For the pooled OLS estimation, the individual steepness conditions in the formula $h_{it}(\hat{\beta})$ are the dimensional moment conditions of the linear regression model; $(K + 1) \times 1$ that is,

$$h_{it}(\hat{\beta}) = x_{it}\hat{\epsilon}_{it} = x_{it}(y_{it} - x'_{it}\hat{\beta}) \tag{20}$$

In equation 3.20, Driscoll-Kraay’s covariance matrix estimator is equal to Newey and West (1987)’s heteroscedasticity and autocorrelation resistive covariance matrix estimator. Estimated standard errors based on cross-sectional means are consistent regardless of the panel’s cross-section size N. Driscoll and Kraay (1998) show that this consistency result is also valid in the limiting situation $N \rightarrow \infty$. In addition, the estimation of the covariance matrix with the Driscoll and Kraay model; gives standard errors resistant to cross-sectional and temporal dependency forms (Hoechle, 2007:287-288, Yerdelen Tatoğlu, 2013:242-277).

4. Results

A series of tests were implemented for the selection of the model to be applied in the study. First, to test the existence of autocorrelation Breusch-Pagan LM, Pesaran LM_{adj} and Frees Q test results are presented in table 3.

Table 3: Breusch-Pagan LM, Pesaran LM_{adj} and Frees Q Test Results

Test Name	Test Statistics	Probability Value
Breusch-Pagan LM	1169.34	0.0000
Pesaran LM _{adj}	7,729	0.0000
Frees Q*	1,559	

*Frees Q critical values; 0.10 : 0.1521, 0.05 : 0.1996, 0.01 : 0.2928.

Comparing between Breusch-Pagan LM test statistic (1169.34) and Pesaran LM_{adj} test statistics (7.729) in 1 degree of freedom at 0.01 significance level χ^2 table value (6.635), the hypothesis that the variance of unit effects is equal to zero is rejected. The main hypothesis, which

assumes that there is no correlation between units according to the Frees Q test results, is rejected because 1.559 test statistics is greater than 0.01 critical value. According to the test results, there is a correlation between units in the model.

F test, to test the validity of the least squares model in the model; LR test to opt between the classical model and the random effects model; Hausman test was performed to opt between fixed and random effects.

Table 4: F, LR and Hausman Test Results

Test Name	Test Statistics	Probability Value
F	30.39	0.0000
LR Likelihood Test	298.13	0.0000
Hausman	24.06	0.0005

Comparing F test statistics (30.39); at 0.01 significant level and (23.378) degrees of freedom with F distribution table value (1.86), the null hypothesis that the variance of unit and time effects is equal to zero is rejected. This indicates that the pooled least squares (classical) model should not be used for the study. Comparing LR likelihood test statistic (293.43); at 1 degree of freedom at 0.01 significance level with χ^2 table value (6.63), the main hypothesis that the unit effects standard errors equal zero is rejected. Test results indicated the presence of unit effect in the model. Comparing Hausman test statistics for the selection of the fixed and random effects estimator (24.06) with χ^2 table value (16.81) at 6 degrees of freedom and 0.01 significance level, the main hypothesis is rejected. The explanatory variables and the unit effect are correlated and the fixed effects model is valid.

The Modified Wald test can be used to test heteroscedasticity in fixed effect panel data models, and the Durbin-Watson test by Bhargava, Franzini, and Narentnarathan and Baltagi-Wu's best local invariance test can be used to test autocorrelation (Güriş, 2018: 76-94; Yerdelen Tatoğlu, 2013: 232). The test results to check the heteroskedasticity and autocorrelation of the model are given in table 5.

Table 5: Heteroscedasticity and Autocorrelation Tests

Test Name	Test Statistics	Probability Value
Modified Wald	12815.04	0.0000
Ax Wu Lbi	1.2414394	
Bhargava et al. Durbin-Watson	1.0649393	

Comparing Modified Wald test statistic (12815.04) applied to test the problem of varying variance in the model with χ^2 table value (42.98) at 24 degrees of freedom and 0.01 significance level, the null hypothesis that the variances are homoscedastic is rejected. There is a variance problem in the model that changes according to the units. According to Baltagi-Wu's local best invariant test and Bhargava, Franzini and Narendnarathan's Durbin-Watson test applied to put the autocorrelation problem, since both of the test statistics are less than 2, autocorrelation problem has been detected in the model.

The test results demonstrated that there is heteroscedasticity and autocorrelation in the model. Compared to Parks-Kmenta Beck-Katz estimators, Driscoll-Kraay estimator also produces resistant standard errors independent from the cross-section size (N) in the case of ($N \rightarrow \infty$). So, Driscoll-Kraay estimator was used in order to obtain resistant standard errors, because number of cross-sections is much larger than time dimension in the study.

According to the Driscoll-Kraay estimator, GDPF, PGDPF, LDIST and OPEN variables were statistically significant at 99% confidence level and LPGDP variable at 90% confidence level. LGDP variable is not statistically significant.

Table 6: Driscoll-Kraay Standard Errors Estimation Results

Independent variables	Coefficient	Standard error	t statistic	Possibility
GDPF	-1.685221	0.2908321	-5.79	0.000*
PGDPF	-2.641940	0.4126174	-6.40	0.000*
LGDP	0.070234	0.0818965	0.86	0.404
LPGDP	0.391910	0.2240464	1.75	0.099**
LDIST	-0.756541	0.0842343	-8.98	0.000*
OPEN	0.286095	0.0756712	3.78	0.002*
CONS	3.230417	2.8174790	1.15	0.268
Number of Observations	408			
Test of the model	F(6.16) : 528.78*			
Table values	F(6.16) : 4.20			

* and ** indicate 1% and 10% significance levels, respectively.

According to the findings, IIT in the automotive sector, as expected, is affected positively with the increase in Turkey and OECD trading partners average level of development. a 1% increase in the independent GDP variable, which represents the level of development, leads to an increase of 0.39% in the value of the IIT. The same-way relationship between IIT and per capita income is coherent with the studies of Linder (1961), Loertscher and Wolter (1980), Avrylyshyn and Civan (1983), Balassa and Bauwens (1987). As might be expected, the difference in the development level has a reverse effect on IIT. An increase of 1% in the PGDPF variable indicates the difference in development level leads to a 2.64% decrease in the value of the IIT. The negative ratio between intra-industry trade and the preference similarity theory represented by difference in per capita income levels, gives similar results Linder (1961), Loertscher and Wolter (1980), and Greenaway et al. (1994)'s studies. According to the coefficients calculated, the variable "development difference" has a significant impact on IIT. As expected, the "market size" variable had a same-way effect but was not statistically significant. Therefore, results could not be obtained for the variable "average market size." As expected, the difference in market size level has a reverse impact on IIT. An increase of 1% in the GDPF variable, which represents the difference in market size, leads to a 1.68% decrease in the value of the IIT. The negative relationship between IIT and the difference in market size was similar to that of Helpman (1981), Balassa (1986), and Loertscher and Wolter (1980). According to the coefficients calculated, the "market size difference" variable significantly affects intra-industry trade. As might be expected, the "trade openness" variable has a positive effect on intra-industry trade. An increase of 1% in the degree of openness of countries results in a 0.28% increase in the value of the IIT. The same-way relationship between IIT and openness was found to be similar to studies by Balassa (1986) and Zhang and Chuan (2006). The range variable between countries resulted as expected, and a 1% increase in the geographical distance led to a 0.75% decrease in the IIT value. The inverse effect between IIT and geographical distance was found to be similar to studies by Balassa (1986), Umamoto (2005), and Aggarwal and Chakraborty (2017). The independent variables tested as determinants of IIT in the automotive sector are summarized in table 7 under the labels of "expected effect," "conclusion, and statistical significance.

Table 7: Impact Direction of IIT Determinants in the Turkish Automotive Sector

Independent variable	Tested Hypothesis	Expected Effect	Conclusion: Direction of Influence	Statistical Significance
Hypothesis 1 PGDP	If a country's development level is high, IIT intense	+	+	Significant
Hypothesis 2 PGDPF	IIT reduces if the development level dissimilarity of countries is high	-	-	Significant
Hypothesis 3 GDP	If the market size is large, IIT intense	+	+	Insignificant
Hypothesis 4 GDPF	IIT reduces if the market size dissimilarity is large	-	-	Significant
Hypothesis 5 OPEN	If the trade openness is high, IIT intense	+	+	Significant
Hypothesis 6 DIST	IIT reduces if the geographical distance between countries is high	-	-	Significant

5. CONCLUSION

The objective of this study is to analyze IIT in the automotive industry between Turkey and 24 OECD trading partners based on explanatory variables. The study concludes that as the variables of development and dissimilarity in market size in the automotive sector are important factors affecting IIT, the share of IIT can be increased by incentives to expand the sector. Increased economies of scale and product differentiation in industry, the market size of countries, and the manufacturing of products with high demand should be promoted.

In addition, various cost-reducing measures should be taken to increase IIT. The implementation of cost-reducing rebates and exemptions on supplies from the industry of basic industries such as iron, steel, light metals, and plastics can support the automotive industry. National logistics companies should be encouraged to reduce freight costs. It is expected that IIT can be increased through the production of raw materials, intermediate products, R & D investment, and technological development, thereby reducing import dependence. It is also proposed to strengthen sector-oriented studies with explanatory variables for IIT in developing countries.

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.*

Etik Beyan: *Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

REFERENCES

- Aggarwal, S., & Chakraborty, D. (2017). Determinants of India's Bilateral Intra-industry Trade over 2001–2015: Empirical Results. *South Asia Economic Journal*, 18(2), 296-313. <https://doi.org/10.1177/1391561417713127>
- Balassa, B. (1967). Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market. *Economic Journal*, 305, 1-21. <https://doi.org/10.2307/2229344>
- Balassa, B. (1986). The Determinants of Intra-Industry Specialization in United States Trade. *Oxford Economic Papers*, 38, 220-233. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041737>
- Balassa, B., & Bauwens, L. (1987). Intra-industry Specialization in a Multi-country and Multi-Industry Framework. *The Economic Journal*, 97(388), 923-939. <https://doi.org/10.2307/2233080>
- Baltagi, B. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-53953-5>
- Bergstrand, J. H. (1990). The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, The Linder Hypothesis and The Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade. *The Economic Journal*, 100(403), 1216-1229. <https://doi.org/10.2307/2233969>
- Caves, R. E. (1981). Intra-industry Trade and Market Structure in the Industrial Countries. *Oxford Economic Papers*, 33(2), 203-223. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041505>
- Çuhadar, P. & Doru, . (2020). Kurumlar ve Uluslararası Ticaret İlişkisi: Geiş Ekonomileri zerine Panel Veri Analizi ile Bir İnceleme. *Sosyoekonomi*, 28(45), 165-186. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.03.10>
- De Hoyos, R. E., & Sarafidis, V. (2006). Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel-Data Models. *The Stata Journal*, 6(4), 482-496. <https://doi.org/10.1177/1536867X0600600403>
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560. <https://doi.org/10.1162/003465398557825>

- Emirhan, P. N. (2005). Determinants of Vertical Intra-industry Trade of Turkey: Panel Data Approach. *Dokuz Eylül University Faculty of Business Department of Economics Discussion Paper*, 5(05), 468-506.
- Frees, E. W. (2004), *Longitudinal and Panel Data: Analysis and Applications in Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Google Maps. (2021). <https://www.google.com.tr/maps>.
- Greene, W. H. (2000). *Econometric Analysis 4th Edition. International Edition, New Jersey: Prentice Hall*.
- Greenaway, D., Hine, R., & Milner, C. (1994). Country-specific Factors and the Pattern of Horizontal and Vertical Intra-industry Trade in the UK. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130(1), 77-100. <https://doi.org/10.1007/BF02706010>
- Greenaway, D., & Milner, C. (1987). Intra-industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues. *Review of World Economics*, 123(1), 39-57. <https://doi.org/10.1007/BF02707781>
- Grubel, H. & Lloyd, P.J. (1971). The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade. *Economic Record*, 47, 494-517. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1971.tb00772.x>
- Grubel, H. G. (1975). Intra-industry Trade. *The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*
- Güriş, S. (Ed.). (2018). *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* (1. baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Helpman, E. (1981). International Trade in the Presence of Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition: A Chamberlin-Heckscher-Ohlin Approach. *Journal of International Economics*, 11(3), 305-340. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(81\)90001-5](https://doi.org/10.1016/0022-1996(81)90001-5)
- Hoechle, D. (2007). Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence. *The Stata Journal*, 7(3), 281-312. <https://doi.org/10.1177/1536867X0700700301>
- Hsiao, C. (2007). Panel Data Analysis-Advantages and Challenges. *Test*, 16(1), 1-22. <https://doi.org/10.1007/s11749-007-0046-x>
- Koçbulut, Ö., & Altıntaş, H. (2016). İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: Oecd Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 145-174. <https://dergipark.org.tr/pub/erciyesiibd/issue/28008/297415>
- Krugman, P.R. & Obstfeld, M. & Melitz, M.J. (2015). *International Economics Theory and Policy*. US: Pearson Global Edition.
- Lancaster, K. (1980). Intra-industry Trade under Perfect Monopolistic Competition. *Journal of International Economics*, 10(2), 151-175. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(80\)90052-5](https://doi.org/10.1016/0022-1996(80)90052-5)
- Łapińska, J. (2016). Determinant Factors of Intra-industry trade: The Case of Poland and its European Union Trading Partners. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 11(2), 251-264. <https://doi.org/10.12775/EQUIL.2016.011>
- Leitão, N. C., & Faustino, H. C. (2009). Intra-industry Trade in the Automobile Components Industry: an Empirical Analysis. *Journal of Global Business and Technology*, 5(1), 32. <http://hdl.handle.net/10400.15/2991>
- Leitão, N. C., & Shahbaz, M. (2012). Liberalization and United States' Intra-industry Trade. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(4), 505-512. <https://dergipark.org.tr/pub/ijefi/issue/31955/351868>
- Linder, S. B. (1961). *An Essay on Trade and Transformation* (pp. 82-109). Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Loertscher, R., & Wolter, F. (1980). Determinants of Intra-industry Trade: Among Countries and Across Industries. *Review of World Economics*, 116(2), 280-293. <https://doi.org/10.1007/BF02696856>
- Marius-Răzvan, S., & Camelia, S. (2015). Analysis of the Intra-industry Trade for the Motor Vehicle Parts and Accessories Sector from Romania. *Procedia Economics and Finance*, 22, 343-352. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00301-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00301-9)
- Menyah, K., Nazlioglu, S., & Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach. *Economic Modelling*, 37, 386-394. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.11.044>
- Nguyen, H. M., Quan, B. Q. M., Le, H. V., & Tran, T. V. (2020). Determinants of Intra-Industry Trade between Vietnam and Countries in TPP. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 7(1), 123-129. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no1.123>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Sezer, ř. (2019). *Türkiye İmalat Sanayinde Endüstri-İçi Ticareti Etkileyen Faktörler Üzerine Ampirik Bir İnceleme* (Master's Thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- şentürk, C. (2014). *Endüstri İçi Ticaretin Belirleyicileri: Türkiye'nin İmalat Sanayi Endüstri İçi Ticaretine Yönelik Panel Veri Analizi* (Doctoral Dissertation, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Turkcan, K., & Ates, A. (2010). Structure and determinants of intra-industry trade in the US auto-industry. *Journal of International and Global Economic Studies*, 2(2), 15-46.
- Uludag Exporters' Association. (2021). <https://uib.org.tr/tr/kbfile/turkiye-otomotiv-endustrisi-raporu>.
- Umemoto, M. (2005). Development and intra-industry trade between Korea and Japan: The case of automobile parts industry. *Yokohoma National University, CITS Working Paper Series*, (2005-03). http://www.agi.or.jp/user03/831_234_20110621183428.pdf
- United Nations Conference on Trade and Development. (2021). <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>
- Weiss, L. W. (1972). The Geographic Size of Markets in Manufacturing. *The Review of Economics and Statistics*, 245-257. <https://doi.org/10.2307/1937985>
- World Bank. (2021). <https://databank.worldbank.org/>.
- Wooldridge, J. M. (2015). *Introductory econometrics A modern approach*. Cengage learning
- Verbeek, M. (2008). *A Guide to Modern Econometrics*. John Wiley & Sons.
- Xie, X., Huang, H., & Gao, F. (2020, March). An Empirical Analysis of the Influence Factors on the Automobile Intra-industry Trade in Guangzhou. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 768, No. 5, p. 052109). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/768/5/052109>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı* (2. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Zhang, Z., & Chuan, L. I. (2006). Country-Specific Factors and the Pattern of Intra-Industry Trade in China's Manufacturing. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 18(8), 1137-1149. <https://doi.org/10.1002/jid.1288>

Examining the Relationship between Preprimary Education and Economic Growth in Developing Countries

Gelişmekte Olan Ülkelerde Okul Öncesi Eğitim ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi

Sinem EYÜBOĞLU¹, Simge YILMAZ UYSAL²

Abstract

Purpose: The aim of the current study is to examine the relationship between preprimary education and economic growth in developing countries for the period 2004-2019.

Design/Methodology: In this study, making use of the relevant literature, two independent variables were added to Mankiw et al. (1992) neoclassical growth model and the extended model was used. The obtained model was estimated by the Generalized Moments Method.

Findings: The results revealed that human capital positively effects economic growth. Additionally, preprimary education has a significant impact on economic growth. The results also indicated that the elasticity of human capital investment is higher than physical capital investment. Therefore, it is concluded that human capital supports economic growth more than physical capital.

Limitations: Since the data used in the study were only available for 17 developing countries, the remaining developing countries were not included in the model estimation.

Originality/Value: Although the relationship between other stages of education and economic growth has been extensively studied in the literature, there are limited empirical studies between preprimary education and economic growth. For this reason, reaching the results that can contribute to the education policies of developing countries in the study constitutes the original value of the research.

Keywords: Economic Growth, Preprimary Education, Educational Policy, Developing Countries

Öz

Amaç: Mevcut araştırmanın amacı, 2004-2019 dönemi için gelişmekte olan ülkelerde okul öncesi eğitimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Tasarım/Yöntem: Bu çalışmada, ilgili literatürden yararlanılarak Mankiw vd. (1992) neoklasik büyüme modeline iki bağımsız değişken eklenmiş ve genişletilmiş model kullanılmıştır. Elde edilen model Genelleştirilmiş Momentler Yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Bulgular: Sonuçlar, beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. İlave olarak okul öncesi eğitim ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca sonuçlar beşeri sermaye yatırımının esnekliğinin fiziksel sermaye yatırımdan daha yüksek olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi fiziksel sermayeden daha fazla desteklediği sonucuna varılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmada kullanılan veriler sadece 17 gelişmekte olan ülke için mevcut olduğundan model tahminin yapılmasında geriye kalan gelişmekte olan ülkelere yer verilmemiştir.

Özgünlük/Değer: Eğitimin diğer basamakları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde yoğun bir şekilde incelenmiş olmasına karşın, okul öncesi eğitim ve ekonomik büyüme arasında sınırlı sayıda ampirik çalışma mevcuttur. Bu nedenle çalışmada gelişmekte olan ülkelerin eğitim politikalarına katkı sağlayabilecek sonuçlara ulaşması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Okul Öncesi Eğitim, Eğitim Politikası, Gelişmekte olan Ülkeler

¹ Doç.Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gümrük İşletme Bölümü, sinemeyuboglu@tarsus.edu.tr, ORCID:0000-0002-3525-9173

² Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, simgeyilmaz@mersin.edu.tr, ORCID:0000-0002-5092-8670

1. INTRODUCTION

Education (EDU) is accepted as the primary mechanism of human capital, production, accumulation, and spread. Many economic theories and empirical analyses have emphasized that human capital, as a factor of production, is essential in explaining economic growth (EG). For instance, Solow (1956) who forms the basis of the Neoclassical Growth Model, states that the increase in physical capital stock along with the amount of labor, technological development level, EDU level, and many other factors constitutes the source of EG (Solow, 1957). The Mankiw, Romer, and Weil model, which is known as MRW (1992), emerged with the addition of human capital to the Solow model. According to this model, EDU contributes to the increase of labor productivity by promoting human capital inherent in the workforce. . Supporting this idea, Hanushek et al. (2015) revealed that the basis of increasing labor productivity and increase in wages is related to accumulation of human capital. Also, high quality educated workforce is great importance for the creation and dissemination of new technologies. Thus, the output level moves towards the higher equilibrium level (Mankiw et al., 1992). In addition to these two models, Lucas (1988) and Romer (1990) also argued that EDU can increase knowledge of products, processes, and new technologies that can enhance EG and the innovative power of the economy.

Many researchers (e.g., Barro, 1991; Cooray, 2009; Goczek et al.,2021; Hanushek & Kimko, 2000; Nelson & Phelps, 1966; Schweisfurth, 2013; Solmon, 1986) have argued that there is a significant and positive nexus between EG and EDU. To illustrate, Hanushek and Kimko (2000) stated that getting a significant enhancement in productivity and national growth rates can be achieved through quality education. According to Nelson and Phelps (1996), EDU contributes to the understanding, monitoring, development, effective implementation, and dissemination of new information and innovative technologies required for EG. Similarly, Hanushek and Woessmann (2010) asserted that clear policy implementations as well as the high-quality education contribute to a country's economic growth

Bils and Klenow (2000), from a different perspective, emphasized that high school enrollment rates contribute to a rapid improvement in total factor productivity, which also accelerates the increase in per capita income. Barro (1991) asserted that an enhancement in the amount of human capital per capita will increase both the human and physical capital investment rates, which will increase the output per capita to higher levels. Denison (1974), on the other hand, focused on how personal performance at school and professional life can be affected by EDU. As a result, Denison (1974) implied that enhancing workforce quality, which has a significant effect on increasing output, can be achieved through EDU.

Young (1995) asserted that there is evidence in the literature about the relationship between EDU and EG and the factors that may affect this relationship. She also asserted the benefits of investment in human capital regardless of the developmental levels of the countries. According to Young (1995), these benefits are listed as a) an increase in the female labor force, b) a decrease in gender inequality, c) EG and development, d) a reduction in health-related costs, and e) efficiency in primary and higher EDU (Young, 1995). Parallel to these findings, Morris and Oldroyd (2020) emphasized the significant role of human capital in a countries economic growth by highlighting the increase in per capita income, welfare, and employment rates. In light of this information, the importance of investigating a qualified preprimary education (PPEDU) and the continuation of this quality at other levels of EDU emphasizes the significant effect of investment in human capital on EG. Heckman (2000) states that having a high-quality PPEDU will significantly affect the later stages of life and the effects of such an EDU will be positive and continuous.

The cost-benefit analysis tables obtained from people living in different disadvantaged parts of society show that access to a quality PPEDU program (e.g., High/Scope Perry Preschool Program, Carolina Abecedarian Project-ABC-, and Chicago Child-Parent Centers-CPC) may provide a return of 7-12 US dollars (Van-Huizen, Dumhs & Plantenga, 2019). From a more realistic perspective, Karoly (2016) stated that each dollar investment in PPEDU yields between 3-4 US dollars. Similarly, Carneiro and Heckman (2003) evaluated human capital investment and rate of return according to age, and stated that the return on PPEDU ranged from 1dollar to 8 dollar, while the return on investment at

later ages was very low. In both cases, it is clear that the investment in PPEDU provides high profits, in particular for disadvantaged people coming from low socio-economic backgrounds.

It has been known that the results of these projects, which are mainly carried out with the disadvantaged part of society, can predict the economic returns of the universal programs that can be implemented with different sections of society (Karoly & Bigelow, 2005; Lynch & Vaghul, 2015). However, the most important point to remember here is that it is not possible to implement the mentioned programs internationally. PPEDU programs may vary in terms of the content by country; this can lead to diversity among the earnings of those programs for countries (Van-Huizen et al., 2019). For example, Karoly and Bigelow (2005) found that the return /outcome of high-quality PPEDU programs is 100 % in children of low-income families who have never enrolled in such programs, and that is 50 % and 25 % for children of middle and high-income families, respectively. Parallel to this, Lynch and Vaghul (2015), in their study across the United States, showed that high-quality PPEDU programs have several benefits for all children; however, the factors that may affect this outcome may be different for children coming from middle and high-income families. The results of these studies may lead us to conclude that the return on investment in PPEDU may differ in developed and developing countries, where the income level and per capita income are varied. In particular, the fact that the income level and the opportunities for enrollment/ access to PPEDU are lower in developing countries, compared to developed ones. This may indicate that a sufficient level of investment in PPEDU can bring much more income to developing countries.

There are two different arguments related to investment in PPEDU. One of them is the fact that a high-quality PPEDU can nurture child development. According to several researchers (Caucutt & Lochner, 2020; Heckman et al., 2010; Karoly, 2016), a high-quality PPEDU contributes to economic development by providing short, medium, or long-term outcomes for children. These outcomes can be listed as the children's improvement in holistic development (social, emotional, cognitive development, etc.), better school readiness, increase in primary school success rate, lower need for special education, lower rate of class repetition and increase in psychological development rate, predicted high school graduation, employment rates (Karoly, 2016). In addition, Zhao et al (2019) reveal that the relationship between IQ and school performance is more important than other factors such as parental education and family wealth. Accordingly, if there is a difference of 1 SD between two children's IQs, their scores in mathematics may differ by more than 0.32 SD. To illustrate, school readiness refers increase in school success, and this, in turn, positive behaviors in adulthood (Elango et al., 2015; Reynolds & Ou, 2011). Another argument is that investment in PPEDU increases the parental employment rate. Attanasio, Low, and Sanchez-Marcos (2008) state that accessible and affordable PPEDU is one of the factors affecting the mothers who quit working for a while to return to work; and this promotes the increase of the female workforce in the economy. In addition, it is known that a high-quality PPEDU significantly reduces the rate of social and economic problems among youths and adolescents, such as young pregnancy, crime, and dependence on the state (Karoly, 2016).

It has been revealed by many researchers that the first level of EDU has more importance on EG than other levels, especially for developing countries. Several studies are testing the relationship between different EDU levels, including primary, secondary, and higher EDU) and EG. These studies generally found that primary EDU is more effective on EG than other levels of EDU for underdeveloped and developing countries (Loening et al., 2010; McMahon, 1998; Mingat & Tan, 1996; Petrakis & Stamatakis, 2002; Psacharopoulos, 1994; Psacharopoulos & Patrinos, 2018; Self & Grabowski, 2004). In addition to these levels of EDU, many researchers argue that the return rate of the investment made in PPEDU is much higher than the investments made in other levels of EDU (Blankenau & Youderian, 2015; Günsoy, 2009; Heckman, 2000; Mustard, 2007; Van der Gaag, 2002). Although the contribution of investment in other levels of EDU rather than PPEDU to EG is empirically tested in the literature, there is limited research empirically investigating how PPEDU contributes to EG (Delalibera & Ferreira, 2019; Ragoobur & Narsoo, 2022). To the author's knowledge, there is relatively no research investigating the relationship between PPEDU and EG specifically in developing countries. Hence, to fill this gap in the literature, the current research aimed to test the relationship between PPEDU and EG in developing countries. To achieve this goal, the

nexus between PPEDU and EG has been tested with the help of the Generalized Moments Method (GMM) introduced by Arellano and Bond (1991), using data from the period 2004-2019 for 40 developing countries. This study is also important as it is a pioneering study in the national and international literature to test the contributions of PPEDU to EG for developing countries.

The relationship between different EDU levels including primary, secondary, and higher EDU, and EG, has been frequently tested in the literature. For instance, Barro (1991) stated that the percentage rise in primary and secondary school enrollment rates led to an increase in the per capita growth rate from 2.5% to 3.0%. Similar findings were obtained by other researchers (Lin, 2006; Ogundari & Awokuse, 2018; Sala-i-Martin et al. 2004; Shleifer & Vishny 1991). In another study, Englander and Gurney (1994) revealed that a 1% raise in secondary EDU enrollment results in an approximately 1.5% increase in productivity growth. Similar findings were obtained by Pereira and Aubyn (2009). Asteriou and Agiomirgianakis (2001) denoted that there is a cointegration between primary, secondary, and higher EDU enrollment rates and GDP per capita. In addition, they found that, except for higher EDU, causality from educational variables to EG. Adawo (2011) found that primary EDU positively affects EG, but secondary and higher EDU negatively affects it. Contrary to these findings, Tallman and Wang (1994) found that higher EDU has more impact on EG than primary and secondary EDU. Parallel to that finding, many researchers (Chatterji, 1998; Dineri & Gölpek, 2021; Gemmel, 1996; Krueger & Lindahl, 2001; Maneejuk & Yamaka, 2021; Neycheva & Joensen, 2019; Pegkas & Tsamadias, 2014;) emphasized that higher EDU provides an increase in GDP growth rate. Omojimate (2010), found no causality between primary school enrollment rate and EG for Nigeria. In another study, Gyimah-Bremponh et al. (2006), tested the relationship between all levels of EDU and EG, except PPEDU. As a result of the study, it was concluded that higher EDU is twice as effective as physical capital over EG (Gyimah-Bremponh et al., 2006). Portela et al. (2004), stated that the impact of EDU on GDP in the short term may vary between 4.2% and 6.5%, whereas this effect is about 54% and 56% in the long term (approximately 75-99 years).

In addition to the relationship between enrollment rates and EG at different educational levels, the relationship between EG and gender has also been one of the topics studied in the literature. Hanushek and Kim (1995) emphasized that 0.36% increase in GDP per capita with only one additional male student enrolling in secondary school EDU. Using average attainment years for men aged 25 and over, Barro (1997) estimated that the contribution of EDU to EG in secondary and higher schools was 1.2%.

With a different perspective, Petrakis and Stamatakis (2002) investigated the relationship between EG and EDU levels by considering the development levels of countries. Their results showed that in underdeveloped countries, primary and secondary EDU contributes more to growth than higher EDU in less developed countries. Helpman and Hoffmaister (1997) stated that developing countries with high levels of EDU and high research and development allocations obtain positive externalities when they trade with developed countries and increase factor productivity by producing new technologies. Widarni and Bawono (2021) also revealed the short and long term contributions of human capital and technology on EG. In addition, Erk et al. (1998), stated that the slope rates that give the unit exchange rate in human capital and physical capital are high for developed countries, whereas they are low for developing countries.

As can be seen from the aforementioned literature, studies are still lacking on the contribution of PPEDU to EG. However, recent studies on educational investments (e.g., Rolnick & Grunewald, 2003; Schweinhart, 2004) have shown that investment in PPEDU supports all cognitive and non-cognitive developmental areas of children. Furthermore, there are many researchers focused on the importance of the contribution of PPEDU to the EG of nations. Concerning these results, the current research tested the relationship between PPEDU and EG for developing countries.

2. DATA AND METHODOLOGY

Mankiw et al. (1992)'s augmented neoclassical growth model was estimated to test the effect of PPEDU on EG in developing countries. The general form of the neoclassic growth model which is based on the Cobb-Douglas production function is explained as:

$$(1) \quad Y_t = K^\alpha H^\beta (AL)^{1-\alpha-\beta}$$

Where Y= GDP per capita, K= the physical capital, H= human capital, L= labor supply, A= the level of technology, α and β are output elasticity considering physical and human capital.

Human capital has lots of dimensions. But it is assumed that human capital varies in direct proportion to educational attainment. This model is extended to include two additional variables from the related literature: a) the total population growth (Blanchet, 1991; Bloom & Freeman, 1988; Brander & Dowrick, 1994; Kelley & Schmidt, 1995) b) depreciation and technical progress (Ayres, 1996; Gould et al. 2001; Solow, 1962). The data of the study belongs to 17 developing countries during the period 2004 to 2019. The data of the study was limited to 17 developing countries since there was no available data for all developing countries. The inclusion of preprimary, primary, secondary, and higher EDU levels in the model can be explained by the fact that the effects of EDU on growth may differ according to EDU levels (Petraakis & Stamatakis, 2002). 17 developing countries were included in the study, as data were not available at preprimary, primary, secondary, and higher EDU levels for other developing countries.

Accordingly, the 2nd equation based on the MRW growth model has been estimated as follows:

$$Y = \alpha_0 + \alpha_1 \text{preprimary} + \alpha_2 \text{primary} + \alpha_3 \text{secondary} + \alpha_4 \text{higher} + \alpha_5 k + \alpha_6 p + \alpha_7 l + \varepsilon \quad (2)$$

The variables in the 2nd growth equation are introduced in Table 1.

Table 1: Data Set

Variables	Explanations
Y	GDP per capita (in constant 2010 US\$)
preprimary	Preprimary enrollment rate
primary	Primary enrollment rate
secondary	Secondary enrollment rate
higher	Higher enrollment rate
k	Gross capital formation (% of GDP)
p	Population growth
l	Labor force

The dependent variable which is shown as Y reflects the GDP per capita in the models. Y, which is used as a measure of EG, is the real value obtained in dollars based on 2010. Gross capital formation (k), preprimary, primary, secondary, and higher EDU symbolize human capital, p is the sum of the average growth rate of the population, and depreciation and technical progress are given as explanatory variables in the models. Depending on MRW, we evaluate the sum of depreciation and technical progress as 0.05. Thus, p is taken as the sum of the population growth rate and 0.05. Finally, l is the total labor force. All variables are included in the model by making logarithmic transformations. All data are gathered from the World Bank World Development Indicators (WDI) database.

There have been different approaches to evaluate EDU in empirical research on EG. Enrollment rates, population rates reaching a certain level of EDU, and EDU expenditures are the most frequently used criteria in the literature. However, Gyimah-Bremponh et al. (2006), argued that the effect of schooling rate and EDU expenditures on EG is more advantageous compared to other EDU criteria in comparing different countries. Because it is known that both criteria do not measure EDU-oriented human capital for production purposes. As indicated by Solow (2003), enrollment rates

and expenditures on EDU are input to the production of educational human capital, not human capital itself. Moreover, since EDU expenditures and enrollment rates will accurately reflect the temporal differences between countries, enrollment rates are taken into consideration as a human capital criterion.

The focus of the current research is PPEDU human capital. Preprimary, primary, secondary, and higher EDU school enrollment rates were taken as human capital variables. The second number of the growth equation has been estimated by using the GMM estimator introduced by Arellano and Bond (1991) and Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM. This estimator is one of the dynamic panel data methods and is used for 17 developing countries during the period 2004- 2019. The countries and their GDP per capita in 2019 are shown in Table 2.

Table 2: Countries in the Sample and GDP per capita (2019)

Country	GDP per capita (USD) 2019	Country	GDP per capita (USD) 2019
Argentina	12712.97	Kyrgyz Republic	1226.824
Brunei	30646.109	Lao PDR	2579.253
Burundi	278.319	Malaysia	11414.58
Cameroon	1449.277	Mauritius	10643.771
Chile	13866.955	Mexico	9820.448
Egypt	3964.987	Morocco	3044.906
El Salvador	3993.529	Panama	15073.000
Indonesia	3877.382	Uzbekistan	3161.415
Iran Islamic Rep.	4785.027		

GDP per capita data for 2019 was obtained from the World Bank WDI database.

The use of the GMM method, which is utilized in the estimation of dynamic models, provides several advantages. The use of this model provides an advantage to take account of emerging issues that arise due to the intangible effects of the country and the endogeneity of the independent variables in the lagged dependent variable models. The dependent variable’s lagged values can be added to the model as independent variables, allowing for the elimination of the aforementioned problems. The inclusion of both time constant and country fixed effects with the GMM estimators plays an important role to achieve more robust results since they provide additional information about the time-dependent change of growth determinants. Therefore, the GMM method is frequently used in estimating growth equations (Mhadhbi, 2014).

The error term in the 2nd equation is the compound error term that contains specific components for countries. In this equation, the first difference model is transformed by using the instrumental variable matrix; the transformed matrix was then analyzed by the Generalized Least Squares Method. For this reason, the Generalized Moments Estimator is also known as the Two-Stage Instrumental Variable Estimator (Baum et al., 2003). The dynamic panel estimator is included in the 3rd equation.

$$\hat{\theta} = (\bar{X}'ZAZ'\bar{X})^{-1}\bar{X}'ZAZ'\bar{Y} \tag{3}$$

Herein, $\hat{\theta}$ is the vector of the coefficient estimates on both endogenous and exogenous regressors. \bar{X} and \bar{Y} represents the first differences of all explanatory variables. While Z is the

instrumental variables vector, A_N is the vector used to weigh instrumental variables. The instrumental variables used are associated with endogenous regressors but have no error terms.

The Arellano Bond estimator is weak if the autoregressive parameters are too large or the ratio of the variance of the unit effect to the variance of the residual error is too high. In addition, the first difference transform remains weak when working with unbalanced panel data or when T is small. Arellano and Bover (1995), Blundell and Bond (1998) proposed a system estimator that minimizes the data loss caused by the first difference method.

3. FINDINGS

Descriptive statistics are presented in Table 3. Annual per capita income per country for the sample period was determined as 8.321 on average and it is below the world average (9.306).

Table 3: Descriptive Statistics

Variable	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Y	8.321	1.127	5.628	10.476
p	0.296	0.596	-2.498	1.209
k	3.181	0.337	2.175	3.828
l	15.733	1.564	12.065	18.729
Preprimary	3.769	0.741	0.286	4.738
Primary	4.668	0.076	4.334	4.947
Secondary	4.300	0.371	2.482	4.688
Higher	3.232	0.802	0.894	4.558

However, the table also represents that the population growth is above the world average (0.062) with an average of 0.296. The table also shows that PPEDU enrollment rate (3.769) was lower than PEDU enrollment rate (4.668). The coefficients for the EG equation are presented in Table 4. The second column includes the coefficients obtained from the Arellano–Bond Difference GMM method. The coefficient of the p -value was negative and was statistically significant at 0.10, whereas the coefficient of k value was positive and was statistically significant at 0.01. The flexibility of EG relative to physical capital has been achieved to be around 0.065 (Table 4). Therefore, it can be concluded that investments in physical capital have a statistically significant positive impact on the EG of developing countries. Similarly, Li et al., (2015) and Funke and Strulik (2000) stated that physical capital has a positive effect on EG.

The coefficient for PPEDU is significant and positive. The flexibility of EG considering the PPEDU enrollment rate was 0.013. The coefficient for primary EDU was negative and not statistically significant. Also, while the model has first-order serial autocorrelation, there is no second-order autocorrelation. The first-line autocorrelation is considered insignificant due to the nature of the model. Sargan test, on the other hand, shows that the model is not well constructed. In terms of preprimary coefficient, the coefficients value obtained from the Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM method and Arellano–Bond Difference GMM method were negative and not statistically significant. However, the results obtained from the same two methods in terms of the primary coefficient showed that the findings of the Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM method was higher than the findings obtained from the Arellano–Bond Difference GMM method. On the other hand, the secondary EDU coefficient was found to be positive but statistically insignificant in the Arellano-Bond Difference GMM method, while it was statistically significant at 10% in the Arellano-Bover/Blundell-Bond System GMM method. Similarly, the higher EDU coefficient was also obtained as positive, and statistically insignificant in Arellano–Bond Difference GMM method but it was statistically significant at 10% in Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM method.

According to Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM method, Sargan test statistics show that the model is well specified. Since the results of the Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM method was more efficient than the other method, in the current study the researchers considered this method.

The 3rd column in Table 4 includes the coefficients obtained from the Arellano–Bover/Blundell-Bond System GMM method. The coefficient of the p-value and primary EDU had a negative direction, whereas the coefficients of k value, labor force, preprimary, secondary and higher EDU had a positive one. Coefficients of l value and primary EDU were found to be statistically insignificant. On the other hand, coefficients of p-value and secondary EDU were statistically significant at 10% level, preprimary and higher EDU were statistically significant at 5% level ($\alpha = 0.05$), and coefficients of k value were statistically significant at 1% level ($\alpha = 0.01$). The flexibility of EG considering physical capital was obtained at approximately 0.09. Therefore, investments in physical capital positively affect developing countries' EG.

Table 4: GMM Estimates of Economic Growth Equation

Variables	Arellano –Bond Difference GMM Estimates	Arellano –Bover /Blundell-Bond System GMM Estimates
<i>p</i>	-0.006*	-0.003*
k	0.065***	0.086***
l	0.045	0.209
Preprimary	0.013*	0.044**
Primary	-0.085	-0.058
Secondary	0.067	0.092*
Higher	0.003	0.002**
1st-order	-8.4304***	
ser. Cor. 2nd-order ser. Cor.	-0.431	
Sargan Test	140.601***	67.651
Wald Test+	3.53	9.15***
F	24.00***	55.84***

***, ** and * denotes significance at 1%, 5%, and 10% respectively. + Joint significance of preprimary, primary, secondary, and higher education.

4. DISCUSSION & CONCLUSION

The current research revealed the linkages between PPEDU and the EG of countries. It also showed that the investment made in PPEDU will have a higher contribution to EG after the primary EDU, especially for developing countries. Parallel to this research, there are also different research findings showing the relationship between PPEDU and EG (Conti & Heckman, 2010; Cooray, 2009; Delalibera & Ferreira, 2019; Dodge, 2004; Felipe & McCombie, 2005; Hertzman, 2010; Heyneman, 2009; Ragoobur & Narsoo, 2022; Richter et al., 2017; Solow, 1957). Based on these results, it would be meaningful to discuss what needs to be done in PPEDU, especially for underdeveloped and developing countries.

Keller (2006) emphasized that school enrollment rates should be increased, and public spending should be prioritized for low EDU levels. Additionally, she suggested that in parallel with the increase in enrollment rates, expenditures per student should also increase. When this result is

interpreted in the context of the current study results, the enhancement in school enrollment rates especially at the PPEDU level may reveal the necessity of focusing on PPEDU, which is the first step of public expenditures in EDU. Also, increasing demand for PPEDU and increasing enrollment rates may result in a higher share allocated for children at this stage of EDU in developing countries. In addition to this, the increase in female labor force participation rates, especially in developing countries, has revealed the necessity of promoting PPEDU and will contribute to the economic development of the countries (Hertzman, 2010; Jaumotte, 2003; Verick, 2014). At this point, according to the results of the current study, the investments of developing countries, especially in PPEDU, and making this level of EDU compulsory and widespread will contribute to the strengthening of the economies of the countries and the sustainable development of this strong economy (Aysan & Özdoğru, 2015; Geelhoed et al., 2022).

Armecin et al., (2006) emphasized in his large- scale study that children aged two or three who attended a PPEDU program were more successful in the later stages of EDU and in social life compared to their peers who did not receive PPEDU at this age. According to the authors, meeting the needs of children who grow up in disadvantaged regions with low socioeconomic levels will contribute to the social, emotional, and cognitive development of children (Eveans, 2018) and this will lead to rise in human capital across the country (Heckman, 2004). Therefore, investing in PPEDU by developing policies to provide families with this opportunity will have positive outcomes including future school success, EG, and crime reduction (Conti et al., 2012; Heckman et al., 2010).

However, although the importance of PPEDU on EG has been scientifically proven, PPEDU opportunities are still limited in developing countries today (Alderman, 2011). Therefore, to encourage PPEDU, which is so important for the holistic development of children, it is recommended to implement programs that provide EDU and care services to children aged 0-8 by providing educational incentives, especially in developing countries where preprimary enrollment rates are low. It is also recommended that children, especially girls, living in socio-economically disadvantaged regions have more access to school (Çobanoğlu & Sevim, 2019). Thus, an important step will be taken for the elimination of inequality of opportunity in EDU and the development of human capital by providing every child with the right to receive PPEDU at an equal level, regardless of the developmental level of the countries, gender, language, religion and race (Gürkan, 1978; Mialaret, 1974).

Many researchers indicated that this situation (e.g., Alderman, 2011; Walker et al., 2007) negatively affects the school readiness of children in developing countries compared to their peers in developed countries. In fact, it is not correct to limit school readiness to only cognitive development (Heckman, 2004). The definition of school readiness is a controversial issue among researchers (Bradshaw, 2015). It is not possible to separate the developmental domains of children (including language, social, cognitive, and physical development), especially in preprimary. Therefore, when talking about school readiness, it is important to emphasize the whole development or whole child approach, which emphasizes the importance of supporting all developmental areas of children together (OECD, 2008). The concept of holistic development refers to the support of all developmental areas of children. In holistic development, any development area cannot be prioritized over other developmental areas (Hendrick, 1992). At this point, cognitive development is one of the components that contribute to the readiness of the child by developing in coordination with all other developmental areas. In addition to cognitive development, it is emphasized in the literature that phenomena and behaviors such as the desire and need to communicate and cooperate, focus, control their emotions, curiosity and socialization also contribute to children's learning (Carothers, 2019; Heckman, 2004; Zigler & Bishop-Josef, 2004). Supporting this, Ramey and Ramey (2004) stated that cognitive development and language development should be provided for school readiness. These researchers also stated that learning opportunities that can support social, physical, and personality development should also be included in PPEDU programs. This statement reminds us again of the importance of supporting holistic development in PPEDU. Contributing to the child's school readiness, including executive functioning, social skills, and many other components of child development, which should be supported in early childhood years, children's whole development creates a very solid foundation for their learning in the future (Bradshaw, 2015).

Another finding of the current research demonstrated the effect of physical capital investment and the elasticity of human capital on EG. This study showed that the elasticity of human capital is more effective in economic development compared to physical capital investment. At this point, it is emphasized that the contribution of investment in human capital to the countries' economy will be greater than the investment made in physical capital. For example, increasing the number of high-quality preprimary school institutions and making it accessible and affordable for each child (Barnett & Frede, 2007; Elliott, 2006; Karuppiah & Poon, 2022; McCabe & Frede, 2007) emphasizing the importance of increase in the number of children enrolled in these institutions or increasing the quality of preprimary school teacher training programs should be underlined (Aysan & Özdoğru, 2015). As a result, both the necessary steps should be taken to ensure these conditions and to regulate states' educational policies. Parallel to this, Hanushek (2013) stated that improving school quality will improve the long-term economic performance of developing countries and close the gap with developed countries.

As a result, it can be said that PPEDU for all children is a precondition for the development of the country's economy to become widespread and compulsory in developing countries. In addition, similar to the developed countries with strong economies, it is thought that growing high-quality preprimary teachers will contribute to the counties' national economy. It can be said that these important situations, which are stated to play a role in the development of the economy, are brought to the agenda as states' education policies in underdeveloped and developing countries and that necessary and final decisions are taken and enacted on the subject have become a necessity for the economic development and welfare of these countries.

The current research has certain limitations that need to be addressed; this research has only been applied to 17 developing countries due to the lack of an accessible data set. Therefore, it might be suggested to conduct comparative studies between developed countries and underdeveloped or developing countries.

Concerning the methodological approach used in this research, in future studies, the impact of PPEDU on EG can be predicted by the MRW model associated with the inclusion of more explanatory variables such as education expenditure in addition to human capital, physical capital, and population growth. Besides, the countries to be used in the study can be divided into two low-income and high-income countries according to their income levels and analyzed separately for future studies. In addition, the countries used in future studies can be divided into two according to the median income level and analyzed separately for low-income and high-income countries.

Since the early 1990s, in developing countries, access to PPEDU has been expanded and more qualified early education policies and programs have been developed; in turn, the focus is on increasing the quality of PPEDU. Based on this fact, the current study aimed to test the relationship between preprimary enrollment rates of developing countries and EG. In order to reach this aim, the researchers used the MRW model for the developing economies covering the period 2004–2019. This was the first attempt of this kind since PPEDU for developing countries has not been considered so far in the studies utilizing a similar approach. The key results of the current research were listed as follows: a) PPEDU increases GDP per capita, b) primary school EDU does not affect EG, c) secondary EDU is positively associated with EG d) higher EDU is positively associated with EG e) physical capital investments support EG, and f) elasticity of human capital investments is higher than physical capital investments.

Ethics Statement: *In this study, no experiments were conducted on humans and no data were collected from humans.*

Author Contributions Statement: *1st author's contribution rate is 60%, 2nd author's contribution rate is 40%.*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors.*

Etik Beyan: *Bu çalışmada insanlar üzerinde deney veya insanlardan veri toplama çalışması yapılmamıştır.*

Yazar Katkı Beyanı: *1. Yazarın katkı oranı %60, 2. Yazarın katkı oranı ise %40'dır.*

Çıkar Beyanı: *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.*

REFERENCES

- Adawo, M. A. (2011). Has education (human capital) contributed to the economic growth of Nigeria?. *Journal of economics and international finance*, 3(1), 46-58.
- Arellano, M. & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58 (2), 277-297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D)
- Armecin, G. Behrman, J. R. Ghuman, S. Gultiano, S. King, E. M. & Lee, N. (2006). Early childhood development through an integrated program: Evidence from the Philippines. Impact Evaluation Series No. 2. *World Bank Policy Research Working Paper*, 3922- IE. World Bank Publications.
- Asteriou, D. & Agiomirgianakis, G. M. (2001). Human capital and economic growth: Time series evidence from Greece. *Journal of Policy Modeling*, 23(5), 481-489. [https://doi.org/10.1016/S0161-8938\(01\)00054-0](https://doi.org/10.1016/S0161-8938(01)00054-0)
- Attanasio, O. Low, H. & Sanchez-Marcos, V. (2008). Explaining changes in female labor supply in a lifecycle model. *American Economic Review*, 98, 1517-1552. <https://doi.org/10.1257/aer.98.4.1517>
- Ayres, R. (1996). Technology, progress and economic growth. *European Management Journal*, 14(6), 562-575. [https://doi.org/10.1016/S0263-2373\(96\)00053-9](https://doi.org/10.1016/S0263-2373(96)00053-9)
- Aysan, M. F. ve Özdoğru, A. A. (2015). Avrupa'da erken çocukluk bakımı ve eğitiminin mukayeseli analizi. *Sosyoloji Dergisi*, 30(1), 167-194. <https://doi.org/10.16917/IU/tjs.12775>
- Barnett, W. S. & Frede, E. (2010). The promise of preschool: Why we need early education for all. *American Educator*, 34(1), 21-29. <https://eric.ed.gov/?id=EJ889144>
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. <https://doi.org/10.2307/2937943>
- Barro, R. J. (1997). *Determinants of economic growth: A cross-country study*, Cambridge, MA: MIT Press. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5698/w5698.pdf
- Baum, C. F., Schaffer, M. E. & Stillman, S. (2003). Instrumental variables and GMM: Estimation and testing. *The Stata Journal*, 3(1), 1-31. <https://doi.org/10.1177/1536867X0300300101>
- Bils, M. & Klenow, P. J. (2000). Does schooling cause growth? *American Economic Review*, 90(5), 1160-1183. <https://doi.org/10.1257/aer.90.5.1160>
- Blanchet, D. (1991). On interpreting observed relationships between population growth and economic growth: A graphical exposition. *The Population and Development Review*, 105-114. <https://doi.org/10.2307/1972354>
- Blankenau, W. & Youderian, X. (2015). Early childhood education expenditures and the intergenerational persistence of income. *Review of Economic Dynamics*, 18(2), 334- 349. <https://doi.org/10.1016/j.red.2014.06.001>
- Bloom, D. E., & Freeman, R. B. (1988). Economic development and the timing and components of population growth. *Journal of Policy Modeling*, 10(1), 57-81. [https://doi.org/10.1016/0161-8938\(88\)90035-X](https://doi.org/10.1016/0161-8938(88)90035-X)
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Bradshaw, M. M. (2015). The intersections of forest schooling and a public school: an intrinsic case study of a Vermont kindergarten. Unpublished Master Thesis. University of Illinois, Urbana Champaign. <https://www.ideals.illinois.edu/items/91222>

- Brander, J. A., & Dowrick, S. (1994). The role of fertility and population in economic growth. *Journal of Population Economics*, 7(1), 1-25.
- Carneiro, P. ve Heckman, J. (2003). "Human Capital Policy". NBER Working Paper Series. 9495.
- Carothers, K. A. (2019). Community schools in St. Louis then and now: Exploring the influence of family, school, and community engagement on student and community outcomes. Unpublished doctoral dissertation, University of Missouri-St. Louis. <https://core.ac.uk/download/pdf/289248917.pdf>
- Caucutt, E. & Lochner, L. J. (2020). Early and late human capital investments, borrowing constraints, and the family. *Journal of Political Economy*, 128(3), 1065-1147. <https://doi.org/10.1086/704759>
- Chatterji, M. (1998). Tertiary education and economic growth. *Regional Studies*, 32(4), 349-354. <https://doi.org/10.1080/00343409850117807>
- Conti, G., & Heckman, J. J. (2010). Understanding the early origins of the education–health gradient: A framework that can also be applied to analyze gene–environment interactions. *Perspectives on Psychological Science*, 5(5), 585-605. DOI: 10.1177/1745691610383502
- Conti, G. Heckman, J. J., Moon, S. & Pinto, R. (2012). Long-term health effects of early childhood interventions. Unpublished manuscript, University of Chicago, Department of Economics.
- Cooray, A. V. (2009). *The role of education in economic growth*. Available at SSRN 1520160.
- Çobanoğlu, F. & Sevim, S. (2019). Child-friendly schools: An assessment of kindergartens. *International Journal of Educational Methodology*, 5(4), 637-650. <https://doi.org/10.12973/ijem.5.4.637>
- Delalibera, B. R. & Ferreira, P. C. (2019). Early childhood education and economic growth. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 98, 82-104. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2018.10.002>
- Denison, E. F. (1974). *Accounting for United States economic growth 1929-1969*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Dineri, E., & Gölpek, F. (2021). Türkiye’de Eğitim Sisteminde Okullaşmanın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 37-48. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.879660>
- Dodge, D. (2004). *Human capital, early childhood development, and economic growth: An economist’s perspective*. Toronto: Sparrow Lake Alliance.
- Elango, S. García, J. L. Heckman, J. J. & Hojman, A. (2015). *Early childhood education*. In *Economics of Means-Tested Transfer Programs in the United States*, 2, 235- 297. University of Chicago Press. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c13489/c13489.pdf>
- Elliott, A. (2006). *Early Childhood Education: pathways to quality and equity for all children*. Camberwell: Australian Council for Educational Research. <https://research.acer.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=aer>
- Englander, A. S. & Gurney, A. (1994). Medium-term determinants of OECD productivity. *OECD Economic Studies*, 22(1), 49-109. <http://www.cercetareservicii.ase.ro/resurse/Documente/A.STEVEN%20ENGLENDER-MEDIUM-TERM%20DETERMINANTS%20OF%20OECD%20PRODUCTIVITY.pdf>
- Erk, N. Çabuk, A. ve Ateş, S. (1998). Long-run growth and physical capital-human capital concentration. METU International Economic Conference II, 9-12 September 1998, Ankara. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.534.3884&rep=rep1&type=pdf>
- Eveans, J. (2018). Childcare, early education and social inequality: An international perspective. *International Journal of Lifelong Education*, 37(2), 276-278. <https://doi.org/10.1080/02601370.2018.1426276>
- Felipe, J. & McCombie, J. S. (2005). Why are some countries richer than others? A skeptical view of Mankiw–Romer–Weil's test of the neoclassical growth model. *Metroeconomica*, 56(3), 360-392. <https://doi.org/10.1111/j.1467-999X.2005.00221.x>

- Funke, M. & Strulik, H. (2000). On endogenous growth with physical capital, human capital and product variety. *European Economic Review*, 44(3), 491-515. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(98\)00072-5](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(98)00072-5)
- García, J. L., Heckman, J. J., & Ronda, V. (2021b). The Lasting Effects of Early Childhood Education on Promoting the Skills and Social Mobility of Disadvantaged African Americans. Working Paper 29057. National Bureau of Economic Research.
- Geelhoed, E. A., Bloom, D. E., Bock, C., Flatau, P., Mandzufas, J., Li, I., & Cross, D. (2022). Informing Resource Allocation for Investment in Early Childhood: A Review of the International Peer-Reviewed Evidence. *Australian Economic Review*, 55(2), 215-231. DOI: [10.1111/1467-8462.12452](https://doi.org/10.1111/1467-8462.12452)
- Gemmel, N. (1996). Evaluating the impacts of human capital stocks and accumulation on economic growth: Some new evidence. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58, 9-28. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1996.mp58001002.x>
- Goczek, Ł., Witkowska, E., Witkowski, B. (2021). How does education quality affect economic growth? *Sustainability*, 13, 6437. <https://doi.org/10.3390/su13116437>
- Gould, E. D., Moav, O., & Weinberg, B. A. (2001). Precautionary demand for education, inequality, and technological progress. *Journal of Economic Growth*, 6(4), 285-315.
- Günsoy, G. (2009). Beşeri sermaye ve insani gelişme için erken çocukluk eğitiminin önemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(2), 23-43. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beyder/issue/3479/47333>
- Gürkan, T. (1978). Problems of pre-school teachers about pre-school education. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 11(1), 95-114.
- Gyimah-Brempong, K. Paddison, O. & Mitiku, W. (2006). Higher education and economic growth in Africa. *The Journal of Development Studies*, 42(3), 509-529. <https://doi.org/10.1080/00220380600576490>
- Hanushek, E. A. (2013). Economic growth in developing countries: The role of human capital. *Economics of Education Review*, 37, 204-212. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2013.04.005>
- Hanushek, E. A., Schwerdt, G., Wiederhold, S., & Woessmann, L. (2015). Returns to skills around the world: Evidence from PIAAC. *European Economic Review*, 73, 103-130. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2014.10.006>
- Hanushek, E. A. & Kim, D. (1995). *Schooling, labor force quality, and economic growth* (No. w5399). National bureau of economic research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5399/w5399.pdf
- Hanushek, E. A. & Kimko, D. D. (2000). Schooling, labor-force quality, and the growth of nations. *American Economic Review*, 90(5), 1184-1208. <https://doi.org/10.1257/aer.90.5.1184>
- Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2010). The high cost of low educational performance: The long-run economic impact of improving PISA outcomes. OECD Publishing. 2, rue Andre Pascal, F-75775 Paris Cedex 16, France.
- Heckman, J. J. (2000). *Invest in the very young*. Chicago: Ounce of Prevention Fund. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED467549.pdf>
- Heckman, J. J. (2004). Invest in the very young. In: Tremblay RE, Barr RG, Peters RDeV, (Eds). *Encyclopedia on Early Childhood Development* [online]. Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development. Retrieved on: February 13- 2018, 1-2. <http://www.child-encyclopedia.com/documents/HeckmanANGxp.pdf>
- Heckman, J. Moon, S. H., Pinto, R. Savelyev, P. & Yavitz, A. (2010). Analyzing social experiments as implemented: A reexamination of the evidence from the High Scope Perry Preschool Program. *Quantitative Economics*, 1(1), 1-46. <https://doi.org/10.3982/QE8>
- Helpman, E. & Hoffmaister, A. (1997). North-south R&D spillovers. *The Economic Journal*, 107(440), 134-49. <https://www.jstor.org/stable/2235275>

- Hendrick, J. (1992). *The whole child* (5th Ed.). New York: MacMillan.
- Hertzman, C. (2010). Framework for the social determinants of early child development. Encyclopedia on early childhood development. Canada: University of British Columbia. <https://www.childencyclopedia.com/pdf/expert/importance-early-childhood-development/according-experts/framework-socialdeterminantsearly-child>
- Heyneman, S. P. (2009). The failure of education-for-all as Political strategy. *UNESCO Prospects*, 39(1), 5-10. <https://doi.org/10.1007/s11125-009-9107-0>
- Jaumotte, F. (2003). Female labor force participation: past trends and main determinants in OECD countries. OECD Working Paper No. 376 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2344556
- Karoly, L. A. (2016). The economic returns to early childhood education. *The Future of Children*, 26(2), 37–55. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1118537.pdf>
- Karuppiah, N. & Poon, K. (2022). Early Childhood Education in Singapore. In *International Handbook on Education in South East Asia* (pp. 1-20). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8136-3_4-1
- Karoly, L. A. & Bigelow, J. H. (2005). *The economics of investing in universal preschool education in California*. Santa Monica, CA: RAND. <https://eric.ed.gov/?id=ED489465>
- Keller, K. (2006). Investment in primary, secondary, and higher education and the effects on economic growth. *Contemporary Economic Policy*, 24(1), 18-34. <https://doi.org/10.1093/cep/byj012>
- Kelley, A. C., & Schmidt, R. M. (1995). Aggregate population and economic growth correlations: the role of the components of demographic change. *Demography*, 32(4), 543-555.
- Krueger, A. B. & Lindahl, M. (2001). Education for growth: Why and for whom? *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101-1136. <https://doi.org/10.1257/jel.39.4.1101>
- Li, Y. Wang, X. Westlund, H. & Liu, Y. (2015). Physical capital, human capital, and social capital: The changing roles in China's economic growth. *Growth and Change*, 46(1), 133-149. <https://doi.org/10.1111/grow.12084>
- Lin, T. (2006). Alternative measure for education variable in an empirical economic growth model: Is primary education less important? *Economics Bulletin*, 15, 1-6. <https://core.ac.uk/download/pdf/6310114.pdf>
- Loening, J. Bhaskara R. & Singh. R. (2010). *Effects of education on economic growth: Evidence from Guatemala*. MPRA Paper 23665, University Library of Munich, Germany. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/25105/1/MPRA_paper_25105.pdf
- Lucas, E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Lynch, R. & Vaghul, K. (2015). The benefits and costs of investing in early childhood education. The fiscal, economic, and societal gains of a universal prekindergarten program in the United States, 2016-2050. Washington, DC: Washington Center for Equitable Growth. <https://equitablegrowth.org/research-paper/the-benefits-and-costs-of-investing-in-early-childhood-education/?longform=true>
- Maneejuk, P., & Yamaka, W. (2021). The impact of higher education on economic growth in ASEAN-5 countries. *Sustainability*, 13(2), 520. <https://doi.org/10.3390/su13020520>
- Mankiw, G. Romer, D. & Weil, D. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107, 407-437. <https://doi.org/10.2307/2118477>
- McCabe, L. A. & Frede, E. C. (2007). *Challenging behaviors and the role of preschool education*. National Institute for Early Education Research Preschool Policy Brief, 16. <https://nieer.org/wp-content/uploads/2016/08/20-1.pdf>
- McMahon, W. (1998). Education and growth in East Asia. *Economics of Education Review*, 17(2), 159-172. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(97\)00050-2](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(97)00050-2)

- Mhadhbi, K. (2014). Financial development and economic growth: A dynamic panel data analysis. *International Journal of Econometrics and Financial Management*, 2(2), 48–58. <https://doi.org/10.12691/ijefm-2-2-1>
- Mialaret, G. (1974). *Early childhood education: Prepared for the international bureau of education* (No. 192). UNESCO.
- Mingat, A. & Tan, J. P. (1996). The full social returns to education: Estimates based on countries' economic growth performance (No. 16131, p. 1). The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/949711468740209672/pdf/multi-page.pdf>
- Morris, S. & Oldroyd, J. (2020). *International business*. JohnWiley & Sons: Hoboken, NJ, USA.
- Mustard, J. F. (2007). Experience-based brain development: scientific underpinnings of the importance of early child development in a global world. *Early child development: from measurement to action*. Washington DC, the World Bank, 43-86.
- Nelson, R. R. & Phelps, E. S. (1966). Investment in humans, technological diffusion, and economic growth. *The American Economic Review*, 56(1/2), 69-75. https://www.jstor.org/stable/1821269#metadata_info_tab_contents
- Neycheva, M & Joensen, K. (2019). Higher educational attainment for growth: The MRW model for Iceland. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 63(3), 301-316. <https://doi.org/10.1080/00313831.2017.1357144>
- Ogundari, K., & Awokuse, T. (2018). Human capital contribution to economic growth in Sub-Saharan Africa: does health status matter more than education? *Economic Analysis and Policy*, 58, 131-140. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2018.02.001>
- OECD. (2008). 21st century learning: Research, innovation and policy. Directions from recent OECD analyses. Paris: Author. <https://www.haiti-now.org/wp-content/uploads/2017/05/21st-Century-Learning.pdf>
- Omojimité, B. U. (2010). Education and economic growth in Nigeria: A Granger causality analysis. *African Research Review*, 4(3). DOI: 10.4314/afrev.v4i3.60158
- Pegkas, P. & Tsamadias, C. (2014). Does higher education affect economic growth? The case of Greece. *International Economic Journal*, 28(3), 425-444. <https://doi.org/10.1080/10168737.2014.894551>
- Pereira, J. & Aubyn, M. S. (2009). What level of education matters most for growth? Evidence from Portugal. *Economics of Education Review*, 28(1), 67-73. <https://doi.org/10.2139/ssrn.715481>
- Petrakis, P. E. & Stamatakis, D. (2002). Growth and educational levels: A comparative analysis. *Economics of Education Review*, 21(5), 513–521. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(01\)00050-4](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(01)00050-4)
- Portela, M. Alessie, R. & Teulings, C. N. (2004). Measurement error in education and growth regressions (No. 04-040/3). Tinbergen Institute Discussion Paper. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-9442.2010.01613.x>
- Psacharopoulos, G. (1994). Returns to investment in education: A global update. *World Development*, 22(9), 1325-1343. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)90007-8](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)90007-8)
- Psacharopoulos, G. & Patrinos, H. A. (2018). Returns to investment in education: A decennial review of the global literature. *Education Economics*, 26(5), 445-458 <https://doi.org/10.1080/09645292.2018.1484426>
- Ragoobur, V. T., & Narsoo, J. (2022). Early human capital: the driving force to economic growth in island economies. *International Journal of Social Economics*, (ahead-of-print). DOI [10.1108/IJSE-11-2021-0674](https://doi.org/10.1108/IJSE-11-2021-0674)
- Ramey, C. T. & Ramey, S. L. (2004). Early learning and school readiness: Can early intervention make a difference? *Merrill-Palmer Quarterly*, 50(4), 471-491. <https://doi.org/10.1353/mpq.2004.0034>

- Reynolds, A. J. & Ou, S. R. (2011). Paths of effects from preschool to adult well-being: A confirmatory analysis of the child-parent center program. *Child Development*, 82(2), 555-582. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01562.x>
- Richter, L. M. Daelmans, B. Lombardi, J. Heymann, J. Boo, F. L. Behrman, J. R. ... & Bhutta, Z. A. (2017). Investing in the foundation of sustainable development: pathways to scale up for early childhood development. *The Lancet*, 389(10064), 103-118. <https://europepmc.org/backend/ptpmcrender.fcgi?accid=PMC5880532&blobtype=pdf>
- Rolnick, A. & Grunewald, R. (2003). Early childhood development: Economic development with a high public return. *The Region*, 17(4), 6-12. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0140673616316981?via%3Dihub>
- Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98, 71-102. <https://doi.org/10.1086/261725>
- Sala-I-Martin, X., Doppelhofer, G., & Miller, R. I. (2004). Determinants of long-term growth: A Bayesian averaging of classical estimates (BACE) approach. *American Economic Review*, 94(4), 813-835. DOI: 10.1257/0002828042002570
- Schweinhart, L. J. (2004). The High/Scope Perry Preschool study through age 40: Summary, conclusions, and frequently asked questions. High/Scope Educational Research Foundation. https://nieer.org/wpcontent/uploads/2014/09/specialsummary_rev2011_02_2.pdf
- Schweisfurth, M. (2013). *Learner-centered education in international perspective: Whose pedagogy for whose development?* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203817438>
- Self, S. & Grabowski, R. (2004). Does education at all levels cause growth? India, a case study. *Economics of Education Review*, 23(1), 47-55. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(03\)00045-1](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(03)00045-1)
- Shleifer, A. & Vishny, R. W. (1991). Takeovers in the '60s and the '80s: Evidence and implications. *Strategic Management Journal*. 12(S2), 51-59. <https://doi.org/10.1002/smj.4250121005>
- Solomon, L. C. (1985). Quality of education and economic growth. *Economics of Education Review*, 4(4), 273-290. [https://doi.org/10.1016/0272-7757\(85\)90013-5](https://doi.org/10.1016/0272-7757(85)90013-5)
- Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94. <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Solow, R. (1957). Technical change and the aggregate production function. *Review of Economics and Statistics*, 39, 748-762. <https://doi.org/10.2307/1926047>
- Solow, R. M. (1962). Technical progress, capital formation, and economic growth. *The American Economic Review*, 52(2), 76-86.
- Solow, R.M. (2003) Foreword in McMahon, G. and Squire, L. (eds.) Explaining Growth: A Global Research Project, IEA Conference, 137 (New York: Palgrave Macmillan). https://doi.org/10.1057/9781403990105_1
- Tallman, E. W. & Wang, P. (1994). Human capital and endogenous growth evidence from Taiwan. *Journal of Monetary Economics*, 34(1), 101-124. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(94\)01152-4](https://doi.org/10.1016/0304-3932(94)01152-4)
- Van der Gaag, J. (2002). *From child development to human development*. In M. E. Young (Ed.) From early child development to human development: Investing in our children's future (pp. 63-78), Washington, D.C.: The World Bank. https://olc.worldbank.org/sites/default/files/4-From_early_child_development_to_human_development_Investing_in_our_children_future_The_World_Bank_2002_0.pdf
- Van-Huizen, T., Dumhs, L. & Plantenga, J. (2019). The cost and benefits of investing in universal preschool: Evidence from a Spanish reform. *Child Development*, 90(3), 386-406. <https://doi.org/10.1111/cdev.12993>
- Verick, S. (2014). Female labor force participation in developing countries. IZA World of Labor. <https://wol.iza.org/uploads/articles/87/pdfs/female-labor-force-participation-in-developing-countries.pdf?v=1>

- Walker, S. P., Wachs, T. D. Gardner, J. M. Lozoff, B., Wasserman, G. A., Pollitt, E., ... & International Child Development Steering Group. (2007). Child development: Risk factors for adverse outcomes in developing countries. *The lancet*, 369(9556), 145- 157. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60076-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60076-2)
- Widarni, E.L., & Bawono, S. (2021). Human capital, technology, and economic growth: A case study of Indonesia. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8, 29–35. <https://doi:10.13106/jafeb>
- Young, A. (1995). The tyranny of numbers: confronting the statistical realities of the East Asian growth experience. *Quarterly Journal of Economics*, 110, 641–680. <https://doi.org/10.3386/w4680>
- Zhao, Q., Wang, X., & Rozelle, S. (2019). Better cognition, better school performance? Evidence from primary schools in China. *China Economic Review*, 55, 199-217. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.04.005>
- Zigler, E. F. Singer, D. G. & Bishop-Josef, S. J. (2004). Children's play: The roots of reading. Zero to Three/National Center for Infants, Toddlers and Families. <https://eric.ed.gov/?id=ED500101>

Examining the Globalization-Economic Complexity-Financial Development Nexus in Turkey¹

Türkiye'deki Küreselleşme-Ekonomik Kompleksite-Finansal Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi

Alper KARASOY²

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to examine the globalization-financial development-economic complexity link in Turkey for the period 1970-2017.

Design/Methodology: In the first stage of the analysis, a tri-variate model is proposed. In the second stage, cointegration and Granger causality tests that have single Fourier-frequency functions in their testing equations are employed to examine causal links among the employed variables.

Findings: The main findings indicate that (i) globalization and political globalization both indirectly (through financial development) and directly cause economic complexity; (ii) economic globalization indirectly causes economic complexity through financial development; (iii) social globalization and financial development directly cause economic complexity; (iv) bi-directional causality exists between globalization and financial development. These findings reveal that globalization is crucial for economic complexity. Also, ignoring the intermediating and direct roles of financial development in promoting Turkey's economic complexity can be problematic.

Limitations: This study focuses only on Turkey. Further research can focus on other emerging markets to confirm if similar causalities exist.

Originality/Value: By using cointegration and causality tests that have Fourier-components, this study accounts for the possible effects of structural changes. Additionally, this study considers sub-indices of globalization and their causal links with financial development and economic complexity. Lastly, although financial development-economic complexity link and globalization-economic complexity nexus were separately investigated in some studies, these studies used bi-variate models. This study proposes a tri-variate model to examine cointegration and causalities among these variables.

Keywords: Globalization, Economic Complexity, Financial Development, Causality Analysis, Turkey

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki küreselleşme-finansal kalkınma-ekonomik kompleksite ilişkisini 1970-2017 dönemi için incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Analizin birinci basamağında, üç değişkenli bir model oluşturulmuştur. Analizin ikinci aşamasında, test denklemlerinde tek Fourier-frekanslı fonksiyonlar barındıran koentegrasyon ve Granger nedensellik testleri kullanılarak seçilmiş değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Bulgular: Araştırmanın ana bulguları şunlardır: (i) küreselleşme ve politik küreselleşme hem doğrudan hem de dolaylı olarak finansal kalkınma üzerinden ekonomik kompleksiteye neden olmaktadır; (ii) ekonomik küreselleşme, finansal kalkınma üzerinden ekonomik kompleksiteye neden olmaktadır; (iii) hem sosyal küreselleşme hem de finansal kalkınma doğrudan ekonomik kompleksiteye neden olmaktadır; (iv) küreselleşme ve finansal kalkınma arasında iki yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, küreselleşmenin ekonomik kompleksite için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca finansal kalkınmanın Türkiye'nin ekonomik kompleksitesi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin göz ardı edilmesi, sorunlar yaratabilir.

Sınırlılıklar: Bu çalışmada sadece Türkiye üzerine odaklanılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda diğer kalkınmakta olan ülkeler incelenerek benzer nedenselliklerin bu ülkelerde de geçerli olup olmadığı değerlendirilebilir.

Özgünlük/Değer: Bu çalışmada yapısal kırılmaların olası etkileri Fourier-bileşenli koentegrasyon ve nedensellik testleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada küreselleşmenin alt-İndeksleri de dikkate alınarak bu indekslerin finansal kalkınma ve ekonomik kompleksiteyle olan nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Son olarak her ne kadar literatürdeki bazı çalışmalarda finansal kalkınma-ekonomik kompleksite ve küreselleşme-ekonomik kompleksite ilişkileri incelenmiş olsa da bu incelemeler genellikle iki değişkenli modeller üzerinden yapılmıştır. Bu çalışmada üç değişkenli bir model üzerinden eş-bütünleşme ve nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Ekonomik Kompleksite, Finansal Kalkınma, Nedensellik Analizi, Türkiye

¹ An earlier abstract version of this study was presented at the 4th ICONDATA '21 conference that was held between 04-06 June 2021.

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, akarasoy@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9447-3375

1. INTRODUCTION

In today's globalized world, a country's degree of economic development is less defined by how much capital it can aggregate but more defined by its productive capabilities (Hausmann & Hidalgo, 2011: 310). Particularly, continual economic growth requires product diversification and complexity for both developed and developing countries (Hartman, 2013: 6). Further, economic diversification may also bring additional benefits such as new venues for employment, more resilience against economic shocks, increased institutional quality, and limited income inequality (Hartman, 2013; Hartmann et al., 2017). However, how to improve the economic complexity of developing countries is still an ongoing debate in the empirical literature. Additionally, the roles of globalization and financial development in influencing economic complexity are usually ignored.

In this research, it is proposed that the economic complexity of Turkey, which is a developing country with a relatively limited productive structure (see Figure 1), can affect and be influenced by globalization and financial development processes. Globalization can directly impact the economic complexity of a country through spillover effects (Ahmad, 2019); it allows the transfer of new technologies that can be employed to develop product diversification. Furthermore, globalization leads to competition (Hatzichronoglou, 1996), and competition can also push product diversification through reformation and innovation. Besides its direct impact(s), globalization can cause economic complexity indirectly through financial development. According to Mishkin (2009: 166), globalization leads to reforms in the financial systems of developing countries and eventually results in increased access to both financial and physical capital. Therefore, a developing economy with a robust financial system can support innovations and increase its economic complexity by encouraging productive investments (Chu, 2020: 1260).

In this respect, examining causal linkages among globalization, economic complexity, and financial development for Turkey may provide new insights. Consequently, these insights can be utilized to propose new policies for improving Turkey's economic complexity. In this vein, this research attempts to make the following contributions:

First, besides globalization, globalization's sub-components such as economic, political, and social globalization processes will be considered separately. By doing this, direct and indirect causalities between different globalization types, financial development, and economic complexity will also be established. This is important because Turkey experienced a multifaceted globalization phase, especially after the 1980s. Accordingly, this globalization phase caused significant structural changes in Turkey's economic, political, and social formations. For instance, Turkey's economy became more open by incentivizing exports, removing import barriers, transforming its exchange rate regime, establishing the Capital Markets Board, joining the Customs Union with the EU, reforming the financial sector, and joining the World Trade Organization (WTO) (see TCMB, 2002).

Second, accounting for structural changes that are partially mentioned in the previous paragraph via dummy variables may be cumbersome and significantly reduce the degree of freedom of the sample. However, not considering these (structural) changes would also alter the stationarity and cointegration properties and the causalities among the selected variables. To overcome this issue, this study utilizes the Fourier approximated methods (these methods are discussed in the data and methodology section) that account for "*structural breaks of unknown form and number*" (Tsong et al., 2016: 1086). By using these methods, more robust results will be obtained. To the author's knowledge, this research would be the first to implement such methods.

Finally, in the literature, financial development-economic complexity and globalization-economic complexity links are usually examined in bi-variate settings for Turkey. As discussed previously, this research will explore the causal connections among globalization, financial development, and economic complexity in a tri-variate setting. This approach will allow the investigation of both direct and indirect causal links and propose more in-depth policies.

The structure of this research is as follows: In the following section, economic complexity and globalization indices are introduced. Also, Turkey's financial development, economic complexity, and globalization indicators are visually and comparatively examined. Section 3 summarizes the theoretical

background and literature. In section 4, the data and methods that are employed in this research are explained. In section 5, empirical findings are discussed. Finally, in the conclusion section, some policy suggestions are offered.

2. A VISUAL EXAMINATION OF TURKEY'S FINANCIAL DEVELOPMENT, ECONOMIC COMPLEXITY, AND GLOBALIZATION INDICES AGAINST JAPAN'S AND SWITZERLAND'S

In this section, Turkey's financial development, economic complexity, and globalization processes are examined in comparison to Japan's and Switzerland's financial development, economic complexity, and globalization processes in three separate graphs. The main reason for selecting these two countries is that according to OEC (2021) data, Japan and Switzerland had the highest economic complexity scores in 2017.

In Figure 1's first graph (Graph A), the economic complexity indices of these three countries are shown. The economic complexity index, which is calculated by Hausmann et al. (2014); Hidalgo & Hausmann (2009), is based on a country's exports products' diversity. There are two notions in classifying a country's export product diversity: "*ubiquity and diversity*" (Hausmann et al., 2014: 20). This index is calculated as an "*eigenvector of a matrix linking countries and their products through the variables of diversity and ubiquity*" (Sweet & Eterovic, 2019: 78-89). Intuitively, export products of a country that has a relatively higher economic complexity should have higher diversity and lower ubiquity (Hartmann et al., 2017: 77). In Figure 1's Graph A, it is clear that among the three selected countries, Turkey has the lowest economic complexity index score. However, after the 1980s, Turkey's economic complexity begins to increase and turns from negative to positive. This might be partly due to the globalization process that Turkey faced during the same era.

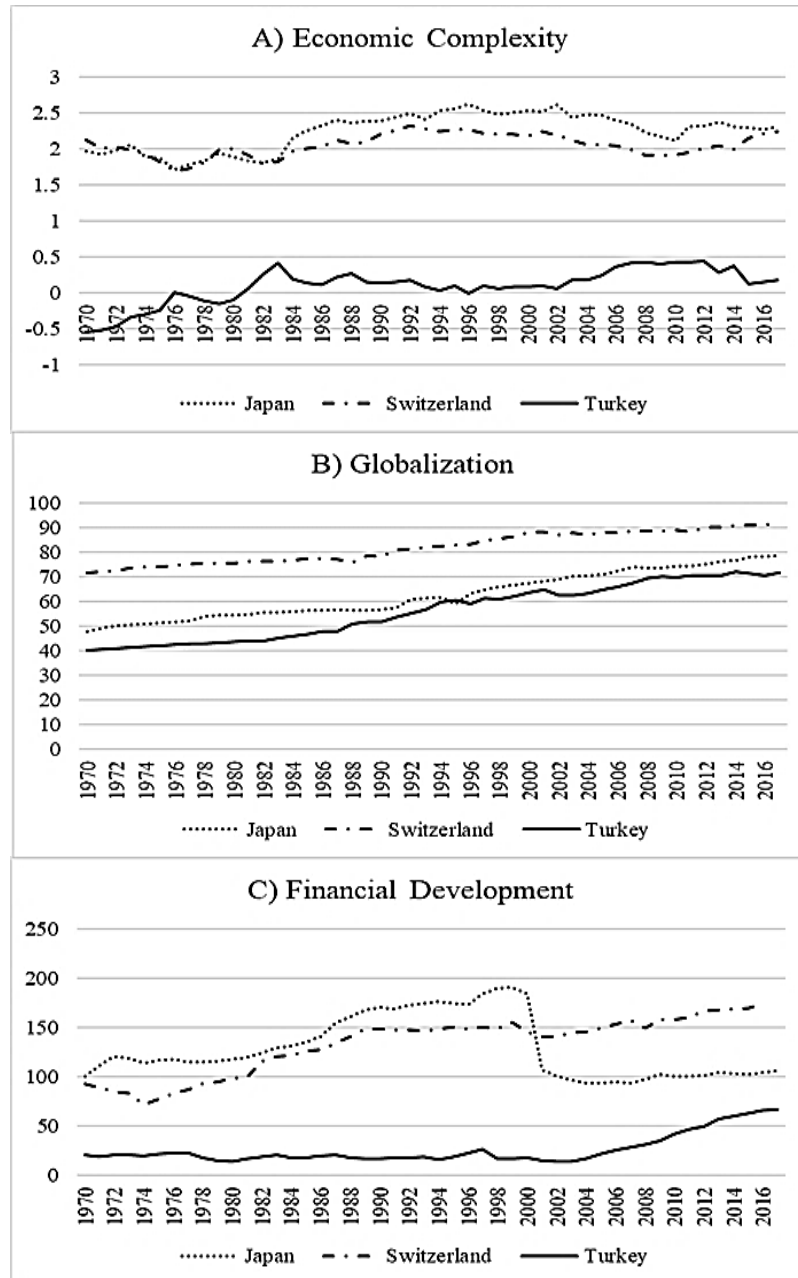
In Figure 1's Graph B, globalization indices of selected three countries are shown. The globalization index used in this research is compiled by Dreher (2006) and Gygli et al. (2019). It is calculated mainly via the principal component analysis and by employing 43 economic, social, and political variables such as trade volume, FDIs, international patents, high technology exports, internet access, and bandwidth, international tourism, migration, international organizations and treaties, television access, civil liberties, press freedom and so on³. In brief, this index is more inclusive and more accurately reflects the globalization level of countries. In Graph B of Figure 1, although it is apparent that Turkey's globalization level begins to accelerate in the 1980s, the globalization level of Turkey is still below the globalization level of Japan, and it is well below the globalization level of Switzerland.

Lastly, Graph C in Figure 1 shows the financial development in three countries. Similar to the globalization levels, the financial development levels of Japan and Switzerland are well above the financial development level of Turkey. Nevertheless, financial development in Turkey sharply increases right after the beginning of the 2000s. This might be due to the financial sector reforms that were implemented after the 2000-01 economic crisis in Turkey (TCMB, 2002: 53-55).

To summarize, a visual investigation of Figure 1 provides the following observations: (i) The economic complexity of Turkey is significantly lower than Switzerland's and Japan's economic complexities. (ii) Similarly, Turkey's globalization level is also lower than Switzerland's and Japan's globalization levels. (iii) Financial development levels of Switzerland and Japan are much higher than of Turkey's. (iv) Lastly, countries with higher economic complexities tend to be more globalized and financially developed.

³ More information about the variables that are used to construct this index can be found in https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Medienmitteilungen/Globalisierungsindex/KOFGI_2020_variables.pdf (access date: 05.08 2021). For further details about this index, see Dreher (2006) and Gygli et al. (2019).

Figure 1: Economic Complexity, Globalization, and Financial Development of Turkey, Japan, and Switzerland (1970-2017)

Notes: Economic complexity and globalization are indices. Financial development is the domestic credit to private sector by banks (% of GDP). Sources of the data are reported in Table 1.

3. THEORETICAL BACKGROUND AND LITERATURE REVIEW

This section discusses the links between globalization, economic complexity, and financial development under three sub-sections. In sub-section 3.1, the globalization-economic complexity nexus is covered. In sub-section 3.2, the globalization-financial development link is established. Finally, sub-section 3.3 includes the nexus between economic complexity and financial development.

3.1. The Globalization-Economic Complexity Nexus

One of the possible gains from globalization is technology spillovers. In other terms, globalization can result in technology transfer, which is called the *technique effect* (Grossman & Krueger, 1991: 4). Through this transfer, countries can enhance their productive capabilities. Another gain from globalization is competition. Hatzichronoglou (1996) defines this type of competition as “*global competitiveness*.” He also claims that as a result of global competition, firms are required to develop and utilize a spectrum of ideas and abilities simultaneously. Therefore, production becomes a synergy of specialized skills brought together from different countries, regions, or continents. This situation also deepens the interdependencies among firms and countries (Hatzichronoglou, 1996: 7). In the end, competition can lead to productive diversification (i.e., economic complexity).

Empirical evidence by various studies almost unanimously confirmed these claims. For instance, Daude et al. (2016) showed that capital inflows to 42 countries have a robust association with the productive capabilities of these countries. Further, Can (2016) investigated how economic globalization impacts South Korea’s economic complexity and revealed that economic globalization positively impacts export products’ diversity. Kurt (2018) investigated the same phenomenon for Turkey; however, besides economic globalization, political and social globalization indices’ impacts were also considered. The findings of Kurt (2018) indicated that while economic and social globalization increase Turkey’s economic complexity, political globalization reduces it. Moreover, Şeker (2019) studied the impact of high-tech exports on Turkey’s economic complexity and confirmed that high-tech exports and patents boost complexity. Additionally, he also found that a bi-directional causality exists between high-tech exports and Turkey’s economic complexity. Another research by Şeker & Şimdi (2019) investigated how the trade between Turkey and CATRs (Central Asian and Turkic Republics) impacts their economic complexity scores. Their findings showed that Turkey’s exports to CATRs cause economic complexity in Turkey and that higher trade volume between the two parties affects both parties’ economic complexities.

Furthermore, a recent causality analysis conducted by Uçar et al. (2019) on G-8 countries partially confirmed that there is a unidirectional causality running from export volume to economic complexity. In another recent study, Lapatinas (2019) examined the effect of internet usage on the economic complexity of 100 developing and developed countries and showed that internet usage increases economic complexity. In addition, Şahin & Durmuş (2020) investigated the determinants of economic complexity in 10 newly industrialized countries and found that foreign direct investments (FDIs) cause economic complexity in China and Mexico. Further, Khan et al. (2020) studied the economic complexity-FDIs link in China. Their analysis revealed that a short-run unidirectional causality runs from economic complexity to FDIs, and a long-run bi-directional causal link exists between these variables. Moreover, Antonietti & Franco (2021) studied if FDIs in 117 economies Granger-causes economic complexity. Their study indicated that, albeit limited, FDIs improve economic complexity; nonetheless, this improving effect exists only in economies with higher economic output, education, and financial development levels. Also, Nguyen & Su (2021) observed that trade openness increases economic complexity in lower-middle and upper-middle-income countries yet decreases it in high-income countries. Finally, Bucak (2022) investigated how economic, political, and social globalization dimensions impact economic complexities in BRICS-T economies. This study’s empirical evidence revealed that globalization in political and economic dimensions improves economic complexity in Russia. Additionally, social globalization decreases economic complexities in Brazil, India, Russia, and South Africa. Lastly, according to this study’s findings on Turkey, only social globalization significantly improves economic complexity.

3.2. The Globalization-Financial Development Nexus

Before establishing the conceptual link between financial development and economic complexity, it would be beneficial for the purpose of this research to identify the globalization-financial development nexus. As stated in Mishkin (2009), globalization necessitates financial reforms because if developing countries seek easier access to capital, they have to attract foreign investors. To do that, these countries should execute necessary reforms to integrate their financial systems into the global economy. These reforms would not only result in financial development but also increase the functionality of financial systems and institutions in these developing countries (Mishkin, 2009: 166). Moreover, if a country has well-developed financial institutions and systems, its globalization process would be less cumbersome and more beneficial.

In summary, it is possible to establish that financial development and globalization are interlinked. Empirical studies on this subject also confirm this bi-directional link. For example, Law et al. (2014) showed that economic globalization has a favorable causal effect on stock market development in East Asia. Similarly, Muye & Muye (2017) found that globalization has a stronger significant impact on financial development in BRICS and MINT economies. Likewise, Kandil et al. (2015) revealed that financial development positively influences globalization in 32 developed and developing countries.

3.3. The Economic Complexity-Financial Development Link

Regarding the financial development-economic complexity link, Chu (2020) summarizes the advantages of having a well-functioning and developed financial system on economic complexity as follows: First, financial development allows new firms that do not have sufficient capital to engage in innovative investments by providing them with new financial venues to obtain financial capital and credits. Second, as a result of asymmetric information and financial barriers, firms usually suffer from the lack of capital; therefore, they do not engage in innovative investment and do not consider improving their productive capabilities. However, a well-developed financial system can alleviate these issues through monitoring and managing risks, better evaluation, and decreasing financial costs and barriers. Finally, a well-integrated financial system also allows firms to seek financial support through foreign sources (Chu, 2020: 1260).

Empirical evidence generally supports the claim that financial development induces economic complexity. For example, Kurt & Azazi (2018) showed that financial development in Turkey increases its economic complexity. Can & Doğan (2018) confirmed this finding and found that financial development positively impacts Turkey's economic complexity. In addition, Şahin & Durmuş (2020) found that financial development causes economic complexity in Turkey and Mexico. The study by Nguyen et al. (2020) indicated that a long-run association and a bi-directional causality exist between financial development and economic complexity in their sample of 52 economies. Additionally, their study's results also suggested that the efficiency of financial markets and institutions is a positive contributor to economic complexity, whereas financial depth and access are likely to be negatively associated with economic complexity in the long run. Similarly, Chu (2020) empirically examined the impacts of developments in the banking sector and the stock market on economic sophistication and showed that both financial development indicators increase product sophistication in a sample of 94 countries. Additionally, Nguyen & Su (2021) verified that financial development leads to increases in economic complexity in a selection of 86 countries. Lastly, for a panel of 120 countries, Yu & Qayyum (2021) studied how financial openness affects economic complexity. Their empirical evidence showed that overall improvements in financial openness could boost economic complexity.

Literature survey above points at some gaps in the empirical literature. First, studies that investigated the Turkish case are rather limited. Second, while there exists a limited number of studies that examined the impact of globalization on economic complexity, these studies mostly do that in a bi-variate setting and ignore the intermediating or direct role that financial development can play in fostering economic complexity. Third, the majority of the empirical research considers the impact of

globalization by proxying it with single-dimensional variables such as trade volume, export volume, internet usage, high-tech exports, and FDIs. Nonetheless, globalization is a multifaceted concept, and covering it with a single-dimensional variable may produce misleading results. Last, none of the studies summarized above employed the methods that allow for unknown number, shape, and form of breaks in their analysis. Thereupon, this research attempts to cover these gaps by 1) examining causal links among globalization, financial development, and economic complexity in a tri-variate model; 2) using a globalization index and globalization's sub-indicators (i.e., economic, political, and social globalization) that also include abovementioned variables (such as trade volume, FDIs, internet usage) (see the previous section); 3) utilizing methods that allow for an unknown number, shape, and form of structural breaks (see the data and methodology section).

4. DATA AND METHODOLOGY

In this section, data and methods are explained. The first sub-section summarizes the data, and the next sub-section outlines the utilized methods.

4.1. Data

This study covers the 1970-2017 period and uses yearly data. The variables, their definitions, and sources are presented in Table 1. Additionally, the descriptive statistics of the utilized variables are displayed in the appendix section. In this research, the globalization index and its sub-indices (economic, political, and social globalization) are considered in separate models to avoid perfect multicollinearity problem because the globalization index score is just an average of these three sub-indices. Therefore, the models that are proposed in this study have three variables: 1) globalization (and its sub-indices), 2) financial development, and 3) economic complexity. Lastly, in this research, based on the globalization index and its sub-indices, four models are proposed, namely, the globalization model, the economic globalization model, the political globalization model, and the social globalization model.

Table 1: Employed Variables

Variable	Definition	Source
<i>eci</i>	Economic Complexity index	OEC (2021a)
<i>fd</i>	Financial Development (Domestic Credit to Private Sector by Banks, % of GDP)	World Bank (2020)
<i>gi</i>	Globalization Index	KOF Swiss Economic Institute (2020)
<i>gi_eco</i>	Economic Globalization Index	
<i>gi_pol</i>	Political Globalization Index	
<i>gi_soc</i>	Social Globalization Index	

Notes: OEC: The Observatory of Economic Complexity.

4.2. Methodology: Unit Root, Cointegration, and Causality Processes

Before testing whether there is a co-movement between the selected variables, stationarity properties of time series should be examined. In this respect, two unit root tests are employed: the Phillips-Perron (*PP*) test of Phillips & Perron (1988) and the Fourier-Lagrange Multiplier (*Fourier-LM*) test of Enders & Lee (2012b). The former one is the typical unit root test selected in many empirical studies, while the latter one is chosen to capture the possible impact(s) of structural breaks. The main advantage of the Fourier-LM unit root test is that the exact dates, forms, and numbers of the breaks are not needed to be known (Enders & Lee, 2012b: 575). Another advantage of the Fourier-LM unit root test is that compared to its counterparts (such as the Fourier-augmented Dickey-Fuller test of Enders & Lee, 2012a), it has more power (Enders & Jones, 2016: 405).

In summary, the Fourier-LM test is based on estimating the following regression:

$$\Delta y_t = \gamma_0 + \gamma_1 \Delta \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \Delta \cos(2\pi kt/T) + e_t \quad (1)$$

In equation (1), the terms T , t , and k represent the number of observations, trend, and a particular Fourier frequency, respectively. The estimated coefficients are denoted as $\hat{\gamma}_0$, $\hat{\gamma}_1$, and $\hat{\gamma}_2$. From these coefficients, the following detrended series is formed:

$$\hat{S}_t = y_t - \hat{\lambda} - \hat{\gamma}_0 t - \hat{\gamma}_1 \sin(2\pi kt/T) - \hat{\gamma}_2 \cos(2\pi kt/T), \quad t = 2, \dots, T \quad (2)$$

In this equation, $\hat{\lambda} = y_1 - \hat{\gamma}_0 - \hat{\gamma}_1 \sin(2\pi kt/T) - \hat{\gamma}_2 \cos(2\pi kt/T)$ and y_1 is the initial observation of y_t . Subtracting $\hat{\lambda}$ from y_t results in $\hat{S}_1 = 0$. The testing regression for this procedure is presented in the following equation that is derived by using the detrended series:

$$\Delta y_t = \delta \hat{S}_{t-1} + b_0 + b_1 \Delta \sin(2\pi kt/T) + b_2 \Delta \cos(2\pi kt/T) + u_t \quad (3)$$

If the series y_t is stationary, the case $\delta=0$ must be invalid. Therefore, the LM test statistic is: $\tau_{LM} = t\text{-statistic for } H_0: \delta=0$ (Enders & Lee, 2012b: 578).

After determining the stationarity properties of the time series, cointegration between them will be decided by the Tsong et al. (2016) cointegration test. Similar to the Fourier-LM unit root test, this cointegration test also employs trigonometric components to capture (possible) breaks. Tsong et al. (2016) base their test on the following regression:

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \omega_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (4)$$

Where $\omega_t = \rho_t + v_{1t}$, $\rho_t = \rho_{t-1} + u_t$ with $\rho_0=0$ and $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$. Additionally, u_t is *iid* with 0 mean and σ_u^2 variance. Thus, ρ_t is a random process with 0 mean. The deterministic component, d_t , in equation (4) is presented as $d_t = \sum_{i=0}^m \zeta_i t^i + f_t$ with $m=0$ or 1 . Further, $f_t = \alpha_k \sin[2k\pi t/T] + \beta_k \cos[2k\pi t/T]$. Moreover, as v_{1t} and v_{2t} are stationary, both y_t and x_t are integrated of order 1 [i.e., $I(1)$ processes]. Definitely, if $\sigma_u^2 = 0$, $\omega_t = v_{1t}$ is stationary, and this indicates that y_t and x_t are cointegrated. In other words, the null hypothesis of cointegration exists against the alternative hypothesis that cointegration does not exist can be shown as $H_0: \sigma_u^2 = 0$ against $H_A: \sigma_u^2 > 0$.

If the time series are cointegrated, causalities among them can be observed. To do that, this study employs the Granger causality test that is augmented with a flexible Fourier form to account for multiple breaks in a vector autoregression (*VAR*). This procedure, which is referred to as the Fourier Granger causality test in this study, is proposed by Enders & Jones (2016). In summary, similar to the unit root and cointegration tests stated above, this causality test implements a Fourier function into the deterministic part of the *VAR* equation to capture the size, form, and number of the structural breaks. Consider the following *VAR*, which has the flexible Fourier form:

$$z_t = A_0(t) + \sum_{i=1}^L A_i z_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

In equation (5), z_t is a vector in which the time series of interest are included. Also, A_i is the matrix of the coefficients, and ε_t is the error terms vector. The lag length (L) is selected based on the Akaike information criterion (*AIC*). Further, $A_0(t) = [\delta_1(t), \delta_2(t), \delta_3(t)]'$. Lastly, each intercept, $\delta_i(t)$, depends on the Fourier frequencies that can be presented as: $\delta_i(t) = a_i + b_i t + \sum_{k=1}^n a_{ik} \sin(2\pi kt/T) + \sum_{k=1}^n b_{ik} \cos(2\pi kt/T)$ (Enders & Jones, 2016; Ghoshray et al., 2018). Correspondingly, based on this model, the causalities among the selected variables are determined.

5. RESULTS AND DISCUSSION

Before checking for the cointegration, stationarities of the selected variables should be observed. In this respect, the results of the unit-root tests are shown in Table 2.

Table 2: Stationarity Tests' Results

The PP Test		The Fourier-LM Test
<i>variables</i>	<i>t-statistic</i>	<i>LM-statistic</i>
<i>fd</i>	0.180	-2.098
<i>eci</i>	-2.249	-2.870
<i>gi</i>	-1.918	-2.919
<i>gi_eco</i>	-1.707	-4.094*
<i>gi_pol</i>	-2.041	-2.294
<i>gi_soc</i>	-1.596	-3.092
Δfd	-5.225***	-5.017***
Δeci	-7.029***	-6.628***
Δgi	-6.351***	-5.645***
Δgi_eco	-8.106***	-6.436***
Δgi_pol	-5.237***	-7.925***
Δgi_soc	-7.332***	-5.726***

Notes: * and *** indicate significance at 10% and 1% levels, respectively. Frequency (*k*) is set to be 1 for the Fourier-LM test. The unit-root tests' equations include time trend and constant in levels and only constant in their first differences.

Findings in Table 2 show that, according to both tests, all the selected time series turn out to be stationary in their first differences. In other terms, all the variables are $I(1)$ at 1% significance level. As all the variables are $I(1)$, it is now possible to apply the cointegration (CI) test to decide if the variables in the proposed models have a co-movement. The results of the Fourier-CI test are presented in Table 3.

Table 3: The Fourier-CI Test Results

<i>Globalization Model</i>	$eci=f(fd, gi)$	$gi=f(fd, eci)$	$fd=f(eci, gi)$			
Fourier-CI test	0.037	0.029	0.025			
F-test	15.455***	638.036***	87.224***			
<i>Economic Globalization Model</i>	$eci=f(fd, gi_eco)$	$gi_eco = f(fd, eci)$	$fd=f(eci, gi_eco)$			
Fourier-CI test	0.040	0.025	0.026			
F-test	8.900***	228.145***	152.989***			
<i>Political Globalization Model</i>	$eci=f(fd, gi_pol)$	$gi_pol = f(fd, eci)$	$fd=f(eci, gi_pol)$			
Fourier-CI test	0.046	0.036	0.028			
F-test	9.789***	340.985***	97.885***			
<i>Social Globalization Model</i>	$eci=f(fd, gi_soc)$	$gi_soc = f(fd, eci)$	$fd=f(eci, gi_soc)$			
Fourier-CI test	0.032	0.030	0.031			
F-test	34.799***	312.324***	61.269***			
<i>CVs for the Fourier-CI test</i>	1%	0.155	5%	0.092	10%	0.070
<i>CVs for the F-test</i>	1%	5.774	5%	4.066	10%	3.352

Notes: Frequency component for the Fourier term is set to be 1. *** shows significance at 1%. CVs: Critical values. CI: Co-integration. F-tests in the table show the significance of the Fourier-terms in the cointegration regressions. Critical values for the tests are collected from the Tsong et al. (2016) study.

In Table 3, there are two statistics presented for each model: the Fourier-CI test statistics and the F-test statistics. The results of the F-tests are presented to decide if the Fourier terms should be included in the equations. As the results clearly indicate, F-tests are significant for all the models. In other words, the Fourier components should be included in the models. The other statistics shown in Table 3 belong to the Fourier-CI test. For all the models, none of the results is significant. As these results are insignificant, the null hypothesis of cointegration cannot be rejected. Correspondingly, these findings indicate that the variables are cointegrated in the proposed models. The results of the Fourier Granger causality analysis are demonstrated in Table 4.

Table 4: The Fourier-Granger Causality Test Results

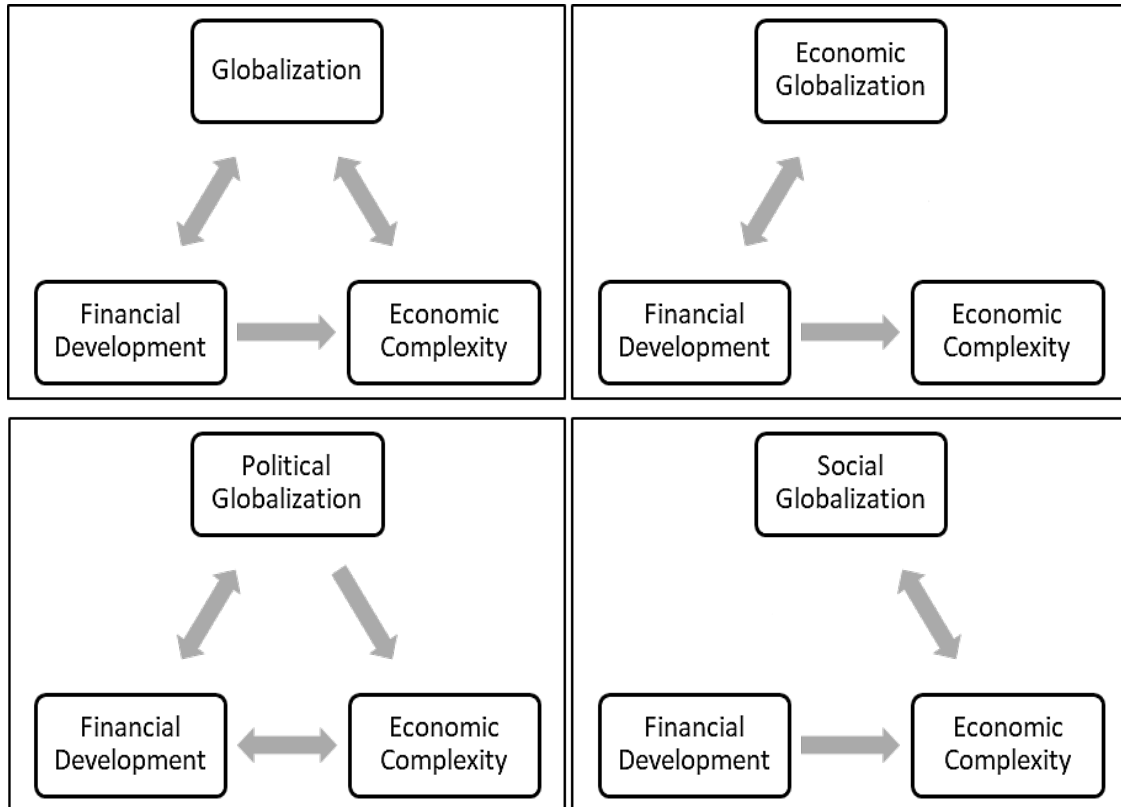
	Wald Test Statistic	Asymptotic p-value	Bootstrap p-value
Globalization model: $eci=f(fd, gi)$			
$eci \rightarrow gi$	5.187*	0.075	0.091
$gi \rightarrow eci$	6.922**	0.031	0.045
$eci \rightarrow fd$	0.234	0.889	0.884
$fd \rightarrow eci$	13.439***	0.001	0.002
$gi \rightarrow fd$	6.269*	0.043	0.057
$fd \rightarrow gi$	5.448*	0.065	0.081
Economic Globalization Model: $eci=f(fd, gi_eco)$			
$eci \rightarrow gi_eco$	4.704	0.095	0.118
$gi_eco \rightarrow eci$	2.566	0.277	0.267
$eci \rightarrow fd$	0.214	0.898	0.886
$fd \rightarrow eci$	10.735***	0.0046	0.005
$gi_eco \rightarrow fd$	12.178***	0.0023	0.005
$fd \rightarrow gi_eco$	6.516*	0.038	0.056
Political Globalization Model: $eci=f(fd, gi_pol)$			
$eci \rightarrow gi_pol$	3.217	0.200	0.214
$gi_pol \rightarrow eci$	5.811*	0.0547	0.071
$eci \rightarrow fd$	7.903**	0.0192	0.021
$fd \rightarrow eci$	7.328**	0.0256	0.034
$gi_pol \rightarrow fd$	13.275***	0.0013	0.004
$fd \rightarrow gi_pol$	7.201**	0.0273	0.039
Social Globalization Model: $eci=f(fd, gi_soc)$			
$eci \rightarrow gi_soc$	8.923**	0.0115	0.010
$gi_soc \rightarrow eci$	7.436**	0.0243	0.032
$eci \rightarrow fd$	0.3101	0.856	0.862
$fd \rightarrow eci$	18.021***	0.0001	0.000
$gi_soc \rightarrow fd$	3.928	0.1402	0.140
$fd \rightarrow gi_soc$	2.672	0.263	0.272

Notes: Maximum lag length is 3. Optimum lag length selection is based on the Akaike information criterion (AIC). The optimum lag length chosen by AIC for each model is 2. The Fourier frequency is set to be 1 in each model. ***, **, and * indicate significance at 1%, 5%, and 10% levels, respectively.

The results in Table 4 indicate that there exist significant causalities between globalization (including its sub-indicators), economic complexity, and financial development. To examine the direct,

indirect, unidirectional, and/or bi-directional relationships between the variables more clearly, based on the results in Table 4, the statistically significant causalities are visually presented in Figure 2.

Figure 2: Causal Links Based on the Fourier-Granger Causality Analysis

According to Figure 2, bi-directional causalities exist between globalization and economic complexity and between globalization and financial development. Moreover, globalization indirectly causes economic complexity through financial development. In the economic globalization model, although economic globalization does not directly cause economic complexity, it causes economic complexity through financial development. Besides, there is a bi-directional causal flow between economic globalization and financial development. Results for the political globalization model show that two-way causalities exist between political globalization and financial development and between financial development and economic complexity. In addition, political globalization causes economic complexity directly and indirectly through financial development. Also, the findings regarding the social globalization model imply that both social globalization and financial development directly cause economic complexity. Finally, there exists a bi-directional causality between social globalization and economic complexity.

To sum up, in Turkey, globalization and its sub-components (such as economic, political, and social globalization) directly and/or indirectly through financial development cause economic complexity. Moreover, financial development in Turkey directly causes economic complexity. This study's results regarding the globalization-economic complexity nexus coincide with the findings of Can (2016); Daude et al. (2016); Kurt (2018); Lapatinas (2019); Şahin & Durmuş (2020); Şeker & Şimdi (2019); Şeker (2019); Uçar et al. (2019), and Khan et al. (2020). The findings regarding the direct causal effect that financial development imposes on economic complexity confirm the results in Can & Doğan (2018); Chu (2020); Kurt & Azazi (2018); Nguyen et al. (2020); Nguyen & Su (2021); Şahin & Durmuş (2020). Lastly, bi-directional causalities between globalization and financialization and between economic globalization and financial development partially confirm the results of Kandil et al. (2015); Law et al. (2014); Muye & Muye (2017).

6. CONCLUSION

Countries have become more interdependent economically, politically, and socially as a result of globalization. Also, in this context, achieving economic complexity (i.e., export product diversification) is considered to be one of the main ways through which developing countries can shift their economic status. Therefore, grasping the globalization-economic complexity-financial development nexus in developing countries can provide new insights into how economic sophistication can be achieved.

Albeit limited, there exist some studies that examine the globalization-economic complexity link. However, these studies mostly do it in a bivariate setting, and they ignore the intermediating or direct causal effect of financial development on economic complexity. Moreover, studies that consider globalization's impact usually do it by proxying it via limited variables (such as trade volume, FDI, high-tech exports). Additionally, the number of studies that examine economic complexity in Turkey is limited. To fill these gaps, this study examined the economic complexity-globalization-financial development link in Turkey for the 1970-2017 period. Besides, to account for the unknown number, shape, and form of (structural) breaks, this research utilized the Fourier approximated methods from unit-root testing procedure to causality analysis to obtain robust results. The findings of this study indicated that (i) globalization and political globalization both directly and indirectly through financial development cause economic sophistication; (ii) economic globalization indirectly causes economic sophistication; (iii) social globalization directly causes economic complexity; and (iv) financial development directly causes economic complexity in Turkey. These findings generally confirm the theoretical framework presented in section 3. Moreover, these results reveal that neglecting financial development's intermediating and direct roles in fostering economic sophistication can curb Turkey's economic development process.

Based on these results, various policy suggestions can be propounded. First, the visual exploration that was done in a previous section indicates that Turkey's globalization and financial development levels, compared to its developed counterparts, are relatively low. Turkey should fill this gap by increasing its connectedness with the world not only economically but also politically and socially. In short, Turkey should become more globalized if it desires to improve its export product diversification. This would allow Turkey to have better access to the latest technological developments and production practices, thus making the country more competitive and innovative. Moreover, the results also implied that while affecting economic complexity through globalization is possible, the direct and intermediating roles of financial development and its bi-directional causality with globalization should not be ignored. Thus, necessary steps should be taken to improve the financial system in Turkey and embed it into the global financial system. By doing this, foreign financial sources would become more accessible, and these sources can be employed to support innovative investments. In addition, improving access to financial markets and increasing its efficiency would also enable more foreign and domestic investors to boost their productive capacities, which in turn may eventually increase Turkey's productive capabilities. Furthermore, in 2016, Turkey passed the "*Implementation Regulation for Technology Development Regions*"⁴ to increase Turkey's innovative capacity by boosting its regional innovative ecosystem. This regulation seems to be the right step to boost Turkey's overall economic capacity, and similar regulations should be implemented to support innovation at the regional level. Nonetheless, these steps should be financially promoted by strengthening regional financial sectors. Moreover, foreign firms should be incentivized to invest in these regions. These incentives can be provided in the form of tax exemptions/refunds and decreased bureaucratic barriers.

Further research should consider other developing countries to confirm whether similar causal patterns exist. Also, as different types of globalization indices (such as *de facto* and *de jure* types) and sub-indices exist, these indices can be separately examined to determine which type of globalization is more beneficial to economic complexity.

⁴ Translated to English by the author(s). For further details about this regulation, see <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160810-8.htm> (access date: 22.10.2022).

Ethics Statement: In this study, the methods used do not require the permission of the “Ethics Committee”.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

REFERENCES

- Ahmad, M. (2019). Globalisation, Economic Growth, and Spillovers: A Spatial Analysis. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 13(3), 255–276. <https://doi.org/10.1177/2347631119841257>
- Antonietti, R., & Franco, C. (2021). From FDI to economic complexity: a panel Granger causality analysis. *Structural Change and Economic Dynamics*, 56, 225–239. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.11.001>
- Bucak, . (2022). BRICS-T lkelerinde Ekonomik Karmaşıklık ve Küreselleşme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(26), 92–105. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1069570>
- Can, M. (2016). Ekonomik Küreselleşme Sofistike Maml retimini Etkiler mi? : Güney Kore rnekleminde Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(3), 21–38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.272210>
- Can, M., & Doğan, B. (2018). Ekonomik Kompleksite ve Finansal Gelişme İlişkisi : Türkiye rnekleminde Ampirik Bir Analiz. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2018*, 55(638), 5–16. <http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/1529399025.pdf>
- Chu, L. K. (2020). The effects of financial development on economic sophistication: evidence from panel data. *Applied Economics Letters*, 27(15), 1260–1263. <https://doi.org/10.1080/13504851.2019.1676866>
- Daude, C., Nagengast, A., & Perea, J. R. (2016). Productive capabilities: An empirical analysis of their drivers. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(4), 504–535. <https://doi.org/10.1080/09638199.2015.1073342>
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091–1110. <https://doi.org/10.1080/00036840500392078>
- Enders, W., & Jones, P. (2016). Grain prices, oil prices, and multiple smooth breaks in a VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399–419. <https://doi.org/10.1515/snde-2014-0101>
- Enders, W., & Lee, J. (2012a). The flexible Fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196–199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>
- Enders, W., & Lee, J. (2012b). A Unit Root Test Using a Fourier Series to Approximate Smooth Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574–599. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2011.00662.x>
- Ghoshray, A., Mendoza, Y., Monfort, M., & Ordoñez, J. (2018). Re-assessing causality between energy consumption and economic growth. *PLOS ONE*, 13(11), e0205671. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205671>
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. In *National Bureau of Economic Research Working Paper Series* (No. 3914; National Bureau of Economic Research Working Paper Series). <https://doi.org/10.3386/w3914>
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J.-E. (2019). The KOF Globalisation Index – revisited. *The Review of International Organizations*, 14(3), 543–574. <https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>
- Hartman, D. (2013). A global comparative perspective on innovation and economic diversification in Turkey. In *Istanbul Policy Center* (pp. 1–28). Istanbul Policy Center (IPC).
- Hartmann, D., Guevara, M. R., Jara-Figueroa, C., Aristarán, M., & Hidalgo, C. A. (2017). Linking Economic Complexity, Institutions, and Income Inequality. *World Development*, 93, 75–93. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.12.020>
- Hatzichronoglou, T. (1996). Globalisation and Competitiveness: Relevant Indicators. In *OECD Science* (1996/05; OECD Science, Technology and Industry Working Papers). <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/18151965>
- Hausmann, R., & Hidalgo, C. A. (2011). The network structure of economic output. *Journal of Economic Growth*, 16(4), 309–342. <https://doi.org/10.1007/s10887-011-9071-4>

- Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., Simoes, A., & Yildirim, M. A. (2014). *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9647.001.0001>
- Hidalgo, C. A., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. In *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (Vol. 106, Issue 26). <https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106>
- Kandil, M., Shahbaz, M., & Nasreen, S. (2015). The interaction between globalization and financial development: new evidence from panel cointegration and causality analysis. *Empirical Economics*, 49(4), 1317–1339. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-0922-2>
- Khan, H., Khan, U., & Khan, M. A. (2020). Causal Nexus between Economic Complexity and FDI: Empirical Evidence from Time Series Analysis. *The Chinese Economy*, 53(5), 374–394. <https://doi.org/10.1080/10971475.2020.1730554>
- KOF Swiss Economic Institute. (2020). *KOF Globalisation Index*. <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
- Kurt, Ü. (2018). Küreselleşme ve Ekonomik Kompleksite İlişkisi: Türkiye Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2195–2202. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.454395>
- Kurt, Ü., & Azazi, H. (2018). Finansal Gelişme ve Sofistike Ürün Üretimi İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Journal of Turkish Studies*, 13(22), 341–352. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13993>
- Lapatinas, A. (2019). The effect of the Internet on economic sophistication: An empirical analysis. *Economics Letters*, 174, 35–38. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.10.013>
- Law, S. H., Azman-Saini, W. N. W., & Tan, H. B. (2014). Economic Globalization and Financial Development in East Asia: A Panel Cointegration and Causality Analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(1), 210–225. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X500112>
- Mishkin, F. S. (2009). Globalization and financial development. *Journal of Development Economics*, 89(2), 164–169. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2007.11.004>
- Muye, I. M., & Muye, I. Y. (2017). Testing for causality among globalization, institution and financial development: Further evidence from three economic blocs. *Borsa Istanbul Review*, 17(2), 117–132. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2016.10.001>
- Nguyen, C. P., Schinckus, C., & Su, T. D. (2020). The drivers of economic complexity: International evidence from financial development and patents. *International Economics*, 164(June), 140–150. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2020.09.004>
- Nguyen, C. P., & Su, T. D. (2021). Financing the economy: The multidimensional influences of financial development on economic complexity. *Journal of International Development*, 33(4), 644–684. <https://doi.org/10.1002/jid.3541>
- OECD. (2021a). *OECD - Economic Complexity Ranking of Countries*. The Observatory of Economic Complexity (OECD). https://legacy.oec.world/en/rankings/country/eci/?year_range=1968-1972
- OECD. (2021b). *OECD - The Observatory of Economic Complexity*. <https://oec.world/en/resources/methods#eci>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- Şahin, D., & Durmuş, S. (2020). Yeni Sanayileşen Ülkelerde Ekonomik Kompleksite Düzeyinin Belirleyicileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 334–351. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1206425>
- Şeker, A., & Şimdi, H. (2019). The Relationship Between Economic Complexity Index and Export: the Case of Turkey and Central Asian and Turkic Republics. *Economy of Region*, 15(3), 659–669. <https://doi.org/10.17059/2019-3-3>
- Şeker, Ayberk. (2019). Teknolojik Gelişme ve Yüksek Teknoloji İhracatının Ekonomik Karmaşıklık Endeksi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 377–395. <https://doi.org/10.18657/yonveek.581397>
- Sweet, C., & Eterovic, D. (2019). Do patent rights matter? 40 years of innovation, complexity and productivity. *World Development*, 115, 78–93. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.10.009>

- TCMB. (2002). *The Impact of Globalization on the Turkish Economy*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8/global.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-16555e2a-dfcb-4e4b-9ef9-ec2797f3f2d8-m3fBaj8>
- Tsong, C.-C., Lee, C.-F., Tsai, L.-J., & Hu, T.-C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085–1113. <https://doi.org/10.1007/s00181-015-1028-6>
- Uar, M., Soyyiğit, S., & Nişancı, M. (2019). lkelerin İktisadi Gelişmişlik ve İktisadi Karmaşıklık Dzeyleri Arasındaki İlişki: G8 lkeleri rneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 138–148. <https://dergipark.org.tr/pub/cumuiibf/issue/45599/524670>
- World Bank. (2020). *World Development Indicators*. <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>
- Yu, Y., & Qayyum, M. (2021). Impacts of financial openness on economic complexity: Cross-country evidence. *International Journal of Finance & Economics*. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2491>

APPENDIX

Table A1: Descriptive Statistics

	<i>eci</i>	<i>fd</i>	<i>gi</i>	<i>gi_econ</i>	<i>gi_soc</i>	<i>gi_pol</i>
<i>Mean</i>	0.1037	25.6487	56.0208	44.0803	45.4041	78.5780
<i>Median</i>	0.1389	19.6578	57.9381	48.4480	41.1431	82.7398
<i>Maximum</i>	0.4502	66.4259	72.1185	56.3248	67.6390	92.8202
<i>Minimum</i>	-0.5456	13.5883	40.1478	27.5395	31.2531	61.6507
<i>Std. Dev.</i>	0.2453	14.8470	11.1846	10.3193	12.8364	11.6388
<i>Skewness</i>	-0.9040	1.73143	-0.0172	-0.50432	0.5648	-0.1218
<i>Kurtosis</i>	3.6316	4.6484	1.4694	1.6975	1.8518	1.2756

Finansal Piyasaların Türkiye'nin Ekonomik Büyümesindeki Rolü¹ The Role of Financial Markets in Turkey's Economic Growth

Seyfettin ÜNAL²

Öz

Amaç: Araştırmanın amacı Türkiye'deki bankacılık sektörünün ve hisse senedi piyasasının ekonomik büyüme ile olan ilişkisinin ekonometrik olarak analizidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırma modelinde, toplam ticari banka kredileri ve hisse senedi piyasasının toplam kapitalizasyonunun ekonomik büyüme ile olan ilişkisi incelenmiştir. Eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli (VECM) sonrası uygulanan Granger nedensellik testi ile nedenselliğin yönü belirlenmiştir.

Bulgular: Çalışmanın bulgularında, gerek öngörülere uygun sonuçlar gerekse öngörülerden ayrılan sonuçlara rastlanmıştır. Toplam ticari banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik belirlenmiştir. Fakat hisse senedi piyasasının toplam kapitalizasyonundan ekonomik büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Sınırlılıklar: Kullanılan veri setinin sadece iki değişken ve Türkiye üzerine olması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: 2008'de başlayan küresel kriz sonrası Türkiye ekonomisindeki büyümenin şekillenmesinde bankacılık ve hisse senedi piyasasının oynadığı rolün karşılaştırmalı olarak incelenmesi çalışmaya özgünlük katmaktadır. Ayrıca, ulaşılan bulguların ekonomi yönetimi ve politika yapıcılara yön gösterecek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Hisse Senedi Piyasası, Ekonomik Büyüme

Abstract

Purpose: The purpose of the study is to provide an econometric analysis of the relationship among Turkey's economic growth, stock market and banking.

Design/Methodology: In the model, economic growth's relationships with both total stock market capitalization and total bank commercial credits are examined. Following a co-integration test and a vector error correction model (VECM), the direction of causality is identified via Granger causality test.

Findings: The findings include results of which some are in line with predictions while some are not. A statistically significant causality relationship is identified from total bank commercial credits towards economic growth. However, there is not a statistically significant causality relationship from stock market total capitalization towards economic growth.

Limitations: The use of a two-variable data set that is on Turkey only constitutes the limitation of the study.

Originality/Value: The investigation of the comparative roles of the banking and stock market that they played in shaping Turkey's economic growth after the global crisis of 2008 constitutes the original value of the research. Moreover, it is considered that the findings are in the quality of proving the economic management and policymakers with useful insights.

Keywords: Banking, Stock Market, Economic Growth

¹ Bu makale, 18-19 Haziran 2022 tarihleri arasında Çanakkale'de düzenlenmiş olan, IV. International Symposium on Economics, Finance and Econometrics'de "Finansal Piyasaların Türkiye'nin Ekonomik Büyümesindeki Rolü" başlığı ile sunulmuş ve kongre kitapçığında özet olarak basılmış bildirinin genişletilmiş halidir.

² Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme, seyfettin.unal@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6248-4317

1. GİRİŞ

İşletme finansmanı bağlamında, finans yöneticilerinin firma amaçlarını gerçekleştirebilmesi için, fon akışının etkin ve düşük maliyetle sağlanmasına imkân veren gelişmiş finansal piyasalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlıklı ve etkin işleyen finansal piyasaların ekonomik sistem içerisindeki önemi yadsınamaz. Zira sermaye kaynağı teşkil etmeleri bakımından gelişmiş bir sermaye piyasasına ve bankacılık sektörüne sahip olmak her ekonominin hedefinde yer almaktadır. Söz konusu iki finansal bileşen, aynı zamanda geri bildirim fonksiyonuyla da piyasa oyuncularına, işletme faaliyetleri hakkındaki verilere ulaşma olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla, gelişmiş ve sağlıklı işleyen hisse senedi piyasası ve bankacılık sektörü, şirketlerin uzun vadeli finansmana erişimlerini kolaylaştırmaktadır.

Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki ilişkinin literatürde yoğun bir biçimde ele alınmaya başlanması bilhassa içsel büyüme modellerinin geliştirilmesiyle birlikte görülmektedir. Söz konusu modeller finansal gelişim sayesinde, sermayenin verimlilik ve etkinliğinin artırılmasının, ekonomik büyümeye olumlu bir biçimde yansıtacağı iddiasını ortaya atmıştır. Yanısıra, finansal piyasaların gelişmesinin, tasarruf oranlarını etkileme potansiyeli de önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan ekonomilerin büyüme oranları ile borsaları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara özellikle 2000'li yıllarla birlikte literatürde daha fazla rastlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, etkilerini sürdüren 2008 krizi halen güncelliğini korurken; COVID-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşının da getirdiği ilave sorunlar, hatta krizlerle alan yazındaki araştırmaların zenginlik kazanması beklenebilecektir. Zira farklı finansal sistem ve yapıların daralan ekonomilerin toparlanması noktasında yaratabileceği muhtemel performans farklılıklarının, önümüzdeki dönemde yürütülecek pek çok araştırmaya konu oluşturması beklenebilecektir.

Gerek görece daha uzun geçmişi gerekse ekonomideki ağırlığı dikkate alındığında, Türkiye'de hali hazırda finansal sistemin temelini bankacılık sektörünün oluşturduğu görülmektedir. Diğer taraftan, teorilere göre, ekonomide mevcut olan üretim imkânlarının alım-satım kolaylığının sözkonusu ekonomiye yarar sağlama beklenebilir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, sözkonusu likidite imkânını sunabilen en önemli yapının hisse senedi piyasası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hisse senedi piyasasını bankacılıktan ayıran en önemli özelliklerin başında, sunduğu likidite kolaylığının geldiği söylenebilir. Bu nedenledir ki bir ülkede yalnızca bankacılık sektörünün bulunması yeterli görülmemekte ve finansal sistemin diğer önemli unsuru olarak hisse senedi piyasaları tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir.

Çalışmayla, gerek finansal krizlerin küresel anlamda çokça yaşanmaya başladığı son 30 yılda gerekse ülkemiz gibi finansman yetersizliği nedeniyle finansal piyasaların varlık ve makroekonomiye katkısının sık sık sorgulandığı bir süreçte, yakın dönem veri seti ile güncel bir uygulama sunmak amaçlanmıştır. Türkiye örneğinde, banka kredileri ve hisse senedi piyasası kapitalizasyonu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmanın takibeden bölümünde, öncelikle ilgili literatüre yer verilmektedir. Daha sonra, araştırmaya ilişkin veri ve yöntemin ardından, analiz bulguları sunulmaktadır. Sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmaktadır.

2. LİTERATÜR

Levine'a (1997) göre, bireysel tasarrufların toplanması noktasında elde edilecek başarı ile ekonomik büyümeyi etkilemek mümkün olabilmektedir. Tasarrufların yatırımlara daha etkin bir biçimde yönlendirilmesinin, sermaye birikimi üzerindeki doğrudan etkisine ilave olarak, kaynak tahsisini geliştirilmesi ve teknolojik yeniliği teşvik etmesi de sözkonusudur. Bu nedenle, finansal sistemin tasarrufları yatırımlara etkin bir biçimde aktararak, ileri teknolojilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlama, böylelikle ekonomik büyümenin itici gücü olma noktasında önemli bir fonksiyon üstlenmesi sözkonusudur.

Finansal sistem ve büyüme ilişkisini inceleyen araştırmacılar arasında görüş ayrılıklarına rastlanmaktadır. Hicks'e (1969) göre finansal sistem sermayeyi kanalize etmek suretiyle İngiltere'nin sanayileşmesinde kritik bir rol oynamıştır. Benzer şekilde Schumpeter (1912) iyi işleyen bir bankacılık sisteminin yenilikçi ürün ve üretim yöntemlerini başarılı bir şekilde hayata geçirme şansı olan girişimcileri ortaya çıkartıp yatırımlarını finanse etmek suretiyle teknolojik gelişmeyi desteklediğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Robinson (1952) finansal gelişimin firmaları takip ettiğini ileri

sürmektedir. Bu bakış açısına göre, ekonomik gelişme finansal işlemler için talep yaratır ve finansal sistem bu talebe otomatik olarak cevap verir. Bu iki farklı görüş yanında nc bir görüş finans ve büyüme arasındaki ilişkinin önemli olmadığı yönündedir. Bu görüş sahipleri finansal faktörlerin ekonomik büyümedeki rolünün yersiz ve yanlış bir biçimde abartıldığını düşünürken (rneğin, bknz. Lucas, 1988), bazı kalkınma iktisatçıları ise finansal sistemleri tamamen göz ardı etmek suretiyle finansal sistemin rolü konusundaki şüphelerini ortaya koymaktadır (rneğin, bknz. Chandavarkar, 1992; Stern, 1989).

Levine'a (1997) göre ülkeden ülkeye değişen teknolojiler, düzenlemeler ve vergi konuları likidite ve riski dağıtma konusunda farklı finansal yapıların oluşabileceğini göstermektedir. Özellikle son dönemde ortaya atılan finans ve ekonomik büyüme teorilerine göre, banka ve sermaye piyasalarının bulunduğu finansal hizmetler, ekonomik büyümeyi destekler niteliktedir. Ampirik çalışmaların bulguları, bankaların ekonomik büyümeyi gerek firma gerek sektör gerekse ülke bazında teşvik ettiği yönündedir. Literatürdeki çalışmaların sonuçları, bankaların yalnızca toplam büyüklüklerinin değil, aynı zamanda bankacılık sektörünün kurumsal yapısının da ekonomik büyümede önemli etkileri olduğunun altını çizmektedir (rneğin, bknz. La Porta vd., 2002; Cetorelli ve Gambera, 2001). Diğer taraftan, varlık fiyatlama modeline dayalı çalışmalar göstermektedir ki, hisse senedi getirileri gelecekteki ekonomik büyüme beklentisini yansıtmaya özelliğine sahiptir (rneğin, bknz. Fama, 1981 ve 1990; Schwert, 1990).

Başta King ve Levine'm (1993a) alışması olmak üzere bankalar ve ekonomik büyüme literatüründeki pek çok çalışmada, yüksek bir gelişmişlik düzeyine sahip bankacılık sisteminin ekonomik büyümeyi desteklediğine dair sonuçlara ulaşılmıştır. Üstelik bu yöndeki bulguların farklı ekonometrik tekniklerle doğruluğunun teyit edilmesiyle, finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin varlığına inanılmasını sağlayan güçlü bir temel oluşturulmuştur.

Literatürde ekonomik büyümeye ilişkin olarak bankacılığın yanında ikinci bir araştırma alanını hisse senedi piyasaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bu konunun, kendi içinde iki alt bölümlenmesi sözkonusudur. Bir tanesi hisse senedi piyasası ile uzun dönem büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesidir ki, bankacılık ve ekonomik büyüme ilişkisine paralellik arzeder. Diğeri ise, hisse senedi piyasası getirileri ile kısa dönem büyüme beklentisi arasındaki ilişkidir.

Bekaert vd. (2005) hisse senedi piyasasına yönelik liberalizasyonun reel ekonomik büyümeyi yıllık ortalama %1 oranında yükselttiği sonucuna ulaşmıştır. Sermaye hesabı liberalizasyonu da beklenen büyümede rol oynamakla birlikte; bu etkinin hisse senedi piyasası liberalizasyonunun katkısını içermediği belirtilmektedir. Ayrıca, en yüksek ekonomik büyüme sonucuna, kurumsal yapının işlevselliğinin yüksek olduğu ülkelerde rastlanmışlardır.

Diğer taraftan, gelişen ülkelerdeki finansal piyasa liberalizasyonlarına yönelik reformların bu lkelere zarar verdiğini dolayısıyla aslında liberalizasyon yerine portföy yatırımları şeklindeki sermaye akımları üzerinde bir takım sınırlama ve kontroller getirmeleri gerektiği iddiasıyla, gelişen lkelerin finans piyasalarını tamamen liberalize etmelerini eleştiren görüşler de vardır (rneğin, bknz. Krugman, 2000; Stiglitz, 2002). Edwards vd. (2003) gelişen lkelerin finans piyasalarının yeterince gelişmediği dolayısıyla gerektiği gibi çalışmadığına dair ngrleri test etmek üzere yaptıkları çalışmada, dört Latin Amerika ve iki Asya ülkesinin borsalarının finansal liberalizasyon öncesindeki ve sonrasındaki yükseliş-düşüş döngülerini ve oynaklıklarını incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, Latin Amerikan borsaları (Arjantin, Brezilya, Meksika, şili) liberalizasyon sonrası daha istikrarlı bir duruma gelmişler; gerek oynaklıkları gerekse döngülerin dip ve tepe noktaları arasındaki genişlikleri azalarak gelişmiş lkelere benzemeye başlamışlardır. Diğer taraftan analizlerinde Asya borsaları (Güney Kore, Tayland) için aynı sonuçlara ulaşamadıklarını rapor etmişler ve bunu sözkonusu lkelerin 1997 krizinden ciddi biçimde etkilendiklerini gösterdiği şeklinde yorumlamışlardır.

Gelişmiş ve gelişen ülke piyasalarının her ikisini de kapsayan bir çalışmada Cole vd. (2007) 18 gelişmiş ve 18 gelişen ekonomiyi içeren geniş bir örnekleme üzerinde Genellenmiş-Anlık-Metod (Generalised Method-of-Moments (GMM)) yöntemiyle analiz gerçekleştirmiştir. Sözkonusu çalışmada, kısa dönem ekonomik büyüme beklentisinin banka hisse senetlerinin getirisi ile açıklanıp açıklanamayacağını araştırmışlardır. Hareket noktaları bankaların, firma ve firma yöneticileri ile olan yakın ilişkileri nedeniyle sahip oldukları özel firma bilgilerinin, bankalara karşılaştırmalı üstünlük avantajı yarattığı tezidir. nk bankalar kredi kararlarını bu özel bilgilere dayanarak vermektedir ve

kredi anlaşmaları kamuoyuna yansıdığı anda, bu bilgi piyasa oyuncuları tarafından kredi kullanan firmanın kredibilitesine dair bir sinyal olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, bankalar firma bilgilerinin sermaye piyasalarına aktarılması konusunda kendilerine has özel ve önemli bir rol oynamaktadır. Sözkonusu kredi ilişkisinin her iki taraf için de yansımaları olacaktır. Banka kredisinin kalitesi hem kredi alan firmanın hem de kredi veren bankanın değerlerini etkileyecektir. Dolayısıyla, Cole vd. (2007) etkin bir piyasada yalnızca piyasada işlem gören firma hisse senedi getirilerinin taşıdığı bilgiye ilave olarak, banka hisse senedi getirilerinin piyasa dışındaki firmalara ilişkin de bilgi taşımasının sözkonusu olduğunu ortaya atmaktadır.

Hartmann vd.'nin (2007) çalışmasında gerçekleştirilen AB üzerindeki ekonometrik analiz, sermayenin sektörler arasında yeniden tahsisi üzerine odaklanmaktadır. Levine'in (1997) özetlediği yolu takiben, finansal sistemlerin verimlilik ve ekonomik büyümeyi etkileyebileceği pek çok farklı şekiller arasında sermayenin tabana yayılması, beşeri sermaye oluşumu ve teknik gelişmeyi örnek göstermektedir. Özeleştiride bulunarak, kullanılanlar dışında, başka mekanizmaların varlığı ve elde edilen sonuçların onlar için de geçerli olup olmadığı konusunda ekonometrik analizin cevapsız kaldığını ifade etmişlerdir. Özeleştirisi gibi görünse de, aslında bu tür sorunların bu alandaki çalışmaların ortak problemi olduğu söylenebilir.

Literatürdeki çalışmaların zaman içerisindeki gelişimi izlendiğinde, ilk örneklerde finans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını iddia eden çalışmalara da, reddeden çalışmalara da rastlanmaktadır (örneğin, bkz. Schumpeter (1939), Gurley ve Shaw (1955), Goldsmith (1969), Lucas (1988), Demetriades ve Devereux (1992), Singh (1997)). Fakat zamanla, gerek finansın ekonomik büyümede bir etken olduğunu gerekse ekonomik büyümenin finansal gelişmede bir etken olduğunu ortaya koyan çalışmalar ortaya konmuştur (örneğin, bkz. Arestis ve Demetriades (1997), King ve Levine (1993a,b), Levine ve Zervos (1996a,b), Levine vd. (2000)). Nihayet, son dönemde yürütülen çalışmalarda uygulanan yeni analiz yöntemleriyle birlikte; çift yönlü ve bir birini besleyen bir nedensellik ilişkisine dair bulguların sıklıkla ortaya konmaya başlandığı görülmektedir (örneğin, bkz. Al-Yousif (2002), Shan ve Jianhong (2006), Shahbaz vd. (2008), Hassan vd. (2011)).

Türkiye'de finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yayınlanan makalelerin tarama ve dökümünü sundukları çalışmalarında; inceledikleri 35 makalenin yalnızca 2 tanesinde bir ilişkinin bulunmadığı yönünde bulgu sunulurken; diğer çalışmaların tamamının ise, yönü ve destekledikleri yaklaşımlar farklılık göstermekle birlikte, nedenselliğin varlığını yansıtan sonuçlar ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin, seçtikleri para piyasası, sermaye piyasası ve bankacılık değişkenlerinden GSYİH değişkenine doğru nedensellik tespit eden çalışmalar arasında, Altıntaş ve Ayriçay (2010), Karaca (2012), Mercan ve Peker (2013) yer almaktadır. Diğer taraftan, Keskin ve Karşıyakalı (2010), Güneş (2013), Kar vd. (2014) ekonomik büyümeden finansal gelişmişliğe doğru bir nedenselliğin varlığına dair bulgular sunmaktadır. Yanısıra, Karahan ve Yılgör (2011), Aydın vd. (2014), Karamelikli ve Keskingöz (2017) ise, çift yönlü nedensellik bulgusunu ortaya koyan çalışmalardandır.

3. VERİ VE YÖNTEM

Gerek uluslararası gerekse yerel literatürde geniş bir biçimde incelenen konu, çok boyutlu yönleriyle öne çıkmaktadır. Ampirik analizlerde kullanılan veri setleri ve yöntemlerin yanısıra, ulaşılan bulguların da oldukça farklılık gösterdiği görülmektedir. İlgili literatürün başlangıcı hayli geriye gitmekle birlikte; konuya yönelik ilgi ve çalışma sayısının artışının özellikle 1990'lı yıllarda başladığı görülmektedir. 1990'lardan önce, finans ve ekonomik büyüme ilişkisini açıklamaya yönelik çalışmalarda yer verilen modellerde, iki değişken arasındaki etkileşim mekanizmalarını ortaya koyma konusunda çok somut adımlar atılamamıştır. 1990'lardan itibaren finansal gelişimin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği konusunda yeni teorik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Greenwood ve Jovanovic (1990), Bencivenga ve Smith (1991, 1993) tarafından yürütülen çalışmalar literatüre yön göstererek, Atje ve Jovanovic (1993), King ve Levine (1993a,b), Levine ve Zervos (1996a,b), Levine vd. (2000) ve Beck vd.'nin (2000) literatüre önemli katkılar yapmasını sağlamıştır.

Çalışmaların büyük bölümünde benzer metodolojiler kullanılmıştır. Sözkonusu ampirik çalışmalar arasında, bilhassa King ve Levine (1993b) ve Levine ve Zervos'un (1996b) çalışmaları dikkat çekenlerdir. King ve Levine (1993b) 80 ülkeden oluşan bir örneklem üzerinde 1960-89 döneminde

bankacılık gelişiminin ekonomik büyümeyi güçlü bir biçimde pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Levine ve Zervos (1996b) ise, hisse senedi piyasasının ekonomik büyüme göstergeleri üzerinde pozitif ve güçlü etkisi olduğu bulgusunu elde etmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak Levine vd. (2000) ve Beck vd. (2000) GMM yöntemini kullanarak, lkelere has gözlemlenemeyen faktörler ve eşzamanlılık problemlerine czm bulmaya yönelik oldukça büyük çaba göstermişlerdir.

Uluslararası literatürde olduğu gibi, Türkiye zerine yrtlen çalışmalarda da para piyasası, sermaye piyasası ve bankacılığa ilişkin benzer değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Çağlan ve elik (2018) taramasını yaptıkları makalelerden yalnızca bir tanesinde ekonomik büyüme göstergesi olarak gayrisafı sabit sermaye oluşumu kullanılırken, diğer çalışmaların tamamında toplam ve kişi başına olmak üzere GSYİH'nin dikkate alındığı görülmektedir. Diğer taraftan, sermaye piyasası göstergesi olarak en ck kullanılan değişkenin piyasa kapitilizasyonu olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, inceledikleri 35 makalenin 28'inde bankacılık sektörü değişkeni olarak kredilerin kullanıldığını ortaya koymuşlardır.

Araştırmada uygulanan ampirik analiz, Ocak 2010 ve Aralık 2019 dönemindeki aylık veriler üzerinde gerçekleştirilmektedir. Veri seti, söz konusu zaman aralığında oluşturulurken, küresel kriz nedeniyle olağandışı ekonomik daralma yaşanan 2009 sonrasından başlatılmasına ve COVID-19'un yarattığı anomali nedeniyle, 2019 sonrasının dâhil edilmemesine dikkat edilmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak reel GSYİH (GDP) kullanılmış olup; Merkez Bankası verilerinden elde edilmiştir. Hisse senedi piyasasına ilişkin gösterge, toplam piyasa değeri değişkeni olup (TCAP); borsada işlem gören hisse senetlerinin toplam kapitalizasyonu şeklinde çalışmanın analiz uygulamasına katılmıştır. Hisse senedi piyasası verileri Borsa İstanbul'un aylık bültenlerinden elde edilmiştir. Ekonomik büyümeye bankacılık kanalından sağlanan katkı göstergesi olarak toplam özel sektör banka kredileri (TCRDT) kullanılmıştır. Ticari banka kredileri Merkez Bankası aylık veri setlerinden elde edilmiştir. Sözü edilen üç değişken, cari değerleriyle seviyelerinde analize dâhil edilmiş olup, mevsimsel düzeltmeye tabi tutulmamışlardır.

Ekonomik büyüme ve finansal piyasalar arasındaki ilişki incelenirken, vektör hata düzeltme modeli (VECM) erevesinde sırasıyla izlenecek yöntemler şu şekildedir: Öncelikle, uygulamada kullanılan değişkenlere yönelik birim kök varlığı inceleneyecektir. Değişkenlerin eşbütünleşmeye sahip olup olmadıklarının incelenmesi bir sonraki adımı oluşurmaktadır. Elde edilecek bulgular doğrultusunda nedenselliğin yönünü belirlemeye yönelik testler uygulanacaktır. Bu amaçla, standart Granger nedensellik testi ya da VECM analizi sonuçlarında ulaşılan bulgulara göre Granger nedensellik testleri uygulanacaktır.

4. BULGULAR

Yöntem bölümünde belirtildiği üzere, analizde kullanılan değişkenlere ait veri setinde birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 1 ve 2'de grldğu üzere, uygulanan birim kök testlerinden (ADF, PP) elde edilen sonuçlar, incelenen bütün değişkenlerin (reel GSYİH, toplam piyasa değeri, toplam ticari krediler) serilerinin birinci dereceden bütünleşik olduklarını göstermektedir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Test Sonuçları

H₀: Değişken birim köke sahiptir		
	t istatistiği	Olasılık
GDP	0.347656	0.98
D(GDP)	-2.752113*	0.05
TCAP	-0.017300	0.95
D(TCAP)	-15.59746*	0.00
TCRDT	12.75531	1.00
D(TCRDT)	-4.297790*	0.00

Not: 1) Birim kök testi için $\alpha = 0.05$ kabul edilmiştir.

2) * işareti $\alpha = 0.05$ 'te değişkenin durağan olduğunu ifade eder.

Tablo 2: PP Birim Kök Test Sonuçları**H₀:** Değişken birim köke sahiptir

	<i>t</i> istatistiği	Olasılık
GDP	-3.675113*	0.00
D(GDP)	-11.79183*	0.00
TCAP	-0.293179	0.93
D(TCAP)	-15.57345*	0.00
TCRDT	11.67563	1.00
D(TCRDT)	-7.792411*	0.00

Not: 1) Birim kök testi için $\alpha=0.05$ kabul edilmiştir.2) * işareti $\alpha=0.05$ 'te değişkenin durağan olduğunu ifade eder.

Birim kök test sonuçlarına göre ilgili değişkenler için eşbütünleşik ilişkinin varlığının kontrol edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla Johansen eşbütünleşme tekniği kullanılmıştır. Modelde yer alan değişkenler arasındaki içsellik problemini gidermek amacıyla VAR tekniği esas alınmıştır. Bu bağlamda, aylık veri setleri kullanıldığı için uygun gecikme uzunluğu 12 aydan başlanarak geriye doğru azaltılan gecikme uzunluğuna göre belirlenmiştir. Bu bağlamda, gecikme aralığını dışlama (lag exclusion) kriterleri ve SC kriterlerine göre, en uygun gecikme uzunluğunun 9 gecikme değeri olduğu belirlenmiştir. Çalışmadaki takibeden anlizlerinde 9 gecikmeli yapı kullanılmıştır. Değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik oldukları tespit edildikten sonra, değişkenler arasındaki olası ilişkilerin varlığı test edilmiştir. Hem maksimum Eigen değeri hem de İz testini içeren Johansen maksimum olasılık yaklaşımı kullanılarak uygulanan eşbütünleşme analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Series: GDP TCAP TCRDT

Lags interval (in first differences): 1 to 9

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.169432	36.44115	29.91715	0.0077
At most 1	0.053192	9.405123	15.57003	0.3319
At most 2	0.007993	1.259393	3.799739	0.2711

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.151957	26.593713	21.31449	0.0071
At most 1	0.053179	8.349315	14.39475	0.3653
At most 2	0.008097	1.259377	3.840397	0.2597

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

1 Cointegrating Equation(s): Log likelihood -5197.793

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

GDP	TCAP	TCRDT
1.000000	-0.002357	-9.43E-06
	(0.00811)	(1.1E-05)

Yukarıda yürütölen eşbütönlöşme testi sonucunda, ekonomik büyüme ile TCAP ve TCRDT arasında uzun dönemli eşbütönlöşik bir tane ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Sözkonusu ilişki, matematiksel olarak 1 no'lu eşitlikte gösterilmektedir.

$$Z = \text{GDP} - 0.002\text{TCAP} - 0.0000009\text{TCRDT} \quad (1)$$

Yukarıdaki matematiksel ifade, ekonomik büyüme bağımlı değişken olmak üzere, aşağıda 2 no'lu eşitlikte göröldüğü gibi ifade edilebilir.

$$\text{GDP} = 0.002\text{TCAP} + 0.0000009\text{TCRDT} + Z \quad (2)$$

Sözkonusu uzun dönemli ilişki incelendiğinde gerek TCAP gerekse TCRDT değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görölmektedir. TCAP ve TCRDT'in ekonomik büyüme üzerindeki göreceli etkileri kıyaslandığında, TCAP'in etkisinin daha büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Modelde ortaya konulduğu üzere, ekonomik büyüme oranı ile toplam piyasa kapitalizasyonu ve toplam banka kredileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu ilişkiyi ortaya koyan Johansen eşbütönlöşme testi, ilişkilerin nedensellik yönü hakkında bir bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla, sözkonusu değişkenler arasındaki ilişkilerin yönlerini incelemek üzere Granger nedensellik testine başvurulmuştur. Uzun dönemli eşbütönlöşik ilişki mevcut olduğundan, standart Granger nedensellik tekniğı yerine, hata düzeltme modelini (VECM) temel alan Granger nedensellik tekniğı kullanılmıştır.

Tablo 4'te sunulan bulgular ışığında, toplam piyasa değeri ve toplam banka kredilerinin ekonomik büyümeye neden olup olmadığı incelendiğinde; toplam ticari banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik tespit edilmekle birlikte, toplam piyasa kapitalizasyonundan ekonomik büyümeye doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensel ilişki tespit edilmemiştir. Granger nedensellik analizi çerçevesinde diğer önemli bir bulgu, ekonomik büyüme ve toplam piyasa değerinden, toplam banka kredilerine doğru anlamlı bir ilişkinin bulunmasıdır.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VEC Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Dependent variable: D(GDP)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(TCAP)	7.559713	9	0.5695
D(TCRDT)	22.10799	9	0.0089*
All	38.24959	18	0.0035

Dependent variable: D(TCAP)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(GDP)	8.739495	9	0.4619
D(TCRDT)	29.55357	9	0.0005*
All	38.39957	18	0.0033

Dependent variable: D(TCRDT)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(GDP)	30.40179	9	0.0004*
D(TCAP)	32.10475	9	0.0002*
All	66.40107	18	0.0000

Not: * işareti $\alpha=0.05$ 'te anlamlı nedenselliği ifade eder

Toplam piyasa kapitalizasyonundan ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğe rastlanmamış olmasına rağmen; toplam piyasa kapitalizasyonundan toplam banka kredilerine doğru varlığı tespit edilen nedensellik ilişkisi, toplam piyasa kapitalizasyonunun ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olabileceği yönünde değerlendirilebilir. Zira bankacılık sektörünün, Borsa İstanbul'daki ağırlığı, böyle bir öngöründe bulunma imkânı sunmaktadır. Söz konusu nedensellik ilişkisi, Cole vd.'nin (2007) analiz sonuçlarına dayanarak ileri sürdükleri tezi doğrular niteliktedir. Buna göre, banka kredisi ile finanse edilen projelerin performansı ve sermaye tahsisindeki etkinlik bankaların gelecekteki nakit akımlarını etkileyecek, bu da bankaların hisse senedi fiyatında kendini gösterecektir. Türkiye'de banka hisse senetlerinin hisse senedi piyasasındaki ağırlığı bu görüşü desteklemektedir. Hisse senedi piyasasının sahip olduğu sözkonusu yapısal gerçeklik, banka kredileri ve hisse senedi piyasa kapitalizasyonunun ilişkisinin ekonomik büyümeyle de bağlantısı noktasında ilginç bir bakış açısı sunmaktadır. Yanısıra, hem ekonomik büyüme ve toplam banka kredileri hem de toplam piyasa kapitalizasyonu ve toplam banka kredileri arasında varlığı tespit edilen ilişkilerin iki yönlü olduğunun da not edilmesinde fayda görülmektedir. Bu bağlamda, ulaşılan sonuçlardan ekonomik büyüme ve toplam banka kredileri arasındaki çift yönlü nedensellik bulgusuna literatürdeki birçok çalışmada ulaşıldığı görülmektedir (örneğin, bknz., Karahan ve Yılmaz (2011), Aydın vd. (2014), Karamelikli ve Keskingöz (2017)).

5. SONUÇ

Sağlıklı ve etkin işleyen finansal piyasaların ekonomik sistem içerisindeki önemi yadsınamaz. Zira sermaye kaynağı teşkil etmeleri bakımından gelişmiş bir sermaye piyasasına ve bankacılık sektörüne sahip olmak her ekonominin hedefinde yer almaktadır. Söz konusu iki finansal bileşen, aynı zamanda geri bildirim fonksiyonuyla da piyasa oyuncularına, işletme faaliyetleri hakkındaki verilere ulaşma olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla, gelişmiş ve sağlıklı işleyen hisse senedi piyasası ve bankacılık sektörü, şirketlerin uzun vadeli finansmana erişimlerini kolaylaştırmaktadır.

Literatürde, bankacılık sektörünün ekonomik büyümedeki rolünün incelendiği çalışmalar daha eskiye dayanmakla birlikte; hisse senedi piyasalarının, bilhassa gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarının gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalara, özellikle 2000'li yıllar sonrasında daha fazla rastlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, etkilerini sürdüren 2008 krizi halen güncelliğini korurken; COVID-19 salgını ve Rusya-Ukrayna savaşının da getirdiği ilave sorunlar, hatta krizlerle bu alandaki araştırmaların yeni bir anlam ve boyut kazanması beklenebilecektir. Zira farklı finansal sistem ve yapıların daralan ekonomilerin toparlanması noktasında yaratabileceği muhtemel performans farklılıklarının, önümüzdeki dönemde yürütülecek pek çok araştırmaya konu oluşturması beklenebilecektir.

Araştırmada, Türkiye'de bankacılık sektörünün ve hisse senedi piyasasının ekonomik büyüme ile olan ilişkisinin ekonometrik olarak analizi amaçlanmıştır. Analizler Ocak 2010 ve Aralık 2019 dönemine ilişkin aylık veriler üzerinde yürütülmüştür. Araştırma modelinde, toplam ticari banka kredileri ve hisse senedi piyasasının toplam kapitalizasyonunun ekonomik büyüme ile olan ilişkisi incelenmiştir. Eşbütünleşme testi, modelde kullanılan değişkenlerin arasındaki uzun dönemli bir ilişkiye işaret etmektedir. Fakat nedenselliğin yönüne dair bir bilgi sunmamaktadır. Bu nedenle, vektör hata düzeltme modeli (VECM) uygulanmak suretiyle nedenselliğin yönü Granger nedensellik testi sonucu belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularında, gerek öngörülere uygun sonuçlar gerekse öngörülerden ayrılan sonuçlara rastlanmıştır. Toplam ticari banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik belirlenmiştir. Bu sonuç, King ve Levine (1993b), Arestis vd. (2001), Karaca (2012) ve Mercan ve Peker (2013) gibi literatür örnekleriyle uyumludur. Fakat hisse senedi piyasasının toplam kapitalizasyonundan ekonomik büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisine

rastlanmamıştır. Bununla birlikte; hisse senedi piyasasının toplam kapitalizasyonundan toplam ticari banka kredilerine doğru varlığı tespit edilen nedensellik ilişkisi ışığında, hisse senedi piyasasının toplam kapitalizasyonunun ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etkisinin bulunabileceği değerlendirilmektedir. Söz konusu nedensellik ilişkisi, Cole vd.'nin (2007) alışma bulguları sonucu ortaya atıkları tezi doğrular niteliktedir. Buna göre, banka kredisi ile finanse edilen projelerin performansı ve sermaye tahsisindeki etkinlik bankaların gelecekteki nakit akımlarını etkileyecek, bu da bankaların hisse senedi fiyatında kendini gösterecektir. Türkiye'de banka hisse senetlerinin hisse senedi piyasasındaki ağırlığı söz konusu tezi güçlendirmektedir. Söz konusu tezin, bankacılık hisse senedi verileri ışığında ampirik olarak analizi geleceğe dönük çalışmaların konusunu oluşturabilecektir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye'de ekonomik büyümeye yönelik adımlarda neden ağırlıklı olarak bankacılık kredi kanalının üzerine politika kurgulandığının bir teyidi niteliğindedir. Bu bağlamda, özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde, büyüme kanalının genişletilerek istihdam artışı sağlamaya yönelik çabalarda, ekonominin bankacılık kredileri üzerinden desteklenmesinin mümkün olabileceği görülmektedir. Bununla birlikte, Levine (1997, 2002) ve Beck ve Levine'in (2004) ortaya koyduğu üzere, ekonomik büyümenin yalnızca bir kanaldan finanse edilmesinin de yetersiz kalacağı hatta yaratabileceği sakıncalar gözden kaçırılmamalıdır. Finansal gelişmişliğin topyekn artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, H. & Ayrıay, Y. (2010). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi: 1987-2007. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(2), ss.71-98. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/368>.
- Al-Yousif, K. (2002). Financial development and economic growth: Another look at the evidence from developing ountries. *Review For Financial Economics* 11(2), s. 131-150. <https://ideas.repec.org/a/eee/revfin/v11y2002i2p131-150.html>.
- Arestis, P. & Demetriades, P. (1997). Financial development and economic growth: Assessing the evidence. *Economic Journal* 107. pp.783-799. <https://www.jstor.org/stable/2957802>.
- Arestis, P., Demetriades, P.O. & Luintel, K.B. (2001). Financial development and economic growth: The role of stock markets. *Journal of Money Credit and Banking* 33, pp.16-41. <https://www.jstor.org/stable/2673870>.
- Atje, R. & Jovanovic, B. (1993). Stock markets and development. *European Economic Review* 37, pp.632-640. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/001429219390053D>.
- Aydın, M. K., Ak, M. Z., & Altıntaş, N. (2014). Finansal gelişmenin büyümeye etkisi: Türkiye zelinde Nedensellik Analizi. *Maliye Dergisi* (167), ss.149-162. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/167-08.pdf>.
- Beck, T. & Levine, R. (2004). Stock markets, banks and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance* 28, pp.423-442. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378426602004089>.
- Beck, T., Levine, R. & Loyaza, N. (2000). Finance and the sources of growth. *Journal of Financial Economics* 58, pp.261-300. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304405X00000726>.
- Bekaert, G., Harvey, C.R. & Lundblad, C. (2005). Does financial liberalization spur growth? *Journal of Financial Economics* 77, pp.3-55. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304405X04002193>.
- Bencivenga, V.R. & Smith, B.D. (1991). Financial intermediation and endogenous growth. *Review of Economic Studies* 58(2), pp.195-209. <https://www.jstor.org/stable/2297964>.

- Bencivenga, V.R. & Smith, B.D. (1993). Some consequences of credit rationing in an endogenous growth model. *Journal of Economic Dynamics and Control* 17(1-2), pp.97-122. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165188906800060>.
- Cetorelli, N. & Gambera, M. (2001). Banking market structure, financial dependence and growth: International evidence from industry data. *Journal of Finance* 56(2), pp.617-648. <https://www.jstor.org/stable/222576>.
- Chandavarkar, A. (1992). Of finance and development: Neglected and unsettled questions. *World Development* 20(1), pp.133-42. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0305750X9290142I>.
- Cole, R., Moshirian, F. & Wu, Q. (2007). Bank stock returns and economic growth. *Munich Personal RePEc Archive* 4714. <https://ideas.repec.org/a/eee/jbfina/v32y2008i6p995-1007.html>.
- Çağlan, E. & Çelik, Ş. (2018). Türkiye’de finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Sistematik bir tarama. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Dergisi* 1(1), ss.25-41. <https://dergipark.org.tr/pub/ikacuiibfd/issue/40086/457020>.
- Demetriades, P. & Devereux, M.P. (1992). Investment and financial repression, theory and evidence from 63 LDCs. *Keele University Working Papers in Economics* 92/16. <https://ideas.repec.org/s/kee/kerpuk.html>.
- Edwards, S., Biscarri, J.G. & de Gracia, F.P. (2003). Stock market cycles, financial liberalization and volatility. *Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales Universidad de Navarra Working Paper* 08/03. <https://ideas.repec.org/p/una/unccee/wp0803.html>.
- Fama, E.F. (1981). Stock returns, real activity, inflation and Money. *American Economic Review* 71, pp.545-65. <https://www.jstor.org/stable/1806180>.
- Fama, E.F. (1990). Stock returns, expected returns, and real activity. *Journal of Finance* 45. pp.1089-1108. <https://www.jstor.org/stable/2328716>.
- Goldsmith, R.W. (1969) *Financial Structure and Development*. Yale University Press, New Haven.
- Greenwood, J. & Jovanovic, B. (1990). Financial development, growth, and the distribution of income. *Journal of Political Economy* 98(5), pp.1076-1107. <https://www.jstor.org/stable/2937625>.
- Gurley, J.G. & Shaw, E.S. (1955). Financial aspects of economic development. *American Economic Review* 45(4), pp.515-38. <https://www.econbiz.de/Record/financial-aspects-of-economic-development-gurley-john/10002551903>.
- Güneş, S. (2013). Finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki nedensellik testi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 14(1), ss.73-85. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152081>.
- Hartmann, P., Heider, F., Papaioannou, E. & LoDuca, M. (2007). The role of financial markets and innovation in productivity and growth in Europe. *European Central Bank Occasional Paper Series* 72. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp72.pdf>.
- Hassan, M. Kabir & Sanchez, Benito & Yu, Jung-Suk. (2011). Financial development and economic growth: New evidence from panel data, *The Quarterly Review of Economics and Finance* 51(1), pp.88-104. [http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1062-9769\(10\)00064-5](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1062-9769(10)00064-5).
- Hicks, J. (1969). *A Theory of Economic History*. Clarendon Press, Oxford.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş., & Ağır, H. (2014). Trade openness, financial development and economic growth in Turkey: Linear and nonlinear causality analysis. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar* 8(1), ss.63-86. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/157662/trade-openness-financial-development-and-economic-growth-in-turkey-linear-and-nonlinear-causality-analysis>.
- Karaca, O. (2012). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme: Türkiye için bir nedensellik analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar* 6(2), ss.85-111. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/142935/>.

- Karahan, ., & Yılıgr, M. (2011). Financial Deepening and Economic Growth in Turkey. *MIBES Transactions* 5(2), ss.19-29. http://mibes.uth.gr/vol5_issue2_2011/Karahan-Y%C4%B1lg%C3%B6r.pdf.
- Karamelikli, H. & Keskingöz, H. (2017). Finansal gelişme bileşenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye rneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6(1), ss.683-701. https://www.researchgate.net/publication/321252937_Finansal_Gelisme_Bilesenlerinin_Ekonomik_Buyume_Uzerindeki_Etkisi_Turkiye_Ornegi.
- Keskin, N. & Karşıyakalı, B. (2010). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye rneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* 47(548), ss.76-94. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/15282000472_6.pdf.
- King, R.G. & Levine, R. (1993a). Financial intermediation and economic development. Ed.: Colin Mayer & Xavier Vives, *Financial intermediation in the construction of Europe*. London: Centre for Economic Policy Research, pp.156–189. <https://www.jstor.org/stable/23215253>.
- King, R.G. & Levine, R. (1993b). Finance and growth: Schumpeter might be right. *Quarterly Journal of Economics* 108(3), pp.717–37. <https://www.isid.ac.in/~tridip/Teaching/DevEco/Readings/07Finance/05King&Levine-QJE1993.pdf>.
- Krugman, P. (2000). *The return of depression economics*. Norton, New York.
- La Porta, R., de Silanes, F.L. & Shleifer, A. (2002). Government ownership of banks. *Journal of Finance* 57(1), pp.265-301. <https://doi.org/10.1111/1540-6261.00422>.
- Levine, R. (2002). Bank-based or market-based financial systems: Which is better? *Journal of Financial Intermediation* 11, pp.398–428. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w9138/w9138.pdf.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature* 35(2), pp.688-726. <https://www.jstor.org/stable/2729790>.
- Levine, R., Loyaza, N. & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics* 46, pp.31-71. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304393200000179>.
- Levine, R. & Zervos, S. (1996a). Stock market development and long-run growth. *World Bank Working Paper* 1582. <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/1582.html>.
- Levine, R. & Zervos, S. (1996b). Stock markets, banks, and economic growth. *World Bank Working Paper* 1690. <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/1690.html>.
- Lucas, R.E.Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics* 22(1), pp.3–42. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0304393288901687>.
- Mercan, M. & Peker, O. (2013). Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 8(1), ss.93-120. <https://dergipark.org.tr/pub/oguiibf/issue/5715/76500>.
- Robinson, J. (1952). *The Generalisation of the General Theory, in the Rate of Interest, and Other Essays*. 2nd Edition, Macmillan, London.
- Schumpeter, Joseph A. (1939), *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, Vol: I, New York and London: McGraw-Hill.
- Schumpeter, J.A. (1912). *The Theory of Economic Development*, Tenth printing 2004, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey.
- Schwert, W. (1990). Stock returns and real activity: A century of evidence. *Journal of Finance* 45, pp.1237-1257. <https://www.jstor.org/stable/2328722>.
- Shahbaz, M., Ahmad, K., Chaudhary, A.R. (2008). Economic growth and its determinants in Pakistan. *The Pakistan Development Review* 47, 471-486. <https://www.jstor.org/stable/41261235>.

- Shan, J. ve Q. Jianhong (2006). Does Financial Development Lead Economic Growth? The Case of China, *Annals of Economics and Finance* 7(1), pp.231- 250. <http://down.aefweb.net/AefArticles/aef070110.pdf>.
- Singh, A. (1997). Financial liberalization, stock markets and economic development. *Economic Journal* 107, pp.771-782. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0297.1997.tb00042.x>.
- Stern, N. (1989). The economics of development: A survey. *Economics Journal* 99(397), pp.597–685. <https://personal.lse.ac.uk/sternn/048NHS.pdf>.
- Stiglitz, J.E. (2002). *Globalization and its discontents*. Norton, New York.